ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR GODINA XXIV • 2015. • BROJ 123-124 • CIJENA 80 KN

BEHAR

SEAD BEGOVIĆ:
Bošnjačke incestuozne veze i vezice

MUHAREM KURTAGIĆ:
Mašinovođa koji je sakupio 50.000 stihova bošnjačke usmene poezije

U DOSLUHU S BOGOM –
Priča o Romima dervišima u Istri

INTERVJU: Irfan Horozović
Neki zašute, neki nastoje da svjedoče, a neki ostaju vjerni sebi

POETSKI GLASOVI:
ADONIS

KNJIŽEVNI PODLISTAK: **Bektašijska književnost**

EKONOMSKI PODLISTAK: **Traženje alternativa – financijski sektor pred katastrofom**

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD
Za nakladnika:
Ervin JAHIĆ

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Urednik Ekonomskog podlistka:
Faris NANIĆ

Grafički urednik: **Selma Kukavica**

Uredništvo: **Remzija HADŽIEFENDIĆ PARIĆ, Rusmir AGAČEVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY, Edib AHMETAŠEVIĆ**

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: casopisbehar@gmail.com
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
web: www.behar.hr

Cijena po primjerku 40 kn, godišnja pretplata 200 kn
Cijena u BiH: 10 KM, godišnja pretplata 60 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tisak: **Grafomark d.o.o.**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske
ISSN 1330-5182
Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik dr. Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

BEHAR | SADRŽAJ

Na naslovnici: Detalj s performansa "I moja bijela traka", autorice Elme Selman, fotografija: Velija Hasanbegović

RIJEČ UREDNIKA
3 Sead Begović: **Bošnjačke incestuozne veze i vezice**

USMENA KNJIŽEVNOST
4 Mirsad Kunić: **Mašinovođa koji je sakupio 50.000 stihova bošnjačke usmene književnosti**

ISTRAŽIVANJA
14 Vesna Ivezić: **U dosluhu s Bogom – priča o Romima dervišima u Istri**

Književni portreti: IRFAN HOROZOVIĆ
24 Intervju Irfan Horozović: **Neki zašute, neki nastoje da svjedoče, a neki ostaju vjerni sebi** (razgovarao Sead Begović)
29-30 Priča Irfan Horozović: **Zelena deva • Prodavnica noževa**

HISTORIJA
32 Fuad Ohranović: **Kako se trgovalo u Bosni tokom osmanskog perioda**

KNJIŽEVNI PODLISTAK
35 Hamza Halitović: **Bektašijska književnost – najvažniji predstavnici kroz historiju i baštinici ove literarne tradicije među Bošnjacima**
Ahmed Vahdeti / Ahmed Gurbi / Agahi Dede / Bosnevi Baba / Kajgusuz Abdal / Sejjid Nesimi / Pir Sultan Abdal / Kul Himmet / Širi / Bosnevi / Hilmi Dede / (35-66 str)

PROŽIMANJA
67 Šaban Gadžo: **Kur'anski motivi u Puškinovom ciklusu pjesama** ***Podražavanje Koranu***

BOŠNJAČKI KATASTAR
70 Merima Hafizović: **Koliko su Bošnjaci upoznati s gruntovnicom**

STAV
80 Stijepo Mijović Kočan: **Doista, svi smo odgovorni**

EKONOMSKI PODLISTAK
83 Faris Nanić: **Traženje alternativa – financijski sektor pred katastrofom**
84 **Cijene nafte – nagli rast u neočekivanom trenutku**
86 **Intervju: Amer Bukvić** (razgovarao Faris Nanić)
90 Selmo Cikotić: **Etika i liderstvo u obrazovanju**
96 Ante Gavranović: **Fokus pomaknut sa stroja na znanje i stečene vještine**
98 **Zanimljivosti**

ISLAMSKA DUHOVNOST
99 Edin Urjan Kukavica: **Šta dhovnost ima ponuditi vjeri?**

ZOON POLITIKON
109 Faris Nanić: **Za sve su ipak krivi Turci?**

ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI
112 Sanjin Kodrić**: "Kad će doći kraljeve vojske"**
(Sarajevski atentat i dvije pjesme Ive Andrića i Gavrila Principa)

MULTIMONOLOG
122 Senad Nanić: **Juriš na udruge**

POETSKI GLASOVI
125 Ali Ahmad Said Asbar ADONIS: **Istok i Zapad sad grob su jedan**

PRIKAZI I KRITIKE
129 Sead Begović: **Mozaik kršćana i muslimana ili kako su cvrčci ispunili otok svojom ljubavlju** (o Arifu Ključaninu)
131 Sead Begović: **Roman očišćen od preživjele istočnjačke estetike** (o Orhanu Kemalu)
132 Helena Marković: **Prvih dvadeset hrvatske turkologije** (o časopisu *Književna smotra*)
134 Sead Husić: **Fenomen zida** (o Enesu Haliloviću)

Bošnjačke incestuozne **veze i vezice**

Piše: Sead Begović
glavni urednik

O vdje je riječ prije svega o bošnjačkoj nacionalnoj manjini u Hrvatskoj i odnosi se samo na pojedine aktivne aktere unutar nekoliko društava – onih nacionalnih, političkih, vjerskih i kulturnih. U vjeru se časopis *Behar* izravno ne miješa jer ona ima svoj ezanski radijus i šerijatski kanon za koji nismo mjerodavni, politiku također jer je se ne može uhvatiti za rep, ali nas zanima nacionalna kultura.

Međutim, još jednom počinjemo uviđati ono staro nametnuto pravilo da se politika nazire odasvud, da su joj pipci u društvu sveprisutni, pa tako i u kulturi. Želimo upozoriti na jednu drugu opasnost koja se nameće Bošnjacima u Hrvatskoj, krajnje političko polariziranje svih onih koji zastupaju samo i isključivo razne aspekte manjinskih kulturnih posebitosti – od folklora do kulturnih časopisa.

Nije, dakle, tajna da postoje vrlo ozbiljni polariteti unutar bošnjačke zajednice u Hrvatskoj. Budući da se časopis *Behar*, kao i dobar dio članstva KDBH *Preporod*, do sada držao postrance od neprihvatljivog političkog zastupanja pojedinih stranaka i pojedinaca, ne bi bilo dobro da se nađe na udaru onih koji bi kulturu, upravo ono što zastupamo, pretvarali u političku izbu i mjesto od kuda će sitničavo bildati svoje političke ambicije.

Ono što raduje jeste činjenica da se današnji muftija Aziz ef. Hasanović za sada vrlo uspješno i pohvalno kloni javnih političkih svrstavanja, što je preduvjet svake vrste izlječujućih procesa jedne zajednice. Uostalom, zar se uloga svakog imama, dakle predvodnika, ne sastoji od toga da predvodi džemat (zajednicu) a ne frakcije zajednice, u dosadašnjoj praksi političke frakcije zajednice. Dakle, više se ne bi trebalo događati da jedan hrvatski političar, dok iza njega stoji poredan njegov lični bošnjački janjičarski odžak, poklanja ruže ispred džamije. Vrlo mudro moglo bi se napokon zaključiti da se na taj način i politički i društveni prostor za bošnjačku nacionalnu manjinu nezamislivo širi.

Odjednom sablazan osvetoljubivih animoziteta kruži manjinskom zajednicom. Može li si to bilo koja mala građanska manjinska institucija dopustiti – gubiti na taj način samopoštovanje, to jest, dopustiti nerazumijevanje na blizinu?

Ono što se ovdje želi poručiti, bez da se za sada bavimo prozivkama bilo koga, jeste da se *Behar* ponaosob i općenito bošnjačke udruge zadužene za kulturu nikako ne bi trebale ticati incestuozne veze i vezice raznih političkih i financijskih kružoka, u kojima se pojavljuju i imena iz kriminalnih miljea. Nažalost, vrlo su grubo u njih uvučene te bi trebale unutar sebe pronaći snage da im se odupru.

Problem je u tome što bi vodeća mjesta trebali zauzimati oni koji djeluju integrativno i kohezivno unutar neke manjinske zajednice, potičući nemušte, ali s dobrim radnim raspoloženjem, te hvaliti uspješne na diku svih. Međutim, ostajemo zapanjeni. Kad se obično jednoglasno izabere vodstvo, ono pomisli da je neuzubillah vjerovjesničkog poslanja, postaje pragmatično i djeluje razarajuće. U bilo kojem manjinskom društvu, posebice kulturnom, ono mora biti čuvarom toga društva, a ne čuvarom vjere. No, to je samo varka. Egzegeza je takvog vodstva mimikrija jer je hipnotički vođeno ili ucijenjeno nekom daljinskom rukom koja bi da ruši dobro uhodane konstelacije jedne manjinske zajednice.

Takvi potom djeluju izvan objektivnih misli i razuma koji je u međuvremenu, na zaprepaštenje mnogih, postao tuđi implantant pa je odjednom bliži zluradoj robotici nego vlastitim moralnim načelima i inicijativama. Odjednom sablazan osvetoljubivih animoziteta kruži manjinskom zajednicom. Može li si to bilo koja mala građanska manjinska institucija dopustiti – gubiti na taj način samopoštovanje, to jest, dopustiti nerazumijevanje na blizinu? Kako ćemo se onda uopće uspjeti politički organizirati spram susjeda i kroz integraciju i razvoj bošnjačkog nacionalnog identiteta.

Izmišljati nepostojeće neprijatelje i zadržati koherenciju manjinske zajednice uzaludan je posao. Umjesto da se nadograđuju individualne i ine vrijednosti i postignuća, ona se bezočno i prozirno niječu i minoriziraju – ponekad čak (što je bogohulno) pozivajući se na Allaha dž.š. Naime, govori se započinju kao fenomen Eolove harfe (kada vjetar svira svoju glazbu), a odmah potom započinje "haranga" te se izdajnički izdaje *bratstvo* – lukavo i nemilosrdno. Obično se zaboravlja da je svatko zamjenjiv i da će u jednom trenutku snositi posljedice, jer ne dopušta i koči (za tuđi račun) afirmativnu samostalnost.

Mogu li postojati spektralne opcije kulturnih projekcija bez alter ego alternativa nečijih ambicija, "nazovi" reformatora, pitamo se?

O tome se je već, uostalom, na ovim stranicama pisalo, ali se piše opet jer s dolaskom svježih aktivista takve manjkavosti kulminiraju s onima koji šire rastrojstvo, a to zna biti nadasve ponižavajuće iskustvo. Uostalom, uz njih je (stječe se dojam da to zaista smatraju!?) i Samilosni, a oni vjeruju da su moralni vjerovjesnici iako su im magareće uši kao antene, a retorika graniči s nerazumljivošću i besmislenošću.

Umjesto da se "takvi" kreću u smjeru kazaljke na satu sa zajednicom, oni kazaljku, na naše zaprepaštenje, zaustavljaju. Stoga se istinski plašimo da će prava koja svojataju i prisvajaju postati nepravda, iako istinski vjerujemo da neće prevladati maksima: "jednom običaj, uvijek običaj", jer nas naprosto neće uvijek biti na ovom svijetu. No, samoizgrađeni "monopol", bez građevinske dozvole većine u manjinskoj zajednici, bez obzira nudili ih neki Bošnjaci iz nečijeg većinskog političkog obora ili njihove prikolice iz bošnjačkih udruga, nećemo im otimati iz ruke. Pričekat ćemo još malčice da se saberu prije nego i mi pokažemo razvijene mišice. Takve je najbolje pokušati podići kad su već pali ili ih pridržati kad su tako posrnuli. ■

MAŠINOVOĐA koji je sakupio 50.000 stihova bošnjačke usmene poezije

Zbirka lirskih, lirsko-epskih i epskih pjesama *Muslimanske narodne pjesme* Muharema Kurtagića

Muharem Kurtagić

U arhivima Matice hrvatske nalazi se velika zbirka bošnjačke usmene poezije sakupljača Muharema Kurtagića pod naslovom *Muslimanske narodne pjesme*, kataloški zavedena pod rednim brojem 197. Čine je šest rukom pisanih knjiga od po 500 stranica s ukupno oko 50.000 stihova, premda Kurtagić na jednom mjestu navodi da je imao pripremljenih još šest knjiga, četiri junačkih i dvije ženskih pjesama, ali su bile uništene u vihoru Drugog svjetskog rata

Piše: **Mirsad Kunić**

Dok sam kao Fulbright stipendista (zimski semestar 2006/07. akademske godine) boravio na Harvardu i istraživao rukopise velike zbirke usmene književnosti *The Milman Parry Collection*, smještene na trećem spratu Widener Library u prostoriji označenoj kao Room C, naišao sam, među ostalim, i na rukopis *Muslimanske narodne pjesme*, sakupljača i sastavljača Muharema Kurtagića. Bio sam nemalo iznenađen da se rukopis, koji je četrdesetih godina XX stoljeća pohranjen u arhivu Matice hrvatske, našao na Harvardu, u prostoriji namijenjenoj za čuvanje Parryeve zbirke. Kada sam zatražio objašnjenje od profesora Davida Elmera, asistenta kuratora zbirke, odgovorio mi je da je to samo jedan dio prilično brojnih i raznovrsnih rukopisa koje je Albert Lord sa svojim asistentima pedesetih i šezdesetih godina XX stoljeća kopirao po tadašnjim jugoslavenskim arhivima i pohranio u ovoj prostoriji, zajedno s rukopisima Parryeve zbirke. Ništa prirodnije od činjenice da se na jednom mjestu nađu različiti rukopisi usmene književnosti, još jednom na djelu potvrdio se američki pragmatizam, premda je za taj posao trebalo savladati brojne administrativne i praktične probleme. Ovaj je rukopis Muharema Kurtagića u nedostatku drugih tehničkih rješenja, fotografiran crno-bijelim aparatom stranicu po stranicu, uvezan i ukoričen u tri knjige A3 formata. Dok sam pravio svoje kopije bio sam ubijeđen da se radi o cijeloj zbirci, da bih naknadno, temeljitije istražujući rukopis zbirke, otkrio da nedostaju neki dijelovi, što je, najvjerovatnije, moglo nastati kao posljedica ili spomenutih problema s administracijom ili nepostojanja kompletne zbirke.

Obimna zbirka *Muslimanskih narodnih pjesama* Muharema Kurtagića, koja se čuva u arhivskom odjelu Matice hrvatske u Zagrebu, još je jedan od dokaza da bošnjačka usmena književnost još nije pročitana.

Iz dostupnih podataka, posebno zahvaljujući kopiranim i priloženim dokumentima, može se pouzdano zaključiti da se radi o sljedećim rukom pisanim knjigama:

1. *Muslimanske narodne pjesme*

(prijepisi), sabrao Muharem Kurtagić iz Kulen-Vakufa, signatura 197a; 233 pjesme, 7.606 stihova.

2. *Muslimanske narodne pjesme junačke II*, sakupio Muharem M. Kurtagić, signatura 197c; 13 pjesama 12.487 stihova.
3. *Muslimanske narodne junačke pjesme III*, sakupio Muharem Kurtagić Muhamedov, signatura 197d; 12 pjesama 11.006 stihova.
4. *Muslimanske narodne junačke pjesme III*, sakupio Muharem M. Kurtagić, signatura 197e; 5 pjesama, 4.644 stiha.

Ova obimna zbirka *Muslimanskih narodnih pjesama* Muharema Kurtagića, koja se čuva u arhivskom odjelu Matice hrvatske u Zagrebu, još je jedan od dokaza da bošnjačka usmena književnost još nije pročitana. Poznato je već odranije da ni najveća zbirka južnoslavenske usmene književnosti Parryeva zbirka (*The Milman Parry Collection of Oral Literature*), koja se čuva na Harvardu, a sačinjena na prostorima Kraljevine Jugoslavije i sjeverne Albanije u vremenskom rasponu od 1933. pa sve do kraja šezdesetih godina XX stoljeća, nije ni približno dovoljno istražena. A da ne spominjem veliku zbirku Friedricha Kraussa sa oko 190.000 stihova, nastalu na tlu Bosne i Hercegovine, Crne Gore i južne Srbije, a pohranjenu na UCLA univerzitetu u Los Angelesu. Po beogradskim, zagrebačkim i bečkim arhivima nalazi se čitav niz drugih manjih, ali ne i manje važnih zbirki koje uporno čekaju da ih dotakne brižna ruka istraživača. Čak se ni za dostupne zbirke (Hörmannova, Marjanovićeva i druge) ne može reći da su dovoljno istražene, prije svega s književnokritičkog aspekta, sve dok ne dobijemo kakve-takve kataloge, različite indekse pa i posebne leksikone usmene književnosti.

Dakle, u arhivima Matice hrvatske nalazi se velika zbirka bošnjačke usmene poezije sakupljača Muharema Kurtagića pod naslovom *Muslimanske narodne pjesme*, kataloški zavedena pod rednim brojem 197. Čine je šest rukom pisanih knjiga od po 500 stranica s ukupno oko 50.000 stihova, premda Kurtagić na jednom mjestu navodi da je imao pripremljenih još šest knjiga, četiri junačkih i dvije ženskih pjesama, ali su bile uništene u vihoru Drugog svjetskog rata.[1] Zbirka je nastajala u rasponu od 1908., kada je Muharem imao samo 12 godina, pa sve do 1937. godine.

1 *Slučajno su mi ostale ove knjige, da ih banditi i pljačkaši ne unište pošto su mi 6 knjiga, četiri junačkih i dvije ženskih sa ostalom arhivom i bibliotekom uništili.* – pismo Muharema Kurtagića upućeno Matici hrvatskoj 20. X 1943. Inače se uz samu zbirku čuva i pet pisama, tri koja je Muharem Kurtagić u ratnim danima 1943. godine poslao Matici hrvatskoj i dva pisma/odgovora Matice hrvatske Muharemu Kurtagiću iste godine. O ovim ću pismima nešto kasnije.

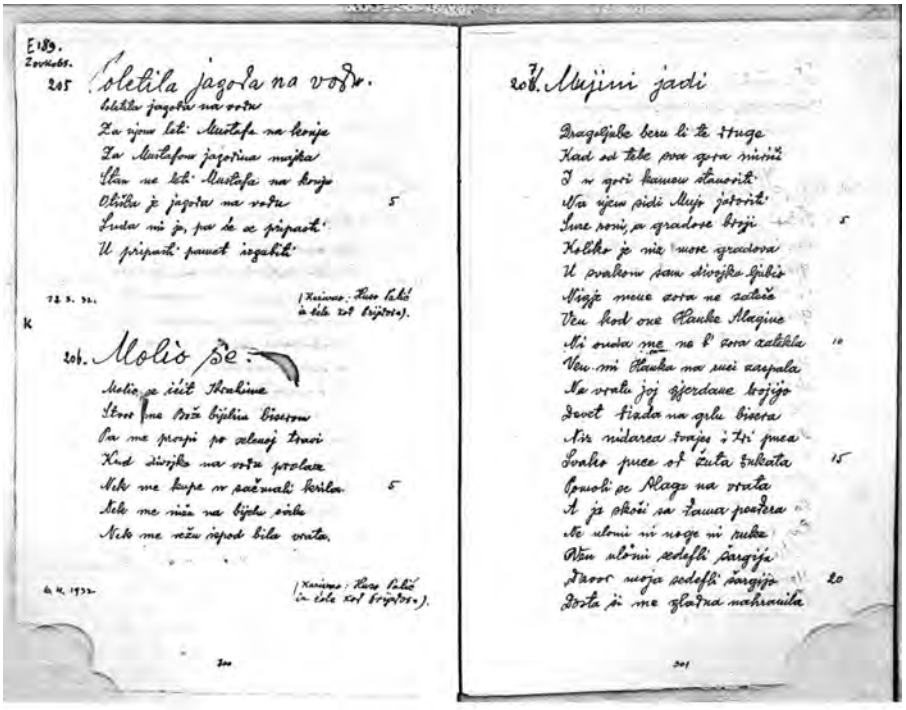

O sakupljaču Muharemu Kurtagiću[2]

Muharem Kurtagić rođen je 20 juna 1896. godine u Kulen-Vakufu, od oca Muhameda i majke Ajiše, rođene Hodžić, iz Bjelaja kod Bosanskog Petrovca. Završio je osnovnu školu i opančarski zanat. Dva je puta za vrijeme Prvog svjetskog rata uspijevao izbjeći mobilizaciju, u novembru 1914. i u aprilu 1915. godine, da bi na zauzimanje oca uspio dobiti posao u Steinbesovoj firmi na gradnji pruge za vojne potrebe na relaciji Mlinište – Jajce. Međutim, po dolasku u Šipovo 16. aprila 1915. godine ("u 7 sati naveče"!) odmah biva postavljen za magacinera i *schinten-kontrolora* na pruzi Šipovo – Pliva. Sljedećih godinu dana dobija deset mobilizacijskih poziva, ali svaki put biva pošteđen fronta na intervenciju svojih poslodavaca ("Thetera i Steinbesova zeta Garbarog"). Slijede, jedan za drugim, premještaji iz Šipova u Plivu, iz Plive u Srneticu te iz Srnetice u Prijedor na gradnju pruge Prijedor – Ljubija, u svojstvu *schintenkontrolora*. Još dok je bio u Srnetici 8. maja, u posjetu mu je došao otac kojeg će tada posljednji put vidjeti, jer će naredne godine u februaru otac preminuti. Na poslovima gradnje pruge radilo je 4 hiljade zarobljenih Italijana, a, zato što nije znao italijanski jezik, ubrzo je premješten u Prijedor, kao kondukter na željeznici. Zauzimanjem šefa stanice Franje Medaka položio je ispit za mašinovođu i dobio mogućnost za novo zaposlenje. I dalje je uspješno izbjegavao mobilizaciju na front ("svaki sam put zaklonjen ratne klaonice"). Jedno vrijeme (od 6. maja 1917. do 3. maja 1919. godine) kod njega u Prijedoru boravi majka s njegovim 6 godina starim bratom. Završetak Prvog svjetskog rata dočekuje kao mašinovođa na željezničkoj stanici u Prijedoru, da bi 3. septembra 1919. napustio službu i prešao u Državnu željeznicu u Zemun. I ovaj posao Muharem napušta, 2. januara 1920. vraća se kući u Kulen-Vakuf i počinje raditi kao opančar.

Majka ga, kako bi ga zadržala kod kuće, nagovara na ženidbu s Hankom Topčić. Vjenčanje je obavljeno 1. februara

2 Biografija sakupljača kompletirana je na osnovu Kurtagićeve rukom pisane biografije pod naslovom *Moj život*, dopisane u na kraju IV knjige, u kojoj se nalaze muške pjesme, i na osnovu teksta iz novina u kome se govori o Muharemu Kurtagiću.

1920. Dobili su prvo sina Esada, koji je poslije 8 mjeseci i 12 dana umro od upale pluća i mozga, a zatim i kćerku Zuhru. Zapali su u finansijske probleme i, poslije rasprodaje dijela imanja, Muharem se vraća u državnu službu. Početkom augusta 1924. godine dobija posao u Drvaru kao računovođa, a u oktobru prelazi u Jajce da radi kao mašinovođa. Preselio je ženu s djetetom kod sebe 2. maja 1925., a u augustu 1927. rađa im se muško dijete kome se nadjenuli ime Zuhdija. Zbog izvjesnih neslaganja na poslu i nemilosti u koju je zapao od strane JMO (Jugoslovenska muslimanska organizacija), ostaje bez posla i pada u veliku krizu. Kada je uvidio da više ne može naći uposlenje, odlučuje se na put za Beograd, gdje se obraća za pomoć ujaku dr. Mehmedu Hodžiću, šefu hirurškog odjeljenja na Trećoj državnoj bolnici. Ujak mu daje obilatu novčanu pomoć i pokušava naći stalno zaposlenje, ali Muharem odbija nekoliko ponuda. Da bi preživio mora raditi više poslova, dok nije naišao na narodnog poslanika Pozderca, koji mu vrlo brzo (9. septembra 1928. godine) nalazi posao mašinovođe u rudniku Ljubija, kod Prijedora. Poslije šest mjeseci prelazi u Baltnie-Bare (?) i tu ostaje raditi sve do trenutka kada je pisao ovaj svoj životopis, a to je 20. februar 1935. U tom periodu rađa im se i umire dvoje ženske djece i jedno muško dijete, "koje i danas živi, kad ovo pišem 20. februara 35."

Nemamo podataka o tome koliko i do kada je živio Muharem Kurtagić. Posljednji dokument koji svjedoči njegovo prisustvo među živima jeste pismo upućeno Matici hrvatskoj 12. aprila 1944. Vrlo je vjerovatno da nije preživio burne godine rata ili ništa manje burne godine poslije Drugog svjetskog rata.

O Kurtagićevoj prepisci s Maticom hrvatskom

Iz ukupno pet pisama, koliko se nalazi u građi koju posjedujem, može se vidjeti nekoliko stvari: 1) da je Muharem Kurtagić u burnim ratnim godinama Drugog svjetskog rata još uvijek bio živ; 2) da je, kao i većina stanovnika Bosne i Hercegovine tog doba, zapao u tešku materijalnu oskudicu i da je proživljavao pravu golgotu; 3) da je, upravo zbog toga, bio primoran moliti Maticu hrvatske da mu otkupi šest knjiga sabranih pjesama, kako bi mogao preživjeti; 4) da je od dvanaest knjiga, koliko kaže da je imao, uspio sačuvati samo šest;

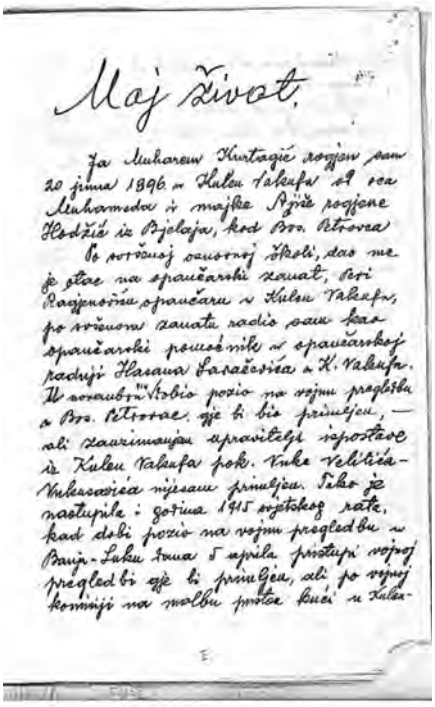
Moj život.

Ja Muharem Kurtagić rodjen sam 20 juna 1896 u Kulen Vakufu od oca Muhameda i majke Rjže rodjene Hodžić iz Bjelaja, kod Brd. Petrova

Bi sretnuj osnovnoj školi, dao me je otac na opančarski zanat, kod Rajnuše opančara u Kulen Vakufu, po svršenom zanatu radio sam kao opančarski pomoćnik u opančarskoj radnji Hasana Sarajčića u K. Vakufu. U novembru 1915 dobio poziv na vojnu pregledbu u Brd. Petrovac, gdje bi bio primljen, — ali zauzimanjem upravitelja ispostave iz Kulen Vakufa pok. Vuke Veljića-Vukosavića nijesam primljen. Tako je nastupila i godina 1915 svjetskog rata, kad dobi poziv na vojnu pregledbu u Banja-Luku koja 5 aprila pristupi vojnoj pregledbi gdje bi primljen, ali po vojnoj komisiji na molbu gradjanstva kuće u Kulen-

Zanimljiva je jedna Kurtagićeva opaska u kojoj za sebe kaže da je čovjek sa četiri razreda osnovne škole, "a može biti da imam nešto više školske naobrazbe, da ne bi bilo ni ovih pjesama". Ova tvrdnja o suprotstavljenosti usmene tradiciji i pismenosti jeste jedna od važnijih spoznaja savremenih istraživača usmene tradicije. Ona je posebno bila važna za američke istraživače Milmana Parrya i Alberta B. Lorda prilikom rada na sakupljanju i proučavanju naše tradicije upravo tih godina.

5) da je upravo u tom razdoblju u zimu 1943/44. godine došlo do primopredaje Zbirke i 6) da su se predstavnici Matice sasvim pozitivno izjasnili o vrijednosti sakupljenih pjesama.

Prvo Kurtagićevo pismo od 18. marta 1943. godine nije proizvelo nikakvu reakciju niti odgovor od strane Matice hrvatske. Preklinjućim tonom ("molim kao i svaki smrtnik što Svemogućeg moli, za produljenje života") Muharem obavještava predstavnike Matice hrvatske da je nastupio težak period za njegovu porodicu[3], da je od septembra 1942. godine stalno u izbjeglištvu, da je dva puta već dolazio u Zagreb da moli za obećanu isplatu. Pošto na jednom mjestu kaže da mu je ovo već peto pismo, moram priznati da ne znam kakva je sudbina prethodnih četiriju pisama. Drugo pismo[4] iz moje građe nudi više informacija: od datuma slanja i prijema[5] pa do čitavog niza korisnih podataka o samoj zbirci. Tekst je pisma intoniran na potpuno suprotan način, kao da ne postoji prethodni pismo, puno očaja i preklinjanja, kao da je ovo prvo ili jedno od prvih obraćanja Kurtagića Matici hrvatskoj. U njemu Muharem Kurtagić obavještava predstavnike Matice hrvatske da šalje popis narodnih junačkih i ženskih pjesama s pitanjem da li žele otkupiti zbirku. Zatim piše o svojim nevoljama u ratu, o tome kako je uspio sačuvati tek šest od sakupljenih dvanaest knjiga, kako je štamparskom mašinom prekucao sve pjesme iz tri knjige junačkih i dvije ženskih, a da se ženske pjesme iz šeste knjige upravo prekucavaju, o tome kako su zbirku pozitivno ocijenili Antun Šimčik i Alija Nametak, kako su o njemu i njegovom sakupljačkom radu već pisali Husein Šehić u *Narodnoj uzdanici* i Ivan K. Ostojić u *Obzoru*,[6] kako je nekolicinu zapisanih pjesama objavio u časopisima

3 *Od 6. rujna 1942. godine već treći put se nalazim kao izbjeglica prvi put iz Kulen Vakufa, a zadnja dva puta iz Ljubije rudnika sa pet članova obitelji. Ovaj smo put izašli samo što je tko imao na sebi od odjeće i već je šesti mjesec nastupio, da se takav život provodi.* – Kurtagićevo pismo broj 1 od 18. marta 1943. Dio dostupne građe.

4 Sva su pisma prekucana mašinom, izuzev drugog Matičinog pisma od 12. 3. 1943., koje je do mene došlo u rukopisu.

5 U Lijevom gornjem uglu pečat s datumom prijema pisma: 20. IX 1943. broj 325.; u desnom gornjem uglu napisan je rukom datum 29. X 1943., a ispod mašinom otkucan podatak: "Ljubija dne 15. IX 43." Još je rukom dopisano "48.000-50.000 stihova". Treći datum koji se nalazi na ovom pismu vjerovatno predstavlja datum ponovnog čitanja pisma od strane neke odgovorne osobe ili, eventualno, datum prispijeća zbirke.

6 Ovaj tekst Ivana K. Ostojića iz *Obzora* dio je dostupne građe i o njemu će biti riječi kasnije.

Gajret, *Biser*, *Napredak, Novi Behar* i *Narodna uzdanica*.

Zanimljiva je jedna Kurtagićeva opaska u kojoj za sebe kaže da je čovjek sa četiri razreda osnovne škole, "a može biti da imam nešto više školske naobrazbe, da ne bi bilo ni ovih pjesama". Ova tvrdnja o suprotstavljenosti usmene tradiciji i pismenosti jese jedna od važnijih spoznaja savremenih istraživača usmene tradicije. Ona je posebno bila važna za američke istraživače Milmana Parrya i Alberta B. Lorda prilikom rada na sakupljanju i proučavanju naše tradicije upravo tih godina. Ovdje se, zapravo, radi o tezi da je autentična usmena tradicija bila moguća jedino u uvjetima odsustva pisma i pisane komunikacije i da je, upravo, pojava pisma i ekspanzija pisane komunikacije dovela do dekadencije usmene tradicije.

Kao odgovor na prethodno Kurtagićevo poslano je pismo iz Matice hrvatske s datumom slanja 28. IX 1943. U njemu se iznosi uvjerenje da će upravni organi Matice pozitivno odgovoriti na Kurtagićev prijedlog otkupa zbirke. Zbirka se ocjenjuje pozitivno i dobrodošlom, unatoč činjenici da je Matica u prethodnim desetljećima radila na sakupljanju junačkih i ženskih muslimanskih pjesama, njena je važnost i u broju pjesama i zapisanih stihova ("ima blizu 50000 stihova"). Stoga se, zbog stalne promjene vrijednosti novca, insistira na što skorijem slanju svih knjiga. U završnoj napomeni ukratko se pred sakupljača iznose osnovni metodološki zahtjevi:

Molimo Vas, da pjesme sredite točno onako, kako ste ih čuli. Mnogi su izdavači učinili temeljnu pogrješku, što su ikavske pjesme sami pretvarali u ijekavske. Bile one ikavske, ili ijekavske, ili miešano, njihova je kulturno-historijska vriednost u točnoj reprodukciji tekstova, kako su ih pjevači ili recitatori govorili.

Nemamo podataka o tome koliko i do kada je živio Muharem Kurtagić. Posljednji dokument koji svjedoči njegovo prisustvo među živima jeste pismo upućeno Matici hrvatskoj 12. aprila 1944. Vrlo je vjerovatno da nije preživio burne godine rata ili ništa manje burne godine poslije Drugog svjetskog rata.

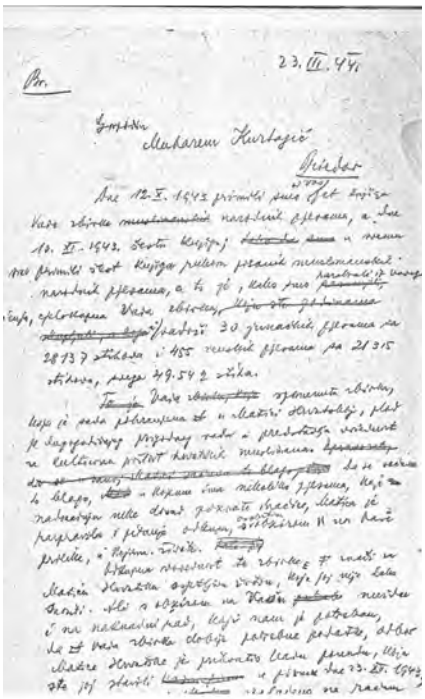

Naredno Matičino pismo od 23. marta 1944. nastalo je kao reakcija na prispijeće Kurtagićeve zbirke, koju čine šest rukom pisanih knjiga, sa 30 junačkih pjesama od 28.137 stihova i 455 ženskih pjesama od 21.315 stihova. Predstavnici Matice hrvatske obavještavaju Muharema Kurtagića da je njegova zbirka konačno pohranjena, da je njena vrijednost u pjesmama "koje nadmašuju neke dosad poznate inačice". Prihvaćena je njegova cijena otkupa te mu se uz ranije isplaćenih 30.000 kuna obećava isplatiti dodatnih 90.000, čime će cjelokupna zbirka prijeći u vlasništvo Matice. Od Kurtagića se na kraju traži da dostavi što više biografskih podataka o pjevačima i kazivačicama, "gdje su živjeli, od koga su čuli, kako su kazivali pjesme (brzina i sl.)", makar i po sjećanju. Ovo je još jedan metodološki zahtjev prema sakupljaču, ali, koliko je meni poznato, Muharem Kurtagić, izuzev osnovnih podataka ispod svake pjesme od koga, kada i gdje je zapisao pjesmu, nikada nije dostavio tražene informacije. Posljednje Kurtagićevo pismo od 14. aprila 1944. zapravo ima formu ugovora s Maticom hrvatskom oko otkupa i primopredaje zbirke.

Ovih pet pisama vjerovatno su samo dio obimnije prepiske između sakupljača usmene narodne poezije Muharema Kurtagića i Matice hrvatske. Ni iz jednog Matičinog pisma ne može se otkriti ko je ustvari u ime Matice, pisao pisma Muharemu Kurtagiću. Dio građe koji se odnosi na prepisku, premda nije kompletan, važan je zbog toga što nam nudi niz dragocjenih informacija o samom sakupljaču, o vremenima i uvjetima u kojima je sakupljao, o načinu na koji je sakupljao, kao i o samom sadržaju zbirke. Iz prepiske se također vidi da je Muharem Kurtagić, zapravo, skupio duplo veći broj pjesama od pohranjenih u arhivima Matice hrvatske. Pretpostavljam da je izgubljeni / uništeni dio bio istog obima, vjerovatno i iste vrijednosti, ali bi zbirka od oko 100.000 stihova utoliko bila važnija i vrednija od ove. Međutim, ni ova od pedesetak hiljada stihova, odnosno, 30 junačkih i 455 ženskih pjesama, ne zavređuje da bude ignorirana.

O dva teksta koji govore o zbirci i sakupljaču[7]

Prvi je tekst, po svemu sudeći, objavljen 1940. godine, jer se već u prvoj rečenici kaže da se radi o četrdesetčetverogodišnjem sakupljaču, a odranije je poznato da je Kurtagić rođen 1896. godine. Tekst je više informativnog karaktera nego kritičarskog, vjerovatno je nastao kao rezultat razgovora autora teksta i sakupljača pjesama, jer se navode mnogi detalji iz sakupljačeva života. Autor teksta vjerovatno malo pretjeruje kada kaže da se radi o zbirci od 12 knjiga i preko 120.000 stihova. Kurtagić je svoj sakupljački rad započeo još kao dvanaestogodišnjak, nakon završene tadašnje osnovne škole, kada je prve pjesme zapisao od svoje majke, nastavio od bližih i daljih rođaka, da bi se nakon toga oslobodio i fokusirao na sve one koji su znali pjevati ili kazivati pjesme.

U početku g. Kurtagić je ovaj posao obavljao bez mnogo poznavanja stvari, bilježeći svaku pesmu od reda, ali kasnije, kada je pročitao sve zbirke narodnih umotvorina, on je bilježio samo pesme koje do tada nisu bile zapisane. (Isječak iz novina, dio dostupne građe)

U svom dugogodišnjem radu nailazio je na brojne probleme: od onih čisto materijalne prirode (troškovi putovanja i plaćanja pojedinih kazivača), pa do problema tipičnih za patrijarhalnu sredinu tog vremena – nemogućnosti da kao muškarac zapisuje pjesme od nepoznatih

7 Jedan je makazama isječeni tekst iz novina, bez sačuvanog ili zapisanog naslova novina, bez godine objavljivanja, s inicijalima M. Š. u potpisu, a drugi je sačuvan u tipkanoj formi i potpisan imenom Ivana K. Ostojića.

žena. Ovaj drugi problem vremenom je počeo rješavati tako što je svoju suprugu uveo u posao zapisivanja, tako da je ona dolazila do onih kazivačica do kojih sam nije mogao doći.

Drugi je tekst dostupan u tipkanoj formi, s nešto više od tri strane tipkanog teksta, naslovljen kratko *Sevdah*, uz rukom dopisan podatak da je predan Matici 1. XII 1943. godine. Premda Kurtagić u jednom pismu spominje tekst Ivana K. Ostojića objavljen u *Obzoru*, u podlistku *Sevdah,* broj 189, od 16. oktobra 1940. godine, nisam u mogućnosti da tvrdim da se radi o istom tekstu. Rad je najvjerovatnije naručen od strane Matice da bude stručni prikaz rukopisne zbirke Muharema Kurtagića[8], ali se, zapravo, bavi samo ženskim pjesmama iz I i VI knjige. Po naslovu rada moglo bi se zaključiti da se Ostojić fokusirao samo na sevdalinke, ali se iz sadržaja vidi da se autor bavi i dužim ženskim pjesmama, poznatijim danas kao balade. Zapravo se radi o pogrešnoj upotrebi pojma sevdah – Ostojić podliježe jednom stereotipu da se sve ženske pjesme koje ne pjevaju o junaštvima mogu podvesti pod sevdalinke:

Jedna osobita karakteristika je ta, da se u pjesmama, sigurno mnogo više nego u životu i stvarnosti, ljubav dovodi u savez sa jadom i sa smrću. Kod našeg se naroda uopće kaže: Ljubav nije šala, već je bolest prava, ali muslimanska djevojka, prema krasnoj pjesmi, koju je zabilježio Fra Grga Martić, mnogo se jače i bolnije u tom pogledu izražava: "Ne čin' jada, lijepa djevojko – Ne čin' jada, ne veži sevdaha – Od sevdaha goreg jada nema – Ni žalosti od ašikovanja". (Ostojić, dio građe o Kurtagiću)

Ivan Ostojić očigledno ne uočava razliku između ženskih kraćih pjesama koje pjevaju o ljubavnim jadima, o sevdahu, o čemu pjevaju sevdalinke, i ženskih dužih pjesama koje pjevaju o različitim vrstama sukoba s tragičnim ishodom, o čemu pjevaju balade. Možda to u njegovo vrijeme nije bio slučaj, ali danas je barem jasno da sevdalinka kada pjeva o ljubavnim jadima onda ona pjeva o životu, i to ljepšoj strani života, a smrt postaje temom drugih pjesama kao što su balade. Sevdalinka, kao izuzetno kratka lirska forma, slavi život u najljepšem, ali ponekad i bolnom izdanju, a balada generalno slavi smrt – to je ta osnovna razlika koju današnji poznavalac bošnjačke usmene tradicije jednostavno mora znati. Iz ove Ostojićeve pogreške proizilazi to da jedan dio njegovog rada počiva na pogrešnim premisama, premda se te premise elaboriraju na baladama iz zbirke.

Drugi dio rada bavi se još jednom vrstom dužih ženskih pjesama, ovaj put bez tragičnog ishoda, a to su romanse, koje, također, Ostojić podvodi pod sevdah. Njih od balada odvaja izražena namjera da se sukob, koji je gotovo istovjetan kao u baladi, prevlada tako da na kraju život nastavlja traji, gotovo trijumfirati, a smrt biva pobijeđena. Povremeno se autor dotakne i pravih sevdahlijskih tema i pjesama, ali su one u manjini spram balada i romansi. U cjelini gledano, rad je nastao kao posljedica svojevrsne fascinacije, jakog doživljaja pojedinih opjevanih – egzotičnih! – tema te je poprimio oblik skladno iskazanog niza impresija o pojedinim pjesmama. Da se radi o *fascinaciji egzotičnim* pokazuje autorov interes da ambijent, kulturu i tradiciju iz kojih dolaze ove pjesme, dakle, ambijent, kulturu i tradiciju Bošnjaka, predstavi kao daleki nepoznati prostor koji treba približiti i upoznati.

Ostojićevim prikazom iscrpljuje se dostupna građa Kurtagićeve zbirke. Ovim filološkim opisom želio sam da se zbirka najprije identificira, vremenski i prostorno locira, dostupnim informacijama atribuira, kako bi se moglo pristupiti daljim istraživačkim radnjama. Moja mi znanstvena informiranost daje za pravo da ustvrdim da rukopis, generalno, nije bio poznat znanstvenoj i široj javnosti. U procesu daljeg istraživanja predmetom će biti same pjesme, najprije žanrovski identificirane, potom tematsko-motivski klasificirane i, na koncu, poetički verificirane. Na osnovu uvida u same pjesme mogu ustvrditi da se radi o vrijednim usmenoliterarnim ostvarenjima, da po svojim poetičkim postignućima ulaze u red uspjelih, da jedan dio usmenopjesničkih ostvarenja nije moguće pronaći u drugim zbirkama, što im daje unikatnu vrijednost. Opsežniji uvid u sadržaj zbirke morao bi biti predmetom jednog novog rada.

Ш'ајдега
1938.

11

Самоуки железничар г. Мухарем Куртагић већ преко 30 година сакупља народне песме

Он је досада сакупио преко 120000 стихова већином лирских песама

Приједор, 10 јула

У Љубији-Руднику, близу Приједора, живи 44-огодишњи Мухарем Куртагић, железнички службеник, који већ преко 30 година скупља народне песме.

Родом из Кулен Вакуфа, краја у коме је народно предање врло живо, Мухарем је у најранијем детињству слушао народне песме које је одмах заволео. У родном месту свршио је основну школу и како је његова мајка знала лепи број народних песама, мали Мухарем, као 12-огодишњи дечак, дошао је на идеју да забележи те песме од своје мајке. Доцније је почео да скупља од својих рођака, а затим и од других.

У току свога живота, Куртагић је често мењао занимања, потуцајући се из места у место као шумски, рударски и железнички радник. Бавећи се највећим делом у Босанској Крајини, он је свуда бележио песме, тако да данас има око 120,000 стихова народних песама, већим делом лирских. Све песме г. Куртагић је лепо исписао у 12 књига, од којих свака има по 500 страна. Поред сваке песме он је тачно забележио где, када и од кога је песму чуо.

У почетку г. Куртагић је овај посао обављао без много познавања ствари, бележећи сваку песму од реда, али касније, када је прочитао све збирке народних умотворина, он је бележио само песме које до тада нису биле записане.

Г. Мухарем Куртагић

Овај посао био је скопчан с многим

8 *Држим да је горњи натпис згодан и прикладан за слиједећи приказ једне нештампане збирке женских муслиманских народних пјесама, која је, већином по босанској крајини, а добрим дијелом по наputцима нашег изврсног фолклористе Антона Шимчика, забиљежио врлједни сабирач Muharem Kurtagić.* – Ivan K. Ostojić, *Sevdah*, dio građe o Muharemu Kurtagiću.

PRILOZI

Prepiska između Matice hrvatske i Muharema Kurtagića

Prvo pismo

Priedor, dne 18. ožujka 1943.

P.n.

MATICA HRVATSKA

ZAGREB

Upućujem p.n. evo i peto pismo i molim kao i svaki smrtnik što svemogućeg moli, za produljenje života, tako i ja molim pošto i ja spadam u red takvih.

Od 6. rujna 1942. godine već treći put se nalazim kao izbjeglica prvi put iz Kulen Vakufa, a zadnja dva puta iz Ljubije rudnika sa pet članova obitelji. Ovaj smo put izašli samo što je tko imao na sebi od odjeće i već je šesti mjesec nastupio, da se takav život provodi.

Ja sam dva puta u Zagreb dolazio u tuđoj odjeći, samo da ne budem strašilo naroda, u jednoj sobici živim sa deset članova obitelji i Boga molim da imademo kruha, a o drugom nije ni govora. Zato ovo peto pismo i upućujem i molim Vas u koliko je moj rad pregledan da mi javite da mogu doći i novac primiti. Da su dobra vremena i da nije ratni vrtlog ne bih tražio ni jedne banice da mi se plati, a ovako moram još malo, pa da i milostinju tražim, a da do tog ne dođe molim Vas što prije riješenje i odgovor.

Prilažem i kovertu za odgovor.

Muharem Kurtagić
Izbjeglica iz Ljubije u Priedoru.
(Slijedi potpis)

Drugo pismo

Opis pisma: štamparskom mašinom kucano. U lijevom gornjem uglu pečat sa datumom prijema pisma: 20. IX 1943, broj 325. u desnom gornjem uglu je rukom napisan datum 29. X 1943., a ispod mašinom otkucan podatak: Ljubija dne 15. IX 43. Još je rukom dopisano "48000-50000 stihova".

Mnogo ugledna

MATICA HRVATSKA

Šaljem popis narodnih pjesama junačkih i ženskih, s molbom da mi odgovorite, bili htjeli odkupiti. Ja sam pjesme počeo sakupljati g. 1908. pa dalje do 937., siromašnog sam stanja, obterećen sa obitelji, koju teškom mukom kruhom hranim. Zaposlen sam u rudniku Ljubija, zima ide, kao mač koji odrubljuje glave, briga kako ću prehraniti obitelj, a da o odjeći i obući i ne govorim. U Kulen Vakufu mom rodnom mjestu sve što sam imao to su bande Partizana i četnika porobili, popalili i pokolj napravili, pa sam sad puka sirotinja.

Tri knjige junačkih i dvije ženskih dao sam prepisati na pisaću mašinu, a treća se prepisuje, za ovaj rad oko prepisa već dva mjeseca po završetku posla u rudniku radim dnevno 3 sata za gos. koji prepisuje. Slučajno su mi ostale ove knjige, da ih banditi i plačkaši ne unište pošto su mi 6 knjiga, četiri junačkih i dvije ženskih sa ostalom arhivom i bibliotekom uništili.

Ove su knjige pjesama bile na proučavanju kod gospodina Antuna Šimčika u Zagrebu, a po naputku g. Alije Nametka skoro cijelu godinu 1937., on je o njima lijepu ocjenu donio, teko je meni rekao pri boravku u Zagrebu.

O meni kao sabiraču pisao je u kalendaru "Narodna uzdanica" mislim g. 937 ili 938/, više se ne sjećam/ Husein Šehić, a u "Obzoru" Ivan K. Ostojić dva broja – u pameti mi je jedan broj, a to će biti drugi nastavak g. 1940. u podlistku "Sevdah" br. 189. od 16. kolovoza.

Ja sam vam čovjek sa četiri razreda osnovne škole, a može biti da imam nešto više školske naobrazbe, da nebi bilo ni ovi pjesama.

Ako želite odkupiti mogao bih vam poslati knjige u rukopisu i prepisane na pisaćoj mašini. Ispod svake je pjesme napisan dan i mjesec kad je zabilježena od koga i iz kojega mjesta. Od njih nekoliko štampano je u "Gajretu" 911-912, u mostarskom "Biseru", kalendaru "Napredak", "Novom Beharu" i kal. "Narodna uzdanica".

Očekujem, da će mi p. n. Odgovoriti bilježim se

Muharem Kurtagić

Slijedi potpis i u lijevom donjem uglu dopisano rukom: P. S. Pjesme su prepisane u formatu vel. 8 na jednoj strani. Format kao pjesama M. H.

U desnom donjem uglu dopisano rukom: Mjesto: Ljubija kod Priedora

Treće pismo (od Matice hrvatske Muharemu Kurtagiću)

28. IX 1943.
Gospodinu

MUHAREMU KURTAGIĆU

LJUBIJA
k. Priedora

Poštovani gospodine!

Primili smo Vaše cij. pismo od 15. o. mj. s popisom Vaše zbirke narodnih junačkih i ženskih pjesama.

Vašu ponudu ćemo iznieti na prvu odborsku sjednicu ali Vam već sad možemo javiti da ne sumnjamo, da će odbor prihvatiti Vašu zbirku, jer predpostavljamo da će u njoj biti ili novih pjesama ili dobrih varianata onih muslimanskih pjesama, koje je Matica već prije sabrala, te se nalaze u njezinoj pismohrani između kojih su odabrani primjeri objavljeni u dvije knjige junačkih pjesama i u knjigama ženskih pjesama.

Vaša zbirka je velika, jer prema našem računu ima blizu 50.000 stihova, pa i po tome će po svoj prilici biti vriedna.

Da što prije ovo pitanje riešimo, izvolite nam sigurno poslati svih šest knjiga, da se mogne odmah odlučiti.

Budite uvjereni, da će Matica hrvatska prema svojim mogućnostima ovom prilikom izići Vašim potrebama u susret, ali će biti potrebno, da nam označite svotu, o kojoj bi raspravio i odlučio odbor.

Moramo i na Vašu korist pripomenuti, da je potrebno što prije odboru predložiti Vaš rukopis, zbog stalne promjene vriednosti

novca u ratnom vremenu.

Predsjednik: Tajnik:

Napomena: Molimo Vas, da pjesme sredite točno onako, kako ste ih čuli. Mnogi su izdavači učinili temeljnu pogrješku, što su ikavske pjesme sami pretvarali u ijekavske. Bile one ikavske, ili ijekavske, ili miešano, njihova je kulturno-historijska vriednost u točnoj reprodukciji tekstova, kako su ih pjevači ili recitatori govorili.

Rukom dopisano: odpremlj. 28. 9. 1943.

Četvrto pismo

Rukom pisan odgovor Matice Muharemu Kurtagiću:

Broj: 49 23.3.1944.

Gospodin

Muharem Kurtagić

Priedor

Dne. 12. X 1943. primili smo od Vas pet knjiga Vaše zbirke narodnih pjesama, a dne 10. XI 1943. šestu knjigu; u svemu smo primili šest knjiga rukom pisanih muslimanskih narodnih pjesama, a to je, kako smo razabrali iz Vašeg saobćenja, cjelokupna Vaša zbirka i sadrži 30 junačkih pjesama sa 28137 stihova i 455 ženskih pjesama sa 21315 stihova, svega 49542 stiha.

Vaša spomenuta zbirka, koja je sada pohranjena u Matici hrvatskoj, plod je dugogodišnjeg prigodnog rada i predstavlja vriednost za kulturnu prošlost hrvatskih muslimana. Da se sačuva to blago, u kojemu ima nekoliko pjesama, koje nadmašuju neke dosad poznate inačice, Matica je razpravila i pitanje odkupa, s osobitim obzirom na Vaše prilike, u kojima živite.

Odkupna vriednost te zbirke znači za Maticu hrvatsku osjetljivu žrtvu, koju joj nije lako snositi. Ali s obzirom na Vašu nuždu i na naknadni rad, koji nam je potreban, da Vaša zbirka dobije potrebne podatke, Odbor Matice hrvatske je prihvatio Vašu ponudu koju ste stavili u pismu dne. 23. XII 1943., nakon što Vam je izplaćeno na račun Kn. 30.000 -, tj. da Vam povrh te svote izplati iznos u Kn 90.000 -, da tako Matica hrvatska steče pravo vlasništva spomenute zbirke.

Budući da Vam je Matica na Vaše molbu dne 17. 1. o. g. već izplatila Kn. 20.000-, preostaje, da Vam izplati ostatak u iznosu od Kn 70.000-.

Izvolite nam javiti, na koji naslov treba poslati novac, ako Vi sami ne bi ovih dana došli u Zagreb, da osobno preuzmete tu svotu.

Molimo Vas ujedno, da nam popunite podatke o pjevačima i kazivačicama, od kojih ste preuzeli pjesme, da njihovi likovi budu što jasniji. Što god znate o njima, bit će koristno i poučno za postanak, dotičnu predaju sabranih pjesama. Životni podatci, zanimanje, društvo, gdje su živjeli, od koga su čuli, kako su kazivali pjesme (brzina i sl.) i t. d. Ono, što Vam bude moguće po Vašem sjećanju.

Pozdravljamo Vas

Slijede dva nečitka potpisa.

Peto pismo

Rukom dopisano na vrhu: Priepis

MATICI HRVATSKOJ

ZAGREB

U dva roka, dne 12. X 1943. i dne 10. XI 1943. predao sam Matici hrvatskoj šest rukom pisanih knjiga muslimanskih narodnih pjesama, a to je cjelokupna moja zbirka narodnih pjesama, koje sam godinama zapisivao od raznih kazivača, te sadrži 30 junačkih pjesama sa 28137 stihova i 455 ženskih pjesama sa 21315 stihova, svega 49542 stihova.

Tu sam zbirku ponudio Matici hrvatskoj, da je odkupi.

Budući da je Matica hrvatska prihvatila moje uvjete, te mi je izplatila na račun Kn 30.000.-, a zatim novi iznos od Kn 20.000.-, te danas dopunski iznos od Kn. 70.000.-, svega Kn. 120.000.- (kuna stotinu i dvadeset tisuća) kao odkupnu svotu, te izjavljujem, da se odričem svih prava vlastništva i objavljivanja (tiskanja) bilo koje pjesme iz spomenute zbirke hrvatskih muslimanskih narodnih pjesama, te sva prava kao sakupljač i vlastnik odstupam Matici hrvatskoj, koja može tu zbirku u cielosti ili u djelovima objaviti kako bude odgovaralo njezinim osnovama i njezinoj odlusi.

Ujedno obećajem, da ću Matici hrvatskoj naknadno dati podatke o kazivačima tih pjesama, koliko budem o njima znao, i o pjesmama, koje su već objavljene.

U Zagrebu 14. travnja 1944.

Preda mnom: (potpis Muharema Kurtagića)

(nečitak potpis, nešto kao Marin Jurkić?)

Autobiografija

Moj život

Ja Muharem Kurtagić rođen sam 20 juna 1896 u Kulen Vakufu od oca Muhameda i majke Ajiše rođene Hodžić iz Bjelaja, kod Bos. Petrovca.

Po svršenoj osnovnoj školi, dao me je otac na opančarski zanat, Peri Rađenoviću opančaru iz Kulen Vakufa, po svršenom zanatu radio sam kao opančarski pomoćnik u opančarskoj radnji Hasana Saračevića iz K. Vakufa. U novembru 914 dobio poziv na vojnu pregledbu u Bos. Petrovac gdje bi bio primljen, – ali zauzimanjem upravitelja ispostave iz Kulen Vakufa pok. Vuke Vuletića-Vukasavića nijesam primljen. Tako je nastupila i godina 1915. svjetskog rata, kad dobi poziv na vojnu pregledbu u Banju-Luku dana 5 aprila pristupi vojnoj komisiji na molbu pušten kući u Kulen Vakuf do 15 aprila kad sam trebao da nastupim vojnu dužnost u Banji-Luki. Po dolacku kući u Kulen-Vakuf, otac, kao činovnik Ispostave zauzimanjem kod predstojnika u Bos. Petrovcu, Majerbergera, poslan sam mjesto u Banjaluku, Steinbeisovoj firmi u Oštrelj sa preporukom, po dolasku u Oštrelj direktor Grimer me uputi sa pismom na nadinžinjira Helda u Šipovo kod Jajca na gradnju pruge za vojne potrebe Mlinište-Jajce.

Pomutnjom sam izostavio, da sam počeo sabirati narodne ženske pjesme kao dječak u 12 godini, i to čitajući rahmetli majki iz "Behara", narodne umotvorine slične je pjesme znala i ona pa sam počeo od nje u jednu knjigu da pišem, pa kako sam imao veliko veselje, da imadem u knjigi što više pjesama počeo sam i od roda da kupim i pišem i molio, da mi kažu ako koju znadu.

Sa pismom od direktora Grimera pošao sam iz Oštrelja sa vozom na 16 aprila 1915 u 10h i stigao u Šardak šumski betrib sa vozom u 4h po podne, posteljinu i kufer ostavio u u kantini u Čardaku te isti dan odmah nastavio put pješačeći u društvu više graditelja (akordanta) pruge u Šipovo.

U Šipovo sam stigao u 7 sati na večer i pedao pismo od direktora Grinera nadinžinjiru Heldu i odmah sam bio postavljen za magazinera i Schihtenkontrolora na prugi Šipovo-Pliva koju sam dužnost vršio do 2 februara 1916. za ovo vrijeme od 18 aprila 915

– 2 februara 916 bio sam pozivan u vojsku deset puta, te sam svaki put ostavljen na intervenciju direktora Thetera i Steinbesova zeta Garbarog, kad sam premješten iz Šipova u Plivu na telefon u stanicu, iz stanice Pliva premješten sam u stanicu Srnetica 16 aprila za prometnog vježbenika gdje sam istog dana službu nastupio.

Rahmetli otac me je posjetio 8 maja u Srnetici i više ga nijesam vidio, jer ga je smrt zadesila 28 februara 917. dana 2 juna 916 premješten sam iz Srnetice u Prijedor na gradnju pruge Prijedor-Ljubija u svojstvu "Sichtenkotrolora" na kojoj je prugi radilo 4 hiljade zarobljeni Talijana, pa kako mi je poteškoće zadavao Talijanski jezik, kojeg nijesma znao, ostao sam na gradnji pruge do 22 augusta, kada sam premješten željeznici u Prijedor kao kondukter. Zauzimanjem pokojnog šefa stanice Franje Medaka položio sam ispit za vlakovođu 15. maja 1917. te sam od 5 marta 1917 – septembra 1918 pozivan na vojnu dužnost ništa manje nego 8 puta, – ali zauzimanjem pokojnog Medaka svaki sam put zaklonjen ratne klaonice. Rahmetli majku i brata Mahmuta od 6 godina stara preselio sam u Prijedor 6 maja 1917. đe je majka samnom ostala do 3 maja 1919 kad je odselila u Kulen-Vakuf. Samnom je majka i brat ostao u Prijedoru do 3 maja 1919, kad je rahmetli majka želila, da se preseli kući u Kulen-Vakuf što sam i učinio i preko Oštrelja doveo ih kući, a ja se povratio u Prijedor na dalje službovanje, đe sam ostao do 3 septembra, kad sam napustio službu i prešao državnoj željeznici u Zemun đe sam ostao u svojstvu vozovođe. Svojevoljno na zahtjev rahmetli majke napustio sam službu u Zemunu i doašo kući 2 januara 1920. i otpočeo raditi opančarski zanat koji mi je u ovo vrijeme vrlo dobro pošao.

Po želji rahmetli majke; valjda, da me zadrži kod kuće primorala me je da me oženi, a ja, da joj udovoljim i ako nijesam imao namjere, da se ženim u to vrijeme, privolim i rahmetli majka zaprosi rahmetli Muje Topčića kćer imenom Hanku. Kako je naša kuća i rahm. Muje Topčića bila u dobrom prijateljstvu, pa su sigurno i majke potajno o tom razgovarale prosidba je bila jednostavna i lahka tako da je vjenčanje izvršeno 1. februara 1920. iz zajedničkog braka dobili smo muško djete 27 oktobra 1922, koje je živilo 8 mjeseci i 12 dana i umrlo od upale pluća i mozga ime mu je bilo Esad.

Ja sam i dalje nastavio radom zanata koji je postepeno počeo sa manjom zaslugom teći, tako smo dobili drugo djete žensko i nadih ime Zuhra rođeno u decembru 1929, u martu 1924 prodao ženin komad zemlje na Gešetu za 18.000 dinara neke dugove podmirio a ostatkom otpočeo raditi i to je tako išlo do konca jula, da se je kapital skorom istrošio uslijed slabog ekonomisanja i veresije, seljaka koji su dug vrlo slabo plaćali; kad sam uvidio, da ću ostati poptuno bez kapitala spremim se i u Drvar dođem 5 augusta 1924 đe me tamošnji direktor Dušan Budisavljević primi i uposli u računovodstvu đe sam ostao do 15 oktobra i premješten u Jajce za vlakovođu. Majka žene i djete ostalo je u K. Vakufu, te sam ženu sa djetetom doselio u Jajce 2 maja 1925 i naselio se u donje prostorije kuće učitelja Mehmeda Hasića, nakon 6 mjeseca šreselim se u kuću Nurudina Sarača, u kojoj sam ostao godinu dana, a ostao bi i više da me nijesu krenuli škorpijoni (akrepi) znao sam ih preko noći ubiti po 14 komada u ovome stanu mi je supruga pobacila i ležala poslije pobačaja 5 nedjelja. Iz stana N. Sarača preselim u kuću Mustafa eff. Kadrića u kojoj mi je supruga 22 augusta 1927 porodila muško djete nadili mu ime Zuhdija.

Zbog neslaganja sa prom. Kontrolorom Julom Filipovićem iz Srnetice i ozbiljne svađe dobijem otkaz i napustim službu te sa suprugom i dvoje djece dođem u Kulen Vakuf 28 novembra 1927. napravim molbu na županiju i dobijem mjesto kod ispostave u Kulen Vakufu u svojstvu kancel. dnevničara – ali kako nijesam bio po ćudi nekoj gospodi iz J. M. O. dekret mi je poništen 15. aprila 1928; a zato što se je jedna grupa priključila i simpatisala zajednički rad Vukičevića i J. M. O. u kojoj sam grupi mjesnog odbora u K. Vakufu bio i ja proti saradnje Vukičević i J. M. O., zato nastaju za mene teški i gladujući dani.

Kad sam vidio da nejma načina ostati u K. Fakufu i dalje gladovati ja i obitelj, dignem se i dođem u Beograd 9 juna 28. obratim se po dolasku na ujaka dr. Mehmeda Hodžića u to vrijeme šefa hirurškog odjeljenja III drž. Bolnice, da mi pomogne radi uposlenja, odmah mi je pritekao novčanom pomoći, a i obitelj mi sa jednom novčanom svotom pomogao, dok mi nađe uposlenja.

Prvi na koga se je dr. Hodžić obratio radi moga uposlenja bio je Milan Aćimovič šef političke policije u Beogradu, on mi je ponudio mjesto koje mi je mogao dati da stupim u službu tajne policije, koje sam mjesto odbio jer meni nije odgovaralo, pošto za takoga nijesam bio odgojen. Nakon petnaest dana g. Aćimović me je odveo u direkciju želj. čini mi se u ovo vrijeme da je bio direktor brat dr. Laze Markovića, mjesto mi je nuđeno u magacinu u Beogradu kao dnevničaru sa mjesečnom platom 900 d te sam i ovo mjesto odbio, zato što nebi u Beogradu sa ovom platom mogao izdržavati obitelj niti je u Kulen Vakufu ako tamo ostane pomagati; gosp. Ažimović kad je vidio da sam i ovo odbio, otresao je ruke od mene, nije me razumio, da ja ne mogu živjeti u Beogradu sa obitelji, jer bi morao dalje gladovati nego u mom zavičaju, malo se je naljutio i dr. Hodžić, ali eto kao ujak brzo je njegova ljutnja prošla te me je novčanom pomoći izdašno pomogao i radio preko poznati da dobijem nešto službice u Bosni, ali eto nesreće iznenada i krvoprolića u skupštini, te je tako izgledalo, da je svak u pojedinim nadleštvima izgledao kao sulud.

Da ne budem na teret ujaku preko oglasa uposlim se u hotel Balkan kao parketar na ovom poslu teško izdržim i ostanem 14 dana istupim iz Balkana i dobijem mjesto za matroza kod brodarstva. Taško Naumović na lađi "Boro" tu sma ostao 26 dana napustim brodarstvo i počnem (nejasna riječ) da tražim te me tako slučajno susretne Pozderac nar. poslanik, u min. šuma, sam neznam kako je došlo da me je upitao odaklen sam, i šta tražim a ja kad sam mu kazao, tko sam i odaklen sam i što tražim, uveo me je min. šuma Pavi (ili Savi?) Markoviću i bilo je gotovo smojim uposlenjem za pola sata da su me otpremili u rudnik Ljubiju kod željeznice kao vozovođu, gdje sam nastupio služba 9. septembra 1928. šta sam sve preživio u Beogradu od 9 jula – 9 septembra 28; to nebih želio niti mom najvećem neprijatelju, pa makar taj bio koji bi me usmrtio (nejasna riječ).

U rudniku mi nije hrđavo, da rudnik redovan izvoz rudače vrši; nego je nekad majka, a nekad maćeha, jer ako se ne izvozi nejmam nadnice, ako se izvozi nadnicu zadržim, pa se kuburi svakako.

I ako imadem zakonom priznati prometni ispit i za pruge javnog saobraćaja još se uvjek vodim kao randik i nemogu dobiti namještenje, jer nejmado do sada nikoga na koga bi se obratio da mi pomogne u pogledu namještenja jer drugačije nemoguće je naprijed ni koraka.

Kod rudarske željeznice Ljubija vršio sam službu vozovođe 6 mjeseci, 16 mjeseci sam u stanici Ljubiji i Prd. Vršio službu prometnika, kad sam premješten u Baltnie-Bare 1. XII 29. đe sam do danas još u staničnoj službi vršim prometnu službu, u kojoj je sve osoblje ja i okretničar.

U B. Barama supruga mi je porodila 5 juna 1930 žensko djete koje je umrlo 4 juna 31. drugo žensko djete porodila 3 juna 1931 umrlo 4 jula 1933. muško djete porodila 4 novembra 1934 dobilo ime Muhamed koje i danas živi, kad ovo pišem 20 februara 35(?)

Tekst isječen iz novina o Kurtagiću

Isječak iz novina s tekstom o Kurtagiću. Iznad naslova dopisano rukom "izgleda 1938. g."

Samouki železničar g. Muharem Kurtagić već preko 30 godina sakuplja narodne pesme

On je dosada sakupio preko120 000 stihova većinom lirskih pesama

Prijedor, 10. jula

U Ljubiji-Rudniku, blizu Prijedora, živi 44-ogodišnji Muharem Kurtagić, železnički službenik, koji već preko 30 godina sakuplja narodne pesme.

Rodom iz Kulen Vakufa, kraja u kome je narodno predanje vrlo živo, Muharem je u najranijem detinjstvu slušao narodne pesme koje je odmah zavoleo. U rodnom mestu svršio je osnovnu školu i kako je njegova majka znala lep broj narodnih pesama, mali Muharem, kao 12-ogodišnji dečak, došao je na ideju da zabeleži te pesme od svoje majke. Docnije je počeo da skuplja od svojih rođaka, a zatim i od drugih.

U toku svoga života, Kurtagić je često menjao zanimanja, potucajući se iz mesta u mesto kao šumski, rudarski i železnički radnik. Baveći se najvećim delom u Bosanskoj Krajini, on je svuda beležio pesme, tako da danas ima oko 120 000 stihova narodnih pesama, većim delom lirskih. Sve pesme g. Kurtagić je lepo ispisao u 12 knjiga, od kojih svaka ima po 500 strana. Pored svake pesme on je tačno zabeležio gde, kada i od koga je pesmu čuo.

U početku g. Kurtagić je ovaj posao obavljao bez mnogo poznavanja stvari, beležeći svaku pesmu od reda, ali kasnije, kada je pročitao sve zbirke narodnih umotvorina, on je beležio samo pesme koje do tada nisu bile zapisane.

Ovaj posao bio je skopčan s mnogim teškoćama, a zahtevao je i velike materijalne izdatke. G. Kurtagić nije, razume se, dobijao platu kad nije radio svoj svakidašnji posao, već je morao da troši i na putovanje, a ponekad i da plaća onima od kojih je slušao pesme. G. Kurtagić ima ženu i troje dece, koje treba hraniti, i zato je bilo puno natezanja i muke. Pored toga, pesme koje je on sakupljao živele su mahom u ženskom muslimanskom svetu, do koga je bilo vrlo teško doći, s obzirom na patrijarhalni način života muslimanske žene. Zahvaljujući samo svojoj umešnosti i izdržljivosti, g. Kurtagić je imao uspeha. Ali, treba spomenuti da mu je žena bila prva saradnica. G. Kurtagić je svoju suprugu uputio u posao, tako da je ona mogla da dođe do onih žena koje su kazivale pesme u pero...

Jedan mali deo svojih pesama, oko pedesetak, g. Kurtagić je dosad objavio u muslimanskim časopisima "Gajretu", "Beharu" i "Biseru", ali ogroman deo stoji spremljen za štampu i čeka izdavača. G. Kurtagić veli da bi sam izdao ove pesme, jer je uveren da bi se one dobro prodavale, pošto narod u Bosanskoj Krajini još uvek s interesom sluša narodne pesme. Na žalost, g. Kurtagić nema mogućnosti za to.

Ovaj nepoznat i skroman kulturni radnik žali što ne može još da pokupi neke narodne pesme u zabačenim krajevima, jer za ovaj posao treba više vremena i sredstava. Međutim, g. Kurtagić vodi tačnu evidenciju koje ličnosti znaju te pesme. Ali kada ova lica poumiru, umreće o njima i narodna pesma, pošto mlađi naraštaji nerado pamte narodnu poeziju.

M. Š.

Prikaz zbirke

Rukom dopisano u gornjem desnom uglu: Predano Matici 1. XII 1943.

SEVDAH

Držim da je gornji natpis zgodan i prikladan za slijedeći prikaz jedne neštampane zbirke ženskih muslimanskih narodnih pjesama, koja je, većinom po bosanskoj krajini, a dobrim dijelom po naputcima našeg izvrsnog folkloriste Antona Šimčika, zabilježio vrijedni sabirač Muharem Kurtagić. U svim je tim pjesmama najglavniji predmet sevdah, u svim mogućim zapletajima i varijacijama. Ljubavni osjećaji, donekle romantični, kod našeg muslimanskog svijeta silno su razvijeni, što se ima pripisati i orijentalnoj bujnoj fantaziji i osobitom načinu življenja naših muslimana, a donekle i vjerskim propisima te osobitom položaju ženskoga roda, bilo djevojaka, bilo udatih žena. Muslimansko ašikovanje i sevdisanje nešto je posebno i karakteristično. Jedna osobita karakteristika je ta, da se u pjesmama, sigurno mnogo više nego u životu i stvarnosti, ljubav dovodi u savez sa jadom i sa smrću. Kod našeg se naroda uopće kaže: Ljubav nije šala, već je bolest prava, ali muslimanska djevojka, prema krasnoj pjesmi, koju je zabilježio Fra Grga Martić, mnogo se jače i bolnije u tom pogledu izražava: "Ne čin' jada, lijap djevojko – Ne čin' jada, ne veži sevdaha – Od sevdaha goreg jada nema – Ni žalosti od ašikovanja".

Pri ruci su mi dvije knjige Kurtagićeve, a to I i VI, u kojima se nalaze samo ženske pjesme, koje su tako po samom sabiraču označene, jer su lirske i ljubavne i jer su mu ih samo ženskinje kazivale. Iz sadržaja većine svih tih pjesama vidi se kako naša muslimanska narodna pjevačica pravu ljubav dovodi u neku logičnu vezu sa smrću zaljubljenih lica. Doista je malko čudnovato da se pojmovi ljubavi i smrti nekako u tim pjesmama slažu, jer bi se svakako lakše moglo pretpostaviti da ljubav ide usporedo sa pravim životom i uživanjem, ali, više puta, posljedice nisu u skladu sa pretpostavkama. I jedan slavni talijanski pjesnik sastavio je poznatu divnu pjesmu "Amore e morte" ("Ljubav i smrt"), u kojoj veli, da tako lijepih stvari, kao što su ljubav i smrt, nema na svijetu, a niti među zvijezdama.

U samoj VI knjizi Kurtagićeve zbirke ima 18 pjesama, u kojima se ujedno opisuje i sevdah i smrt. Tako na pr: Smrt Hasagina radi udaje ljube, Smrt mlade Umihane, Smrt Begzade djevojke, Smrt za dragom, Smrt momka i djevojke i t.d.

U jednoj je pjesmi ukratko ovaj sadržaj: Hasanaga je imao dvije ljube. Kad je obolio, mlađa plače, a starija se smije. Smije se jer ga vidi bolesna, a dvaput joj je krivo učinio: nju je izbacio, kad mu je desetu kćerku rodila te je kćerki puklo srce od studeni, a skoro i njoj u nju gledajući. Druga je krivica što se je oženio: Da s Trkinjom nebi žalila, – Već s Vlahinjom, kršćanskom divojkom. – D t' Vlahinja rodi gospodina – Al Vlahinja neće ni Vlaščeta.

Iz druge pjesme: Omerbeg je živio u slozi i ljubavi sa svojom ljubom, obadvoje zadovoljni biše, jedno drugo nikad ne koriše, ali je Omerbeg bio tužan i žalostan što ima mala, a nema evlada, a onaje uzdisala: "Il' sam vila ili sam hurija – Da sam vila, imala bi krila – Il' hurija, bila b' u dženetu". Omerbega je stoga jednom zabolila glava, te je pao, za se nije znao, a kada se je malo osvijestio, reče imamu efendiji da neće preboliti i da će ostati željan svoje ljube: "U moju me bašču ukopajte – Lipo meni turbe sagradite – Virnoj ljubi pogled ostavite – Nije me se živa nagledala – Nek me makar mrtva obilazi – Još recite mojoj virnoj ljubi – Kraj turbeta nek vodu navrati – Po turbetu nek cviće posadi – Ko je žedan, napiće

se vode – Meni mladu rahmet udiliti – Ko je mlađan, cviće će mirisati – Rahmet dati mladu Omerbegu – To izusti teslim dušu pusti".

Treći primjer. Lijepa je Hasanaginica, ali zaludu joj je od Boga ljepota, kad Hasanaga na nju ni ne gleda. Ona mu je rodila devet djevojaka, pa osta trudna i ponese deseto dijete. Hasanaga kaže: "Ako rodiš i desetu kćerku – Pred kućom ti badem drvo raste – Ispod kuće Drina voda teče – Il' se višaj il' u Drinu skoči". Hasanaginica rodi i desetu kćerku, zamota je u zelenu svilu, a ona sveza oči pa u Dinu skoči. Kad je to čuo Hasanaga, bi mu vrlo teško, hvata se noža okovana te udari sebe u srdašce i na nožu srce izvadio. Ostade devet sirotica i bez oca i bez mile majke.

Zanimljiva je Smrt za dragom: Razboli se Sarajlija Ahmo, jer: Moje zlato drugomu je dato. – On to reče teslim dušu dade. Majka ga zakopa u bašču kraj rumenih ruža, te na majčina pitanja iz mezara avaz progovara: "Nije meni kabur kuća mračna – Nisu meni teške suvaldžije – Mene, majko, teška tuga mori – I sad mi je draga na srdašcu – Tuga me je, majko, sahranila – Jer je mene draga ostavila".

Iz pomenutih dviju knjiga moglo bi se navesti mnogo ovako dirljivih i tragičnih događaja, koji ponajviše svršavaju tako, da se nakon smrti momak i djevojka sastanu na drugom svijetu, u dženetu, odnosno: Kad se ovog svita ne sastaše – Drugoga se svita sastadoše.

Da se i drukčije, a to što kraće, osvrnem na ove dvije Kurtagićeve knjige i da ovo zabilježim:

Prema ovim pjesmama naša muslimanska djevojka ponizno sluša svoje roditelje, a osobito svoju majku, koja se najviše brine za njezinu udaju te se majčina želja ponajviše doista i ispuni. Tako Safija djevojka odgovara majci: "Ne pitaj me, ostarila majko – Ti rodila, ti me othranila – Ti udaji za kog tebi drago".

Isto tako i sin ugađa željama svojih hranitelja, ali često niti on ne može da pregori svoje prve jauklije. Kod toga treba opaziti da se u ovim pjesmama najviše spominju age i begovi, aginice i begovice, koji mnogo drže do svoga plemićkoga staleža, a da im se djeca gdjekada zaljube u siromašnije momke i djevojke. Ti čudni odnošaji davaju najviše povoda onim žalosnim gori navedenim završetcima. Onim dirljivim i interesantnim pjesmama. Razumljivo je prema tim odnošajima, što Salihaga prije smrti priznaje i određuje: "Moji dvori lugu i pepelu – A ti, majko, jadu i čemeru – Dvi sestrice kom suđeno bude – Virna ljuba najprvom sevdahu". U drugoj pjesmi Hasanbeg svoju ljubu kara i tuče je buzdovanom: (On je bije, ona kriva nije) – Samo što je okom pogledala – Na Alija na svoj prvi sevdah. Oni se rastave, podijele svoj evlad, ali se Hasanbeg brzo pokaje i piše rastavljenoj ljubi da mu se povrati, a ona mu na to, uvrijeđena i ponosna, odgovara: "Luda glavo, beže Hasanbeže – Kad na brdo voda poletila – Tad se i ja s tobom sastavila – Kad u zimi ruža procvetala – Onda ti se ja ljubom nazvala".

Kako muslimanski svijet rado spominje gospodstvo begovskih i aginskih porodica, tako, pomoću svoje bujne fantazije, uznosi i veliča tobožnji sjaj i raskoš njihovih domova: Ja kakva je begova odaja! – Sa mermerom ona popođena – Nakićena dragim kamenovim – Po duvaru sve almazi grana – Više njiha sjajna ogledala.

Isto je tako samo plod neke prirođene mašte, a ujedno i isticanje prave prve ljubavi, kada jedna pjesma priča da Alibegovica krunu vini a kruni govori: "Razvij mi se, biser kruno moja – Rzvij mi se kao u neviste – I Bog znade ja nevista nisam – Evo ima devet godin dana – Kako su me nevistom nazvali – I Bog znade da nevista nisam – Već i sada kićena divojka – Ja kad mlada u dušeku spavam – Onda beže u aharu spava – Kada beže u dušeku spava – Onda jadna za đerđefom vezem". A sam Alibeg na pitanje svojoj majci odgovara: "Kad je bilo piru na svršetku – Sastasmo se u halvat odaji – Ja joj najdoh da duvak podignem –Ona veli: ne po Bogu brate – Ja joj, majko, za bratstvo primio – I sada je u dvoru divojka". Se non è vero, è ben trovato!

Već sam spomenuo Safiju djevojku, koju je majka poklonila agi Hasanagi, ali je Safija svojoj majci govorila: "Volim, majko, zemlju naseliti – Neg se nazvat Hasanage ljuba". Lijepo je i zanimljivo, kako se je djevojka pričinila mrtvom i kako se je držala, kad je Hasanaga po nju došao sa kićenim svatovima. Ona je sama to svojoj majci ovako pričala: "Hasanaga kad do mene dođe – Pa mi metnu ruku na srdašce – Ćela sam se, majko, nasmijati – Kad mi metnu vatru u nidarca – Ćela sam ti, majko, podviknuti – A kad metnu zmiju mi na prsa – Ćela sam ti, majko, zakukati". Još reče svojoj majci: "Ako misliš da ti živi Safa – Podaj mene za moga draga", na što je majka i pristala.

A sada, da se ne upuštam u pobliže tumačenje i refleksije iz pojedinih pjesama ove Kurtagićeve zbirke istrgnut ću po nekoliko stihova, koji se odnose na sam sevdah i još koješta, što je sa sevdahom u savezu i što osobito karakteriše ovdašnje muslimanske narodne ljubavne pjesme.

Sevdisanje: Ako sam ga okom pogledala – Nisam njega srcem sevdisala – Ako sam ga srcem sevdisala – Nisam njemu srmom jagluk dala – Ako sam mu srmom jagluk dala – I tebi sam bolje ostavila.

Prava ljubav: Ko se ženi a uzimlje dragu – Ona mu je medna i šećerna – Ko s' udaje, ne ide za draga – Ona mu je grka i čemerna.

Djevojčino bolovanje: Oj, bogati, od Boga morijo! – Mi volimo kugu bolovati – Nego dragog drugom pokloniti – Od morije samo boli glava – A za dragim i srce i glava.

Ženska ljepota: Iz čela joj sunce sija – Ispod grla mjesečina. – Da me jarko ne omrači sunce – Da ne crni moje bilo lice – Jer je Đulsa bila i rumena – A u struku tanka i visoka – Da je ljepše u svoj Bosni nema – U svoj Bosni i Hercegovini – a puna Bosna divojaka dosta.

Udaja: Udat ćeš se i pokajat ćeš se – Požaliti svoje divovanje – Divovanje, malo carevanje.

Jedna prispodoba: Isprošena pa je ostavljena – Ko livada jedna pokošena – Pokošena a ne pokupljena.

Djevojačka prava i prividna kletva: Muč', divojko, i ja umim kleti: – Ti si mlada, ti se ne udala – Dok ne rodi javor jabukama – Crno trnje crvenim trešnjama – Dok ne čula kako riba pjeva – I ne vidla tri sunca na nebu. – Kćeri Zifo, zmija ga ujila – Mila majko, mojim bilim zubom – Kćeri Zifo, puška ga ubils, – Mila majko, mojim dukatima – Kćeri Zifo, voda ga odnila – Mila majko, u dvor ga donila – Da me more grlit i ljubiti.

Uzor momak: Koji neće vina ni duhana – I rakije, od šta boli glava – Koj' ne gleda po sokacim cura – Pri kome je tako tvrda vira – Tvrđa vira neg studena stina.

Mladost i starost: Volim mladu da me džabe dadu – Nego staru da mene prodadu – Mladi vojno, cviće u đul-bašči – Stari vojno, star javor u gori.

Mislim da sam svim ovim primjerima dokazao da je Kurtagićeva zbirka dosita zanimljiva i da je u njezinim pjesmama snažno prikazan muslimanski sevdah, koji svakoga zahvaća, kako bi se slobodno moglo zaključiti iz ove male pjesmice, koju je u svoje vrijeme zabilježio pok. Vrijedni Folklorist Ivan Zovko:

Sve mujezin bolji od boljega,
Al' najgori Meho i Alija.
Kad kujišu, Boga ne spominju,
Već spominju do dvije jauklije:
"Moja Hajko, i otac i majko!
Moja Unko, moja desna ruko!"

Ivan K. Ostojić

U dosluhu s Bogom
Priča o Romima dervišima u Istri

Rome najviše poznajemo na osnovi slike koju o njima stvaramo stereotipizacijom, na osnovi predrasuda, koje su u velikoj mjeri negativno obojene, ali nemamo puno dodira s njima. Čine nam se kao da su svijet za sebe, neuhvatljivi, nepoznati, "egzotični". Ovim radom želim svima prenijeti "radosnu vijest" da smo izuzetno bogato društvo, jer se pod našim okriljem nalazi toliko raznovrsnih i osebujnih, nadasve vrijednih različitosti, fenomena pripadajućih kulturama potpuno različitim od starosjedilačke kulture u Hrvatskoj, i to je sve tako blizu, skoro sve na jednom mjestu

Piše: **Vesna Ivezić**

Molitva je kao zrak, kao voda… Za sve što radimo, najprije se obraćamo Bogu. Bez molitve i bez Boga mi ne bismo mogli živjeti…

(Ramiza H., pripadnica derviške zajednice Roma u Istri)

Tekst ovog rada neznatno je izmijenjen tekst magistarske radnje*: Uloga derviške zajednice u životu muslimanskih Roma u Istri*, obranjene 20. ožujka 2012. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na Odsjeku za sociologiju Rad je nastao kao rezultat mog interesa za fenomen pojave sufizma na području Hrvatske, i nakon susreta s dervišima kadirijskog reda vodnjanske *tekije* s kojima sam slučajno došla u dodir prilikom jednog drugog istraživanja, i u velikoj se mjeri bazira na izvornim dokumentima i brošurama *kadirijskog* derviškog reda te na internim izdanjima i biltenima Zajednice islamskih derviških redova Alije (ZIDRA-e) Mešihata u Prizrenu, pod čijim je pokroviteljstvom i "istarski" tarikat. Isto tako važnu ulogu imala su zapažanja događaja za vrijeme obreda u vodnjanskoj tekiji te razgovori s dervišima, poglavito s *vekilom* vodnjanske *tekije* i voditeljem Udruge Roma Istre Pula – Velijem Huseinijem.

Tijekom istraživanja upoznala sam neobične i mudre ljude koji su mi otvorili vrata svojih života, a također su mi otvorili i vrata svoje vjerske zajednice, *tekije*, dozvolivši mi da ih bolje upoznam, da pokušam razumjeti njihov odnos prema Bogu i vjeri, da prisustvujem njihovim obredima. Bilo je to za mene novo iskustvo, neposredan dodir s nekim sasvim drugačijim svijetom od onog u kojem živim, svijetom koji je i sam dio tog mog svijeta, samo što to tada nisam znala. Ovim radom želim svima prenijeti "radosnu vijest" da smo izuzetno bogato društvo, jer se pod našim okriljem nalazi toliko raznovrsnih i osebujnih, nadasve vrijednih različitosti, fenomena pripadajućih kulturama potpuno različitim od starosjedilačke kulture u Hrvatskoj, i to je sve tako blizu, skoro sve na jednom mjestu. Proučavajući običaje raznih naroda, kultura, religija, tradicija, možemo naučiti više, stvoriti pregled cjelokupnog razvoja i povijesti čovječanstva. Romska zajednica u Puli primjer je zajedništva i velike međusobne povezanosti ljudi te također povezanosti s Bogom kao važnom stavkom i katalizatorom tog zajedništva, kakvo više gotovo da i ne postoji u suvremenom svijetu. Promatrajući njihov svakodnevni život, običaje, vjerske rituale, obiteljske odnose, možemo naučiti nešto o tome kako je to nekad bilo, a već odavno nije u našem suvremenom užurbanom svijetu.

Romi u Istri

Prisutnost Roma u Istri bilježi se još krajem 19. stoljeća, kad je na tom području živjelo nekoliko siromašnih obitelji, ali podaci su navedeni u obliku šturih izvještaja pisanih u relativno novije vrijeme, koji se nalaze u arhivi romske manjinske udruge. Tada je u Istri obitavalo šest obitelji i jedna obitelj koja je došla iz Italije. Svi su živjeli vrlo oskudno te bili okruženi nerazumijevanjem okoline, što se očitovalo u obliku čestih progona i kažnjavanja od strane vlasti i netolerancijom društva koje ih je smatralo najnižim slojem ljudske opstojnosti. U prvoj se polovini 20. stoljeća broj romskih obitelji u Istri povećao, ali i dalje žive u jako lošim uvjetima. Nakon Drugog svjetskog rata iz različitih krajeva tadašnje Jugoslavije doseljavaju pripadnici različitih nacionalnosti pa je došlo do većeg migracijskog vala Roma u Istru, i to najviše iz krajeva iz kojih prije nisu dolazili: Južne Srbije, Kosova, Makedonije. Sa sobom su donijeli ozračje jedne nove kulture, kulture pripadajuće jugu Balkana, do sada nepoznate u ovim krajevima. To su većinom bili Romi muslimani, u starom kraju bili su pripadnici derviških zajednica i svoju vjeru donijeli su sa sobom u dominantno katoličko okruženje Istre. Početkom 90-tih godina određeni broj Roma s Kosova, Makedonije i Južne Srbije stiže u Istru, s tim da je najviše doseljenika bilo s Kosova, i to iz Prizrena i Kosovske Mitrovice te njihovih okolica, ali u manjoj mjeri nego u prethodnom periodu (80-te godine prošlog stoljeća), kad su uzroci preseljenja bili ekonomske prirode. S početkom ratnih zbivanja u Srbiji i na Kosovu, Romi su bili životno ugroženi pa su se morali spašavati bijegom, no sada u većoj mjeri odlaze u zemlje

Kažu da je za djecu i mlade puno bolje da su na okupu u zaštićenom prostoru, "Božjem ozračju" kako navode, jer tamo mogu naučiti samo nešto dobro i naviknuti se pristojnom ponašanju i disciplini. Bolje je nego da budu prepušteni ulici, da obilaze disko klubove i kafiće, da se odaju alkoholu i drogi ili da se sukobljavaju s drugim mladim ljudima. Romi smatraju da, ako su mladi uključeni u rad tarikata, onda roditelji i zajednica imaju bolju kontrolu nad njima.

Zapadne Europe nego u Hrvatsku.

Romi u Istri pripadaju grupama koje se nazivaju *Gurbeti* ("Oni koji idu u drugi svijet") i *Džambazi* ("Lovci"). Pretežno se naseljavaju u gradovima uz more, gdje otvaraju male trgovačke radnje u kojima nude robu namijenjenu turistima. Mnoge romske obitelji u Istri žive od turizma, a neki od njih vode uspješne poslove i dobro žive. Početkom 90-tih veći broj novopridošlih Roma imao je problema s dobivanjem hrvatskog državljanstva, što je onda značilo i probleme sa zdravstvenom zaštitom, školovanjem, socijalnom zaštitom, zaposlenjem, stanovanjem.

Romi muslimani, kao pripadnici službene Islamske zajednice i kao oni koji su se opredijelili za tarikat, u Istri nemaju nikakvih problema s tamošnjim većinskim katoličkim stanovništvom zbog različitosti svoje vjere, i sve svoje obrede mogu nesmetano obavljati. Kako kažu derviši vodnjanske tekije, u tom kraju se nikada nije desio značajniji incident, koji bi bio znak vjerske netrpeljivosti prema Romima muslimanima općenito, ili dervišima.

Kadirijski derviški red romske manjine u Istri

Potreba za osnivanjem tarikata u Istri pojavila se zbog masovnog preseljenja Roma muslimana s istočnih prostora bivše Jugoslavije u novo prebivalište — Istru, koja se kao vjekovno odredište i stanište različitih kultura i nacija, od svih drugih "zapadnih" predjela bivše Jugoslavije, u najvećoj mjeri benevolentna prema različitostima, pokazala kao najbolja nova domovina i za Rome. Kosovo, a zatim Makedonija i Južna Srbija, područja su najvećeg utjecaja kadirijskog reda pa nije niti čudo da se među Romima Istre pojavilo upravo to bratstvo.[1] Na područjima ranijeg prebivališta Roma, prije dolaska u Istru, bilo je u velikoj mjeri aktivno i rifaijsko bratstvo, ali, na upit "zašto baš kadirije", Romi s neskrivenim ponosom odgovaraju: "Zato što smo najstariji". Naime, kako su nam objasnili, kadirijsko bratstvo jedno je od najstarijih na području Balkana. Od ukupnog broja Roma uključenih u dervišku zajednicu, manji broj čine aktivni članovi bratstva, dok ih je više onih koji sebe nazivaju — ljubimci i simpatizeri (*šerbet*[2], romski naziv) pa zatim *ašici*[3] i *muridi*. Derviša koji su položili zakletvu na vjernost bratstvu ima oko stotinu i oni predstavljaju jezgru reda okupljenog u vodnjanskoj tekiji, koja je ujedno i pokretačka snaga vjerskog, kako oni kažu, tarikatskog života tog kraja. Krug okupljen oko derviškog bratstva ujedno je i najznačajniji za opstanak zajednice, zbog financijske pomoći i podrške bratstvu.

"Istarski" tarikat zvanično je započeo s radom sredinom 80-tih godina dvadesetog stoljeća, kada je nakon dugogodišnjeg rada na Kosovu u Pulu stigao šejh kadirijskog derviškog reda, pripadnik romske nacionalnosti Riza Bajrami. Pripreme za osnivanje tarikata bile su već izvršene, jer je bratstvo praktički već započelo s radom i prije šejhovog dolaska. Obredi su se prvobitno održavali u jednoj zgradi, ustvari baraci, u centru Pule, nakon čega je tekija preseljena u Vodnjan, gradić s velikim udjelom Roma među stanovništvom, desetak kilometara udaljen od Pule.

Šejh Riza Bajrami, postavši učenikom šejha Isak-efendije, koji je sa svoje strane bio učenik znamenitog šejha Hadži Kadrija, primljen je u bratstvo godine 1943. O tome svjedoči njegov zapis čiji ću veći dio navesti zbog toga što prikazom razvoja jednog ogranka kadirijskog derviškog reda (i to njegovog "romskog" dijela nastalog u Kosovskoj Mitrovici) najbolje oslikava cjelokupnu situaciju razvoja odnosa koji su vladali unutar tamošnjeg tarikata uopće. Prema navodima izvora prije dolaska u Istru vodio je tekiju u Kosovskoj Mitrovici.

"Ja sam bio sretan što me primio za svog učenika i tada sam dobio još više volju za *tarikatom*, zavolio sam ga i s još većim elanom pojačao svoju aktivnost u svemu što je tekijsko i tarikatsko. Činio sam *hizmet*[4] što sam mogao i koliko sam mogao od sveg srca, Na osnovu *hizmeta* što sam učinio, moj šejh, *rahmetli*[5] Isak efendija ovlastio je mene da u svojoj kući vodim skupni *zikr* i primam u *tarikat* one *ašike* koji se izjasne da hoće da pristupe ovom tarikatu, tako da smo i u mojoj kući *devamili*[6]zajedno sa spomenutim *vekilom,* [7] derviš Šabanom, sve do 1957. godine. Poslije toga smo prešli u kuću derviš Bajrami Bajramija do 1961. Zahvaljujući *Baba* [8] Šaban Ibrahimu koji je bio vrlo dobar poznavalac tarikata i

1 U novovjekom prodoru tarikata u zapadnu Europu kadirijski red je bio prilično aktivan, tako su, prema podacima voditelja kadirijske tekije u Istri koji ima uvid u cjelokupnu situaciju koja se odnosi na njegovo bratstvo, osnovani tom redu pripadajući tarikati u brojnim gradovima europskih zemalja (Njemačkoj, Belgiji, Francuskoj, Italiji…)

2 Šerbet inače znači "slatka voda", ili "voda kojoj je razmućen šećer ili med, voćni sok", tur. şerbet, arap. šärbä

3 Ašik (arap., 'šiq. part. a. od'šq "ljubiti", tur., aşik "ljubavnik") u sufizmu označava osobu zanesenu od ljubavi prema Bogu; ašk (tur., aşk., 'šq,arap) strasna ljubav, ljubavni zanos; u sufizmu stanje zanesenosti, ljubavi prema Bogu (Škaljić, A, 1989).

4 Hizmet (arap., hidma, tru., hizmet) služba, dvorba, usluga (Škaljić, A., 1989)

5 Rahmetli, pokojni, umrli (Anić, V., Goldstein, I) rahmet, arap., Božja milost;

6 Devamiti (arap., dawam; tur., devam, "trajati, trajanje") ustrajno vršiti,trajno nešto raditi (Škaljić, A, ibid.)

7 Vekil, većil (arap., wakil, tur., vekil "zastupnik") u sufizmu označava osobu koja vrši službu voditelja obreda i zamjenika šejha (Škaljić, A.)

8 Baba (parz, *bābā*, "otac, djed"; staroperzijski, pāpā) česti naziv koji se pridodaje imenu kod derviša a označava stariju osobu, starješinu, titulu šejha (Škaljić, A.).

tarikatskog *usula*[9], *erčana*[10] i *adaba* [11] kroz *muhabet*[12] nas je uveo još dublje u tarikatski život i upućivao nas je kako da budemo dobri derviši i korisni članovi zajednice, i nama je pristupio veliki broj građana koji su primili *initsab* (inicijaciju) od moje strane. Tako se naše bratstvo proširivalo, omasovljavalo, a Baba Šaban nas je pravilno uputio kako da budemo samostalni u vođenju tarikatskog života, i mi smo ga od srca voljeli. Bili smo njemu predati na odgoj, u njemu smo gledali lik našeg šejha. Baba Šaban, *rahmetullahi alejh*[13], što se više približavao smrti, više se zalagao i trudio da što više daje od sebe za naš pravilan odgoj. Naročito te godine kad se *preselio*,[14] 1965., bili smo potreseni i puno nam je nedostajao. Za njim je ostala velika praznina, i tim više je meni kao vekilu i voditelju tekijskog života falio" (Bilten "Hu", 1974–75, str. 21–22)

Prema čestim navodima internog biltena derviške zajednice ("Hu", ZIDRA), Romi su u to vrijeme bili uključeni u tarikate koje su vodili i šejhovi drugih etniciteta te tamo stjecali svoje znanje da bi, osposobivši se za vođenje vlastitog tarikata, u ne tako davnoj prošlosti osnivali tekije koje su bile namijenjene prvenstveno pomoći i u svrhu ostvarenje kvalitetnijeg života romskog naroda.[15]

Godine 1988. šejh Riza Bajrami odlazi u Njemačku, u Műnster, i tamo osniva veliku tekiju koja se, iako je nekoliko puta "selila", danas nalazi na sjeveru Njemačke, u Jevenu. Još uvijek je vrlo aktivna i okuplja značajan broj derviša Roma, a tako i svih drugih koji žive u blizini a pripadaju kadirijskom tarikatu. Šejha, nakon njegove smrti, nasljeđuje njegov sin Enver Bajrami koji je danas šejh Jevenske tekije. Vodnjanska tekija, kuća u kojoj se održavaju obredi kadirijskog derviškog reda u Istri, počela je s radom 1983. godine, kad je šejh Riza Bajrami pokrenuo rad tarikata te nakon odlaska ostavio ovlaštenu osobu (vekila) da nastavi voditi tarikat, što znači da su derviši vodnjanske tekije dobili službenu potvrdu od strane šejha da mogu održavati obrede i prema tome je ona zvanična. Kada je voditelj tekije, zbog drugih obaveza koje ima i kao voditelj Udruge Roma Istre, i koje mu često oduzimaju puno vremena, spriječen, obred vodi najstariji derviš Šaban, kome je pripala ta čast baš zbog činjenice da je najstariji. (Romi često ističu da cijene vodstvo najstarijeg člana zajednice.) Tekija je smještena u neposrednoj blizini glavnog gradskog trga, ali ne dominira prostorom niti po bilo čemu ukazuje na svoju funkciju, jer je smještena na samom kraju uske, zavojite uličice tipične za grad Vodnjan. Iako nije previše udaljena od glavnog gradskog trga, ne nalazi se uz cestu, nego se prema tekiji skreće kraćim neasfaltiranim putem. To je prije bila gospodarska zgrada pripadajuća jednom davno napuštenom domaćinstvu pa se u tekiju ulazi iz dvorišta, u koje ste se stazicom spustili od pokrajnje vodnjanske ceste. Bespravno je useljena, a do danas, usprkos apelima i molbama Roma nadležnim institucijama, ta situacija nije riješena. Do sada zbog toga još nije bilo nikakvih problema u smislu zabrane rada ili zabrane korištenja prostora, ali Romi žele da neizvjesnost prestane.

Nakon Drugog svjetskog rata iz različitih krajeva tadašnje Jugoslavije doseljavaju pripadnici različitih nacionalnosti, pa je došlo do većeg migracijskog vala Roma u Istru, i to najviše iz krajeva iz kojih prije nisu dolazili: Južne Srbije, Kosova, Makedonije. Sa sobom su donijeli ozračje jedne nove kulture, kulture pripadajuće jugu Balkana, do sada nepoznate u ovim krajevima. To su većinom bili Romi muslimani, u starom kraju bili su pripadnici derviških zajednica, i svoju vjeru donijeli su sa sobom u dominantno katoličko okruženje Istre.

Odnedavno pojavile su se dodatne komplikacije jer je grad zabranio korištenje električne energije koju je tekija posuđivala od susjeda (redovno su plaćali svoje troškove, ističu Romi), s obrazloženjem da je to protuzakonito, a nije im dozvoljeno uvesti vlastitu "struju" zbog toga što je zgrada bespravno useljena i zbog toga što nema odgovarajuću uporabnu dozvolu. Zgrada koju Romi koriste prije bila je staja koju nitko nije koristio pa su ju preuredili za svoje potrebe ("Od štale smo svojim rukama napravili tekiju!", ponosno ističu), a, kakvi su detaljni vlasnički odnosi u vezi tog prostora, nisam uspjela saznati. Romi tvrde da su spremni kupiti objekt, ali da im grad Vodnjan to ne dozvoljava. Smatraju da bi im grad trebao izići u susret pri rješavanju problema zbog toga što ni tekija ni bratstvo nisu namijenjeni samo Romima, nego svim dervišima kadirijskog

9 Usul (arap., uṣ, tur., uṣūl; "osnova, temelj, izvor korijen") u sufizmu označava skup pravila kojih se treba pridržavati (Škaljić, A.)

10 Erčan, erćan (arap., pl. ärkān, "dio, član, stub"; tur., erkan, "vijeće") vijeće,vjećnici; dijelovi namaz (molitve).

11 Adab (arap., adāb) u sufizmu umjereno ponašanje, odnos sufije prema šejhu i duhovnoj braći; jedan od središnjih pojmova arapske i islamske kulture čije značenje se mijenjalo tijekom povijesti; u klasičnom razdoblju izražava skup odlika svojstvenih uzornom predstavniku tadašnjih viših kulturnih slojeva.

12 Muhabet (arap., mäḥhbbä, tur., mehabbet, ljubav) prijateljski razgovor,ljubav, prijateljstvo.

13 Rahmetullahi alejh (arap., tur. "milost Božja za njega"); muslimanski izričaj kojim se izražava sućut obitelji preminulog (Općereligijski leksikon).

14 Izraz *preselio*, svi muslimani upotrebljavaju za nekog tko je umro, "preminuo."

15 Prema navodima Velija Huseinija, šejh Riza Bajrami i drugi istaknuti romski derviši, često su, radi stjecanja znanja putovali u druge krajeve, pa i u Tursku, da bi određeno vrijeme boravili u tekijama.

reda koji prebivaju na tom području i žele prisustvovati obredima, a i Romi derivši smatraju da imaju pravo na svoju bogomolju. Još jedna zanimljiva činjenica jese da u područjima u kojima, npr. postoji samo kadirijska tekija, svoje obrede dolaze obavljati i derviši drugih redova (rifaije, halvetije, sadije) pa je i u vodnjanskoj tekiji identična situacija.

Vodnjanska tekija u pravom smislu riječi i nije tekija (ja ću i dalje u tekstu koristiti taj naziv zato jer je uobičajen među Romima), nego je to *zavija*. Razlika je između tekije i zavije, kako kažu Romi, "jednaka razlici između vrtića i škole." Tekija je derviški vjerski objekt u kome boravi glavni šejh reda i gdje upravo on vodi obrede, a često puta se tamo nalazi i vjerska škola. Zavijom se naziva mjesto gdje nema šejha, nego po njegovom odobrenju radom upravlja zamjenik, "namjesnik", *vekil*. Šejh ovog reda, kao što sam već spomenula, živi i radi u Njemačkoj, a da bi on, ili neki drugi šejh boravio u Vodnjanu, moraju biti zadovoljeni uvjeti za to. Uvjeti koji trebaju biti zadovoljeni su dvojaki: materijalne i duhovne su prirode. Romi navode da je kod njih uvjet duhovne prirode u velikoj mjeri zadovoljen, jer postoji "čvrsta jezgra", stalna grupa ljudi koja redovno sudjeluje u radu u tarikata. Taj se broj s vremenom povećava, zato što se uključuju i mladi, kako koji "doraste za tarikat". Romi vode veliku brigu oko toga da što više svojih mladih uključe u rad tarikata, jer smatraju da je to bolje za njihov razvoj i prosperitet u životu.

Kažu da je za djecu i mlade puno bolje da su na okupu u zaštićenom prostoru, "Božjem ozračju" kako navode, jer tamo mogu naučiti samo nešto dobro i naviknuti se pristojnom ponašanju i disciplini. Bolje je nego da budu prepušteni ulici, da obilaze disko klubove i kafiće, da se odaju alkoholu i drogi ili da se sukobljavaju s drugim mladim ljudima. Romi smatraju da, ako su mladi uključeni u rad tarikata, onda roditelji i zajednica imaju bolju kontrolu nad njima. Moderno vrijeme u kome živimo smatraju opasnim za mladog čovjeka, koji ne može sam razlučiti koje su prave životne vrijednosti pa lako može zalutati. Tarikatski život ima velikog utjecaja na svakodnevni život, i oni koji su uključeni u dervišku zajednicu vlastitom životu pristupaju puno ozbiljnije nego oni koji to nisu. Romi kažu da se brinu o svom potomstvu na taj način da prate što se s mladima dešava, da često razgovaraju s njima i da im daju korisne savjete koje onda mladi, naviknuti na disciplinu i poštivanje starijih (smatraju da te dobre osobine stječu svojim angažmanom u derviškom redu),

"Istarski" tarikat zvanično je započeo s radom sredinom 80-tih godina dvadesetog stoljeća, kada je nakon dugogodišnjeg rada na Kosovu u Pulu stigao šejh kadirijskog derviškog reda, pripadnik romske nacionalnosti Riza Bajrami. Pripreme za osnivanje tarikata bile su već izvršene jer je bratstvo praktički već započelo s radom i prije šejhovog dolaska. Obredi su se prvobitno održavali u jednoj zgradi, ustvari baraci, u centru Pule, nakon čega je tekija preseljena u Vodnjan

uvažavaju. Čest boravak u tekiji dobro djeluje na mlade i prvenstveno zbog provođenja slobodnog vremena tamo, a ne negdje drugdje, može prevenirati mnoge neželjene događaje i mlade usmjeriti na pravi put. Osim toga, u tekiji se uvijek vode ozbiljni razgovori o životu i Bogu, nastavljaju Romi i zajednički se preispituju postupci i ponašanje svakog člana, i mladog i starijeg. Uvijek se prodiskutira treba li neki problem riješiti na ovaj ili na onaj način, kako bi bilo bolje postupiti u određenoj situaciji, i svi sudjeluju u tome. Romi često puta sa sobom vode i malu djecu koja prisustvuju obredima, jer ih na taj način navikavaju na atmosferu pobožnosti koja tamo vlada, slušaju riječi i zvukove molitve i takva praksa malo pomalo postaje integralni dio njihovog vlastitog bića.

Početkom lipnja (2011) prisustvovala sam derviškom obredu u vodnjanskoj tekiji i osim tridesetak starijih članova koji su tog dana bili prisutni bilo je nekoliko mlađih dječaka adolescentske dobi koji su ravnopravno sudjelovali u obredu, a zajedno s njima u krugu sjedila su dva dječaka, po mojoj procjeni stara otprilike 5-6 godina. Dječaci su bili mirni, jedan se čak naslonio svom djedu na krilo, pomno su pratili što se dešava te bi tu i tamo sa svima ostalima izvikivali pokoju riječ molitve.

U tekiji se ne održava vjerska nastava u smislu vjeronauka, nego su sva njihova djeca uključena u muslimanski vjeronauk po školama. U vodnjansku osnovnu školu dolazi vjeroučitelj iz pulske džamije, vjersku nastavu pohađaju sva djeca pripadnika derviške zajednice i to je još jedan od pokazatelja dobre suradnje između službene Islamske zajednice i tarikata. Kuriozitet je i činjenica da je osnivanje islamskog centra u Puli potaknuo, i osobno se angažirao oko toga da se pronađe zgrada koja će vršiti funkciju džamije, šejh rifaijskog reda, Albanac! Isto tako, kao što su tijekom povijesti derviški redovi rasli i jačali se zahvaljujući upornim i vrijednim pojedincima koji su ih vodili, tako i tekija kadirijskog reda u Istri svoj sadašnji procvat u velikoj mjeri može zahvaliti u prvom redu šejhu Rizi Bajramiju, koji je za svog vrlo kratkog boravka u Puli dobro utemeljio bratstvo, a onda njegovom učeniku vekilu Veliju Huseiniju, koji uspješno obavlja složenu funkciju vjerskog starješine, voditelja zajednice Roma tog kraja i savjetodavca pri različitim pitanjima romske životne zajednice.

Romi muslimani, kao pripadnici službene Islamske zajednice i kao oni koji su se opredijelili za tarikat, u Istri nemaju nikakvih problema s tamošnjim većinskim katoličkim stanovništvom zbog različitosti svoje vjere i sve svoje

obrede mogu nesmetano obavljati. Kako kažu derviši vodnjanske tekije, u tom se kraju nikada nije desio značajniji incident, koji bi bio znak vjerske netrpeljivosti prema Romima muslimanima općenito, ili dervišima. Postoji pet propisanih vremena u danu kad muslimani trebaju klanjati namaz pa se tako preporuča i dervišima. Postoji i jedan noćni termin u kojem obavezno trebaju klanjati voditelji tarikata, i najpoželjniji je od svih namaza zato što je u terminu iza ponoći svi ukućani spavaju pa vlada mir i smatra se da od tog namaza dolazi najviše milosti Božje, da je "najjači", kako derviši kažu. Istarski derviši kažu da oni ne klanjaju namaz pet puta na dan, zbog obaveza oko preživljavanja, a žene se u muževoj odsutnosti bave kućom i djecom. Cijela obitelj zajedno vrši obred ujutro i uvečer, jedino za vrijeme trajanja posta i drugih vjerskih praznika redovno mole u svako propisano vrijeme.

Kod Roma u Istri žena pristupa tarikatu automatski ukoliko je njen muž već postao članom bratstva i na taj način uz muža sudjeluje u derviškim obredima. Nakon eventualne smrti muža, žena i dalje može dolaziti u tekiju, prisustvovati obredima, a također joj slijedi podrška i pomoć od strane zajednice. One koje žele same, bez obzira na muške članove obitelji, napredovati na sufijskom putu nazivaju se "kćeri tekije". To su žene koje su, kako objašnjava *vekil* Veli Huseini savladale *erčan* i vodnjanski tarikat ima takve tri članice. Uobičajeno je da žene ne sudjeluju u baš svim obredima koji se održavaju u tekiji i tako je na prostorima bivše Jugoslavije obred ritualnog probadanja rezerviran samo za muškarce[16].

Povezanost derviške i životne zajednice kod Roma u Istri

U životu Roma muslimana u Istri visoka je povezanost religijske i društvene strukture. Oba fenomena višedimenzionalna su i složena, tako da je u okviru jednog sociologijskog istraživanja nemoguće obuhvatiti sve njihove dimenzije i aspekte. Sociologijski pristup temelji se na promatranju religije kao društvene pojave i bavi se oblicima vanjskih pojavnosti religioznosti, utjecajem koji one imaju na društvo te promjenama koje se dešavaju u religijskoj strukturi, koje su dostupne promatranju. Unutrašnji mistični doživljaji i religijski osjećaji sociologijskom istraživanju nisu dostupni, nego je moguće promatrati samo njihove vanjske manifestacije, i to na osnovi iskaza ispitanika, načina na koji govore o pojedinim aspektima svoje religioznosti te ponašanjem u svakodnevnom životu koje može ili ne mora biti u skladu etikom koju propisuju vjerska pravila.

Vjerski i svakodnevni život

Okupljanje romskog stanovništva u Puli i okolici zbiva se na dvjema destinacijama: Jedna je prostor Udruge Roma Istre Pula, smješten u jednoj od prostorija bivše vojarne "Karlo Rojc" u Puli[17], a drugi je vodnjanska tekija. Oba prostora jednako su važna i nezaobilazna za Rome tog kraja i oni ih doživljavaju svojima. To su mjesta gdje se osjećaju sigurnim i zaštićenim.

Dok se u Udruzi održavaju edukativna predavanja, probe folklora, glazbenog sastava ili zabavne večeri (a tamo je smješten i dječji vrtić), u tekiji se obavlja bogoslužje. I jedno i drugo podjednako je važno. Religija je nezaobilazni dio života Roma. Nakon poslijepodneva provedenog u bavljenju nekom aktivnošću u prostorima Udruge, svi zajedno odlaze u tekiju, dok se vjerske svečanosti često pripremaju, a nekad djelomično i održavaju u Udruzi. Navedeno se odnosi na Rome muslimane, što ne znači da se Romi drugih vjeroispovijesti (katolici i pravoslavci u manjoj su mjeri zastupljeni u Istri) ne okupljaju oko Udruge. Oni su u rad u Udruzi ravnopravno uključeni i jednako se obraćaju voditelju i Udruzi zbog podrške i pomoći i kao pripadnici romske zajednice i kao vjernici. Jedina je razlika u tome što ne obavljaju svoje bogoslužje u tekiji, ali niti to nije strogo pravilo. Naime, kako objašnjavaju derviši, Romi muslimani znaju solidarno prisustvovati obredima katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti, sudjeluju u njihovim svečanostima, uključuju se uz različita događanja vezana uz druge vjere, a isto tako i Romi pripadnici drugih konfesija posjećuju njih.

Vjerski život pomiješan je sa svakodnevnim, tako, bilo što da rade, oni te dvije komponente ne odvajaju. Primjerice, prilikom međusobnih druženja, obiteljskih proslava, uvijek se, osim o djeci, poslovima, zabavi, razgovara i o Bogu. On je neizostavan dio svakog životnog sadržaja, obraćanje je Bogu svakodnevna potreba vjernika. Kako je jedna Romkinja lijepo rekla, "*molitva je kao zrak, kao voda.... mi se za sve prije obraćamo Bogu... mi bez Boga i molitve ne možemo živjeti...*"

Voditelj romske zajednice obnaša dvojnu funkciju, vjersku i svjetovnu, te na zoran način iskazuje povezanost "tarikatskog života" sa svakodnevicom romske zajednice. *Vekil* vodnjanske tekije priznat je kao autoritet kod koga svi dolaze po pomoć različite vrste, bila to duhovna pomoć, životni savjet, ili čak zdravstvena pomoć. (Vjeruje se da blagoslov za to ovlaštene osobe može olakšati patnju ili poboljšati tijek bolesti). Romi svom *vekilu* izražavaju "poštovanje i pokornost", kako se ističe, jednako

16 "…jer Alah je lice žene stvorio tako lijepim, da se ne smije dirati grubim predmetima i probadati…"

17 Kulturni centar "Karlo Rojc" (kolokvijalno Rojc) nalazi se u Puli, u kompleksu koji je do 1991. služio kao vojarna JNA (naziv je dobio po narodnom heroju Karlu Rojcu), da bi ubrzo zatim postao *squat*, a danas je kulturni, multimedijski, društveni centar. Zgradu koriste razna udruženja i glazbene grupe, a klubovi su mjesta okupljanja pulskih studenata, mladih, umjetnika ili ljubitelja alternativne glazbe. Prostor se nalazi u centru Pule, u Gajevoj ulici 3, a površine je oko 20.000 kvadratnih metara, zajedno s pet hektara okolnog zemljišta. Do sada je više od 4.000 kvadratnih metara hodnika volonterski oslikalo 60-tak umjetnika, tako da Rojc sve više sliči galeriji. Tamo se često održavaju koncerti i festivali alternativne glazbe. (http:// hr. wikipedia. org/wiki/ Kulturni_centar_Karlo_Rojc_u_ Puli)

kao i šejhu Enveru koji u Istru navraća tek povremeno. On, a i drugi derviši također "uskaču" i pomažu u rješavanju svakodnevnih životnih problema Roma tog kraja, kao što su na primjer problemi sa stanovanjem, zaposlenjem, djecom ili čak zakonom. U prostorijama Udruge organiziraju se predavanja s tematikom odgoja mladih, obrazovanja odraslih (opismenjavanje, zdravstvena higijena, kontracepcija, odgoj djece, održavanje vlastitog doma itd.), te pomoć kod problema droge među mladima, alkoholizma, nasilja i još mnogih drugih svakodnevnih pitanja.

Tekija je, osim što je u funkciji svakodnevnog utočišta i prostora za molitvu i mjesto za posebne prigode, tamo se održavaju vjenčanja, svečanosti prilikom rođenja djece, specifični vjerski obredi vezani uz djecu (kao što je na primjer obilježavanje svečanosti sunećenja), pogrebi i drugo. Istarski Romi svoju djecu dovode u tekiju vrlo rano, već u dobi od tri godine. Kako kaže njihov *vekil* "neki od njih se zaljube u zikr, neki u priče iz života junaka i svetaca, a neki u glazbu i pjesmu". On sam, kako navodi, najviše je volio priče iz života junaka. Općenito se stječe dojam da Romi Boga doživljavaju kao prisutnog člana zajednice, ali kao vrhovni autoritet koji sve određuje (nadahnjujući svoje posvećenike) i kome se bezuvjetno pokoravaju. Oni koji se ne ponašaju na taj način, smatraju se "zalutalim", izgubljenim i nastoji ih se dovesti na ispravan put.

Važnost derviške zajednice za život Roma

I u tekiji, i u Udruzi, stječu se znanja i vještine koje Romima pomažu u boljem uklapanju u sredinu u kojoj se nalaze, i također, savjet od strane voditelja zajednice ili nekakva aktivnost koja nadilazi tradiciju kad je pod pokroviteljstvom zajednice lakše se prihvaća. Disciplina tekije prenosi se i na sve drugo što Romi u životu rade, tako da ističu da su njihova djeca pristojna u komunikaciji s okolinom, prihvaćenija su od drugih, bolje se snalaze u školi. Romi smatraju da su to sve posljedice

Jedan stariji derviš (Ibrahim, 68 godina) ispričao je da su Romi jako loše živjeli dok tamošnja tekija nije počela s radom. Nisu radili, nego su prosili ili krali, bili su neuredni, nedisciplinirani, skloni alkoholu i tučnjavama, i rad u tekiji promijenio je njihove živote. Kako je naveo, naučili su nešto o Bogu, počeli su moliti i savjetovati se sa svojim šejhom o svemu što im se dešava u životu. I danas, u Istri, svi Romi redom, i stariji i mlađi, imaju isti odnos prema radu u derviškoj zajednici koji smatraju najvažnijom za svoj opstanak.

boravka u okruženju nadahnutom pobožnošću, dok mladi navode da im puno znači što imaju nekog s kim se mogu posavjetovati ili mu se izjadati kad imaju problema u školi i s vršnjacima. To nisu samo njihovi roditelji, nego se mogu obratiti bilo kojem članu derviške zajednice.

Stariji članovi zajednice doselili su mahom u Istru u periodu između 60-tih i 80-tih godina prošlog stoljeća, dakle, djetinjstvo i mladost proveli su u starom kraju i to u najvećem broju na Kosovu. U zaostaloj seoskoj sredini u kojoj su živjeli, tekija je bila jedino mjesto gdje su mogli naučiti nešto više nego u svakodnevnom okruženju. Jedan stariji derviš (Ibrahim, 68 godina) ispričao je da su Romi jako loše živjeli dok tamošnja tekija nije počela s radom. Nisu radili, nego su prosili ili krali, bili su neuredni, nedisciplinirani, skloni alkoholu i tučnjavama i rad u tekiji promijenio je njihove živote. Kako je naveo, naučili su nešto o Bogu, počeli su moliti i savjetovati se sa svojim šejhom o svemu što im se dešava u životu. I danas, u Istri, svi Romi redom, i stariji i mlađi, imaju isti odnos prema radu u derviškoj zajednici koji smatraju najvažnijom za svoj opstanak. Za Rome je tekija referentna točka prema kojoj usklađuju svoj život. Naime, kako su vrlo religiozni, oni znaju da je osnovna dužnost svakog vjernika uskladiti se pravilima koja je, kako smatraju propisao Bog, pa je tekija mjesto gdje se dolaze posavjetovati se sa svojim voditeljem, dakle čovjekom koji je više napredovao na putu, koji zna više od njih, dakle, koji je bliže Bogu[18].

Život romskih žena razlikuje se danas bitno od života u ne tako davnoj prošlosti. U okviru zajednice organiziraju se predavanja o različitim aspektima suvremenog života, mlade se djevojke odgovara od prerane udaje, potiče ih se na školovanje, educiraju se njihovi roditelji. Za Romkinje i njihove obitelji izuzetno je važno da takve edukacije organizira i potiče voditelj zajednice. Da nije tako, promjene koje su se pojavile sa zahtjevima suvremenog života ne bi bile prihvaćene. Naročita pažnja obraća se mladim ljudima i potiče ih se na sudjelovanje u različitim aktivnostima koje su zastupljene u sadržaju rada Udruge, bolje školovanje, zaposlenje te općenito ozbiljniji pristup odgovornosti u izvršavanju životnih obaveza.[19]

O osobitostima Roma derviša u Istri

Prema podacima romske udruge (i kao što je već navedeno), gotovo svi Romi muslimani okupljeni su oko derviške zajednice. Broj Roma muslimana koji nisu okupljeni oko derviške zajednice i koji svoju religijsku praksu vežu uz službenu Islamsku zajednicu, slijedom podataka internih dokumenata romske udruge i prema iskazima

18 Romi ne daju ime novorođenom djetetu, a da se prije toga nisu savjetovali sa svojim šejhom ili vekilom.

19 Romska zajednica brinula je i prije o tome da ne dolaze u sukobe s društvenom zajednicom, tako je prilikom jednog incidenta (tučnjave mladih Roma u prostoru Rojca, za vrijeme nekakvog koncerta za mlade) voditelj pažljivo istražio slučaj, pronašao izgrednike, i tom prilikom izjavio: "To nisu Romi, to cu Cigani! Oni trebaju učiti i družiti se s Bogom, a ne se opijati i izazivati tučnjave."

samih Roma, zanemariv je. Romi muslimani, koji su okupljeni oko derviške zajednice, dijele se na dvije grupe. Prvoj grupi pripadaju oni koji aktivno sudjeluju u radu derviškog reda, prošli su postupak inicijacije i imaju viši status na hijerarhijskoj ljestvici tarikata nego ostali. Činjenica da li je netko od članova zajednice prošao inicijaciju ili ne, govori o duljini "staža" u tarikatu, jer pristupanje postupku inicijacije zahtijeva zadovoljavanje određenih kriterija. Inicijacija se provodi nakon što je kandidat proveo određeno vrijeme u tarikatu obavljajući religijsku praksu, sudjelovao u raspravama o religijskim pitanjima, na osnovi čega je stekao određen fond znanja, što ga onda kvalificira za inicijaciju

Specifičnost je romskog naroda u njegovoj kulturnoj autentičnosti (ples, glazba, specifična zanimanja, sklonost magiji i čaranju, mitologija, jezik) te u posebnosti tesavvufa u kome je pronašao utočište i obrazac religijske prakse koja zbog svoje univerzalističke prirode nije vršila utjecaj na njihovu samosvijest. Oni su narod koji se ne voli omeđiti okvirima niti su skloni prevelikoj disciplini kakvu zahtijeva ortodoksna religija, ali su se u drugim krajevima Hrvatske ipak prilagodili religiji većinskog stanovništva te dominira pripadnost katoličanstvu, zbog toga što je to dominantna religija u Hrvatskoj, dok je jedan dio Roma prihvatio pravoslavnu vjeru.[20]

U vodnjanskoj tekiji i u Udruzi Roma Istra Pula postoji tijesna suradnja i zajedništvo, a ostvarena je živa aktivnost u cilju okupljanja, edukacije, općenito brige o Romima tog kraja, te se organizira niz aktivnosti s ciljem njihove što bolje integracije u društvenu zajednicu u kojoj trenutačno žive. Činjenica da je derviška tekija u suradnji s romskom udrugom važno mjesto u životu romske zajednice, mjesto gdje oni mogu dobiti svekoliku pomoć i podršku (od materijalne pa do duhovne), još je jedan razlog zbog kojeg se Romi muslimani više priklanjaju derviškom bratstvu nego službenoj vjerskoj zajednici.

Analiza razgovora s Romima

Analiza rezultata prikazana na ovom mjestu odnosi se na analizu razgovora, intervjua, koji su u svibnju i lipnju (2011) vođeni s dvadeset pripadnika romske zajednice u Puli i Vodnjanu, dok je ishodišna točka bila pretpostavka o povezanosti i međusobnom utjecaju derviškog reda kome pripadaju muslimanski Romi u Istri i zajednice Roma u Istri. Na osnovi kvalitativne analize razgovora, osnovne pretpostavke pokazale su se točnima. Svi su ispitanici bez razlike iskazivali svoju duboku povezanost s Bogom. Za sve njih:

a) Bog je iznad svega i uzrok je svega što se dešava u životu čovjeka Božja volja. Smatraju da čovjek ne može na Božju volju utjecati ni na koji drugi način osim molitvom, a da Bog onda najbolje zna što čovjeku treba. Takav osjećaj prenose i na svoju djecu koju od malih nogu vode u tekiju da bi ih navikli na atmosferu "Božjeg ozračja".[21] Smatraju da je religija u njihovom životu jako važna i da ljudi koji nisu religiozni vode loš i isprazan život. Religija i Bog u životu Roma tijesno su isprepleteni. Na prvo pitanje koje je glasilo: "Vjerujete li u Boga?", svi su deklarirali i činjenice koje se odnose na doživljaj Božje prisutnosti, dakle, religijski doživljaj, što se može odrediti na slijedeći način (prema Marinović, 2005:8): kao osjećaj prisutnosti, svjesnost o prisutnosti koja je različita od svakodnevnog doživljaja njihovog postojanja, osjećaj da su u bliskom kontaktu s nečim svetim i u pojedinim slučajevima mističnim iskustvom neposredne prisutnosti Boga ili iznenadnim uvidom.

Osim osjećaja da postoji Bog,[22] iskazivali su i Božje pokroviteljstvo nad svime što postoji, pa i nad ljudima, te Njegovu ulogu Stvoritelja svega što postoji.[23] Romi ističu važnost zajedničke molitve kao integrativnog faktora, gdje se oni činom molitve obraćaju i mrtvim precima. Za vrijeme izvođenja zikra ima jedan dio koji je posvećen zazivanju mrtvih predaka. Zajedničko sudjelovanje u praksi tarikata poticaj je za druženja, gdje putem međusobne komunikacije jedni drugima pomažu u rješavanju životnih problema. Zajedništvo smatraju jako važnim u svemu što čine: mole se, razgovaraju, kuhaju, večeraju, slave, vesele se. Također je važno zajedničko prisustvovanje molitvi u krugu obitelji, što im prvenstveno omogućava da se Bogu obraćaju svakog dana, jer u tekiju dolaze samo jednom tjedno (petkom) i za vrijeme vjerskih svečanosti, a, kako ističu, molitva u obiteljskom krugu je važna zbog integracije djece u religijsku zajednicu. Svi odrasli članovi derviške zajednice navode da su se s Bogom i tarikatom prvi put u životu susreli u krugu obitelji.

Stariji ljudi, u pravilu su to oni koji su doselili s Kosova 80-tih i ranih 90-tih godina prošlog stoljeća, i još tamo bili vezani za tekiju i tarikatski život, iskazuju potpunu predanost Bogu, molitvi, Božjoj volji koja je iznad svega i koja upravlja njihovim životima. Boravak u tekiji smatraju izuzetno važnim za svoj život, tamo rješavaju sve životne probleme i ističu važnost međusobne brige i komunikacije.

b) Romi muslimani u Istri u najvećem su broju pripadnici kadirijskog derviškog reda, koji je započeo s radom još

20 Oko grada Siska, točnije u selima smještenim oko lokacije Sisak – Caprag, te u predgrađima Siska, postoji brojna romska populacija, Neka sela, primjerice selo Crnac, smatraju se" romskim" selima. Točan broj Roma nije mi poznat, zato što nema pouzdanih podataka o tome. Romi tog područja izjašnjavaju se kao pripadnici pravoslavne vjere, i moguće je da je to u vezi sa stanovništvom srpske nacionalnosti, pravoslavcima, koji su prije rata 1990. dominirali u etničkoj slici tog područja. (Podaci: V. Škuflić/Ivezic: "Pravo na različitost").

21 "Mi vodimo svoju djecu sa sobom kad idemo u tekiju, jer je bolje da djeca budu tamo gdje je Bog, umjesto da budu na ulici i tuku se."

22 Ispitanici su to primjerice izražavali iskazima: "Bog je jedan. Bog oduvijek postoji."

23 "Kad ne bi bilo Boga, ne bi bilo ničega. Bog je sve stvorio."

na Kosovu, i u Istri je nastavljena ista praksa. Kadirijski derviški red jedan je od najstarijih redova koji su nastali na području Balkana i jedan od najcjenjenijih. Romi s ponosom ističu činjenicu da su pripadnici baš tog, kadirijskog reda. U Istri živi nekoliko osoba koji su pripadnici rifaijskog derviškog reda, također osnovanog na području južnog Balkana, a njegovi pripadnici su nakon doseljenja u Istru nastavili s istom religijskom praksom kao u starom kraju. Prema iskazima Roma, rifaije isto tako ponekad dolaze u vodnjansku tekiju, zato što su obredi obaju redova vrlo slični. Šejh kadirijskog derviškog reda kome pripadaju Romi u Istri živi u Njemačkoj, gdje je voditelj tekije istog reda, ali istarski derviši njegovo odsustvo ne osjećaju kao nedostatak. Šejh ih posjećuje nekoliko puta godišnje, a u tekiji je na mjestu gdje bi za vrijeme izvođenja obreda trebao biti šejh postavljena ovčja koža (*post*) koja simbolizira šejhovu prisutnost.

Žene kod muslimana svoju molitvu obavljaju u prostoru odvojenom od prostora u kome su muškarci i to prvenstveno zbog toga što se smatra da zajednički boravak vjernika oba spola u istom prostoru odvlači pažnju od komunikacije s Bogom. Ista je takva situacija i u vodnjanskoj tekiji, što je uzrokovalo da Romkinje odlaze tamo puno rjeđe nego muškarci. Tekija je prostor koji uistinu pripada muškarcima, i samo rijetke žene, i to neredovito, tamo se odlaze moliti. Nekolicina žena derviša koje nazivaju "kćerima tekije" pripadaju mlađoj dobnoj skupini. Smatra se da žene o svemu što ih zanima mogu pitati svoje muževe, koji se uslijed redovnog dolaska u tekiju smatraju dovoljno kompetentnim za davanje zadovoljavajućih odgovora. Voditelj tekije ističe da postoje tri žene koje su položile zakletvu šejhu i smatraju se dervišama. Iako pravila derviškog reda u Istri dozvoljavaju ženama aktivnije sudjelovanje u tarikatskom životu, tako malen broj aktivnih članica derviškog reda mogao bi se objasniti time da su žene okupirane drugim, "ovozemaljskim" aktivnostima, u pravilu imaju i puno djece, pa nisu previše zainteresirane za aktivniji duhovni život. Žene same potvrđuju da je ono što saznaju od svojih muževa po pitanju vjere za njih dovoljno te da imaju niz zaduženja u vlastitoj obitelji što im ne ostavlja dovoljno vremena za odlazak u tekiju. Žene, osim u rijetkim prilikama kada sudjeluju u redovnom vjerskom obredu, odlaze u tekiju samo za vrijeme svetkovina i tada su tamo prisutne cijele obitelji. Romi odlaze u tekiju petkom i praznicima, kada je propisano vrijeme za izvođenje obreda (*džuma*), a, kako navode, kad bi u tekiji bili bolji uvjeti, onda bi odlazili češće.

U tekiji se ne održava vjerska nastava u smislu vjeronauka, nego su sva njihova djeca uključena u muslimanski vjeronauk po školama. U vodnjansku osnovnu školu dolazi vjeroučitelj iz pulske džamije, vjersku nastavu pohađaju sva djeca pripadnika derviške zajednice i to je još jedan od pokazatelja dobre suradnje između službene Islamske zajednice i tarikata.

Šejh od odžaka i šejh od sokaka — *pitanje pouzdanosti vodstva tarkata*

Po pitanju vodstva tarikata kod Roma ima puno nereda. Da bi netko bio voditelj tekije na nekom području ili postao šejhom, mora od glavnog šejha za to dobiti odobrenje, a da bi mogao obavljati funkciju šejha mora proći određenu propisanu inicijaciju koja podrazumijeva višegodišnji tarikatski "staž" i znanje koje potrebno za obavljanje dužnosti. Ako ne ispunjava uvjete da postane šejhom ipak, bez obzira na inicijaciju, mora posjedovati odgovarajuće znanje za obavljanje dužnosti voditelja tekije. Prema iskazu voditelja vodnjanske tekije Velija Huseinija, kod Roma ima slučajeva da netko sam osposobi prostor za funkciju tekije, najčešće u vlastitoj kući i bez odobrenja više instance počne obavljati "službu Božju", a sebe samog ustoliči za šejha ili za određenu količinu novca kupi pravo na ovlasti od nekog stranog šejha, jednako tako sumnjivog zbog toga čime se bavi.

Romi kažu da postoje dvije vrste šejhova: jednog nazivaju "*šejhom od odžaka*", a drugog "*šejhom od sokaka*". "Šejh od odžaka" je onaj koji je utemeljen, posjeduje odgovarajuće znanje i na tu dužnost imenovan je od strane glavnog voditelja tog tarikata. Nazivaju ga "šejhom od odžaka" zato što je jednako kao i odžak (dimnjak) utemeljen na tlu (donji dio dimnjaka nalazi se obično nisko iznad tla, iznad vatre, odakle kroz njega ide toplina, dim, a podnožje mu obasjavaju plamičci). Gornji dio, vrh dimnjaka, stremi visoko prema nebu,otvoren je, i kroz njega struje dim, vatra, zrak; to je poveznica između neba i zemlje. "Šejh od sokaka" je obično samopostavljeni šejh koji nema pravo znanje te "luta i vrluda sokacima, a da ni sam ne zna kuda ide"…

***

U sferi duhovne kulture u koju svakako spada cjelokupno kulturno stvaralaštvo Roma, kompleksnom unutrašnjom strukturom nastalom na temelju specifičnog načina života tijekom povijesti, ono po čemu su prepoznatljivi i osobeni, čijim dijelom sadržaja je i neupitna istina, da sve Rome na svijetu povezuje "zajednička tajna" osjećaja pripadnosti jednom narodu, što je na kraju i temelj romskog principa Romanipe, "romstva", pripadnost tarikatima je, za dio romske populacije pripadajuće miljeu islama, unutrašnja koheziona sila, isto tako integralni i prepoznatljiv dio, u čijoj strukturi je sadržan cijeli niz komponenti slaganja i međusobne povezanosti derviške i romske zajednice kojima se bavi ovaj rad, te je na jednak način dio "tajne naroda" koja je garancija opstanka i očuvanja romskog etnosa. ■

Intervju: **Irfan Horozović**

Razgovaro: **Sead Begović**

Fotografirao: **Velija Hasanbegović**

Neki zašute, neki nastoje da svjedoče, a neki ostaju vjerni sebi

KALFA KOJI JE NADMAŠIO MAJSTORE PISANE RIJEČI

Irfana Horozovića književna povijest i kritika smatra dobro etabliranim sarajevskim Banjalučaninom, a zašto nije ostao u Banja Luci treba pitati umirovljene haške osuđenike iz RS-a. Jedan je od najplodnijih i najznačajnijih romanopisaca i pripovjedača, ali i pjesnika Bosne i Hercegovine, a time i ponajbolji bošnjački književnik. Već to je dovoljan povod za razgovor sa čovjekom koji vatreno želi sačuvati duhovnu dimenziju i nasljeđe Bošnjaka, a bome, poznavajući ga iz davnih mladenačkih dana, poželio sam se ozbiljna razgovora s njim.

U ovom broju "Behara" objavljujemo njegovu poetsku mini-priču, scenu ili crticu koja tendira ka pjesmi u prozi, pod naslovom "Igra Talhe s devom" koja ga predstavlja kao izrazitog i značajnog predstavnika takozvanih fantastičara ili "Borgesovaca" (kako je jednu generaciju ili nekolicinu pisaca prozvao književni kritičar Branimir Donat) iniciranih, na tadašnjim zajedničkim prostorima, prvotno u Zagrebu davnih 70-tih godina prošlog stoljeća. Horozović je tada, kao zagrebački student, bio pod neposrednim utjecajem kazališne i pripovjedalačke, odnosno romaneskne avangarde te tada "živo obnovljene" i "žestoke" umjetničke sredine. Bio je to vrlo popularan, a uz neke poetikološke mijene i sada jest, generacijski naraštaj na čelu s Pavlom Pavličićem, Goranom Tribusonom, ali i Dragom Kekanovićem, Stjepanom Čuićem, Dubravkom Jelačić Bužimskim, Sašom Meršinjakom i s Horozovićem, naravno. Činjenica jest da je taj prozni model tada bio udaljen od Lebenswelta i od svakodnevnih aktualnih energija postojećih društvenih problema – kao istup i modni trend. Strategija je to pisanja nadasve maštalačka i magična i ne gubi svoju tekstualnu atrakciju upravo na radnom primjeru Horozovića jer joj se on uvijek ponovno inovativno vraća, zavodljivim i intrigantnim spektrom priče. Slično je i s njegovim dramskim tekstovima. Naime, on se ubrzo priklanja (već s dramoletom "Ružičasta učiteljica" iz 1970.) poetici *teatra apsurda* uz primjeren uzor Ionescovih antikomada – razgrađujući stvarnost do besmisla i farsičnosti. Već s drugom dramom "Soba" on otkriva svoju posebnost i težnju da simboličkim rješenjem scenskog prostora pobjegne iz zatvorenog svijeta u "izgubljeni raj" (kako piše Josip Lešić). Na golgotskom, krležijanskom putu i s natruhama ekspresionizma očituje se s trećom dramom "Šeremet" koja je svakako nešto više od tadašnje poetike i filozofije "antidrame". Preuzet će, naime, filozofsko svjetonazorske stavove egzistencijalista – jednog Camusa i Sartrea.

Tako normalan, jer nije ni autsajder, ni novovjeki kuler, ni po bilo čemu ekscesni tip pisca, očekivali bismo neoromantičarski i neorealistički model pisanja, no Horozović nas uvijek iznenađuje novim psihogramima i ideologemima priče (bilo dramskih ili romaneskno pripovijednih) bez ikakvih klišejiziranih manira.

Ako je uvodna eksplikacija točna, zašto onda u naše doba žanrovska proza (ljubići, erotski romani, povijesni, porodični, akcijski itd.), počesto linearna priča s tradicionalnom kompozicijom, ima veliki odziv i čak veći broj poklonika, a time i veću nakladu?

Možda je zapravo uvijek bilo tako. I to ne samo u vrijeme pismenosti. Tako su nastajale književne vrste sa svojim jednostavnim pravilima. I plagijati. To vidimo još u vrijeme antičkog romana. A čitači, odnosno slušači nastavljali su pričati priče.

Nakon mnoštva uglavnom bezimenih viteških romana dojahao je na svojoj veličanstvenoj ragi Don Quijote. Međutim, njegov uspjeh doveo je do nastavka iz tuđeg pera o kojem Cervantes u tom trenutku nije imao pojma. Zanimljivo, zar ne? Možda je tu tajna uspjeha sapunica.

Misliš li da ta takozvana "održavalačka literatura, koja se bavi aktualnim društvenim problemima i energijom postojećeg, mijenja dehumaniziranu svijest?

Literatura je literatura. Ona mijenja poglede i postavlja pitanja u onoj mjeri u kojoj je to moguće. Naravno, to je beskrajno sporo za ono što se svakodnevno događa. I teško da može pokrenuti neku efikasnu djelatnost. Ipak, mislim da je dragocjen taj razgovor između pisca i čitača. Čini samoću, ako ništa drugo, ne više tako samotnom.

Zaboravio sam te pitati, kako si dugi niz godina, do dana današnjeg, uspio ustrajati na egzistenciji svoga osobnog života i književnog rada (uostalom, i supruga Ajnuša istaknuta je pjesnikinja) uz turbulentne društveno-političke mijene, izbjeglištvo, pa rat?

Ponekad se i sam to pitam. Odgovor je valjda jedino u toj želji da se izdrži i pronađe neka nova sloboda u kojoj možeš biti ono što jesi.

Možemo li se uopće prikloniti fantastici, a pisati o zadnjem ratu? Ima li zapravo "nove zbiljnosti" u bijegu u irealno, u prostore mašte, u tematizaciji okultnog i spiritualnog? Vraćamo li se to mi društvenoj funkciji književnosti od koje si svojedobno pobjegao kao od istrošene i nepotentne, a priklonio se "planetarnoj Borgesovoj recepciji"?

Mnogi su događaji u ratnim vremenima, u to sam se jasno uvjerio, na elementarnoj ljudskoj razini toliko nevjerojatni da se doimaju kao da su u naš život kročili iz svijeta fantastike. To je doista fascinantno.

Nisi li se, na neki način, svojim romanom "Talhe ili Šedrvanski vrt" nadovezao na složenu, tzv. labirintsku sižejnu strukturu i poetizaciju jednog Nedžada Ibrišimovića i njegova proslavljena romana "Ugursuz" i nisi li napokon postao uzorom mladima, na primjer Zilhadu Ključaninu – pritom mi je na pameti njegov roman "Šehid"?

Zanimljivo pitanje. *Talhe* zaista imaju svoju posebnu strukturu, što je i kritika postupno primjećivala, nešto između romana i knjige priča (knjiga je za mene nešto drugo nego zbirka). Označavao sam je *proza* ili čak *proze*. Što se tiče Ibrišimovićevog zaista zanimljivog *Ugursuza*, taj roman izišao je kad je već nekoliko priča iz *Talha* bilo objavljeno u periodici, a *Šesta smrt Benjamina Talhe* emitirana na radiju, i iz svega toga se više nego jasno mogla slutiti svijest o budućoj knjizi. Znači; i vremenski, i po strukturi i tematskim krugovima, to su dva različita književna koncepta. Kad je riječ o mladima, primjećujem, naravno, kao čitač, sva ona rješenja koja su mi bliska i čije je ishodište autohtono ili ima svoj korijen u pročitanoj lektiri. Međutim, nije na meni da o tom govorim, pogotovo ako se dotiče i moje vlastite radionice. To je posao za književne istraživače i kritičare. Tako i kad je riječ o Ključaninu.

Može li u naše doba fantastika u književnosti, koja u svom ne imanju dokumentarne konkretizacije i koja nije više savjest društva, postati mogućom alternativom vladajućem političkom diskursu, jednostavno kao "pravo na angažman, odbijanjem svakog angažmana"? Kakva bi to literatura ponajbolje izrazila savjest društva?

Fantastika je kompleksna. Njena lica, njeni oblici, rijetko su jednoznačni. I tako je u svoj njenoj historiji, a ona počinje tamo gdje počinje i književnost. Način na koji se grana mogao bi biti predmet posebnog istraživanja. Činjenica jeste da je ona često alternativa, pogotovo u totalitarnim situacijama (Babelj, Pilnjak, Zamjatim i, nadasve, Bulgakov), ali i na prostorima ovog regiona i u ovo vrijeme postoje pisci koji fantastičkom pričom iznose svoj stav.

Vraćam se na "Igru Talhe s devom". Nisu li takvi fantastazirajući "segmenti" romana (čak bajkogeni) bili u ono vrijeme svog nastajanja stvarni odslik idilične Bosne te nije bilo potrebe za posezanjem onih elemenata koji su nosioci zla, nespokojne i mračne egzistencije, a napokon i egzodusa?

Značajan dio svoje mladosti mislio sam u slikama. Mislim da je to jasno vidljivo u nekim vrlo kratkim pričama iz *Talha* (*Zelena deva*, *Crni mag*, *Zapis o Zijadu*, na primjer). Bajkovitost je tu jedan od elemenata, ali mislim da su drugi vrlo moćno zastupljeni (groteska, paradoks, etc). Ponekad je stvar samo u čitanju – istu priču moguće je pročitati na dva (ili čak i više) načina, ne samo kad je riječ o onom što se tradicionalno zvalo fabula, nego još i više u tako uzrokovanim interpretacijama. Zlo nije prešućeno, ono je samo pokazano na drugi način.

Misliš li da je takozvano "ratno pismo" (a i ti si dao svoj obol tome i to romanesknom trilogijom "Sličan čovjek", "Berlinski nepoznati prolaznik" i "Filmofil" (koju E. Kazaz čita kao "osoben vid estetiziranog svjedočanstva krvave povijesti") te s pripovjetkama "Prognani grad" i "Bosanski palimpsest") pripomogla samo postratna i nezaboravna stresna situacija ili se tu radi o autoterapijskom egoizmu te se vrtimo u krugu?

Riječ je o iskustvu koje se ne može predvidjeti. Štaviše, kad se dogodi, ono dovodi u pitanje sve što jesi, tj. sve kako si se iskazivao. Neiskaziva želja svjedočenja iskazala se, u mom slučaju, prije svega kao stilski problem. Tako sam osjećao i tako sam se odnosio prema pričama koje sam želio zapisati. Ogoljela riječ i bjelina suočili su se na za mene krajnje neobičan način. Mislim da sam zbog toga bogatiji za jedno neprocjenjivo iskustvo.

Da malko odahnemo. Kako se tvoja imaginacija oslobađa u poeziji? Naime nisi baš prešao iz mimesisa u semiosis, iz

Bilo kakav spisateljski angažman u tjeskobnim vremenima iskušenje je stila. To sam uočio pokušavajući svojim kratkim pričama svjedočiti. Najveća novina u tim pričama, tehnološki gledajući, postaju bjeline odnosno praznine – jer riječi više nemaju ista značenja.

Sve je rizik. Svaki dan. Svaki redak. I sve to na svoj način sudjeluje u drami pisanja. A to je proces koji nijedna autobiografija ne može rasvijetliti

denotativnog u konotativno – koristiš naime i alegoriju u naracijskom obliku, i fragmentarno, i pojmovno pa opet slikovno. U Hrvatskoj bi rekli: prelaziš s označenog na označitelja i obrnuto (kao u prvim antologiziranim pjesmama: "Testament" i "Mramorno more"). U tom smislu, koji su tvoji poetski recidivi domaćeg, europskog, pa i svjetskog pjesništva?

Ne mogu da se ne sjetim jedne fascinantne pjesničke škole. Vlastite škole. Kad spominjem riječ škola mislim prije svega na zanat, na pjesničku umješnost. Bio sam vrlo mlad kad me je čitanje dovelo do tih vrata. Prije toga pisao sam vrlo kratke pjesničke zapise, kao haiku ili prošireni haiku i neke svoje oglede o pročitanom. Onda sam se počeo udubljivati u različite strofe koje je iskustvo pjesništva otjelotvorilo i ustoličilo i na kraju – sonet, graditeljski mali pjesnički hram u kojem je moguće iskazati gotovo sve. Tad su nastali brojni moji soneti i razne rimovane pjesme, od kojih je, čini mi se, važno spomenuti i fascinirano pisanje duge lirske pjesme *Svratište*. Vrijeme te škole trajalo je sve do mog dolaska na studij u Zagreb (znači od petnaeste do devetnaeste godine). Tad sam se suočio s bitno drukčijim pjesničkim iskustvima dominirajućih krugovaša, razlogovaca i poletovaca.

Počeo sam tad već objavljivati priče iz *Talha* i dotadašnje pjesničko iskustvo završilo je neosjetno u sahari. Kad sam se ponovo suočio s *pjesmom* i zapisao je – njen je govor bio drukčiji. To se vidi u knjizi *Testament iz mladosti*.

S obzirom na tvoju dramu "Šeremet", u kojoj fantaziju žrtvuješ povijesnim faktima na relaciji Banja Luka, Beč i Moskva (pa da citiramo Gordanu Muzaferiju s njenom parafrazom Jovana Hristića): "Šta čovjek mora učiniti da bi postao čovjek, a šta smije učiniti da bi to ostao?"

To je drama ideje. Nametnula mi se prirodno, jer je imala zavičajnu potku, a po svemu je sadržavala univerzalni problem kojim su se, na razne načine, bavili mnogi svjetski dramski i prozni pisci. Međutim, ta drama nije posve bez fantazije. Također, na neki način, bio je to i moj dug 1968.

Kako dakle pomiruješ stvaralačku maštu poezije: unutrašnje vrijeme, patnje neshvaćenog "Ja", gomilanje slika i njihovu razorenost? Pritom mislim na ogoljelu, a potom sjajno poantiranu, začudo, "zbilju" (pjesma "Goveđa glava na gozbi"), pa na nadrealno (pjesma "Zmija u pisaćem stroju") te tvoj očiti intermedijalni i intertekstualni stav spram jezika kao u pjesmama "Hegelov grob" i "Riječi".

Pisci nastaju iz dubokog osluškivanja jezika. I čitanja. Sublimnost poezije fascinantna je. Iz neke slike se, kao u muzici, može naslutiti priča, roman čak ili ogled. Tako sam, kroz godine, mnoge ideje i slike zapisao. Ponekad im se vratim kao da čitam nekog drugog pisca. To je neka vrsta dubinskog čitanja samoga sebe.

Jesu li po tvom mišljenju pravedno književno kritički valorizirani tvoja poezija i proza. Nije li u sjeni odlične proze ostala odista dobra poezija?

To je uvijek teško procijeniti. Piščevo čitanje svijet je za sebe. I zato je kritičko valoriziranje često u sukobu nejasnosti s njim. Poezija jeste bila uglavnom u sjeni proze. Ipak, postojala su povremena iznenađenja u čitanju koja su joj davala nova značenja. Naravno, tu su i antologije, koje su poseban vid čitanja.

Kako gledaš na posvemašnji proces trivijalizacije, komercijalizacije i dehijerarhizacije vrijednosti kada je riječ o postmoderni (koju ti ipak vješto instaliraš) i tzv. "stvarnosnog" spisateljskog postupka?

Ponešto sam o tome već govorio na samom početku razgovora. Knjiga bi se zapravo o tom mogla napisati. Neki su dobri pisci trajali u posvemašnjim dobima trivijalizacije, da bi nakon toga, zajedno s ostalima, bili zaboravljeni. To se dogodilo i fascinantnom Rabelaisu. Naravno, Gargantua i Pantagruel izronili su iz tog vremena neshvaćanja.

Da li je literarni estetizam u naše doba napokon postao abnormalan s obzirom na agresivnu dramatiku (primjerice rata), jer sučeljeni su teme i motivi, dakle, nisu nam više podređeni?

Stvar je u piscu. Uvijek je stvar u piscu. Neki zašute, neki nastoje da svjedoče, a neki ostaju vjerni sebi (pod pretpostavkom da im je esteticizam bio glavno određenje). Koliko god to izgledalo groteskno, oni nastavljaju svoja estetička istraživanja. U svakom slučaju, bilo kakav spisateljski angažman u tjeskobnim vremenima iskušenje je stila. To sam uočio pokušavajući svojim kratkim pričama svjedočiti. Najveća novina u tim pričama, tehnološki gledajući, postaju bjeline, odnosno praznine – jer riječi više nemaju ista značenja. Riječ postaje ogoljena i znači upravo ono što je značila i u vrijeme kad je ljudskom potrebom da se izrazi i oblikovana.

U bosanskim romanima glavni akteri ili više njih uvijek nešto traže (ili skidaju veo tajni), kad će napokon u nađenom pronaći nađeno – kako ti pišeš na jednom mjestu – i o tome pisati? Ne koincidira li to s BiH državom, ne usuđujem se reći s njenom sudbinom?

Naša je tradicija uglavnom ispovjedna proza. U svojim najboljim trenucima ona je, u književnom smislu, prevazilazila okvire svog iskaza. Što se tiče države, sve se ponavlja: lažne ispovijedi itd. I nema pomjeranja unutar i izvan tog okvira. Circulus vitiosus. Zatravljena tjeskoba i nesreća.

Povijest je neodvojiva pisalačka vertikala u tvojim romanima (sjajni roman "Imotski kadija"). Služiš li se autentičnim izvorima (arhivima, dokumentima) pa ih potom verziraš ili je prevaga na maštalačkim vizijama? Gdje su granice? Što je za tebe povijesni roman, a što roman o povijesti Bosne?

Roman koji spominješ zaputio se u svoj pisalački put iz prizora jedne balade. Naravno, to je svijet koji obavezuje. Vrijeme koje obavezuje. Pročitao sam i proučio sve što sam mogao. Informiranje traje do jedne mjere. Do trenutka kad ti se otvori vid, i vrata, i kad zakoračiš u taj prostor. U svakom slučaju, kad svoje istraživanje usvojiš, vrijeme je da ga zaboraviš. I posvetiš se svom romanu u drami pisanja koju on zaslužuje.

> **Fantastika je kompleksna. Njena lica, njeni oblici, rijetko su jednoznačni. I tako je u svoj njenoj historiji, a ona počinje tamo gdje počinje i književnost. Način na koji se grana mogao bi biti predmet posebnog istraživanja. Činjenica jeste da je ona često alternativa, pogotovo u totalitarnim situacijama**

Čini se da je roman "Kalfa" tekstualno jednostavniji u svojim fabularno postrojenim dijelovima (sižejnosti) od romana "Talhe ili Šedrvanski vrt". Što se desilo u tih šesnaest godina koliko dijeli ta dva romana? Mislim uopće na poimanje romana i njegovu izvedbu.

Neobična je sudbina *Kalfe*. Pisao sam ga još u studentskim danima. To je nekih četrdesetak stranica koje su se gotovo neizmijenjene konačno uklopile u roman godinama kasnije. Međutim, između njega i *Talha* niz je priča objedinjenih u knjizi *Salon gluhonijemih krojačica*. Kao da sam u njima naprosto preispitivao granice svojih književnih prostora. Želio sam napisati nešto posve drukčije. To je bio bitan trenutak. Nekakva sinteza se zacijelo vidi u *Karti vremena*. Iz svega toga se, na kraju, prepoznao izraz *Kalfe*.

Može li se barem literarno objediniti cjelokupna duhovna i kulturna baština bošnjačkog naroda, s obzirom na unutrašnje razlike, društveno-političke smicalice i disparatne političke igre?

To je naravno moguće u nekoj velikoj kolekciji, primjerenoj veličini zahtjeva. S druge strane, a to je magična osobina književnosti, moguće je u jednoj dobro postavljenoj slici otvoriti prozor kroz koji će se vidjeti sukus ove velike priče. I irelevantno je tu kakav je naš odnos prema tome.

Rekao si da je "Imotski kadija" *roman puta i knjiga o putu*, no, kad se kaže da je to roman putovanja neće li to pogodovati "nekome", jer će na kraju ispasti da su Bošnjaci usvojili i zaslužili nomadizam?

Uvijek postoji mogućnost vulgarizacije. U ovom primjeru gdje se put pretvara u drum to bi bila sjenka na nizu tragičnih priča.

U tipično, za njega, dekonstrukcijskom postupku, Enver Kazaz te situira u jedan krug uvaženih pisaca: između Selimovićevog "Derviša i smrti", Sušićevih "Pobuna", Sijarićevog "Konaka" i Kulenovićeve "Ponornice". Nisu li te simetrije za tebe pomalo *de mode* ili to shvaćaš primjerenim komplimentom?

Čini mi se da je to uobičajen kritički postupak i ne vidim tu ništa zazorno, niti poseban kompliment.

Ako pretpostavimo da putuje i čovjek i knjiga, tko na kraju više strada u posvemašnjoj devastaciji i to pred streljačkim vodom ili u paljevini?

Pitanje je dramatično. Ukoliko je knjiga u čovjeku ili čovjek jeste knjiga, čini se još dramatičnijim.

Zaista začuđuje kako zadržavaš islamsku tradiciju uz intertekstualno patronimsko korištenje jednog Miguela de Cervantesa i toponimsku širinu: Venecija, Stambol, Aleksandrija. Čini se da ti nisu strane ni hebrejske predaje, ni starogrčki mitovi, a ni starozavjetni junaci. Posjeduje li Bosna još samo metafiziku vlastite egzistencije? To pitam iz istinske bojazni.

Život se uvijek mijenja, uglavnom

pod nasiljem na ovim našim prostorima. Ono zatomljeno ipak uvijek ispliva. Čak i kad toga nismo svjesni. Vjerujem u taj magični ciklus.

Koristiš li sufijska iskustva kao import od jednog slavnog Rumija i inih dičnih tesavvufom nadahnutih pisaca ili je to vlastito bosansko iskustvo – mislim opet na roman "Imotski kadija"?

Početak je, naravno, u bosanskom iskustvu. Međutim, potrebno je bilo pročitati ono što su naši čitali i ono što su sami pisali – bilo na bosanskom, arapskom, turskom ili perzijskom.

U rečenoj knjizi "Imotski kadija", u kojoj je ispričana priča o tajni knjige i koja je proglašena najznačajnijim romanom bh. književnosti 20. stoljeća, balada "Hasanaginica" ostaje "metafikcijsko preopisivanje" (Alma Denić Grabić), dakle, služi kao književni predložak (kao nacionalni kanon bošnjačke literature). Je li to postalo važnije od samog pitanja autorstva?

U tom romanu tri su glasa – tri

autora. Jedan od njih živi u tom svijetu opjevanom u baladi. Tu su i komentari u fusnotama koje na rukopisu ispisuje također lik iz tog svijeta. I, na kraju je i treći, kritičarski komentar.

Tvoj je životopis na kraju knjiga tako skroman i samozatajan, a napisao si više od trideset knjiga proze, poezije i drama, omiljen si u čitavoj regiji, pa i nagrađivan i višestruko antologiziran te si se tako izborio za kvalitetno izdvojenu poziciju.

Koliko je bilo rizika na tom tvom "putu", koliko strpljenja, pa truda, ispaštanja i žrtvovanja, a koliko zadovoljstva i sreće?

Sve je rizik. Svaki dan. Svaki redak. I sve to na svoj način sudjeluje u drami pisanja. A to je proces koji nijedna autobiografija ne može rasvijetliti. Samosvijest postoji, naravno, ali ona se iskazuje u tekstu koji nije tekst o njoj. I tu je neki čarobni krug koji konačno oblikuje umjetnost pisanja.

Nije li kalfa, u tvom slučaju, definitivno nadmašio mnoge majstore pisane riječi?

To su bile riječi i iz obrazloženja jednog davnog žirija. Ipak, ja nisam onaj koji bi trebao odgovoriti na to pitanje. Kalfa iz *Kalfe* nastoji upoznati i prevazići sebe. Tekst je svjedočenje o tome.

Inače, i majstor, koji je to konačno postao, zapravo se ponovno prepoznaje kao učenik – u nekom drugom svijetu, i prostoru, i vremenu, s pravilima o kojima je dotad mogao samo slutiti u trenucima najlucidnijih proplamsaja svijesti.

Život je možda upravo to?! ■

Priča

Irfan Horozović

Zelena deva

Zamišljen pred velikim bijelim platnom, razapetim u vrtu, slikar Harun je kičicom dovršavao nogu zelene kamile što je ispunjavala skoro čitavo njegovo platno i zatim se osvrnuo da na paleti pronađe jednu potrebnu nijansu. Pomalo iznerviran, užurbano se uputio u kuću. Još se vrata nisu zatvorila za njim, a deva radoznalo otvori ono svoje jedino oko i oprezno spusti nogu na travu vrta. Slijedećeg trenutka već je bila na sokaku i, lagahno pomjerajući noge, zavirivala u avlije i vrtove, odakle su je pratili začuđeni pogledi. Rijetko je ko vidio kamilu i zelenu uz to. Jaki Ismail, koji je prolazio kao i obično, oskudno odjeven i obilato pokazujući svima svoje mišice, ugleda kamilu u Karasokaku i široko se nasmija kao da je prisustvovao nekoj dobroj šali. Ne prestajući da se smije, on pojuri prema njoj i stjera je do kraja sokaka koji nije imao kraja i, nabacivši joj konopac oko vrata, povede je na gradski trg. Sad su se već svi smijali, stvarno, bilo je to neobično. Zar je ikad bilo toliko trgovaca, ijednog pazarnog dana. Svi su se smijali i svi htjeli da kupe zelenu devu. Ismail se smijao najviše i tražio ogromnu cijenu koju, naravno, niko nije mogao platiti. Ko zna koliko bi tako stajali i šalili se da iz svog dućana nije naišao Faik Talha i prišao okupljenima. Jedini je on bio ozbiljan i sad su se njemu smijali.

– Hoćeš li kupiti ovu zelenu devu, Talha?

Kakav smijeh. Ismail se opet najviše smijao i izvikivao cijenu. Faik se bez riječi okrenu i ode. Uskoro su ga vidjeli kako se vraća s kesom u kojoj je bio sav njegov novac. Najednom su se svi uozbiljili. Faik izvadi novac i odbroja Ismailu. Bilo je tačno koliko i cijena. Ismail mu pusti konopac i Talha hitro skoči na devu koja sva uzdrhta. Ljudi se izmakoše a deva kao suluda pojuri ostavljajući oblak prašine za sobom. Uspjeli su samo da vide kako Talha namiče mahramu na usta. Deva je poput vjetra jurila kroz male ulice i vrtove, preskačući preko ograda, dok, najednom, ne naiđe na jednu veliku ogradu, i vinu se, a zatim, preskočivši je, u trenutku se nađe pred ogromnim bijelim platnom, razapetim u vrtu, koje se više nije moglo izbjeći.

Malo kasnije, slikar Harun, izišavši iz kuće, s nijansom koju je tražio, stade pred svoje platno i prvo se namršti, a zatim se rasijano počeša po glavi. Nije se mogao sjetiti kad je naslikao jahača koji je lijevom rukom navlačio mahramu preko usta, kao da se želi zaštititi od pješčane prašine.

Priča

Irfan Horozović

Prodavnica noževa

Trgovina je bila u slijepoj ulici, u sjeni starih kestenova, koji su sav prostor do ulaza ogrtali teškim hladom. Ljeti je to bilo korisno, posebno u jednom trenutku. To je onaj osjećaj neopisivog olakšanja kad jara i bučno blještavilo ostaju iza vas, u nekom drugom svijetu. Inače, nije ugodno predugo stajati u kamenom hladu, iz sata u sat, sa slutnjom da se memla penje u kosti, iz poda, preko kamene tezge, ma kakva da je zapara. U hladnim mjesecima je neiskaziva, posebna studen navirala tu, baš na tom mjestu, u trenutku prodirala kroz zimsku odjeću i kožu, kradući toplinu iz tijela ledenim usnama. Na ulazu su bila gvozdena vrata, kao kod starih magaza, sa lokotima i poprečnim šipkama.

Pokraj vrata, umjesto izloga, virio je niski prozor, prašnjav i umašćen, s nekoliko pobacanih noževa i sabalja, u koricama ili bez njih. Prljavština i paučina mogle bi nekog navesti na zaključak da posao ne ide dobro. Međutim, nije bilo tako. Oduvijek je ova mala prodavnica svom vlasniku donosila dovoljno za život. I više od toga.

I ulica je bila nekako zabačena, u njoj nije bilo nijedne krčme, niti bilo čega sličnog gdje se ljudi vole sastajati i dolaziti. Zatočena, kunjala je između dva reda sivih kuća, porodičnih nastambi, gdje stanovnici nisu bili pravi susjedi. Nisu se pozdravljali, niti posuđivali malo kahve u fildžanu, ili soli, kao što je običaj. Nikad nisu ti trotoari bili prenuti zvonkim dječijim smijehom. Većina stanara nije imala djece, a koji jesu, odvodili su ih rano jutrom u školu ili vrtić. Ljudi su se nekako krili jedni od drugih, kao krivci, kao da to što žive baš u ovoj ulici smatraju zlom igrom sudbine ili kaznom.

Doduše, na prvi pogled, ulica je izgledala sasvim drukčije. Dvostruki red kestenova, premda umornih, činio se dostojanstvenim ostatkom vremena u kojem je imala svoje mjesto i značaj. To se naročito moglo zapaziti u proljeće, u mirisu rijetkih rascvalih malih bijelih piramida.

Ploče s natpisima i kućni brojevi bili su potpuno posivjeli i stočili se sa zidovima, ili ih nije bilo – samo mali omeđeni kvadrat ili pravokutnik nešto bljeđe boje.

Oživjela bi ulica jedino kad bi neko umro ili se ženio, a i to je trajalo kratko i završavalo se brzo, negdje iza vrata, među gluhim, sivim zidovima, u utišanim riječima, ili daleko, daleko.

Tako je rijetki prolaznik, koji bi se ponekad pojavio, bio smatran zalutalim radoznalcem ili mušterijom prodavnice iza velikih kestenova. Pratilo bi ga poneko oko iza zatvorenog prozorskog okna, šapatom izrečena sumnja, čak optužba.

Gvozdena vrata prodavnice nikad nisu bila potpuno otvorena. U vrijeme dok je prodavač radio bila bi malo odškrinuta, kao poziv da se može ući. Došljak bi uz škripu pomjerio vrata i kroz gusti, tamni zastor od opšivene čohe, zbunjujući, provlačio se u polumračnu odaju sa tezgom i vječito upaljenom svjetiljkom. Zaustavile bi ga ispitivačke oči prodavača, koji je stajao s obje ruke naslonjen na pult, kao da ga odavno očekuje. Razgovor je bio vrlo škrt. Majstor je obično nastojao sam pogoditi želju kupca.

Nekad su ovdje kupovali kose i srpove, različite makaze, sjekire i noževe naravno. Pravio ih je i prodavao još djed njegov, i djedov djed, ali se i trgovalo. Putovali su vlasnici ove prodavnice na mnoge strane svijeta, skupljali rijetke i skupocjene primjerke i prodavali ih. Neke ne. Ni u kom slučaju. To je bila tajna riznica čija je svrha da postoji tu, da se ponekad nekom pokaže.

Škripnuše vrata i zaveslaj odgrnute čohe prekri prostoriju uznemirenom sjenom.

Prodavač, pošto je dobro osmotrio došljaka u šeširu i svog zamračenog, skinu naočari, kao da se umorio, obrisa ih žmirkajući kratkovidim očima, ne obraćajući više nijednim pokretom pažnju na posjetioca, kao da ovaj i ne postoji. Došljaku se šutnja i muk u zamračenoj prodavnici učiniše ponešto nepoćudnim i neprijatnim, te prozbori nekoliko suhih riječi, kao da ga zanimaju noževi ili nešto tome slično. Prodavač slegnu ramenima i odgega iza vrata radionice, vukući desnu nogu. Čulo se kako hrlja u prostoriji iza vrata i uskoro se vrati noseći jedan mali nož s drškom od jelenskog roga. Stavi ga na tezgu i gurnu prema gostu. Ovaj jedva da pogleda nož. Prodavač ga je jedan trenutak ravnodušno gledao i potom htjede uzeti nož, ali došljak kao da se predomisli. Nož je sad ležao na njegovom širokom dlanu, najednom drukčiji nego na prljavoj tezgi, u prašini. Sječivo mu je bljesnulo kad je drugim dlanom kupac prešao preko njegove površine, kao da je oživljavao, poput probuđene zmije.

– Nije loš – napokon priznade kupac.

– Od najboljeg je čelika.

– Ipak, ne odgovara mi. Htio sam nešto bogatije, kao poklon. Sječivo je doduše dobro, ali drška nije ono što sam želio...

– Zavisi čemu će poslužiti. Skupocjen nož vam nije potreban. Ovaj je sasvim pouzdan, a nije ni naročito skup.

– Ipak bih htio nešto bogatije, – malo mrzovoljno odvrati kupac – ovaj je isuviše prostački.

– Kako hoćete – slegnu prodavač ramenima – u krajnjoj liniji meni bi to trebalo biti svejedno, ali, vidite, nije. Ne želim da neki od mojih noževa završi bilo kako.

– Otkud vi znate kako će završiti?

– Znam, ili bar naslutim.

Kupac se zbuni. Okrenuo se nekoliko puta naokolo, motreći da li je još ko prisutan. Nož je čvrsto držao desnom šakom.

Iako nevoljno, prodavač se okrenu i uroni u zastor koji je služio umjesto vrata radionice. Vratio se s dva noža srebrenih, fino urađenih drški s poludragim kamenom na kraju. Jedan je kamen bio tamnožut, a drugi crven kao zgrušana kaplja krvi.

Kupac s velikom radoznalošću uze noževe. Mrmljao je poluglasno neke riječi i dijelove rečenice iz kojih prodavač zaključi da se radi o znalcu. Sad je i on sa zanimanjem gledao u noževe koje je donio. No, premda je očigledno pokazivao zadovoljstvo okrećući ih

u ruci, izgledalo je da to još uvijek nije ono što kupac želi. Prodavač mu polahko, s nekoliko probranih riječi, ispriča porijeklo i put ovih noževa–blizanaca do njegove radnje. Naravno, njihova vrijednost zbog tog je mnogo veća. Kupca cijena nije impresionirala. Nije ličio na kasapina, niti bacača noževa u cirkusu. Vjerovatno nije bio ni lovac, premda se prodavač ne bi smio zakleti da u čitavoj kupčevoj pojavi nema nešto od lovca, progonitelja.

– Kolekcionar ste?

– Na neki način – lažno se nasmija kupac.

Prodavač je bio zbunjen. Iznio je već punu tezgu svakovrsnih noževa, bodeža, sabalja, jatagana. Vadio je i neke iz same riznice, brižljivo sklanjane još od djeda u veliku, okovanu seharu. Došljak je sa sve većim interesom birao primjerke, pažljivo prevlačio ruku preko njih, prinosio ih do grla svjetiljke i nastojao da pročita svaku riječ ili zapazi znak, ako ih je bilo na drški i sječivu. Postao je govorljiviji. Njihov razgovor se prožimao i već su se mogli sporazumijevati s jednom ili dvije riječi, nabačene u vezi s legurom, majstorom koji je izradio ili gradom u kom je kupljeno. Činilo se da je došljak dobro poznavao sva ona mjesta gdje je trgovao djed, otac i drugi prije njih. Obišao je gradove i sajmove, čuvene majstore kod kojih je išao i prodavač. Ponekad čak iste godine. I u isti dan. Poznavao je Veneciju kao svoj džep, mnoge gradove na Istoku. U Damasku su jednom kupili istu sablju, u razmaku od nekoliko minuta možda, a da se nisu vidjeli. Bile su samo dvije takve sablje, identične gotovo, s razlikom u dužini od nekoliko milimetara.

Pokazivao mu je handžar izrađen u Sarajevu, a došljak je odgovorio pričom o jednom svom toledskom primjerku. Kao da su ih uzbuđenje i radoznalost obuzimali obojicu, ali prodavač se ipak nije mogao otresti nekog neprijatnog osjećaja, nespokoja. Nije vidio pravu svrhu ovog razgovora. Kupac želi nešto, ali šta, šta? Ne može mu dati ono što i sam ljubomorno čuva, što ponekad gleda i čisti u zatvorenoj sobi, čemu se divi, a ni sam ne zna zašto.

– Mnogima izgleda besmisleno skupljati svu tu skupocjenu starudiju – reče došljak zagonetno.

Prodavač se nijemo složi.

– Naravno, riječ je o glupacima. Ne postoji nijedna stvar na zemlji koja nema svoju svrhu. Ovako plemeniti, umjetnički izrađeni predmeti pogotovo.

Prodavač se osjeti stiješnjen u svojoj šutnji. Zamišljeno je lupkao drškom jatagana po tezgi i nije podizao pogled. Odlučio je da mu sve pokaže. Odgegao je u radionicu i donio šarenu seharu, da bi pažljivim pokretima istresao svu sadržinu na tezgu. Potom je gurnuo ruku unutra i, otkopčavši remen, izvadio jedan dugački, na prvi pogled venecijanski bodež.

Kupac brzo preleti pogledom po hrpi noževa, neke uze u ruku, neke samo dotaknu, puštajući kratke uzdahe divljenja, ali kad ugleda bodež, zastade, ispusti neki kratki mač iz ruke i obje ruke prinese drški i sječivu bodeža, isturajući naprijed glavu, kao da će ga i ustima prihvatiti.

Bodež je zaista bio vrhunac majstorstva, pravo čudo. Sječivo mu je bilo tako pažljivo izrađeno da je izgledalo kao sačinjeno od svjetlosti. Obje njegove oštrice i vrh zračili su. Štitnik između sječiva i drške bio je od zlata izrađeni raskriljeni zmaj koji je podsjećao na galiju, uronjenu u oluju. Oči su mu bile dva mala, crvena dragulja, a krljušt inkrustirana dijamantima. Drška je također bila od zlata i sastojala se od četiri manje i jedne veće kugle na kraju. Bodež skladno kliznu u došljakovu ruku, koju je sad potpuno prekrivao i štitio raskriljeni zmaj. On osjeti reljefnost drške i prinese je ponovno glavi svjetiljke. Bareljef je obavijao svaku kuglu na drški. On se pažljivije zagleda i ugleda na prvoj kugli čovjeka koji izlijeva vodu, uz njega dva blizanca u igri i vagu. Na slijedećoj kugli bili su izrađeni škorpion, ribe i rak, a ispod nje lav, ovan i strijelac–kentaur. Na četvrtoj kugli bik se ustremljivao na djevicu iza koje je stajao jarac. Posljednja, najveća kugla bila je ustvari globus, sa pažljivo izrađenim kontinentima i morima. Na vrhu je imala mali šiljak, kao da stremi nekud. Došljaku se učini da na njoj vidi neke mrlje i pjege i poče da je trlja. Prodavač ga je gledao nadmoćno, ali s razumijevanjem. Došljak shvati da to nisu mrlje nego utisnute tačke, od srebra, bakra ili dragog kamena različitih boja. Pažljivije se zagleda. Jedna tačka je bila baš na mjestu gdje je na globusu trebala biti Venecija. On podiže pogled i vidje kako mu prodavač klima s odobravanjem. Da, radio je venecijanski majstor. Ali ne samo on. Ovaj jedinstveni bodež nije djelo jednog čovjeka. Proputovao je gotovo čitav svijet, ali samo od ruke do ruke najvećih majstora. I svaki od njih je izradio nešto svoje. I potpisao se. Sad tek primijeti mnoštvo tih tačkica, više ih je osjećao nego što je vidio. Prodavač mu dodade lupu. Sasvim je jasno vidio Istambul, Toledo, neki grad u Švedskoj... Činilo mu se da prepoznaje te radnje u kojima je još uvijek lebdjela sjena starih majstora, jedan mali dio njihove vještine u oku potomaka––prodavača i tajna u djelu koje je ostalo iza njih. Zar je to bilo moguće. Stvorili su zajednički bodež i potpisivali se višestruko, dodavši mu onaj dio svoje vještine koji je nedostajao drugome i izradivši svoj zodijački znak sa inicijalom iz svog alfabeta. Bodež je prošao zrak, vatru i vodu i opet je na zemlji, iz čije je utrobe kovan.

Došljak duboko uzdahnu.

– Da. Mislim da je to – promumla komadajući riječi.

Ušutjeli su.

Prodavač osjeti na stisnutim usnama naviranje riječi. Htio je da mu ispriča kako se ova čudesna stvar našla u njegovom posjedu, kako je tekao taj mukotrpni, tajni i pun magične strasti put do sehare u njegovoj prodavnici. Kako su se različite misli o tajni bodeža sjedinjavale u jednu i kako je njegova konačna, veličanstveno ubistvena ljepota skovana. Ali nije prozborio ni riječ. Osjetio je da došljak sve to zna. Bio je sad već posve siguran u to.

Došljak je leđima bio okrenut svjetiljci i pratio je okom njeno svjetlo koje je zarilo bodež.

Šutnja je sad već predugo trajala, suviše dugo.

Prodavač je kao omamljen počeo da se pomiče naprijed, ispružajući ruke, kao da želi svoj bodež natrag. Osjećao je da nešto nepovratno gubi, ali istovremeno da taj predmet, koji je počivao u njegovoj sehari, dobija svoju, prvotnu i neugasivu, elementarnu svrhu.

Došljak se polahko okrenuo i približio, po prvi put, svoje lice prodavaču. Njegova desna ruka se uzdigla uvis i tražila pravo mjesto odakle će se sručiti u grudi pred sobom.

U tom jedinom trenutku prodavač je vidio, sasvim dobro kao da se otkrilo posve, došljakovo nadneseno lice. I prije nego što mu je bodež uronio u grudi, tražeći srce, pogodila ga je misao, jasna kao rođenje.

Učinilo mu se da stoji pred ogledalom.

KAKO SE TRGOVALO u Bosni tokom osmanskog perioda

U Bosanski ejalet, koji je bio važna strateška tačka između Istoka i Zapada, dolazila je trgovačka roba sa svih strana svijeta – iz Perzije, Arabije, Indije, Poljske, Češke, Burse, Istanbula, Kaira, Venecije, Dubrovnika, Londona. Putopisci koji su u tom periodu prolazili kroz Sarajevo i druga mjesta svjedočili su o bogatstvu i raznolikosti trgovačke ponude

Piše: **Fuad Ohranović**

Osmanskim osvajanjem Bosne 1463. godine, prostor naše domovine postao je dio velikog državnog sistema koji je sa sobom donio mnoge novine. Taj novi sistem i poredak učvršćivan je u narednim decenijama. Osmanska pobjeda na Mohaču 1526. godine definitivno je "ovjerila" Balkan kao prostor u kojem neprikosnoveno vlada osmanska kultura i civilizacija.

Stabilizacija osmanske vlasti u prvoj polovini XVI stoljeća pogodovala je ekonomiji i urbanom razvoju. To je bilo vrijeme Gazi Husrev-bega (bosanski sandžakbeg u periodu 1521–1541) koji je svojim graditeljskim poduhvatima i hajratima od Sarajeva napravio veliki šeher. Do kraja XVI stoljeća razvijaju se Mostar, Foča, Novi Pazar, Banja Luka, Pljevlja i druga mjesta. Ličnosti koje su obavljale važne funkcije u Osmanskom carstvu, a koje su bile porijeklom s ovih prostora: Rustem-paša Opuković, Mehmed-paša Sokolović, Mehmed-beg Karađoz, Ferhad-paša Sokolović i mnogi drugi, svojim hajratima i vakufima oblikovali su bosanske čaršije.

Proces širenja islama, urbanizacija te ekonomski procvat, išli su zajedno. Da bi neko mjesto dobilo status kasabe moralo je da ima džamiju u kojoj se obavlja džuma-namaz, te jedan dan u hefti koji bi bio pazarni. Prvi uvjet – džuma-namaz označavao je da u tom mjestu ima dovoljno muslimana, a drugi uvjet – pazarni dan da postoji ekonomski potencijal koji može skupiti dovoljno trgovaca i mušterija.

Po gradovima i važnim putnim komunikacijama grade se mnogi hanovi i karavansaraji u kojima su odsijedali trgovci i putnici. Razlika između hana i karavansaraja bila je u tome što se u hanu plaćalo spavanje, dok je u karavansaraju bilo besplatno, ali se za hranu morao brinuti sam putnik. Pored hanova i karavansaraja, postojale su i musafirhane i konaci. Musafirhane su bile dobrotvorne ustanove koje su održavane sredstvima vakufa. U njima su putnici nalazili konak i hranu potpuno besplatno tri dana. Konaci su bile manje kuće koje su podizane po mahalama i selima gdje nije bilo hanova, kao prenoćište za putnike koji su prolazili. Za ishranu putnika i održavanje konaka brinuli su se lokalni mještani.

Postojali su i posebni trgovački hanovi u kojima su odsijedali isključivo trgovci sa svojom robom. Ti trgovački hanovi postojali su u gotovo svakom većem mjestu. Trgovci na veliko, tzv. *toptandžije*, svoju robu dovozili su u te hanove, gdje su ih prodavali lokalnim trgovcima – *perakendedžijama* koji su artikle prodavali lokalnom stanovništvu. Tržišnu inspekciju vršio je nadležni kadija koji je vodio računa o cijenama robe te strogo pazio da se iz određenog mjesta izveze samo višak robe, nakon što se zadovolje potrebe lokalnog stanovništva.

Hanovi su imali velike magaze u kojima se čuvala i skladištila trgovačka roba. Postojale su i posebene magaze otporne na vatru koje su nazivane *ateštеremin* (pravilno atešten emin – sigurne od vatre). Prema opisu našeg velikog historičara rahmetli Hamdije Kreševljakovića, *ateštеremin* magaza postojala je i u čuvenom Morića hanu, sagrađenom u XVII stoljeću: "Kameni zid magaze Morića hana bio je debljine 70-80 cm. Stropovi su bili osigurani od vatre na način da je preko dizme (hrastovih greda) stavljan tanki izolacioni sloj kaše vapna i konjskih fekalija, a preko njega dva-tri sloja ćerpiča u mortu (vezni materijal koji se stvara miješanjem cementa ili razne vrste vapna, vode i agregata / pijeska.) s većim dijelom vapna. Preko ćerpiča dolazio je debeli sloj ilovače na koji dolazi nasip i na kraju drveni pod prostorija na spratu. Konstrukcija stropa između dizme i poda bila je debljine 120 cm". Ovakve manje magaze građene su i uz dućane na čaršiji. Bile su toliko pouzdane da su znale odolijevati požaru i kad bi izgorio ostatak zgrade.

Centri trgovine u bosanskim čaršijama osmanskog perioda bili su bezistani. U njih se slijevala trgovačka roba sa svih strana svijeta. Do polovine XVII stoljeća, u Sarajevu su bila tri bezistana. Jedan je podigao Mehmed-beg, sin Isa-bega Ishakovića krajem XV ili početkom XVI stoljeća. Nakon što je stradao u požaru 1842. godine nije više obnavljan. Na njegovom mjestu kasnije sagrađeno je oko 60 dućana. Drugi bezistan podigao je bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg, a treći – veliki vezir Rustem-paša Opuković. Oba bezistana su podignuta do sredine XVI stoljeća. U XVII stoljeću postojao je i bezistan u Banjoj Luci, koji je sagrađen poslije 1587. godine. Pripadao je vakufu Ferhat-paše Sokolovića. Izgleda da je uništen u Bečkom ratu (1683–1699) tokom jedne provale austrijske vojske u Banju Luku tokom 1690. godine.

Jačanjem domaćih trgovaca u Bosni, krajem XVI i početkom XVII stoljeća, strani trgovci postali su nepoželjna konkurencija čiji je utjecaj trebalo minimizirati. To jačanje bosanskih trgovaca posebno je pogodilo dubrovačke trgovce koji su imali poseban status i mnoge olakšice u trgovini po Osmanskom carstvu

Veliki putopisac Evlija Čelebija, koji je prolazio kroz Bosnu šesdesetih godina XVII stoljeća, dao je vrijedne podatke o privrednim kapacitetima bosanskih gradova. Prema njegovim podacima, u Sarajevu su tada postojala 23 hana, a u čaršiji je bilo 1.080 dućana. U Višegradu je postojao veliki han i 300 dućana koji su bili vakuf Mehmed-paše Sokolovića, a u Banjoj Luci je bilo 300 dućana i bezistan Ferhat-paše Sokolovića. Novi Pazar imao je šest hanova, od kojih je jedan služio i kao bezistan u kojem se mogla kupiti indijska, arapska i perzijska roba. U pazarskoj čaršiji bilo je preko 1.000 dućana. U fočanskoj čaršiji je bilo 540, a u Mostaru 350 dućana.

Osmanski privredni sistem funkcionirao je na način da je svaka sredina ili uža regija većim dijelom svojih privrednih kapaciteta mogla funkcionirati što samostalnije u ekonomskom smislu. Stočari jednog kraja opskrbljivali su mesom i mlijekom lokalno stanovništvo, a na sličan način funkcionirala je i poljoprivreda. Mesari su proizvodnju mesa prilagođavali lokalnim potrebama, od njih su kožu kupovali tabaci koji su je obrađivali, loj je prodavan mumdžijama koji su se bavili proizvodnjom svijeća itd. Višak proizvoda, nakon što su zadovoljene lokalne potrebe, mogao se izvoziti u druge sredine.

U Bosanski ejalet, koji je bio važna strateška tačka između Istoka i Zapada, dolazila je trgovačka roba sa svih strana svijeta – iz Perzije, Arabije, Indije, Poljske, Češke, Burse, Istanbula, Kaira, Venecije, Dubrovnika, Londona.

Putopisci koji su u tom periodu prolazili kroz Sarajevo i druga mjesta svjedočili su o bogatstvu i raznolikosti trgovačke ponude. Sarajevo je tokom XVI i XVII stoljeća proživljavalo svoje zlatno doba. U njemu se razvilo oko osamdeset različitih zanata koji su se bavili proizvodnjom i preradom različitih artikala i sirovina. Splićanin Atanasije Grgičević 1628. godine podnio je izvještaj austrijskom caru Ferdinandu II o svom putovanju po Bosni. Napisao je da u Sarajevu ima toliko moćnih trgovaca, koji osim robe imaju gotovine i po 300 000 dukata, jer sva roba koja iz Osmanskog carstva ide za luku Split i koja dolazi iz Splita prolazi kroz Sarajevo.

Slikovit opis Sarajeva dao je i Robert Stenhopes na osnovu svjedočenja plemića Henrika Blanta, koji je 1634. godine boravio u Sarajevu. Između ostalog, zapisao je da se u kožarskoj ulici-Saračima može vidjeti divna roba od raznobojne kože i prekrasna konjska oprema. Hvalio je trgovine s krznom i dućane prepune zlatnog nakita te predmete od srebra koji nimalo ne zaostaju za venecijanskim radovima te vrste. U trgovinama tekstilom vidio je engleske čohe i skupocjene španske i venecijanske kadife.

Obzirom da je prostor Bosne i Hercegovine bio granični pojas Osmanskog carstva, na njemu su se ukrštavali ekonomski interesi ne samo osmanskih trgovaca nego i trgovaca iz susjednih zemalja, najviše iz Mletačke i Dubrovačke Republike. Tokom cijele osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, dubrovački i mletački trgovci dolazili su trgovati na prostore Bosanskog ejaleta. U periodu stabilizacije osmanske vlasti tokom XV i XVI stoljeća, ti strani trgovci bili su važna veza stanovnika Bosne s ostalim evropskim zemljama. Preko dubrovačkih i mletačkih trgovaca, na prostore Bosne i Hercegovine dolazila je roba iz evropskih zemalja, a njihovim posredstvom iz Bosne odlazili su razni artikli iz svih krajeva Osmanskog carstva. Iz Bosne se najviše izvozila prerađena koža te razni kožni proizvodi: obuća, konjska oprema, vosak, ćebad. Izvoženi su i pšenica, stoka, vuna. Uvozile su se tkanine, kahva, duhan, so, šećer, masline, riba itd.

Do Dubrovnika, Splita, Zadra, Drača i drugih jadranskih luka, odakle je išla dalje po svijetu, trgovačka roba transportirana je karavanama, koje su znale brojati i po 300 konja natovarenih raznim trgovačkim artiklima. Interesantno da su u Osmanskom carstvu postojali propisi koji su ograničavali težinu tovara kojeg je mogao nositi jedan konj na 120 oka (oko 150 kg). U izvornim dokumentima prve polovine XVII stoljeća stoji podatak da su se dubrovački trgovci žalili Porti zbog te zakonske odredbe, jer su njihovi konji nosili tovare teže od 120 oka pa su imali problema na osmanskim carinama.

Osmanski privredni sistem funkcionirao je na način da je svaka sredina ili uža regija većim dijelom svojih privrednih kapaciteta mogla funkcionirati što samostalnije u ekonomskom smislu. Stočari jednog kraja opskrbljivali su mesom i mlijekom lokalno stanovništvo, a na sličan način funkcionirala je i poljoprivreda

Jačanjem domaćih trgovaca u Bosni, krajem XVI i početkom XVII stoljeća, strani trgovci postali su nepoželjna konkurencija čiji je utjecaj trebalo minimizirati. To jačanje bosanskih trgovaca posebno je pogodilo dubrovačke trgovce koji su imali poseban status i mnoge olakšice u trgovini po Osmanskom carstvu. Domaći trgovci iz Bosanskog ejaleta polahko preuzimaju trgovinu od dubrovačkih i mletačkih trgovaca, ali strani trgovci i dalje ostaju važan faktor u trgovini Bosne. Javljaju se i partnerstva između bosanskih, dubrovačkih i mletačkih trgovaca te njihova zajednička poslovna putovanja u inostranstvo.

Bosanski trgovci najviše su dubrovačkim i mletačkim brodovima putovali po evropskim trgovačkim središtima: Ankoni, Veneciji, Messini, Barletti, Rekanatu, Senigaliji, Lančanu. Bosanski trgovci putovali su i brodovima drugih zemalja: Ankone, Francuske, Đenove, Messine. Trgovina s Ankonom posebno je ojačala nakon početka Kandijskog rata 1645. godine, kada su mletačke luke na jadranskoj obali bile zatvorene.

Zbog višestoljetnih veza između Bosne i Dubrovnika, posebno su bili intenzivni poslovni odnosi između bosanskih i dubrovačkih trgovaca. Bosanski i dubrovački trgovci zajedno su nabavljali robu u inostranstvu i odlazili na sajmove. Godine 1611. dubrovački kožari ugovorili su s kožarima iz Sarajeva i Banje Luke da zajedno nabave kože iz Apulije. Nabavke kože preko Dubrovnika bilo je i 1612. godine, kada je predstavnik sarajevskih trgovaca išao nabaviti kožu u Fođi i Nočeri. Bilo je i problema pa su neki bosanski trgovci uhvaćeni i optuženi da su osmanski špijuni, ali su se nekako spasili. Tih godina bosanski i dubrovački kožari išli su zajedno i na sajam u Lančano.

Bosanski trgovci imali su svoje stalne trgovačke predstavnike u Ankoni i Veneciji. Oni su uglavnom bili katolici porijeklom iz Bosne koji su u tim gradovima bili stalno nastanjeni ili su tamo odlazili na određeni vremenski period. Među njima je bio Matija Andrić, koji je 1607. godine bio poznat kao "Bosanac iz Mletaka". Bosanski trgovci Jevreji, također su imali svoje predstavnike i trgovačke partnere po evropskim gradovima.

Tokom cijelog osmanskog perioda, u trgovini Bosne bili su zastupljeni trgovci svih vjera – muslimani, katolici, pravoslavci, jevreji. Svi oni putovali su po evropskim zemljama i trgovali s tamošnjim trgovcima. Ni tada, kao i danas, kapital i interes nisu poznavali granice država i civilizacija. Osmansko carstvo tokom svog postojanja vodilo je mnoge ratove s evropskim zemljama, ali svaki put poslije potpisivanja mira, obostrani interes tjerao je zaraćene strane na što brže uspostavljanje privredne saradnje. ■

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR KNJIŽEVNI PODLISTAK • GODINA IV • 2015. • BROJ 9

BEHAR

broj 9 | KNJIŽEVNI PODLISTAK | 2015.

SADRŽAJ:

Hamza Halitović:
Bektašijska književnost –
najvažniji predstavnici kroz historiju
i baštinici ove literarne tradicije među Bošnjacima

Hamza Halitović

Bektašijska književnost

Najvažniji predstavnici kroz historiju i baštinici ove literarne tradicije među Bošnjacima

Uvod

Unutar turske duhovne baštine postoji jedna književna tradicija koja je u Bosni malo poznata. Ova tradicija veže se za lik i djelo Hadži Bektaša Velija, čiji su glavni epiteti *Hunkar* (Duhovni vladar), *Pir-i Horasan* (Duhovni pročelnik Horasana) i *Pir-i Kalender* (Duhovni pročelnik kalenderija). Hadži Bektaš došao je iz Horasana u Anadoliju sredinom trinaestog stoljeća. U tom periodu veliki val izbjeglica iz Irana, koje su se sklanjale pred mongolskim hordama, zapljusnuo je područje Male Azije. Predanja kazuju da je Hadži Bektaš bio sin jednog od vladara Horasana te da je napustio svoj društveni status zbog duhovnog puta. On je pristupio u tarikat još kao dijete pred Lukmanom Perende, koji je bio jedan od šejhova jasevijskog tarikata. Kada je došao u Anadoliju, Hadži Bektaš se nastanio u selu Karahujuk, koje je kasnije postalo poznato kao Hadži Bektaš Koj. U Karahujuku je oformio kružok svojih učenika koje je podučavao islamu i tesavvufu. Tačan datum Hadži Bektašovog preseljenja na ahiret nije poznat, mada se najverovatnije radi o prvoj polovici sedamdesetih godina trinaestog stoljeća, približno kada je preselio i Mevlana Dželaluddin Rumi.

Poslije Hadži Bektašovog preseljenja, njegovi učenici razišli su se po svijetu i prenijeli njegov tarikat, koji je u ranoj fazi po svemu sudeći bio varijanta kalenderijskog učenja.[1] U trinaestom, četrnaestom i petnaestom stoljeću na teritoriji Osmanske imperije djelovali su mnogi duhovni pravci koji su kasnije nazvani heterodoksnim, od tih pravaca najpoznatiji su hurufije, abdali, hajderije, džamije i kalenderi. Za sljedbenike ovih tarikata zajedničko je to što su na neki način ponašanjem odskakali od sredine u kojoj su živjeli, a svojim učenjem razlikovali se od standardnih tokova islamske duhovnosti. Najrašireniji od svih ovih pokreta u Anadoliji bio je pokret Abdalan-i Rum koji je također jedna od varijacija kalenderijskog pravca.[2] S uspostavljanjem velikih imperija na teritoriji Bliskog istoka počelo je i polagano gušenje heterodoksnih duhovnih pokreta koji su se vremenom utopili u standardne tarikate. U šesnaestom stoljeću, s pojavom Pir Balim Sultana, bektašijski tarikat dobija svog drugog Pira (Pir-i Sani). Balim Sultan sprovodi široke reforme, polako istiskajući arhaične tendencije ranog bektašizma i na taj način standardizira ovaj derviški red. S druge strane, sva heterodoksna strujanja iz ranog perioda polahko se utapaju u ovaj tarikat, tako da je sva njihova književna djelatnost kasnije dovođena u vezu isključivo s bektašijskim derviškim redom. Pored cijele te lepeze različitih ideja i učenja koje je baštinio, bektašijski tarikat također je igrao i veoma važnu ulogu u društvenom i političkom životu Osmanskog carstva, no obrazlaganje njegove društvene funkcije ne ulazi u okvir ovog rada.

Kod bektašija poezija ima primarni status dok su proza djela veoma rijetko pisana od strane pripadnika ovog tarikata. Nastanak bektašijske literature kao posebnog toka tesavvufske književnosti kod Osmanlija ima svoju osnovu prije svega u posebnom statusu bektašijskog tarikata ne samo kao duhovnog puta već i kao živog kulturnog poprišta na kojem se susretao i razvijao veliki broj vjerskih i filozofskih ideja. Što se tiče književnih tokova turske duhovne literature, sprva nisu postojale jasne diferencijacije. Skoro svi pjesnici iz ranog perioda, koji su pisali na turskom jeziku, slijedili su primjer Junusa Emrea, koji je kamen-temeljac turske tesavvufske poezije. Književni pravac koji se oformio na imitaciji Junusove poezije, a u koji su bili uključeni derviši ortodoksnih sufijskih redova, naziva se tekijskim stilom.

Prvo vidljivo razlikovanje između tekijskog i bektašijskog književnog izraza nastaje u petnaestom stoljeću. Ta razlika vidljiva je preko stvaralaštva dvaju velikih tesavvufskih pjesnika iz tog perioda, Ešrefoglu Rumija, šejha ortodoksnog kadirijskog tarikata i Kajgusuz Abdala, bektašijskog derviša koji je cio svoj život proveo putujući svijetom.[3] Iako su po obličju u ranoj fazi tekijski i bektašijski stil veoma slični, ipak u sadržaju vidljiva je razlika.

Bektašije svoje učenje prije svega temelji na samospoznaji kao načinu duhovnog spasenja, a u svom poetskom izrazu uvode enigmatičnost i satiru koja je strana tekijskom stilu. U šesnaestom stoljeću kao rezultat Safavijske propaganda iz Irana dolazi do pojave jedne varijante šiitskog tesavvufa u Anadoliji, koji se kasnije također utapa u bektašijski tarikat. Od tog vremena pa nadalje, bektašijski derviški red zadobija snažne šiijske tendencije, iako u doktrinarnom smislu on ne pripada korpusu šiijskog učenja. No, ono što bekta-

1 Kalenderizam je duhovni pravac u islamu koji se pojavio krajem desetog stoljeća. Kalenderi se znatno razlikuju od sufija i melamatija, koji mu prethode. Pripadnici ovog pravca odlikuju se snažnim asketizmom, odbacivanjem svih materijalnih posjeda te stalnim lutanjem svijetom. Sve tarikate koji baštine ove principe nazivam kalenderijskim tarikatima.

2 Svi pjesnici koji uz svoje ime imaju nadimak Abdal pripadali su ovom pokretu ili su na neki način bili povezani s njim.

3 Postoji jedan bektašijski nefes koji se direktno obraća Ešrefoglu Rumiju, objašnjavajući mu uzvišeni status bektašijskog puta. Ovaj nefes je na neki način odgovor njemu i svim drugim ortodoksnim autoritetima, prvi njegov stih glasi: "Ešrefoglu ove vijesti saslušaj / Mi smo bašta, ruža, to smo mi / Mi smo sluge Gospodara znaj / Sedamdeset dva jezika smo mi"

Mehmed Baba Bakršić, posljednji bektašijski šejh u Sarajevu

šije čini zaista posebnim kada je u pitanju historija turske književnosti jeste to što su oni svoja poetska i prozna djela pisali isključivo na turskom jeziku, za razliku od mevlevija koji su uglavnom koristili persijski i uleme koja se većinom služila arapskim jezikom. Stoga su kroz više od pet stoljeća sljedbenici ovog derviškog reda bili gotovo jedini čuvari i baštinici turskog narodnog jezika i izraza.

Nutuk i nefes

Pripadnici bektašijskog tarikata pridaju veliki značaj svojoj poeziji koju nazivaju imenom 'nutuk', što u bukvalnom prijevodu znači 'kazivanje'. Po standardima ovog derviškog reda poeziju smije pisati samo derviš koji dobija duhovno nadahnuće (ilham) i koji za to ima dozvolu (izun) od svoga šejha. Od trinaestog do dvadesetog stoljeća preko tri stotine pjesnika stvaralo je unutar ove tradicije. Bektašije su u početku za svoju poeziju najčešće koristili klasičnu pjesničku formu gazela dok od šesnaestog stoljeća sve više počinju upotrebljavati 'košmu',[4] koja na kraju preovladava i postaje standardni poetski oblik među gotovo svim bektašijskim piscima.

Nutuk na koji je komponirana muzička kompozicija naziva se imenom 'nefes', što u prijevodu znači 'dah'. Bektašije nefese izvode na svojim ritualnim skupovima, jer ovaj tarikat poput mevlevijskog također praktikuje hafi (bezglasni) zikr pa se na okupljanjima derviša održava ritualni ples koji bektašije nazivaju ajn-i džem. Za vrijeme tog plesa pjevaju se i sviraju nefesi i zbog toga oni imaju obrednu funkciju a njihovi tekstovi donekle se smatraju svetim jer su u njima preneseni postulati bektašijskog duhovnog puta.

Bektašije su bili veoma probirljivi kada je repertoar nefesa u pitanju te kroz sva ova stoljeća njihov broj ne prelazi cifru od sto četrdeset.[5] U ovom smo radu, također po prvi

4 Košma je oblik stare turske narodne pjesme koja je među Turcima bila raširena još prije njihovog prihvatanja islama. Košma se rimuje na sljedeći način: a-b-a-b; c-c-c-b. Često upotrebljavanje košme od strane bektašija nam pokazuje stapanje poetskog izraza ovog derviškog reda s narodnom poezijom. Ta sprega između bektašijskih ideja i turske narodne poezije vremenom je postala toliko snažna da gotovo ne postoji nijedan od narodnih pjesnika iz osamnaestog, devetnaestog i dvadesetog stoljeća a da u svojim pjesmama nije iskazivao određene ideje karakteristične za bektašijski tarikat. Primjer za to su Kojunoglu, Sejrani, Ašik Vejsel, Ašik Ali Ozkan i mnogi drugi.

5 Ovdje se naravno misli na nefese koji imaju klasične muzičke kompozicije koje se izvode u određenim tonalitetima poznatim kao mekami i ne trebaju se miješati s bektašijskim pjesmama

put, na bosanski jezik preveli i neke od bektašijskih nefesa a uz njihov tekst postavljeni su notni zapisi njihovih originalnih muzičkih kompozicija.

Bektašijski tarikat i književnost u Bosni

Općeprihvaćeno je mišljenje da se bektašijski tarikat nije raširio na teritoriji Bosne, kao razlog za to mnogi navode da je bosanska društvena sredina bila previše sunnijski ortodoksna da bi se u njoj raširilo "heterodoksno" bektašijsko učenje.[6] No taj argument odmah pada u vodu ako se prisjetimo da je jedan od najheterodoksnijih duhovnih pokreta u historiji Osmanske imperije nastao upravo na teritoriji Bosne i Hercegovine, a riječ je o hamzevijskom tarikatu. Mit o ortodoksiji Bošnjaka, za koji se ponajviše imamo zahvaliti nekolicini naših intelektualaca koji su živjeli u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, a koji su prije svega tvorili u kontekstu društvenih okolnosti svoga vremena, bivajući svjesni posvemašnje situacije i toga da je čak i sama biološka egzistencija Bošnjaka dovedena u pitanje, na sve unutarnje podijeljenosti, a posebno na one vjerskog karaktera, gledali su s velikom averzijom.

Kasniji istraživači prihvatili su taj mit kao činjenicu, usvajajući već 'utvrđeno', bez nekog velikog upuštanja u istraživanje faktografske historijske građe, čak i ne razmišljajući o činjenici da su neki od velikih bošnjačkih pisaca iz osmanskog perioda na ovaj ili onaj način bili heterodoksni.[7] Prava istina je da je bektašijski tarikat bio prisutan u Bosni, skoro za sve vrijeme osmanske vladavine, pa i poslije nje. Tekija na Buni po svemu sudeći inicijalno je bila bektašijska tekija. Evlija Čelebija u svom proputovanju kroz Bosnu 1660. godine pominje i bektašijsku tekiju koja se nalazila na periferiji Čajniča.[8] Bektašijske tekije također su postojale u Sarajevu i Banjoj Luci. U osamnaestom stoljeću u Sarajevskom naselju Čeljigovići postojala je badžijanijska tekija. Opće je poznato

koje se izvode uz pratnju saza i koje nisu komponirane u mekamima. Ovakve pjesme poznate su pod imenom dejiš i ima ih znatno više.

6 Anali GHB, Knjiga V-VI, Džemal Ćehajić, *Bektašije i Islam u Bosni i Hercegovini*, str. 91

7 Nabrojat ćemo samo nekolicinu, Abdullah Bošnjak – melamija, Husejn Lamekani – hamzevija, Ahmed Vahdeti – bektašija.

8 Anali GHB, Knjiga V-VI, Džemal Ćehajić, *Bektašije i Islam u Bosni i Hercegovini*, str. 93

da su badžijanije žensko krilo bektašijskog derviškog reda.[9]

Postojanje naših pjesnika iz devetnaestog stoljeća, koji su pripadali bektašijskom tarikatu, dovršava mozaik koji nam prikazuje konstantno prisustvo bektašijskog tarikata na teritoriji Bosne i Hercegovine. Međutim, ipak je istina da ovaj tarikat u Bosni nikada nije privukao veliki broj ljudi, no razlozi za to opet nemaju veze s "ortodoksnim sunizmom" bosanskih muslimana. Otkad je nastao, bektašijski derviški red posebnu pažnju pridavao je misionarskim aktivnostima i preobraćenju inovjeraca na islam. Još su učenici Hadži Bektaša Velija počeli s ovim načinom djelovanjama, a među njima, po svojim misionarskim aktivnostima posebno su se izdvajali Sari Saltuk i Sejjid Ali Sultan. Kada pogledamo područja Balkana na kojima su bektašije imale najveću prisustnost,[10] vidjet ćemo da je svima njima zajedničko to što su u njihovoj okolini živjele velike zajednice kršćana. Bektašijski derviši bili su u konstantnom dodiru s kršćanskim narodnim masama, a kršćani koji bi pred njima primili islam nastavili bi svoj život u direktnoj povezanosti s tekijom koja bi za njih postala ne samo bogomolja već i obrazovni i društveni centar. Zato su takve zajednice vremenom poprimale i posebne etnološke karakteristike. U Bosni je takav način djelovanja bio izlišan jer se islamizacija gradskih sredina desila veoma rano, nedugo poslije osmanskog osvajanja, iz tog razloga ne nailazimo na tragove misionarskog djelovanja bektašija koji su vidljivi na drugim područjima Balkana niti nailazimo na posebne grupacije povezane s ovim derviškim redom.

S druge strane, ako ostavimo po strani ljude koji su tradicionalno vezani za bektašijske tekije kao religiozno – društvene centre, vidjet ćemo da ovaj tarikat nikada nije imao veliki broj sljedbenika, tj. derviša, bilo da je riječ o Anadoliji, Egiptu ili Bosni. Razlog tome je to što su pravila ovog derviškog reda veoma stroga pa stoga on nikada nije privlačio veliki broj ljudi.

Budući da je kod nas prvi uzrok bektašijskog djelovanja bio eliminiran još veoma rano onda su bektašijske tekije koje su u Bosni postojale za sve vrijeme osmanske vladavine, pa i poslije nje bile samo okupljališta neznatnog broja derviša čije je prisustvo u javnom životu bosanskih muslimana bilo jedva primjetljivo, no, svejedno, neki od njih svojim su stvaralaštvom ostavili dubok trag.

9 Za više podataka o badžijanijama u Sarajevu vidjeti: Anali GHB, Knjiga VII – VIII, Muhamed Hadžijahić, *Badžijanije u Sarajevu i Bosni*, str. 109–135

10 Bugarska, Trakija, Makedonija i Južna Albanija

Ahmed Vahdeti

Bez sumnje najpoznatiji Bošnjak koji je pripadao bektašijskom duhovnom i književnom krugu jeste Ahmed Vahdeti, poznat još i kao Mulhid Vahdeti. Živio je u šesnaestom stoljeću i ostavio je iza sebe veoma vrijedan divan poezije. Po njegovom divanu može se vidjeti da je bio veoma dobro upoznat s hurufijskim učenjem koje u svojim pjesmama izlaže.

Postoji nekoliko različitih mišljenja kada je njegov tarikatski identitet u pitanju, Gölpınarlı i Handžić ga smatraju mevlevijom, bazirajući svoj stav na gazelu iz njegovog divana u kojem Vahdeti slavi Hazreti Mevlanu. Dok Hazim Šabanović Vahdetija smatra bektašijom, bazirajući svoj stav na jednom njegovom terdži-bendu čiji svaki stih završava s riječima:

Očitovanje svjetlosti Poslanika, riznica tajne Alije
Pir je pravila tarikata – Hadži Bektaš-i Veli

Iako se ovaj terdži-bend ne nalazi u divanu Ahmeda Vahdetija, po mahlasu (pseudoniumu) se može zaključiti identitet autora. Ne bi bilo prvi put da određene pjesme iz različitih razloga ne budu uključene u divan svog pisca, kao što također ne bi bilo prvi put da pjesnik koji pripada jednom tarikatu napiše pjesmu pohvalnicu osnivaču nekog drugog tarikata.

Sama Vahdetijeva okupiranost hurufijskim učenjem nam dovoljno govori o njegovoj pripadnosti bektašijskom tarikatu, jer je poslije iskorjenjivanja hurufijskog pokreta na Bliskom istoku ovaj tarikat jedini nastavio prenositi Fazlullahovo učenje.[11] O Vahdetiju se dosada kod nas dosta pisalo, a budući da ovaj rad ima za cilj da po prvi put predstavi našoj javnosti određene pjesnike iz bektašijske književne tradicije, detaljnije bavljenje pisanom zaostavštinom Ahmeda Vahdetija ostalo je za neka druga vremena.

Ahmed Gurbi

O Ahmed Gurbi još je jedan naš pjesnik, Bošnjak, koji je pripadao bektašijskom tarikatu. Rođen je u Novom Pazaru krajem sedamnaesetog stoljeća, a obrazovao se u Edirneu, gdje je i stupio u bektašijski derviški red. Po završetku svoje naobrazbe vraća se u Novi Pazar u kojem nastavlja podučavati ljude vjeri i duhovnom putu, u njemu će i preseliti 1771. godine.

11 O hurufijskom učenju kod bektašija vidjeti: J.K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 148–159

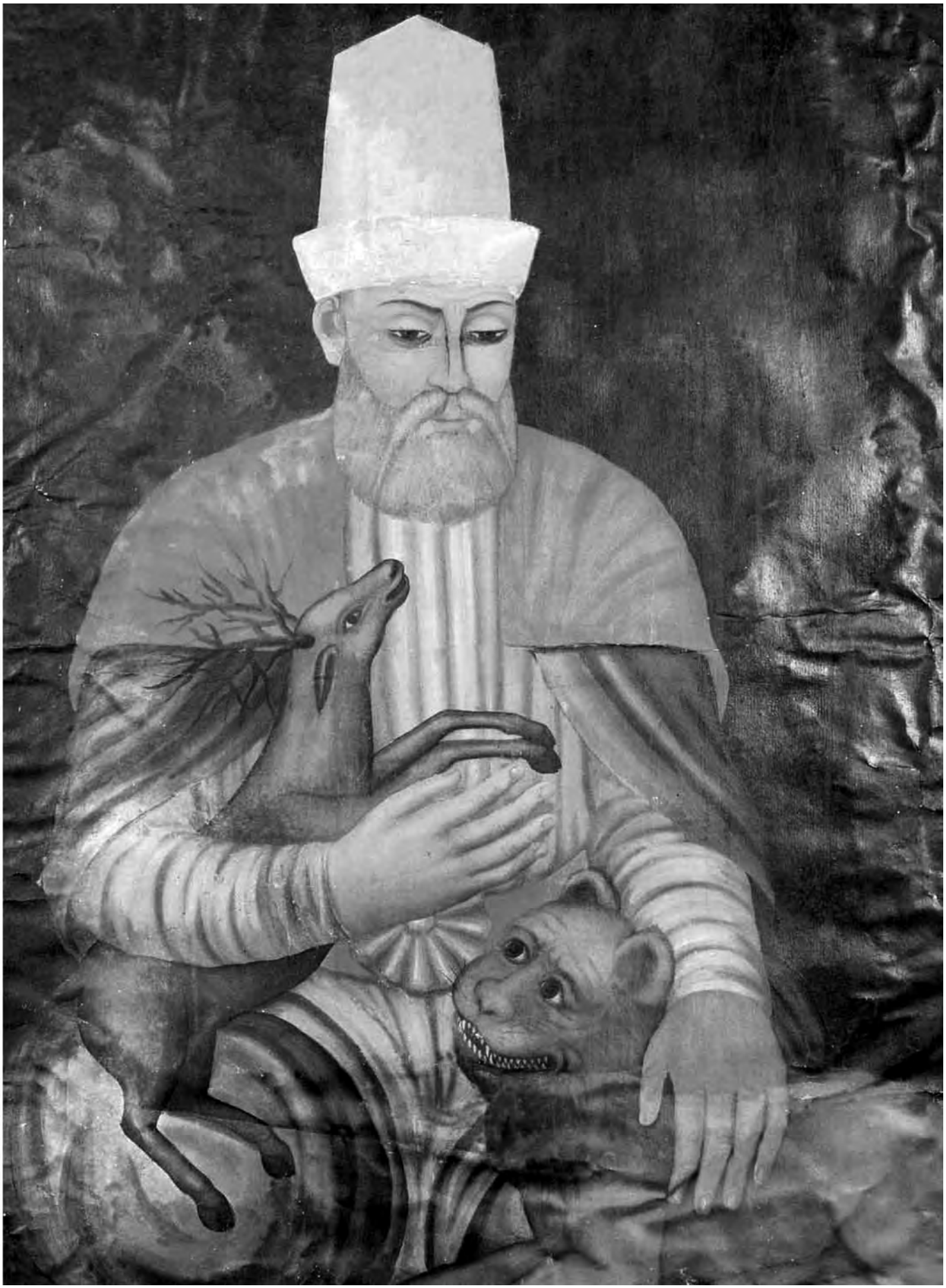

Ahmed Gurbi ostavio je iza sebe divan pjesama na turskom jeziku, no budući da se o njemu također pisalo u zadnje vrijeme, kao i zbog činjenice da se već određeni niz godina čeka na štampanje prijevoda njegovog divana na bosanski jezik, ovdje se nećemo dalje baviti njegovim djelom.

Agahi Dede

O Agahiju, sem toga da mu je pravo ime bilo Jašar te da je živio u Beogradu u osamnaestom stoljeću, gotovo se ništa drugo ne zna. Pretpostavlja se da je vjerovatno neko vrijeme proveo u Pir Eviju, centralnoj bektašijskoj tekiji.[12]

Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je Agahi bio Bošnjak, no za to postoji velika vjerovatnoća. Iza sebe je ostavio samo nekoliko pjesama u aruz metru, od kojih sam, zbog njene popularnosti, kao i zbog izraza koji nam donekle otkriva stav poznijeg bektašizma prema životu i duhovnosti[13], prepjevao sljedeću:

Ey sofi bana mesciidu meyhane de birdir

Ej sofija, za mene su džamija i mejhana isto
Zvuk zahida i zvuk pijanog lumpovanja, isto

Ako se od Hakka tajna upute tebi ne pokaže
Zikr, noćni ibadet i noćna opijanja su ti isto

Dođi, ostavi licemerje, pogledaj prijesto svijeta
Svaka strana ovog prolaznog bivanja je isto

Najpreče ti je da svoje srce dunjaluku ne daš
Za arifa su ludak i onaj koji je pun znanja isto

Poput Agahija postani svjetlost slijepče i vidi
Ašiku su svijeća i leptir koji u plamen zaranja isto

Bosnevi Baba

Budući da je Bosneviju posvećen cio jedan odjeljak ovoga rada, ovdje nećemo o njemu govoriti. Samo ćemo napomenuti da je on jedan od najznačajnijih bektašijskih pjesnika iz devetnaestog stoljeća.

***

Da bismo bolje razumjeli bektašijsku književnost potrebno je da razgledamo pisanu zaostavštinu najbitnijih predstavnika ove literarne tradicije. Ovaj rad prije svega ima za cilj predstaviti bektašijsku književnost našoj javnosti, stoga njegov "kičmeni stub" čine prepjevi pjesama dok prozni dio teksta služi samo za iznošenje osnovnih bibliografskih podataka njihovih pisaca i za opću kontekstualizaciju prevedenih pjesama. Sve pjesme koje su u ovom radu izložene jesu po prvi put prevedene na bosanski jezik, prevodio sam ih s turskog izvornika, a u prepjevu sam se trudio biti što vjerniji orginalu, kako i u značenjima riječi tako i u pjesničkom obliku u kojem su pjesme spjevane, gazele sam prepjevavao u formi gazela, mesneviju u formi mesnevije, a košmu u formi košme. Opće poznate orijentalne i tesavvufske termine koji su u upotrebi i kod nas nisam prevodio a za one koji se rjeđe koriste pripremljen je rječnik orijentalnih termina i fraza koji se nalazi na kraju ovog rada. Iznad prepjeva svake od pjesama nalazi se prvi stih originala na turskom jeziku, kako bi oni koji su zainteresirani mogli pronaći njihove izvorne tekstove. Nadam se da će ovaj rad biti od koristi svim našim ljubiteljima tesavvufske misli i poezije.

12 Ismail Özmen, *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom IV, str. 83

13 Čitajući ovu pjesmu može se dobiti pogrešan utisak da onaj koji je napisao poziva na rušenje vjere, no istina je upravo suprotna od toga. Pjesnik poziva ljude da ne budu sigurni u svoje spasenje samo zbog svoje vjerske pripadnosti, već da traže tajnu upute od Boga i ne prepuste se ovom svijetu. Bektašije su stalno upozoravale da pogrešno razumijevanje vjere može biti uzrok velike nesreće za čovjeka, po njima vjera treba buditi pozitivna osjećanja kao što su ljubav i samilost, a ne smije biti uzrok oholosti i samoljublja.

Kajgusuz Abdal (14. st.)

Kajgusuz Abdal jedan je od najvažnijih bektašijskih pjesnika i književnika i mnogi upravo njega smatraju osnovom bektašijske književne tradicije. Rodio se sredinom četrnaestog stoljeća u blizini Antalije, bio je aristokratskog porijekla, sin bega Alaije sandžaka.[14] Kajgusuzovo pravo ime bilo je Alauddin Gajbi, svoju mladost proveo je u palati uživajući u lagodnom životu. Jednoga dana, dok je bio još vrlo mlad, otišao je loviti u planinama. Pogodio je strijelom gazelu koja se dala u bijeg, slijedeći je, on je došao do jedne tekije i ušao u nju. Tako je upoznao velikog bektašijskog šejha – Abdal Musu. Još toga dana mu je dao bejat i postao njegovim muridom. Alauddin se otkazao od svih svjetovnih posjeda i privilegija koje je imao i nastanio se u tekiji svog šejha uzimajući za sebe ime 'Kajgusuz' što znači 'bezbrižni'. Kajgusuz Abdal napisao je jednu pjesmu u kojoj govori o svom voljenom duhovnom učitelju Abdal Musi, na nju je komponirana melodija u saba mekamu.

Beylerimiz Alvan gölün üstüne

Naši begovi živopisno obučeni kreću
Plačući dolaze mom Šahu Abdal Musi
Rumski Abdali postove na ramena meću
Vezani dolaze mom Šahu Abdal Musi

Rumski Abdali dođoše Dost govoreći
Hrku, abu i post sa sobom noseći
Bolesni dolaze lijek tražeći
Zdravi dolaze mom Piru Abdal Musi

Indijski prodavac dođe oglas praveći
Pripremi gozbu, gladne hraneći
Ašici dolazi na mejdan se svući
Siti dolaze mom Piru Abdal Musi

Na mejdanu pokorno ovnovi stadoše
Oni ih posjekoše, kurbane zaklaše
U kudume udariše, zastave razviše
Vođe dolaze mom Piru Abdal Musi

Svakog matema oni krv prolijevaju
Zbog svjetla svijeće Hakka iz sna ustaju
Svakog trena Hu kažu, gulbenk čitaju
Pirevi dolaze mom Piru Abdal Musi

Alija je Zulfikar u ruke primio
I s' njim je na namjere Jezida udario
Mladi Alija je uvijek obasjan bio
Nurevi dolaze mom Piru Abdal Musi

Ikrar je uzda hrabroga čovjeka
Kad tvrdoglavog povučem, nema mu napretka
Vode Akpinara, zeleno jezero i rijeka
U slapovima dolaze mom Piru Abdal Musi

Za tvoju darežljivost mi se jedna želja pojavila
Od munkira je tajna evlija uvijek sakrivena bila
Kajgusuza je njegova slabost od Pira odvojila
Plačući dolazim mom Piru Abdal Musi

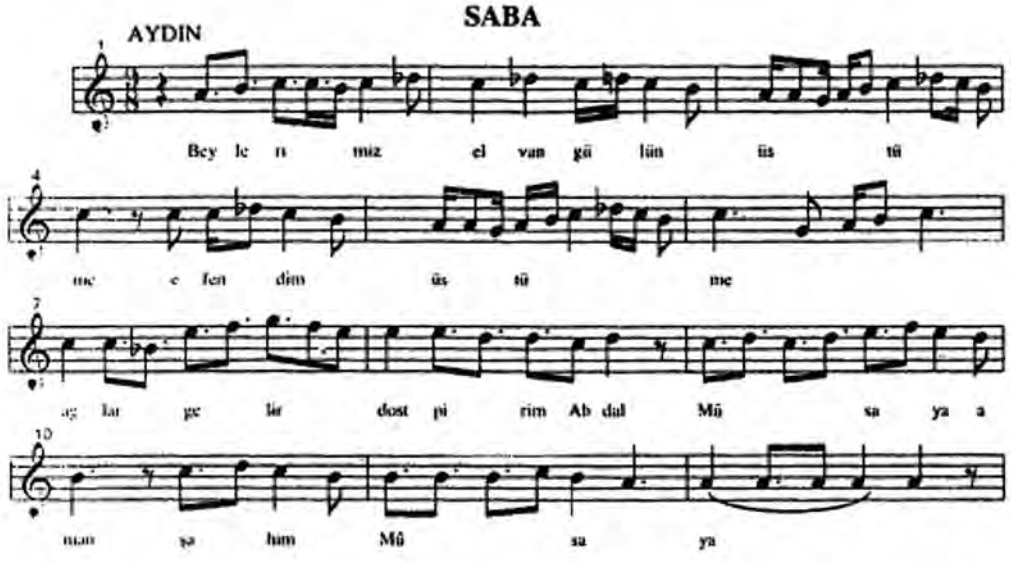

14 Abdurahman Guzel, Kaygusuz Abdal, str 30

Poslije preseljenja Abdal Muse na ahiret započinju Kajgusuzova putovanja. On je prvo posjetio Balkan, obišao je mnoge gradove i naselja, potom s Balkanskog proputovanja odlazi na hadž te s hadža kreće na drugo putovanje, ovaj put kroz Irak i Siriju. Kajgusuz je živio asketskim životom, odbacujući u potpunosti ovaj svijet zarad duhovnog ozbiljenja.

Da se primjetiti po njegovim djelima da je gajio netrpeljivost prema društveno etabliranim sufijama. Kada bi njih pominjao, često bi im pridavao epitet "zerrak" – dvolični, licemjerni, prevrtljivi. Za njega je potpuno odbacivanje svijeta jedan od osnovnih postulata duhovnog puta, dok su sufije koju su prihvatili domaći život, koji su se involivarali u politička zbivanja, koji su se ulagivali bogatašima i vladarima, u njegovim očima bili samo licemjeri koji su se pretvarali da slijede duhovni put zbog materijalnih dobara.

Dost senin yüzünden özge, ben kıble – i can bilmezem

Dostu, sem Tvoga Lica, za kiblu džana ne znam
Ljepotu svog Pira volim, drugog imana nemam

Govore mi: 'šejtani su s pravog puta te skrenuli'
Sem licemjernih sufija za drugog šejtana ne znam

Zašto se lažni sufija pravi da ljepotu odbija
U čudnu nevolju padoh, za svoga jarana ne znam

Iz ljubavi k' Šahu ljepote svoju bit sam porušio
Kajgusuz Abdal se zovem, džubeta, kaftana, nemam

Poslije svih ovih putovanja Kajgusuz Abdal konačno dolazi u Egipat i nastanjuje se u pećini na brdu Mukatam, koje se nalazi u blizini Kaira.[15] U toj je pećini Kajgusuz proveo posljednje godine svog života, u njoj je preselio na ahiret u četrdesetim godinama petnaestog stoljeća i u njoj je ukopan. Iz tog je razloga među Arapima poznat pod imenom Abdullah el-Maghaviri, što u bukvalnom prijevodu znači: "Božji rob iz pećine".

U toj pećini pokraj Kajgusuza Abdala ukopani su i mnogi drugi bektašijski derviši pa se da pretpostaviti da je poslije Kajgusuzovog preseljenja pećina na brdu Mukatam nastavila biti centar bektašijskih aktivnosti u Egiptu. Kasnije su bektašije podigle svoju tekiju u podnožju brda, koja je postojala sve do 1957. godine, kada je srušena od strane Naserovog nacionalističkog režima. Ova tekija bila je jedna od najznačajnijih i najljepšijih tekija u Egiptu.

Što se Kajgusuzovog učenja tiče, za njega je duhovni put

Kajgusuz Abdal, minijatura

ustvari spoznaja samog sebe, lišavanje od svih nepotrebnih elemenata kako bi se otkrila jedinstvena istina čovjekovog postojanja, što jeste suštinsko duhovno ozbiljenje. Ovakvo poimanje temelji se na Poslanikovom, a.s., hadisu: "Ko spozna sebe, spoznao je svoga Gospodara." Kroz cijelo Kajgusuzovo stvaralaštvo snažno je naglašen ovaj stav.

Bu saraya adem oldu padişah

U ovom gradu čovjek posta padišah
U obliku čovjeka se pokazuje Šah

Čovjek znaj da Njemu zastor postaje
A On srcu njegovom govori, ne staje

Srce je kuća Hakka, jesi li to znao?
Njegov dom je srce Mustafa je rekao

Svo znanje i spoznaja se u srcu nalazi
Riječ Hakka se u srce spušta i silazi

Ko iz svoje duše govoriti ne prestaje
Njegovo srce za njega skriveno ostaje

Tajna srca, to si ti, junače to znaj
Dođi Kajgusuzu i dobro poslušaj

15 Abdurahman Guzel, Kaygusuz Abdal, str. 44.

Kajgusuz Abdal bio je najplodniji bektašijski pisac koji iza sebe ostavio veliki broj pisanih djela. Njegova djela dijele se na prozna, poetska i djela u kojima se proza i poezija miješaju.[16]

Njegova poetska djela su:
1. *Divan*
2. *Gulistan*
3. *Mesnevija Babe Kajgusuza* (u tri toma)
4. *Dževhername*
5. *Minbername*

Njegova prozna djela su:
1. *Budalaname*
2. *Kitab-i Miglate*
3. *Vudžudname*

Njegova djela u kojima se proza i poezija miješaju su:
1. *Sarajname*
2. *Dilguša*

Kajgusuzova prozna djela su nakon Hadži Bektašovih najvažnija prozna djela za sljedbenike bektašijskog tarikata. *Budalaname* (Knjiga o ludacima) je knjiga u kojoj Kajgusuz najdetaljnije izlaže svoje učenje o samospoznaji. *Kitab-i Miglate* (Knjiga digresija) je kratko ali veoma značajno djelo, u njemu Kajgusuz Abdal na jedan metaforičan način objašnjava duhovni put, a samo djelo skoro da ima oblik modernog romana. Njegovo posljednje prozno djelo je *Vudžudname* (Poslanica o postojanju), ono je kratko ali veoma sadržajno. U njemu nam Kajgusuz pojašnjava *učenje* vahdet-i vudžuda.

Od svih ovih djela najduže i najvažnije je djelo *Budalaname*, koje je još poznato i pod imenom *Risale-i Kajgusuz Abdal*' Kajgusuz je napisao sažeti prikaz ovog djela u stihu, s kojim ćemo i završiti ovo izlaganje.

16 Ismail Özmen, Alevi – *Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom I, str. 216

Kajgusuz Sultan tekija u Kairu, fotografirano 1929-te godine

Budalaname

Kamu şeyde menem ayn-ı hakikat

Sve stvari sam ja, suština hakikata
Sifat i Zat, neograničeno more hikmeta

More i okean ja sam, dragulji i rudnik su u meni
Otvori oči, pažljivo pogledaj, oba svijeta su u meni

Tijelo i oblik ja sam, dokaz i saznanje ja sam
Dobitak i gubitak ja sam, pazar i imanje su u meni

Cilj čovječanstva ja sam, kruženje prostranstva ja sam
Škola irfana ja sam, pečat savršenstva je u meni

Bagdadski lopov ja sam, svakome zapovednik ja sam
Dokaz za tajne ja sam, tajna skrivena je u meni

I zahid i hrišćanin ja sam, Mesdžidi Aksa ja sam
Isa Mesija ja sam, Ljepota i užas su u meni

Vrelo života ja sam, Od Hakka ja sam, Istina sam
Pakao i raj ja sam, svaki prostor je u meni

Prvi i poslednji ja sam, bogati i siromašni ja sam
Spominjač i Spominjani ja sam, kufr i iman su u meni

Mihrab unutar pećine u kojoj je Kajgusuz Abdal ukopan, fotografija iz 1929. godine

Od svakog obožavan ja sam, Kaba i idol ja sam
Svrha čovječanstva sam, svaki čovjek je u meni

Čestica i sunce ja sam, Skriveni i Jasni ja sam
Um svakog čovjeka ja sam, duša i Voljeni su u meni

Kajgusuz Abdal ja sam, u svima duša ja sam
Prvi i Poslednji ja sam, Riznica Skrivena je u meni

Sejjid Nesimi (14. st.)

Sejjid Imaduddin Nesimi rođen je u drugoj polovici trinaestog stoljeća u mjestu Nesim, koje se nalazilo u blizini Bagdada. Iako je poteklom bio Sejjid, to jest potomak porodice Božijeg Poslanika, s.a.w.s., njegov maternji jezik je bio turski, razlog za to je najverovatnije to što se njegova porodica doselila iz Azerbejdžana u sjeverni Irak te se za vrijeme boravka u Azerbejdžanu kulturno asimilirala. Nesimi je još kao mladić započeo svoju duhovnu potragu, sprva je bio povezan s tesavvufskim krugom ljudi koji su za svog pročelnika smatrali Ebu Bekra Šiblija, poznatog sufiju iz ranog perioda koji je bio Halladžov savremenik i jedan od učenika Džunejda Bagdadija. No, poslije nekoliko godina provedenih s predstavnicima ove tesavvufske struje, Nesimi ih ostavlja i nastavlja svoje duhovno traganje te u konačnici postaje učenik Fazlullaha Astarabadija, osnivača hurufijskog učenja. Ovu priču o Sejjidu Nesimiju započet ćemo sljedećom njegovom pjesmom koja se izvodi kao ilahija u *rast* mekamu.

Çünki bildin müminin kalbinde Beytullah var

Znaj dobro da je srce mumina pravi Bejtullah
Zašto počasti tražiti? U tvojoj kući je Allah

Svako ko postane Adem, sa Hakkom on ostaje
Ko sumnja da je čovjek Božja tajna, šejtan postaje

Jednom godišnje se kod Kabe hadž održava
Idi Kabi srca, hiljade hadževa se tamo obavlja

Zahid jezikom zikr čini, 'la ilahe' on izgovara
U srcu iskrenog ašika se stalno 'ilallah' ponavlja

Pehlivan pravi je onaj ko svoj nefs savlađuje
U medžlisu evlija se bez prestanka 'ejvallah' čuje

Poštanska marka s likom Sejjida Nesimija, SSSR, 1973.

Kome se, ej srce moje, tajna Hakka otkrije
Sve mu svjetlo Božje postane, stvari tad više nije

Skrivenu riznicu hakikata Nesimi je našao sada
Tajnu otkrivati neću, sa puta mnogi skreću

Nesimi postaje jedan od najznačajnijih Fazlullahovih učenika i jedini je kojeg Fazlullah poimenice spominje u svojim djelima.[17] Hurufijsko učenje svoj glavni oslonac ima u tumačenju arapskih slova, harfova, po kojima je i dobilo ime. Fazlullah je sprva bio derviš koji je imao posebno nadahnuće za tumačenje snova, no, godine 1397. on doživljava svoje krajnje prosvjetljenje po kojem saznaje da su harfovi realiteti od kojih je svijet sastavljen, jer sve započinje s riječju "budi" (kun). Riječ ima dva oblika, zvučni i pisani. Po zvučnom se obliku stvari sazdaju i održavaju, a u pisanoj formi dobijaju karakteristike koje otkrivaju njihova značenja.[18]

17 Shahzad Bashir, *Fazlullah Astarabadi and the Hurufis*, str. 100

18 Shahzad Bashir, *Fazlullah Astarabadi and the Hurufis*, str. 68

Fazlullah je sebe smatrao dovršiteljem svih duhovnih ciklusa i pečatom evlijaluka, njegovo učenje temelji se na dvama bitnim postulatima, prvi je učenje o harfovima, koji smo već pomenuli, a drugi je učenje o mikrokosmosu, to jest o tome da je čovjek sažeti prikaz cijelog postojanja. No, po Fazlullahu čovjek nije samo mikrokosmos, tj. biće koje u sebi sažima univerzum, već je on također i očitovanje Boga Uzvišenog.

Bende sigar iki cihan ben bu cihana sigmazam

Oba svijeta ja obuhvatam ali u svijetovima ne mogu stati
Van prostorni biser ja sam, u prostranstvima ne mogu stati

U meni je sve od Arša do zemlje, Kaf i Nun su u meni zaključati
Ne govori, budi tih, u govoru i tumačenjima ne mogu stati

Univerzum je moj znak postao, Božjem Bitku se moje biće vrati
Prepoznaj me preko znakova i znaj da u znakovima ne mogu stati

Preko sumnje i razmišljanja Hakk se nikako ne može spoznati
Ko je Hakka spoznao zna da u sumnji i razmišljanima ne mogu stati

Posmatraj spoljašnje pojave, skriveno značenje u njima probaj doznati
Zato što tijelo i duša ja sam ali u dušama i tijelima ne mogu stati

Ja sam školjka, ja sam biser, na Hašr i Sirat dođoh bez straha stajati
Sa svim tim izobiljem i bogatstvima u skladištima ne mogu stati

Skrivena riznica to sam ja, ja sam spoljašnji, ja sam poznati
Ja sam dragulj iz rudnika ali u morima i rudnicima ne mogu stati

Iako moja veličina sve obuhvati ipak me čovjekom možeš zvati
Svo postojanje je u meni ali ja u svim postojanjima ne mogu stati

Ja sam duša bivstovanja, ja sam vječnost i vrijeme, shvati
Samo vidi, ovo osvjedoči i znaj da u vremenima ne mogu stati

Ja sam zvijezde i nebesa, ja sam objava koju donese melek poslati
Stoga drži jezik za zubima i budi tih jer u riječima ne mogu stati

Ja sam četiri, pet i šest, ja sam atom i sunce koje ne prestaje sjati
Samo posmatraj ove oblike i znaj da u oblicima ne mogu stati

Ja sam Zat i svojstvo, noć Kadra i noć Berata ako želiš znati
Ja sam ruža i ružin šerbet, u zatvorenim ustima ne mogu stati

Ja sam vatra, ja sam drvo, ja sam kamen nebeski, poznati
Posmatraj ovaj jezik vatreni i znaj da u jezicima ne mogu stati

Ja sam Sunce ja sam mjesec, ja sam med koji slatkoća prati
Ja sam taj koji daje duhovnu slast ali u duhovima ne mogu stati

Iako sam danas Nesimi, Hašimi i Kurejši moje su počasti
Moja slava je velika ali ja u slavi i počastima ne mogu stati

Fazlullahova doktrina koja je bila veoma nerazgovjetna i mistična, kao i neke političke aktivnosti u koje su njegovi sljedbenici bili involvirani, na kraju su ga koštali glave. Pogubljen je od strane sina Timura Lenga, Mirin Šaha, a na zapovjed samoga Timura.[19] Poslije Fazlullahovog pogubljenja, njegovi sljedbenici podijelili su se na više frakcija koje su dobile različite karakteristike, u manjem ili većem obimu heterodoksne.

Njegovi najznačajniji učenici počeli su putovati svijetom u želji da prenesu njegovo učenje. Među njima izdvajaju se dvojica – Ali el Ala i Sejjid Nesimi. Sejjid Nesimi je proputovao cijeli Bliski istok i na kraju se skrasio u sirijskom gradu Aleppu. Poslije nekog vremena provedonog u Aleppu, Sejjid Nesimi biva utamničen i na kraju pogubljen 1404 godine.[20]

Naravno, optužnica protiv njega bila je da je postao krivovjernik, no, kako je došlo do podizanja takve optužnice, još nije u potpunosti jasno. Najlogičnija verzija događaja nam kazuje da je neki mladi Arap, koji je bio učenik Sejjida Nesimija, u javnosti recitirao neke od njegovih pjesama. To je izazvalo pritvaranje tog mladića, a ortodoksni alimi kanili su ga osuditi na smrt, ali je Sejjid Nesimi istupio i dobrovoljno prihvatio kaznu umjesto njega.

Pjesničko stvaralaštvo Sejjida Nesimija veoma je zanimljivo, on u svojim pjesmama miješa klasični tesavvuf s hurufizmom i ne može se reći da ijedno od ovih dvaju učenja preovladava. Sejjid Nesimi gajio je posebno divljenje za Mensura el Halladža, kojeg često spominje u svojim pje-

19 Shahzad Bashir, *Fazlullah Astarabadi and the Hurufis*, str. 42

20 Ismail Özmen, Alevi – *Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom I, str. 249

smama i čiju je sudbinu kasnije i sam doživio. Nesimijev utjecaj na tursku književnost uopće, te bektašijski tarikat posebno, zaista je ogroman, iz tog razloga uvrstili smo ga u ovom pregledu bektašijske literature. Iako je po predanjima hurufizam u Anadaoliju donio Ali el Ala, ipak je hurufizam u stihu došao i opstao preko stvaralaštva Sejjida Nesimija. Za kraj ovog izlaganja preveli smo jednu mesneviju iz Nesimijevog divana.

Mesnevija

(*Ey Hak ehli, yakin imiş bu haber*)

Ej ljudi Hakka, u ove riječi imajte ubjeđenja
Ko svoj nefs poznaje čovjek je motrenja

Ko je nefsa spoznao on Hakka zna
Ko svoj nefs ne poznaje on stalno sumnja

Ti što Hakka tražiš, doði insan postani
Crni kamen ne budi, dragulj postani

Doði, ako želiš vječnu sreću imati
Zbog čega je džehennema sedam saznati

Zbog čega dženetskih kapija osam ima?
Zašto četiri rijeke teku njegovim perivojima?

Plodovi Tuba drveta šta su kako bi otkrio
Zbog čega je On čovjeka i ženu stvorio?

Šta su Hurija i Gilman ako želiš znati
'Huve men Hu' na šta će ti ukazati?

Kevser i Selsebil, Ma'- i Main
Makad-i Sidk, Mekam ul Emin

Šta se pod njima misli traže da kazujem
Mole me da tajnu skrivenu otkrijem

Šta je med, voda, vino i mlijeko krasno
Koje Hakk u Kuranu spominje jasno

Svemu ovome ti osnove spoznaj
Šejtanskim jezikom više ne pričaj

Ko sve ovo spozna šta to poznaje?
Takvome se ime 'ruševina' daje

Onaj ko ovu tajnu uspije shvatiti
Ovaj tmurni svijet će sasvim odbaciti

Suština mu nestaje, on Istina je
Hakka u svemu stvorenom spoznaje

Ašk i Mašuk i ašik postaje Jar
'Lejse fi-d dari gajruhu dejjar'

Ej Nesimi ove riječi voda života su
Ispijaju ih oni što u tmine ušli su

Šta sa dušom biva ako duša hoće da zna
Neka nađe Hidra i neka ga za izvor upita

Pir Sultan Abdal (16. st.)

Pir Sultan Abdal rodio se krajem petnaestog stoljeća u okolini grada Sivasa, koji se nalazi u centralnoj Anadoliji. Predanja kazuju da se njegova porodica iz nekih nepoznatih razloga tu doselila iz Jemena. Pir Sultanovo pravo ime bilo je Hajdar, još kao dijete izdvajao se on od svojih vršnjaka velikom povučenošću i stidom. Vrijeme je provodio čuvajući ovce po stepama Anadolije, sve dok ga jednog dana nije posjetio ruhanijet (duhovno biće) Hadži Bektaša Velije i na njega spustio duhovnu uputu i blaženstvo te mu dao ime Pir Sultan.[21]

Uyur idik uyardılar

Iz sna su nas probudili
Živima smatraju nas
Kao ovce smo se pokorili
Stadom smatraju nas

Po gradu smo se raširili
U klanicu smo stigli
Knjigu Lica dostigli
Mrtvima smatraju nas

Pravo stanje osjetismo
Pravim putem hodismo
Iz cvijeća med vadismo
Pčelama smatraju nas

Na divan Hakka stigli smo
Knjigu aška otvorismo
Med šerbeta mi bili smo
Pićem smatraju nas

Čuj Pir Sultanova savjeta
U insanu ima kerameta
Na oba ova svijeta
Alijnima smatraju nas

Još kao dijete Pir Sultan počeo je upućivati ljude na duhovni put, a on sam nikada nije imao drugog duhovnog učitelja osim ruhanijjeta Hadži Bektaša Velije. Veliki broj ljudi okupio se oko njega, slušajući ga i pokoravajući mu se u pitanjima duhovnog života, a Pir Sultanov cilj i poziv bio je da od njih načini istinske derviše.

Ben dervişim diye göğsün açarsın

Okolo se šepuriš, 'ja sam derviš' govoriš
Imaš li jezik koji može Hakka zikriti?
Zašto sebe ne osmotriš, šta spolja tražiš?
Imaš li snage stanje stanja osjetiti?

Jednog dana će te kao ribu u mrežu uhvatiti
Za muršida i rehbera će pitanja postaviti
Zapaliće vatru pa će sve pretražiti
Ja sam pčela kažeš – a gdje ti je med?

Mogu li oni bez derta za dermanom tragati?
Mogu li pravi derviši bez ikrara ostati?
Mogu li sva stvorenja na laticu ruže stati?
Ja sam slavuj kažeš – a gdje ti je ruža?

Pir Sultan Abdalu, tvoj dert oni ne poznaju
Oni koji dert nemaju šta je dert ne znaju
Bez Muršida i Rehbera se putevi ne otvaraju
Držiš li svojom rukom Muršidov ogrtač?

21 Paul V. Koerbin, *I Am Pir Sultan Abdal*, str. 67

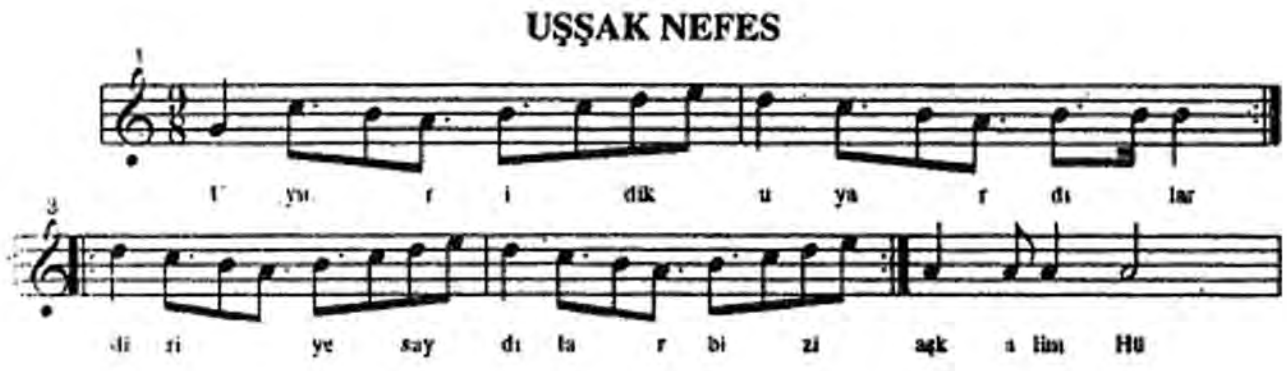

Među Pir Sultanovim učenicima bio je i izvjesni Hizir koji je proveo cijelih sedam godina slijedeći ga. Poslije tog perioda, podstaknut savjetom samog Pir Sultana, Hizir odlazi u Istanbul kako bi se posvetio daljem izučavanju nauka. Hizir je zaista bio inteligentna osoba i u veoma kratkom periodu napredovao je te je na kraju postao Paša. U međuvremenu se situacija u centralnoj Anadoliji znatno pogoršala, sukob između turkmenskih plemena koja su slijedila safavijdsko učenje i osmanskih velikodostojnika postajao je sve oštriji.

Pir Sultan je stao na stranu naroda i sukobio se s lokalnim velikodostojnicima te je to sve otišlo dotle da je on svoja dva psa nazvao imenima dvojice glavnih kadija iz Sivasa. A onda se Hizir vraća u Sivas. Sivas koji je napustio kao siromašni derviš, a sada se vratio sa Sultanovim fermanom da bude njegov upravitelj. Kada je čuo za razvoj događaja, Hizir Paša je pozvao Pir Sultana sebi pokušavajući smiriti situaciju, no, Pir Sultan ga je toliko izgrdio da ga je Hizir Paša u ljutnji dao zatvoriti.[22]

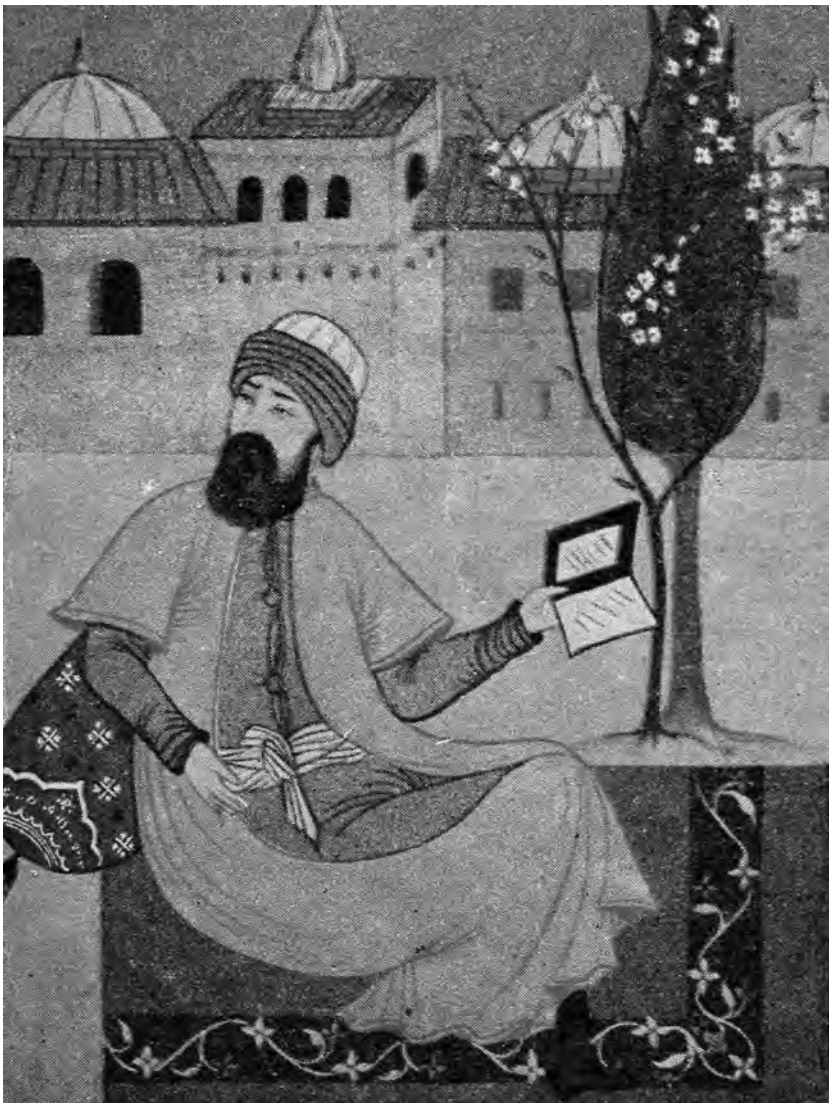

Pir Sultan Abdal, minijatura

Poslije njegovog pritvaranja, Pir Sultanu je nekoliko puta bila pružena šansa da se pokaje za stvari koje je izrekao te da iskaže svoju pokornost osmanskim velikodostojnicima i autoritetima, što je on svaki put odbio učiniti. Na kraju ga je na smrt osudio njegov bivši učenik Hizir Paša. Pir Sultan Abdal pogubljen je vješanjem 1560 godine.

Ovo je općepoznata narodna priča o Pir Sultan Abdalu, ali je veoma teško utvrditi koji su dijelovi ove priče istiniti, a koji nisu. Po onome što imamo u osmanskim izvorima, teško je bilo šta zaključiti o njegovoj ličnosti.Također je na osnovu njegove poezije teško donositi zaključke o njemu, jer su njegove pjesme po prvi put sabrane u jedno djelo tek početkom dvadesetog stoljeća, tako da od preko 400 pjesama koje se njemu pripisuju, Abdulbaki Gölpınarlı njegovim smatra samo 58.[23] Najraniji izvor koji nam je dostupan a koji sadrži nešto od Pir Sultanove poezije jeste knjiga *Menakib ul Esrar ve Bahčet ul Ahrar*, koja je završena 1608. godine.[24] U njoj se nalaze samo dvije Pir Sultanove pjesme, a jednu od njih preveo sam za ovaj rad, to je sljedeći nutuk:

Gelsin ikrarina beli diyenler

Neka dođu oni koji svoj ikrar održaše
Moj uzdah, moj dert su Muhammed Alija
Stalno u salavatima ime spominjaše
Moj mešreb i vird su Muhammed Alija

Vidi kako je Mensur vešala prihvatio
Šta je našao onaj ko je svijetom hodio?
Na svakom mjestu sam Muršida i Pira tražio
Vidjeh svojim očima Muhammed Aliju

22 Paul V. Koerbin, 'I Am Pir Sultan Abdal', str. 68

23 Pir Sultan Abdal, Abdulbaki Gölpınarlı, str. 73

24 Paul V. Koerbin, *I Am Pir Sultan Abdal*, str. 346

Ko je grešku u mojim riječima našao?
Na pamet mi osim Hakka niko nije pao
Ovu tuđinu sam u cjelosti proputovao
Stanište i dom su mi Muhammed Alija

Putovaću svijetom, do Voljenog ću stati
Suze koje teku iz očiju ja ću obrisati
Očistio sam srce koje ću voljenom dati
Ušao sam u njega zarad Muhammed Alije

Uzdasi su vijesti kojim me Dost časti
Zarasti, rano moja duboka, zarasti
Pir Sultan kaže: 'srce nemoj sada pasti'
Snaga za ostavljene je Muhammed Alija

Pir Sultanov utjecaj na bektašijsku književnu tradiciju jeste veliki, preko trideset njegovih pjesama uvrštene su u repertoar bektašijskih nefesa. Što se tiče njegovog posvemašnjeg utjecaja na bektašijsku književnost, mišljenja sam da su on i njegovi učenici glavni razlog spajanja narodnog poetskog stvaralaštva s bektašijskim derviškim redom, o čemu je već bilo govora ranije. U njegovim pjesmama po prvi put nailazimo na folklorne elemente koji ne postoje u ranoj bektašijskoj literaturi, a vjerovatno je i zbog njegovog utjecaja košma nadvladala gazel kao pjesnički oblik i postala konstantno obilježje bektašijske književnosti. Sve pjesme koje je Pir Sultan napisao jesu u košma obliku. Sljedećim Pir Sultanovim nefesom završavamo ovo izlaganje.

Safasına cefasına dayandım

I radost i muku ja sam izdržao
Ko ne može patiti neka ne dolazi
Njegovom bojom sam se sav ofarbao
Ko se nije obojio neka ne dolazi

Tvojom bojom obojen vino sam pio
U koliko sam samo duša Lice vidio
Među njima ja sam ljubav širio
Ko ljubav kufrom smatra neka ne dolazi

Pira traži, nađi ljubavi suštinu
Ne obmanjuj se ostavi sram i vrlinu
Na pazaru govora ti kupi istinu
Kad tako deluješ, zijan ne dolazi

Kažu da četrdesetorica ovuda prolaze
Kažu da treba preći evlijanske staze
Kažu da svojim rukama na ruke paze
Ko svoj nefs slijedi neka ne dolazi

Pir Sultan kaže: ovaj dunjaluk nestaje
Sohbet četrdesetorice stanica aška je
Onome ko ne želi se darežljivo daje
Ko ima tamu u srcu neka ne dolazi

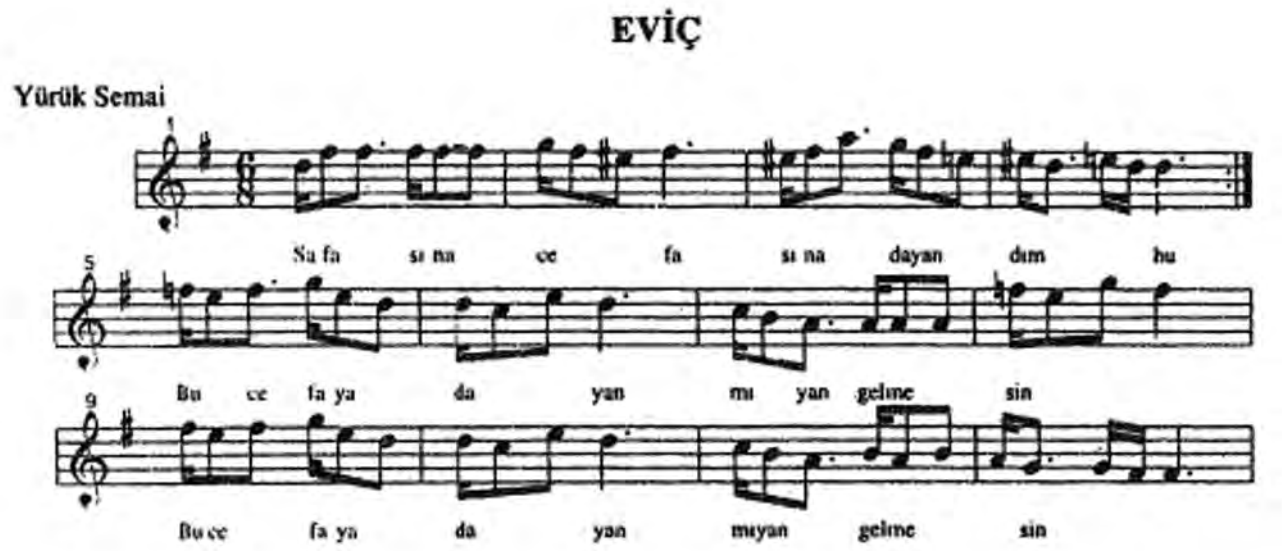

Kul Himmet (16. st)

Kul Himmet rođen je u gradu Tokatu, koji se nalazi u centralnoj Anadoliji. Tačna godina njegovog rođenja nije poznata, no poznato je to da je bio prijatelj i učenik Pir Sultan Abdala. Poslije Pir Sultanovog pogubljenja, Kul Himmet se povlači iz javnog života i nastavlja podučavati duhovni put u tajnosti.[25]

Aklim fikrim yar eyledim ben bana

Između mene i razuma je prijateljstvo nastalo
Ali ludo srce njegov savjet nije prihvatalo
Ono je veliku vreću u svojim rukama držalo
Kad u nju svijet natrpah još je mjesta ostalo

Na svačiji selam naše usne uzvratiše
Ovo pero od svjetlosti naredi nam da se piše
Naredbe Voljenog ovaj cvijet stvoriše
Neće biti gubitnik onaj ko ga pomiriše

Ne lutaj kao skitnica, Piru svojem hizmeti
Na putu ti drži oči kako bi mogao vidjeti
I robu ispred nedostojnih nemoj postavljati
Ovo nije obična roba a prodavac nisi ti

Naša mladost je kao ljeto a starost kao zima
A ipak i dalje u mojim prsima sveže tuge ima
Pred učiteljem sagni glavu u mnogim hizmetima
Sa šejtanskom sebičnošću znaj da spasa nema

Kul Himmet u svojoj ruci ima ruža slog
On uvjek na jeziku drži ime Voljenog
Zaljubljen sam u Ljepotu na putu Jedinog
Koja stalno prolazi kroz hajal srca mog

U Anadaoliji u tom periodu djelovao je veliki broj sufijskih tarikata, no ono što izdvaja Kul Himmeta i njegov duhovno učenje jeste snažno ispoljavanje šiijske doktrine na koju se u tom periodu gledalo krajnje neprijateljski na teritoriji Osmanskog carstva, bez obzira na to što je ta doktrina imala tesavvufsko ruho. Razlozi tog neprijateljstva sežu nekoliko stotina godina unazad, zapravo, tarikat koji je imao veliki utjecaj na život turskih plemena u jugozapadnoj Aziji i Anadoliji jeste tarikat Safijuddina Ardabilija. Ovaj derviški red dijeli istu silsilu s ortodoksnim halvetijskim tarikatom i u početku je pripadao sunnijskom miljeu, da bi kasnije iz nepoznatih razloga jedan od nasljednika Safijuddinovih, šejh Džunejd, prešao na imamijski šiizam, a njegov primjer slijedili su i ostali pripadnici ovog tarikata, koji je već tada imao veliku političku i svjetovnu moć.[26] Tu je moć iskoristio unuk šejha Džunejda, Šah Ismail, koji je 1509. godine zauzeo čitav Iran i na njegovom teritoriju osnovao Safavijsku imperiju. Kako to najčešće biva kada dvije moćne države graniče, netrpeljivost između Osmanlija i Safavija rasla je te je kulminirala sukobom ovih dviju imperija na poljima Čaldirana 1514. godine.

Osmanlije su dobile ovu bitku, ali nisu uspjeli znatno okrnjiti rastuću safavijsku moć. Zbog tog otvorenog neprijateljstva, pripadnici safavijskog tarikata i drugih šiijskih manjina na osmanskoj teritoriji bili su ubijani i proganjani isto kao što su pripadnici sunnijskih tarikata i sunnijskih manjina koji su živjeli na teritoriji Safavijske imperije također bili ubijani i proganjani.[27] U tim je previranjima, kao što smo već vidjeli, Pir Sultan Abdal izgubio život i u takvoj je atmosferi njegov učenik Kul Himmet nastavio djelovati. No, zanimljivo je to da je kod Kul Himmeta šiijski element još više izražen nego što je to bio slučaj s Pir Sultanom. Naprimjer, kod Kul Himmeta veoma se često sreće pjesnički oblik poznat kao "duvaz-i Imam". Duvaz je pobožna pjesma u kojoj se spominju i slave svih dvanaest ehl-i bejtskih Imama, sljedeća Kul Himmetova pjesma karakterističan je primjer duvaza.

Her sabah, her seher, ötüşür kuşlar

Svakog jutra ptice zajedno pjevaju
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći
Slavuji za ružom uzdah ispuštaju
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Naša sudbina u pravcu kible stade
Vejsel Karani u zemlju Jemena ode
Kao pčela sam ka medu moći poletio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Hajde da se naših Imama prisjećamo
I da glas istinskih evlija slušamo
Imam Hasan je čašu otrova popio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Učenik se kroz sito dobro prosije
Mumin na putu Hakka napreduje

25 Ismail Özmen, *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom II, str. 289

26 J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 63

27 J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 66

Imam Husejn je u krv potopljen bio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Zejnela su na dijelove rasparčali
Imama Bakira su nipodaštavali
Džafer Sadik je pravila suštine dobio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Srca su se u trošna gnijezda pretvorila
Šahova želja je moj vird sastavila
Musa Kazim, Ali Riza se molio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći
Šah Taki i Naki su otišli poput svjetlosti
Hasan Askeri je otišao prepun hrabrosti
Mehdi je u pećini u tajanstvo uronio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Kamber, Selman, Fatma su dovu činili
Šehribanu su svukli i na kamilu popeli
Hazreti Isa je ojađen vazduhom hodio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

Četiri knjige je napisao, četiri vjere je dao
Kuran je Muhammedov vird postao
Kul Himmet je dert svojega Pira okusio
Allah je jedan, Muhammed Ali govoreći

O Kul Himmetovom životu nema skoro nikakvih podataka te sve što možemo reći o njemu temelji se na njegovoj poeziji. Veoma je vjerovatno da je on učestvovao u pisanju knjige *Menakib ul Esrar ve Bahčet ul Ahrar*. Pretpostavlja se da je Kul Himmet na ahiret preselio početkom sedamnaestog stoljeća, neposredno poslije sastavljanja ovog djela.

Kul Himmet jedan je od najznačajnijih predstavnika šiijske tesavvufske misli u Osmanskom carstvu. No, njegov utjecaj na bektašijski tarikat nije toliko veliki kao što je to bio njegovog učitelja Pir Sultan Abdala. Od Kul Himmetove obimne pisane zaostavštine samo par njegovih pjesama uključene su u korpus bektašijskih nefesa, ali njegov utjecaj na alevijsku zajednicu u Turskoj zaista je ogroman. Prije svega, zbog toga što je djelo *Menakib ul Esrar* koje je kasnije postalo poznato pod imenom *Bujruk*, postalo osnova alevijske doktrine. Za kraj donosimo jednu Kul Himmetovu pjesmu u kojoj on izlaže tesavvufsko poimanje ljubavi.

Tâ kaalübelâ'dan sevdik seviştik

Još iz kalu bela ljubav volimo
Od iskona nam je voljeni ljubav

Pogledu ustaza ikrar činimo
Mumina davni ikrar je ljubav

Ljubav prema La ilahe illallah
Ljubav prema Muhammed Resulallah
Ljubav prema Alijun Velijjullah
Tri imena a jedno značenje, ljubav

Spoznaja Allaha, Muhammeda i Alije
Unutar bejtullaha se hazna Hakka krije
Kandil moći za nas to ašk predivni je
Svjetlost koju Džibril vidje je ljubav

Riječi moći je Džebrail izgovorio
Zalogaj rizaluka je Mikail ponudio
Dušu duše nam je Azrail dohvatio
Rog na Israfilovim usnama je ljubav

Ljubav je direk koji zemlju pridržava
Ljubav je lampa koja nebo osvetljava
Za ašika je mašuk Kuća Božja, prava
Hakk gleda s milošću tamo gdje je ljubav

Ljubav drevna se nalazi unutar insana
Prije nego duša zavoli unutar je džana
Na mejdanu četrdesetorice ima irfana
Džemu zaljubljenika ruža je ljubav

Duši duše ljubav je pravilnik cijeli
Na medžlisu ljubavi se iman dijeli
U duši se krije prije nego je zaželi
Za one zadovoljne jedna je ljubav

Dođi ovamo, dođi, imanu se povrati
Dostigni istinu u sumnji nemoj ostati
Tumačenje tajne će ti jasno postati
Unutar ovog svijeta tajna je ljubav

Uvjek behar cvjeta, ovdje zima nije
Pjeva slavuj našeg srca, pjeva ne staje
Boja cvijeća vječnosti ne izbleđuje
Divnog ružičnjaka krošnje su ljubav

Ljubav je sudbina za najuzvišenije
Ljubav je ono sto traže dertlije
Dođi do vođe Muhammed Alije
Neprestani talasi mora su ljubav

.

Kao Ferhad Širinin ašik suze lije
Kao Medžnun Lejlin stalno bitku bije
Temelj napravljen od Muhammed Alije
Od iskona iskonskog postoji ljubav

Kul Himmetov mekam nije od mekama
Pečat ljubavi su svih Dvanaest Imama
Lice lijepog Šaha se vidi među nama
Za ljude hakikata voljeni je ljubav

Širi (17. st.)

O pjesniku koji je koristio pseudonim Širi gotovo ništa nije poznato. Predpostavlja se da je živio u sedamnaestom stoljeću u Istanbulu. Iza sebe je ostavio samo jednu pjesmu, ali ona ima veoma značajnu ulogu unutar bektašijske književnosti, radi se o jednoj od najljepših i najpoznatijih devrijja ikada napisanih. Devrijja je pjesma u kojoj se izlaže tesavvufsko učenje o Božijem očitovanju u svemu stvorenom, to očitovanje ima određeni tok i smisao koji se u devrijji nastoji opisati. U historiji osmanske književnosti osim Širijeve devrije postoji još nekoliko drugih koje zavređuju posebnu pažnju, a to su *Kešf ul gita* od Sunullaha Gajbija, *Devrijet ul aršijja* od Nijazi Misrija i *Devrijet ul feršijja* od Fahira Babe, sve ove devrijje su pisane u obliku kaside, dok je jedino Širijeva devrijja pisana u obliku košme. J. K. Birge u vezi ove devrijje donosi stav svog prijatelja Sulo Čela, učenog bektašijskog derviša iz Albanije koji je u razgovoru s njim rekao da je ova pjesma iako je nazivaju devrijjom, ustvari sejrijja, to jest pjesma koja opisuje stupnjeve duhovnog motrenja kroz sve cikluse stvaranja.[28] Pjesnik, ostvarivši najviši stupanj duhovne zbilje, koja je postojala još prije stvaranja svijeta, u prvom licu govori o njenom očitovanju kroz duhovnu povijest čovječanstva.

Cihan var olmadan ketmi ademde

Prije nego je svijet iz nepostojanja izronio
U osami sa Hakkom sam u jedinstvu bio
Da bih o Njemu dojam dobio On je sve stvorio
Ja sam taj koji je svijet nacrtao i obojio

U haljine sačinjene od elemenata sam se uvio
Iz vatre, vazduha, zemlje, vode sam se pojavio
Sa najboljim stvorenjem sam zemljom hodio
Isto koliko i Adem ja sam tad star bio

Iz kičme Ademove kao Šit sam izašao
Poput Nuha i ja sam u potop ušao
Jednom sam na svijetu Ibrahim postao
Sagradih Bejtullah, ja sam kamenje nosio

Kao Ismail ja sam se jednom pojavio
Isak, Jakub, Jusuf jednom sam bio
Kao Ejub sam se s' bolešću borio
Crvi su mi jeli biće, mnogo sam patio

Zajedno sa Zekerijom su me raspolovili
Zajedno sa Jahjaom su mi glavu odrubili
Dođoh kao Davud, mnogi su me slijedili
Često sam pečat Sulejmanov nosio

Blagoslovljeni štap ja sam Musau dao
Kao Ruh ul Kudus sam pred Merjemu stao
Svim evlijama sam vodič postao
Džibril-i Eminu sam desna ruka bio

Iz kičme svoga oca je Ahmed došao
Među vođe puta je Zulfikar sišao
Voljeh Ehli bejt prije nego je svijet nastao
Postajući rob, tajnu Zata sam otkrio

U sebi sam dugo, dugo razmišljao
Prije nego vidjeh mudžize ja sam vjerovao
Sa Šah-i Merdanom sam Duldula jahao
Opasao sam Zulfikar, ja sam ga nosio

Šerbet vina Sekuhum mi je duša popila
Ajn-i džem je počeo, ljubav se otkrila
Tajna hakikata se na mejdanu otvorila
Rodio sam mnoge tajne koje sam primio

Hidajet nam je od Allaha došao
Svako od nas je Resulullahu bejat dao
O sejr-i fillahu je haber stigao
Sa Šah-i Merdanom sam tajnu dijelio

Da obiđem krug svijeta ja sam došao
U erkan četrdesetorice ja sam ušao
Šah Velajeta mi je oko pasa pojas vezao
Selman-i Farisiju ja sam saptnik bio

Hvala Bogu, šta sam tražio to sam našao
Postadoh ruža, za slavujem sam plakao
U džem sa ehl-i bejtom sam sada ušao
Tepih na mejdanu četrdesetorice sam bio

Ikrar učinismo, na put stali mi smo
Ali svakome tajnu mi otkrili nismo
Na Kerbeli zajedno s Husejnom bili smo
Na zemlju sam pao i odjeću očistio

Na svijet prolazni sam često dolazio i išao
Sa kišama padao, sa travama rastao
U zemlji Rumelijskoj ja sam upućivao
Bektaš koji iz Horasana dođe sam bio

28 J.K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 122

Nekada se pojavih ko poslanik, nekad ko evlija
Nekad ko normalan čovjek, nekad ko divanija
Nekad se pojavih ko Ahmed, nekad ko Alija
Niko ne dozna moju tajnu, prepreden sam bio

Sada je Širi elhamdulillah izgovorio
Dođoh, odoh, a niko moj zat nije shvatio
Moju tajnu nikada niko nije otkrio
Svim stvorenjima ja sam brat bio

Bosnevi (19. st.)

Bosnevi je živio u devetnaestom stoljeću i jedan je od značajnijih bektašijskih pjesnika iz tog perioda. Sem toga što je bio Bošnjak, što se da zaključiti po njegovom mahlasu, o njemu ne znamo gotovo ništa drugo. Bektašije su se držale strogih melamijskih principa koji su zabranjivali dervišima isticanje samog sebe i sticanje bilo kakve svjetovne slave. Ovaj stav ponajbolje iskazuje bektašijski pjesnik Nutki u sljedećem stihu iz svog nefesa "zahid eyler ta'nimiz":

Nas slava ne interesuje
Iman u Hakka se krije
Za bektašiju slava nije
Mi smo robovi bektašije

Iz tog razloga imamo veoma malo biografskih podataka o velikom broju bektašijskih pjesnika, a pripisivanje određenih pjesama njihovim autorima vrši se na osnovu mahlasa, tj. pseudonima koji je taj autor koristio. Mahlas se najčešće nalazi u zadnjem stihu pjesme koji se naziva "šah bejt". Iako nemamo puno podataka o Bosneviju, ipak možemo zaključiti da je on imao veliki ugled u bektašijskim krugovima svoga vremena, a o čemu nam govori činjenica da je na jedan od njegovih nefesa muziku komponirao Perišan Dedebaba, koji je bio šejh centralne bektašijske tekije i vrhovni poglavar svih bektašija iz tog vremena. Evo tog nefesa zajedno s njegovom muzičkom kompozicijom u uššak mekamu:

Makamı vahdetten düştüm yabana

Sa mekama vahdeta sam ovamo došao
Put ispraznosti proputovah i dođoh
Tajne arifa neznalicama nisam kazivao
Tajnu arifa za sebe izabrah i dođoh

Ogrtačem sam sada sebe obmotao
Iznutra sam stalno sejrio, gledao
Na svijet dođoh, Adem sam postao
Sedam kata nebesa prođoh i dođoh

Džem ljubavi znaj da džem je evlija
Ne džemu evlija se piće ispija
U džemu sam našao Adema ja
Tragom istine lice provukoh i dođoh

Arif postani, o srce smireno i pričaj
Teslim budi muršidu, dušu obuzdaj
Skupini spašenih ja sam prijatelj znaj
Ljepotu Božje blizine ugledah i dođoh

Bosnevi moj je iz svoje suštine pričao
Ašik posta, Kamilove riječi je slušao
Ovo znanje sam sa skrivenog Lica čitao
Hiljadu godina namaz klanjah i dođoh

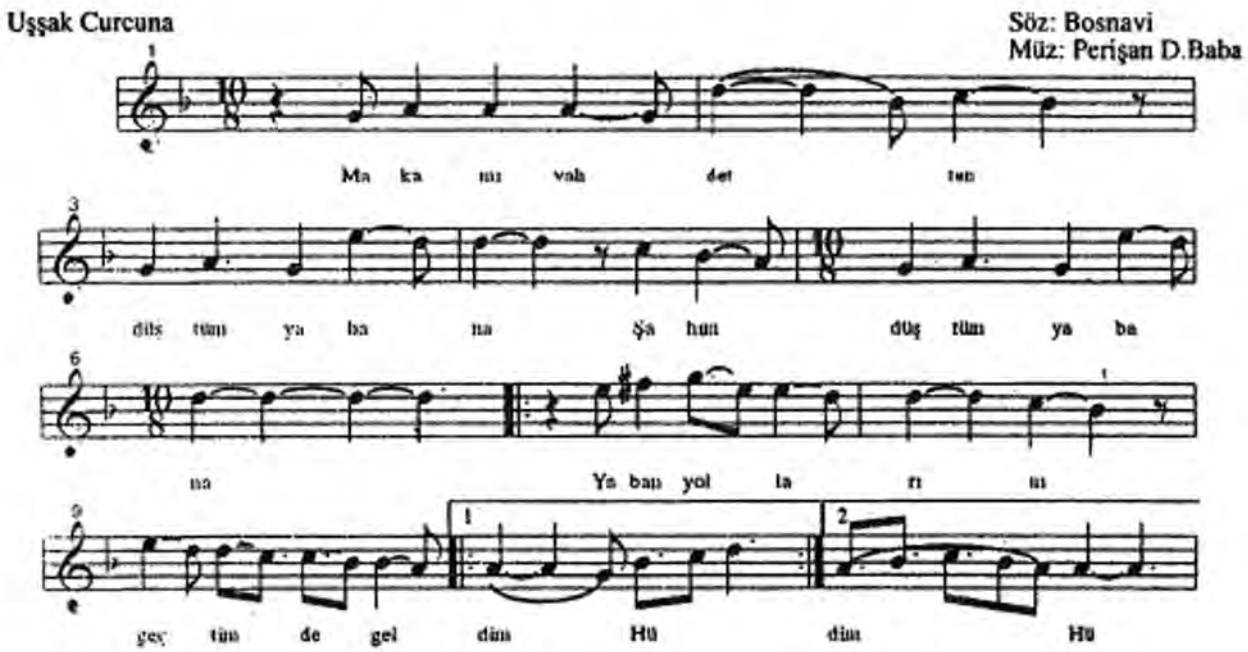

Bosnevijeva poezija nije nikada bila sakupljena u jedno djelo, već je ostala razbacana po raznim zbirkama bektašijske poezije. Vahit Lutfi Saldži, koji je jedan od najznačajnijih istraživača bektašijske literature iz dvadesetog stoljeća, kaže da je u različitim zbirkama poezije pronašao nešto više od petnaest Bosnevijevih pjesama.[29] Većina njih odnosi se na duhovni put bektašija.

Dervişim deyipte meydana geldin

Ja sam derviš govoreći na mejdan si stao
Možeš li ti svoje postojanje odbaciti?
Došao si na mejdan da bi se erkana držao
Možeš li tajnu tih erkana otkriti?

Put ljudi hakikata znaj da put pravi je
Slavuj aška to je, ruža ljubavi je
Vladanje Muhammeda i ćud je Alije
Možeš li napitak te ćudi ispiti?

Piru zbog erkana ti dođi služiti
Djela zbog imana ti kreni činiti
Ašk zbog svoje duše u bit usadi ti
Možeš li ogrtač ljubavi nositi?
Postojanje za nepostojanje dati
Nevjerovanje i vjeru voljeti
Srce svoje očistiti i izgraditi
Možeš li se od sumnje osloboditi?

Čega sve ovdje ima pogledaj
O lijepom i ružnom ne pričaj
Savjet Bosnevija saslušaj
Možeš li oči duše otvoriti?

U svojoj poeziji Bosnevi iskazuje veliku ljubav prema Hazreti Aliji i ehl-i bejtu. Bektašije Hazreti Aliju ne posmatraju samo kao historijsku ličnost već i kao duhovni realitet koji je postojao prije stvaranja svijeta. Oni smatraju da iako su Poslanik Muhammed i Imam Alija dvije odvojene historijske ličnosti u svom duhovnom biću oni su jedna duhovna zbilja.[30] Zbog toga kada bektašije oslovljavaju ovu duhovnu zbilju nazivaju je najčešće imenom Muhammed Alija. U sljedećem nefesu Bosnevi govori o tom uzvišenom statusu Imama Alije. Za ovaj nefes postoje dvije muzičke kompozicije koje se najčešće izvode uz pratnju saza.

29 Ismail Özmen, *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom IV, str. 213.

30 J.K Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 134

Kompozicija broj 1.

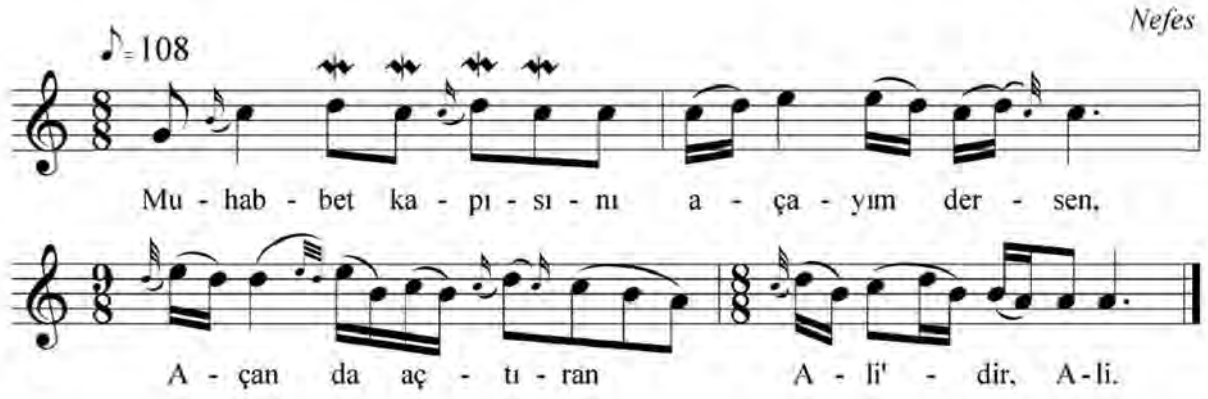

Kompozicija broj 2

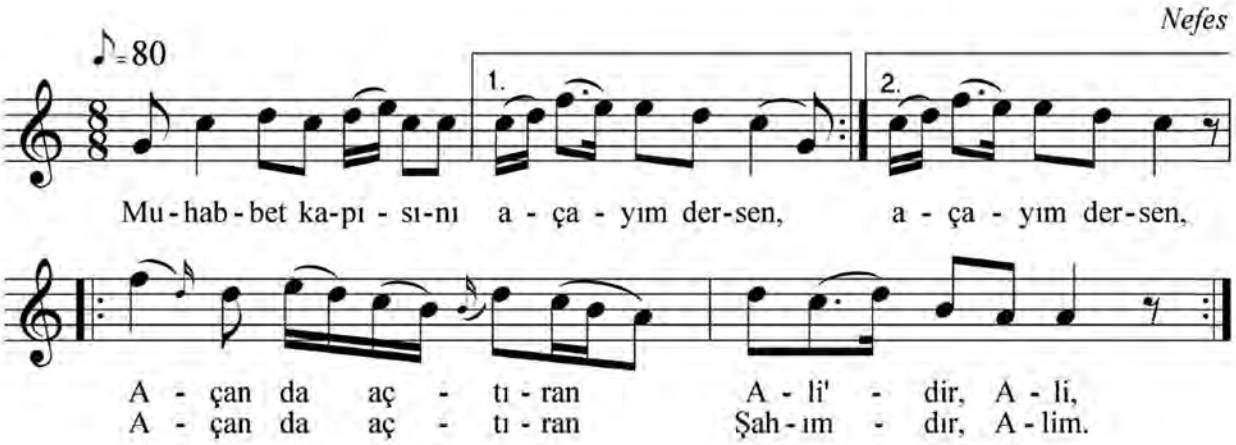

Muhabbet kapısın acayın dersen

Ako želiš kapiju ljubavi otvoriti
Otvarač i otvoreno je Alija, Alija
Ako želiš ljepotu istine motriti
Motrilac i motreno je Alija, Alija

Muhammed je vođa sveg postojanja
Na svijetu se otvori od puta tajna
Niko sem Alije o njoj nema znanja
Znalac i spoznano je Alija, Alija

Munkiri se u zemlju Šama vratiše
Mumini svoje hvale zapisaše
Na džemu evlija šerbet sipaše
Ko sipa i sipano je Alija, Alija

Dođi dervišu inat svoj ostaviti
Pronaći radost, srce očistiti
Odbaciti jastvo, sebe spasiti
Spasilac i spašeno je Alija, Alija

Ponos je postojanja, vođa je evlija
Ko ga ne poznaje ništa ne dobija
Iz Bosnevijevih očiju potok izbija
Ono što teče i za kog teče je Alija, Alija

Jedini biografski podatak koji možemo izvući o Bosneviju na osnovu njegove poezije jeste to da je bio učenik izvjesnog Hizir Babe, kojem je posvetio jednu svoju pjesmu. Prema Ismailu Özmen*u* ovaj Hizir Baba živio je i djelovao

u Kičevu, gradiću koji se danas nalazi na teritoriji Makedonije.[31] Iako je Bosnevi Baba iza sebe ostavio veoma mali broj pjesama, one su ipak veoma poznate i omiljne u bektašijskim krugovima. Sljedećim njegovim nefesom završit ćemo ovo izlaganje.

31 Ismail Özmen, *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom IV, str 213

Behey kardaş yolumuza giremzsin demedim mi

Prijatelju, našim putem ne možeš hoditi, ne rekoh li ti?
Našu tajnu sakrivenu ne možeš otkriti, ne rekoh li ti?

Tajnu svako ne spoznaje a onaj ko je zna ne izgovara je
Ćorav je ne prepoznaje, ne možeš je motriti, ne rekoh li ti?

Prvo muršida trebaš pronaći, pa zatim dugo ti gorko plači
Od Jezide sebe spasi, ne možeš se spasiti, ne rekoh li ti?

Dođi knjigu evlija spoznati, nemoj bez cilja zemljom lutati
K dvanaest Imama se vrati, ne možeš se razbuditi, ne rekoh li ti?

Erkane trojice i sedmorice slijediti, na hiljade devrana učiniti
Četrdesetorici se pokoriti, ne možeš kurban biti, ne rekoh li ti?

Uzvišeno ime Božje govoriše, Njegovom Licu sedždu učiniše
Na kamen svoje glave spustiše, ne možeš to učiniti, ne rekoh li ti?

Bosnevi je u samom iskonu bio, himmetom evlija se još tada opio
Od Alije je on znanje dobio, ne možeš ga shvatiti, ne rekoh li ti?

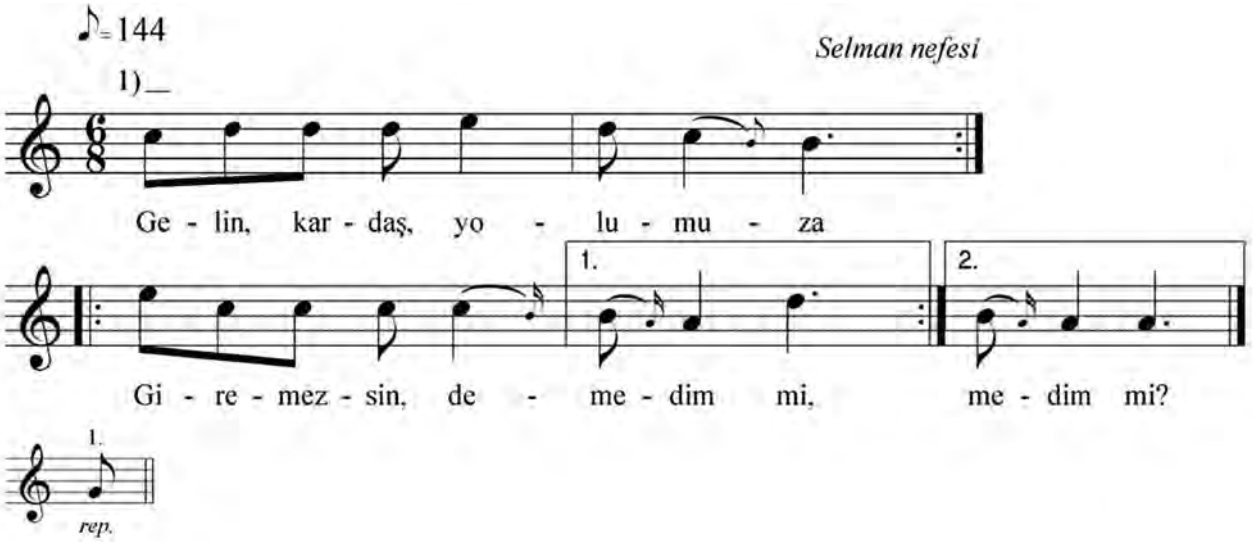

Hilmi Dede (19. st.)

Puno ime ovog bektašijskog šejha i darovitog pisca jeste Mehmed Ali Hilmi, dok se često uz njega dodaje i titula Dede, koja označava visoki rang u hijararhiji bektašijskog tarikata. Hilmi je rođen u Istanbulu 1842. godine, u ulemanskoj porodici. Njegov otac bio je Nuri efendija, jedan od poznatijih istanbulskih imama i alima.[32] Mehmed Ali Hilmi u bektašijski tarikat stupa u dvadeset i prvoj godini života. Još kao veoma mlad počeo je pisati svoj obimni divan, koji se ubraja u jedno od najljepših tesavvufskih djela devetnaestog stoljeća.

Ey dil sana noldu aceb

Ej srce što si začuđeno?
Ovo uzdisanje šta je?
Danju, noću, ječiš stalno
Tvoj evrad i zikr šta je?

Srce sebi voljeni postade
Vječno piti iz pehara stade
Svugdje ružičnjak nastade
Pa ubod od trna šta je?

Vrijeme za svakog prolazi
Ti u sebi Voljenog nalazi
Lice na ovom svijetu opazi
Drugost i ovaj pazar šta je?

Zuluf taj od noći crnji je
Ali znaj da vjeran nije
Mnoge strijele on donije
Al' nasuprot štita šta su?

Slavljeni ti je dobro dao
Dert ti je derman postao
U duši si voljenog našao
Žudnja za voljenim šta je?

Na šest strana si ti sam
Stvoren sa dvadeset osam
Tijelo ti je nebesa sedam
Okretanje svega šta je?

Na svijetu ko je slijep ostao?
Ko je velika uživanja našao?
Ko je radio i ko je gledao?
Izvor sve svjetlosti šta je?

Svijet stvoreni pogledaj
Zbog tebe postoji to znaj
Hakka nađi, istina postaj
Težnja odvojenosti šta je?

Nefs upoznaj, Hakka spoznaj
Drugo se ne vidi, to znaj
Hakku dođi, k' Hakku hodaj
Sejr unutar sejra šta je?

Sofija hajde uđi u jedinstvo
Ostavi svoje priče i mnoštvo
Gospodaru se daj u robstvo
Oholo ponašanje šta je?

Doći zemljom hakikata hoditi
Unutar sebe Hakka otkriti
Zikr Hakka uvjek govoriti
Dobitak od zikra šta je?

Baci svjetovne stremnje svoje
Neka te od Hakka ne odvoje
Za sve želje Allah dovoljan je
Ova nefs-i emmara šta je?

Svo svjetlo od Allaha došlo je
Odbaci blato i mišljenje svoje
Muršid nek popravi mane tvoje
Postojanje postojanja šta je?

Čovjeku je muršid trebao
Da bi u tren ući mogao
Kada je u ajn-i džem ušao
Onaj što ikrar ne zna, šta je?

Hilmi se za hakikat držao
Oblik mudrosti je kazivao
Iz hala je istinu pričao
Ej zahide, poricanje šta je?

Devetnaesto stoljeće bilo je težak period za bektašijski tarikat. Razlog je tome njegova oficijalna zabrana na teritoriji Osmanske imperije koja je uslijedila posije ukidanja janjičarskog vojnog korpusa 1826. godine. Bektašijski šejhovi i derviši proganjani su, a njihove tekije konfiskovane su

32 Mehmed Hilmi, *Mehmed Ali Hilmi Dedebaba Divani*, str. 3

Mehmed Ali Hilmi

od strane države i predate na upravljanje nakšibendijama.[33] Taj pritisak popustio je u šezdesetim godinama devetnaestog stoljeća, no ipak su se i dalje osjećale posljedice ne tako davnih progona. Jedna od tih posljedica bila je i stalna nakšibendijska prisutnost unutar bektašijskih tekija, iako su se bektašijski derviši i šejhovi vratili u njih i nastavili sa svojim djelovanjem, ipak su i dalje oficijalni pročelnici tih tekija bili nakšibendije koji su pokušavali očuvati svoje prisustvo i "uputiti" sljedbenike bektašizma na "pravi put". Ličnost koja je odigrala ključnu ulogu u suprostavljanju sve jačoj "nakšibendizaciji" bektašijskih tekija jeste Hilmi Dede, koji je bio veoma učen i uzorit čovjek pa su stoga i ulema i pripadnici ostalih tarikata na njega gledali s velikim poštovanjem.

Erenler meydanında sıdk ile

Iskreno na evlijanski mejdan
Allah, Allah, ilallah mi zikrimo
Sa aškom je naš evrad vječan
O Božjem Bitku mi mislimo

U džemu svemir jedno svjetlo je
Muršid do Hakka dolazi i staje
Muminima se ova sreća daje
Hvala Bogu naša duša zahvalna je

Porodica Muhammeda duša je nama
Četrnaest masuma, Dvanaest Imama
Još od iskona smo ljudi imana
Od našeg sunca je svjetlost dana

Sunce je Muhammed a mjesec Alija
Alija je Šah i vodič svih baš svih evlija
Putem Alije do Hakka dođe Hilmija
Na nebu istine naš pun mjesec sija

Godine 1896. Hilmi Dede postaje šejh Šahkulu Sultan dergaha, najveće bektašijske tekije u Istanbulu. Hilmijev divan koji je, kako smo već pomenuli, jedno od značajnijih tesavvufskih djela iz devetnaestog stoljeća, sastoji se od 2.666 stihova. Za razliku od ostalih bektašijskih pisaca, u Hilmijevom divanu preovladava oblik gazela, kojih ukupno ima 238, dok je samo 25 pjesama pisano u obliku košme.[34] Tematski, njegova poezija obuhvata cijeli spektar tesavvufske misli, od posvećenosti Allahu, ljubavi prema Poslaniku Muhammedu i ehl-i bejtu pa sve do najsuptilnijih irfanskih tema. Sljedeći njegov gazel odnosi se na tesavvufsko učenje vahdet-i vudžuda.

Yazdı levh-i kâinâta kilk-i kudret kâf u nûn

Pero moći kafa i nuna cijelo postojanje ispisuje
Od jednog pogleda se očitovanje svega prikazuje

Sebi Sebe ogledalom čini, stvarima imena daje
U nutrini se Božje Lice muminima pokazuje

Svako djelo postaje Onaj koji djelo čini, čovječe
Ko Skrivenu Riznicu shvata zauvjek mlad ostaje

Iako je u zahiru Ponos Poslanika u robovanju bio
U svijetu svjetosti i značenja vječan u beskraju je

Srce Adema je očitovanje Gospodara svih svijetova
Od ljudi znanja je onaj kome se ova tajna daruje

33 J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, str. 79

34 Ismail Özmen, *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, Tom IV, str. 439

Ko svako očitovanje vidi očitovanjem sifata Hakka
Spas u spoznaji nalazi, bez sumnje u dženetu je

Ispijaj ti čašu smrti sa aškom Hilmi Dede
“ Allahu se vraćamo” slušaj kako se kazuje

Hilmi Dede preselio je na ahiret 1907 godine, iza sebe je ostavio veliki broj učenika, jedan je od njih i Edib Harabi, koji je bez sumnje najznačajniji bektašijski pjesnik s početka dvadesetog stoljeća. Za kraj ovog rada donosimo sljedeći Hilmijev nefes koji govori o duhovnom ozbiljenju i upotpunjavanju.

Dost cemalin görmeğe

Ljepotu Dosta sam ugledao
Svaka veličina oko posta
Tragovima sam lice vukao
Iznutra i spolja lice posta

Duša je od aška provrela
Srce se srećom ispunilo
Svog Voljenog je našlo
Svaka noć meni dan posta

U zemlju Dosta sam stigao
Tamo sam Voljenog gledao
Na dolini i brdu nisam ostao
Svaka strana ravna posta

Sve planine, sva divljina
Zelenilom je pokrivena
Najveći praznik rindana
Svaki dan mi nevruz posta

Harf postade svaka prilika
I sadržaj i omot oblika
Zadivljenost mi je gramatika
Jedna tačka hiljadu riječi posta

Drugost ja sam ostavio
Voljeni je svijet ispunio
Pravce i strane sam izgubio
Svaki pravac svjetlost posta

Hilmi je na Pazar došao
I za svoju dušu izabrao
Dragulj iskonskoga aška
Ko misli da ga malo košta?

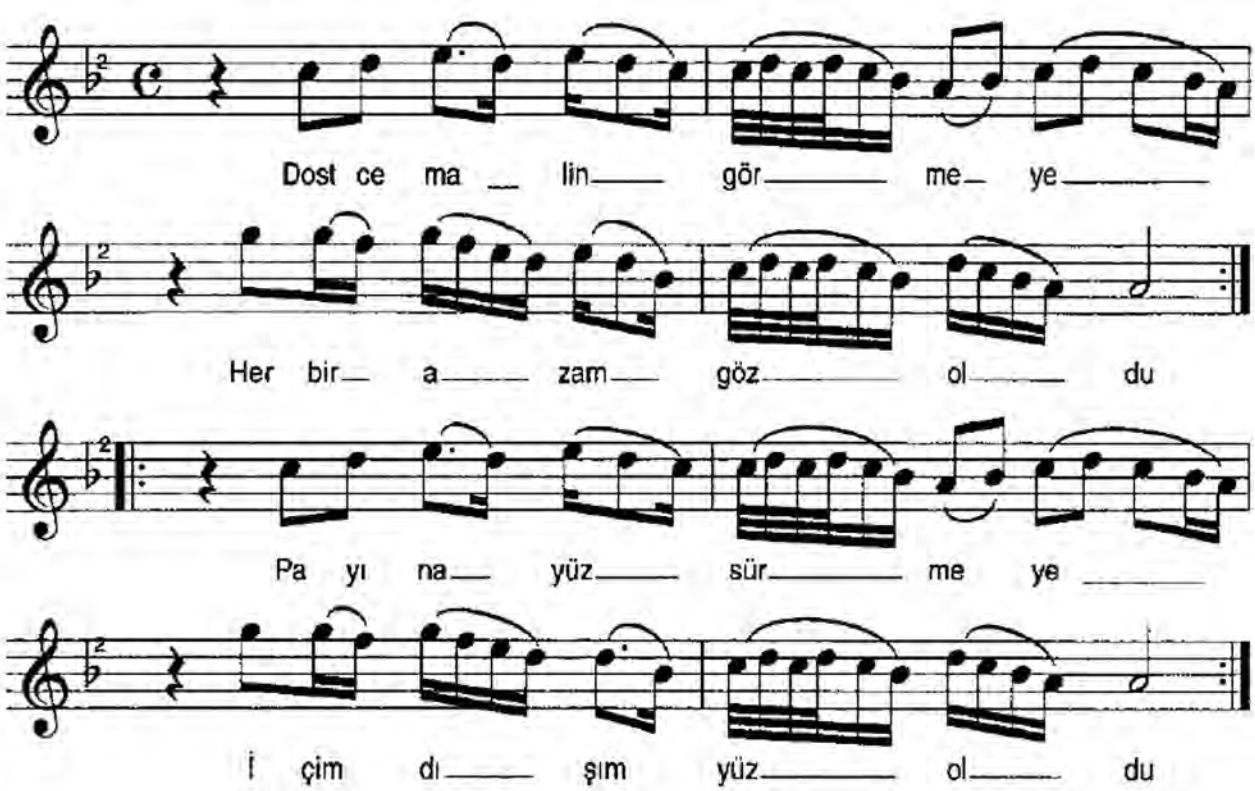

Rječnik manje poznatih orijentalnih termina i izraza:

Arif: Onaj koji je spoznao Boga Uzvišenog

Arš: Božansko prijestolje

Ašici: Zaljubljenici

Ašk: Najveći stupanj ljubavi, suštinska ljubav

Azrail: Jedan od četiriju uzvišenih meleka; zadužen za smrt živih bića.

Bejat: Zakletva šejhu s kojom se postaje murid, sljedbenik nekog tarikata.

Bejtullah: Božija kuća, najčešće se odnosi na Kabu.

Četrdesetorica: Odnosi se na posebnu grupaciju evlija kojih na svijetu uvjek ima četrdeset.

Četrnaest masuma: Četrnaest nedužnih, odnosi se na četrnaest članova ehl-i bejta koji su ubijeni od strane zalimskih vlasti kroz historiju. Radi se o djeci ehl-i bejtskih Imama.

Derman: Lijek, izlečenje duhovne boli

Dert: Duhovna bol

Devran: Krug, ciklus

Dost: Prijatelj, može se odnositi i na Boga Uzvišenog

Duldul: Deva Hazreti Alije

Dvadeset osam: U bektašijskoj književnosti često se sreće ovaj broj, radi se o hurufijskom učenju, jer u arapskom alfabetu ima dvadeset i osam harfova koji su duhovne zbilje od kojih je sastavljen čovjek i svijet.

Dvanaest Imama: Dvanaest ehl-i bejtskih Imama su duhovni nasljednici Poslanika Muhammeda, s.a.w.s., u bektašijskom tarikatu oni imaju prije svega status duhovnih učitelja.

Džan: Duša

Džem: Može se odnositi na tri stvari, prvo na jednu od uzvišenih postaja na duhovnom putovanju, drugo na bektašijski ritual ajn-i džem i pod tri može se odnositi na skup ljudi. Koje od ova tri značenja ima ovaj termin u pjesmama zavisi od konteksta u kojem je izrečen.

Džibril: Jedan od četiriju uzvišenih meleka, zadužen za donošenje objave.

Ehl-i bejt: Porodica Božijeg Poslanika

Erkan: Pravila duhovnog puta

Evlija: Svetac, Bogu bliski rob

Evrad: Posebna litanija koju uče pripadnici tarikata

Ezel: Iskon, period prije stvaranja svijeta.

Gulbenk: Gulbenk je bektašijska litanija koju svi derviši trebaju znati napamet i ponavljati svakog dana, u drugim tarikatima takve se litanije nazivaju imenom evrad.

Hajal: Kreativna duhovna imaginacija koja se ne treba poistovjećivati sa maštom.

Hakikat: Duhovna zbilja, istinska strana postojanja.

Hakk: Apsolutna Istina, Bog

Hal: Duhovno stanje

Hašimi Kurejši: Arapsko pleme iz kojeg je potjecao Božji Poslanik Muhammed, s.a.w.s.

Hašr: Sakupljanje na Sudnjem Danu.

Hazna: Trezor

Hidajet: Božija uputa

Hidr: Čovjek koji je poznat po tome što je pronašao izvor života koji se nalazi u dubokim tminama te će ostati živ sve do Sudnjega Dana.

Hikmet: Mudrost

Himmet: Duhovna pažnja, duhovni blagoslov

Hizmet: Služenje, odnosi se na služenje pripadnika i simpatizera tarikata duhovnim učiteljima i drugim ljudima.

Hrka, abu i post: Ogrtač, košulja i pustećija, karakteristična odjeća derviša

Hurija i Gilman: Džennetska posluga

Huve men Hu: Onstvo je samo On

Ikrar: Zakletva na vjernost s kojom se pristupa u bektašijski derviški red.

Iman: Istinsko vjerovanje u Boga

Irfan: Neposredna duhovna spoznaja

Israfil: Jedan od četiriju uzvišenih meleka, zadužen za uništenje svijeta.

Jezid: U bektašijskoj terminologiji ime drugog emevijskog halife koji je ubio Imama Husejna također se koristi da označi zlo u čovjeku.

Kadr i berat: Dvije svete muslimanske noći.

Kaf i nun: Dva harfa koja sačinjavaju riječ "kun", a koja je Božija zapovjed s kojom je sve stvoreno.

Kaf: Mitska planina koja je simbol duhovnog dostignuća.

Kalu bela: U bukvalnom prijevodu "kada su rekli da" a odnosi se na prije tjelesnom postojanje duša, tj. na iskon.

Kamil: Savršeni, duhovno potpun čovjek.

Keramet: Čuda koja Bog daje svojim prijateljima.

Kevser i Selsebil: Dva izvora u Džennetu

Kufr: Nevjerovanje, pokrivanje istine

Lejse fi-d dari gajruhu dejjar: Arapska izreka koja znači: "U kući nema nikog osim gazde."

Ma-i Main: Džennetske vode

Makad-i Sidk: Postaja duhovne iskrenosti

Mašuk: Voljeni

Matem: Prvih deset dana mjeseca muharrema u kojima se obilježava tragedija na Kerbeli.

Mazlum: Onaj kome je nanesena nepravda, obespravljeni.

Mejedan: Centralna prostorija u bektašijskim tekijama u kojoj se održavaju rituali ovog derviškog reda.

Mekam ul Emin: Postaja duhovne povjerljivosti.

Mekam vahdeta: Postaja jedinstva, prapostojanje.

Mensur: Odnosi se na Husejna ibn Mensura el Halldža, poznatog sufijskog šehida iz desetog stoljeća.

Mešreb: U bukvalnom prijevodu "mjesto sa kojeg se pije", a odnosi se na ideološki ili duhovni pravac u islamu.

Mikail: Jedan od četiriju uzvišenih meleka, zadužen za podjelu opskrbe.

Mumini: Istinski vjernici

Munkir: Negator, najčešće se odnosi na muslimane koji su nesvjesni duhovne istine pa je stoga poriču.

Muršid: Duhovni učitelj

Nefs: Duša

Nefs-i emmara: Duša sklona zlu

Nevruz: Perzijska nova godina koja nastupa 21. marta. Bektašije ovaj datum također smatraju rođendanom Hazreti Alije.

Nur: Svjetlost

Pir: Duhovni predvodnik, pročelnik tesavvufskog tarikata

Rehber: Zamjenik duhovnog učitelja

Rindan: Duhovno slobodna osoba, boem

Ruh ul kudus: Sveti duh, jedno od imena meleka Džibrila.

Šah Velajeta: Vladar evlijaluka, jedan od epiteta Hazreti Alije

Šah: Perzijski termin koji znači "vladar", kod bektašija ovaj termin najčešće se odnosi na Hazreti Aliju, no, također se može odnositi na nekog drugog duhovnog pročelnika pa i na Boga lično, sve zavisi od konteksta u kojem je izrečen.

Šah-i Merdan: Vladar Junaka, jedan od epiteta Hazreti Alije.

Šam: Oblast na Bliskom istoku koja obuhvata teritoriju današnje Sirije i Palestine.

Sejr-i fillah: "Motrenje ka Bogu", jedna od postaja duhovnog putovanja, sejr-i suluka. Baba Redžeb, bektašijski šejh iz dvadesetog stoljeća, ovu postaju opisuje na sljedeći način: "Sejr-i fillah se odnosi na to kada je čovjek obdaren džennetskim svojstvima, kada se ovo duhovno stanje dostigne toga trena se svi zastori sklone i čovjek počinje motriti svjetlost Božanske Spoznaje. Putnik se izgubi u Jedinstvu Božjem i ostaje u tom blaženom stanju dostižući beka billah – opstojanje s Bogom."

Sekuhum: Ispijanje, arapski termin koji bektašije često koriste, a potječe iz 21. ajeta sure Insan koji glasi: "We-sakuhum rabbuhum šeraben tahuuren" – Gospodar njihov će im dati da piju čista pića.

Sifat: Svojstvo, ova riječ najčešće se odnosi na Božja Svojstva.

Sirat: Most koji vodi ka Džennetu.

Sofija: Bektašije često koriste ovaj termin da njime označavaju lažne sufije. Vjerovatno je u upotrebu ušao iz antičke filozofije.

Tuba: Džennetsko drvo

Ustaz: Učitelj

Vird: Zikr u određenom obliku i količini koji uče pripadnici sufijskih tarikata.

Zahid: Asketa, pobožnjak

Zat: Bitak

Zulfikar: Mač Hazreti Alije

PREGLED KORIŠTENE LITERATURE:

Bashir, Shahzad: *Fazlullah Astarabadi and the Hurufis*, One World, Oxford, 2005.

Birge, John Kingsley.: *The Bektashi Order of Dervishes*, Luzac Oriental, London, 1937.

Ćehajić, Džemal: *Bektašije i Islam u BiH, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga V-VI, 1978, str. 91–98

Gölpınarlı, Abdulbaki: *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayinlari, Istanbul 2010.

Güzel, Abdurrahman: *Kaygusuz Abdal*, KTB Yayinlari, Ankara 1983

Hilmi, Mehmed: *Mehmed Ali Hilmi Dedebaba Divani*, Revak Kitabevi, Istanbul, 2012.

Koerbin, Paul V.: 'I am Pir Sultan Abdal', College of Arts University of Western Sydney, Sydney, 2011.

Özmen, Ismail: *Alevi – Bektaşi Şiirleri Antolojisi, Tom 1 – 5*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.

Puškinov afrički gen

Kur'anski motivi u Puškinovom ciklusu pjesama *Podražavanje Koranu*

Puškin iz Mihajlovskog (1824) piše: "Ja radim za slavu Kur'ana", te je za tri mjeseca napisao cijeli ciklus od devet pjesama s motivima Kur'ana. Puškinov stav prema Istoku, islamu i poslaniku Muhammedu, a.s., uvijek je bio jasan i pun poštovanja, što je iznenađivalo njegove savremenike. Prijatelji i poznanici nazivali su ga apostol Muhammedov

Piše: **Šaban Gadžo**

Aleksandar Sergejevič Puškin (1799–1837) *pjesnik ruske i crnačke krvi i mesa,* već je odavno *romantični mit* i *prva ljubav* za sve ljubitelje velike ruske književnosti. Njegov pradjed po majci bio je Ibrahim Petrovič Hanibal (1697–1781), Etiopljanin kraljevskog roda koji je kao rob *poklonjen* caru Petru Velikom. Naime, na samom početku 18. stoljeća trgovci robljem su s afričkih obala ugrabili jednog osmogodišnjeg crnog dječaka koji se zvao Ibrahim i brodom ga prebacili u Carigrad na pijacu robova. Historičari bilježe da je njegova sestra Lagan još dugo plivala za brodom koji je njenog brata zauvijek rastavio od nje, od porodice i voljene Afrike.

Gle ga, pravo je Arapče!

Sava Vladisavljević (1660–1735), Srbin rodom iz Foče, dragoman i tajni agent ruskih diplomata (kasnije grof Raguzinski, uspješne diplomatske karijere), "verovatno krade Ibrahima iz nekog turskog saraja u Carigradu i zajedno s drugim mališanima, dovodi ga (1707) na dvor Petra Velikog. Krstivši ga u Vilni, car mu daje ime Petar, koje Ibrahim ne htede nositi, već ga upotrebljavaše kao ime po ocu (srednje ime)" (M.M.Pešić, *Beskrajni Puškin*). Car mu, također, daje prezime Hanibal i ženi ga ruskom plemkinjom. Tu neobičnu povijest svog pretka Puškin je s *puno mašte i oduševljenja* opisao u romanu *Arapin Petra Velikog*.

Navodeći kur'anske odlomke, koje je Puškin upotrijebio kao motive za svoje pjesme, ne možemo a da se sa divljenjem i čuđenjem ne pitamo: Kako je uspio sa tako malo znanja o islamu i Kur'anu biti tako tačan, dobronamjeran i vjeran originalu? Bez sumnje, Puškin je dobro mislio, a misao i intuicija, kako kaže Ikbal, "vode porijeklo sa istog izvora i upotpunjuju se"

Taj afrički gen mogao se jasno vidjeti na Puškinu, pogotovo u njegovim dječačkim danima: tamna put, crna kovrdžava kosa, visoko čelo, bijeli zubi... Kada je stari ruski pjesnik I. I. Dmitrijev, pri posjeti porodici, Puškina ugledao takvog, uzviknuo je: "Gle ga, pravo je Arapče-crnac!"

Poeme K*avkaski zarobljenik* i *Bahčisarajska fontana* su prethodile ciklusu pjesama *Podražavanje Kur'anu* gdje pjesnik već uveliko koristi orijentalne motive. Posebno je to vidljivo u *Bahčisarajskoj fontani*. Pjesnik tu kao moto

citira Šejh Sadija: "Mnogi su, kao i ja, posjećivali ovaj šadrvan..." Poslije objavljivanja *Bahčisarajske fontane* pjesnika su počeli zvati "naš mladi Sadi".

Puškin je čitao Kur'an u periodu 1824–1825. godine, u prevodu M. J. Verskina, prije protjerivanja iz Odese. Neki autori navodili su da je ciklus ovih Puškinovih pjesama doslovna imitacija Verskinovog prevoda. Ali, naravno, da se takav stav ne može prihvatiti, čak i ako se uzme u obzir i sam pjesnikov naziv "podražavanje", jer se u svakoj pjesmi oslikava njegov individualni, pjesnički doživljaj svakog ajeta i svake kur'anske sure. Puškin iz Mihajlovskog (1824) piše: "Ja radim za slavu Kur'ana", te je za tri mjeseca napisao cijeli ciklus od devet pjesama s motivima Kur'ana. Puškinov stav prema Istoku, islamu i poslaniku Muhammedu, a.s., uvijek je bio jasan i pun poštovanja, što je iznenađivalo njegove savremenike. Prijatelji i poznanici nazivali su ga "apostol Muhammedov".

Dostojevski prepoznao duh Kur'ana u Puškinovom djelu

U svom obraćanju povodom obilježavanja godišnjice smrti Puškina, Dostojevski je istakao da Puškin ima jedinstvenu odliku umjetničkog genija, a to je "sposobnost saosećanja sa celim svetom i potpunog, gotovo savršenog preobraćanja u genije drugih nacija." Odnosno, kako u nastavku kaže, nije riječ samo o saosjećanju, već "upravo o zapanjujućoj savršenosti preobraćanja."

"Krstivši ga u Vilni, car mu daje ime Petar, koje Ibrahim ne htede nositi, već ga upotrebljavaše kao ime po ocu (srednje ime)". (M.M. Pešić, *Beskrajni Puškin*). Car mu, također, daje prezime Hanibal i ženi ga ruskom plemkinjom. Tu neobičnu povijest svog pretka Puškin je s puno mašte i oduševljenja opisao u romanu *Arapin Petra Velikog*

Ta Puškinova sposobnost jasno se ističe i u ciklusu pjesama *Podražavanje Kur'anu*. Pjesnik uzima kur'anske motive, dijelove sura i poetski ih obrađuje, vjerno prenoseći svaki preuzeti segment. Držeći se sadržaja kur'anskog teksta (koji je veoma lahko prepoznati u pjesmama), ti stihovi odražavaju i njegov stil i poetsku funkciju. Zato Dostojevski s pravom kaže: "...evo isto tako religioznih strofa iz Kur'ana ili *Podražavanje Kur'anu*: zar to nije musliman, zar to nije duh Kur'ana i mač njegov, prostodušna uzvišenost vere..." (Dostojevski, *Piščev dnevnik*).

Profesor orijentalne filologije na kazahstanskom nacionalnom univerzitetu Utegen Kumisbaev navodi da je to pjesničko tumačenje Kur'ana u kojem je Puškin pokušao izraziti svoja sopstvena religiozna osjećanja, crte svoje individualnosti, svoj optimistički ideal kreativnosti. Njega je Kur'an privukao kao povijesni spomenik, kao filozofija, ali isto tako on se interesirao i za njegovu moralnu i poetsku stranu:

I

Kunem se parom i neparom,
Kunem se mačem, borbom ljutom,
Kunem se zornjačom, svim žarom,
Kunem se molitvom u suton:

Ja te ne ostavih, zacelo.
Kog u sen mira s one strane
Uvedoh, ljubeći mu čelo,
Od zlog proganjanja ga braneć?

Zar nisam ja u dan taj žedan
Pustinjsku vodu tebi dao?
Zar ti ne dadoh jezik vredan
Pred čijom snagom um je pao?

Za borbu s lažju budi (h)oran,
Samo put pravde smelo gledaj,
Ljubi sirote i moj Koran
Dršćućoj tvari propovedaj.

(Pjesme se nalaze u: A. S. Puškin. *Lirika*. Beograd: RAD, 1979. Str. 100-106.)

Početni stihovi koriste se različitim kur'anskim odlomcima u kojima se

Navodeći kur'anske odlomke koje je Puškin upotrijebio kao motive za svoje pjesme, ne možemo a da se s divljenjem i čuđenjem ne pitamo: kako je uspio s tako malo znanja o islamu i Kur'anu biti tako tačan, dobronamjeran i vjeran originalu? Bez sumnje, Puškin je dobro mislio, a misao i intuicija, kako kaže Ikbal, "vode porijeklo sa istog izvora i upotpunjuju se"

Bog (dž.š.) zaklinje onim što je i u prvoj strofi pjesme spomenuto. Tako se u suri *Al-Fagr* (Zora) u prvih pet ajeta to prepoznaje: "Tako mi zore, i deset noći, i parnih i neparnih, i noći kada nestaje - zar to pametnom zakletva nije...?" Zatim u suri *Ad-Duha* (Jutro) prepoznajemo ostale stihove: "Tako mi jutra i noći kada se utiša - Gospodar tvoj nije te ni napustio ni omrznuo! Onaj svijet je, zaista, bolji za tebe od ovoga svijeta, a Gospodar tvoj će tebi, sigurno, dati, pa ćeš zadovoljan biti! Zar nisi siroče bio, pa ti je On utočište pružio, i za pravu vjeru nisi znao, pa te je na Pravi put uputio, i siromah si bio, pa te je imućnim učinio? Zato siroče ne ucvili, a na prosjaka ne podvikni, i o blagodati Gospodara svoga kazuj!" Dakle, jasno je da ova pjesma odražava cijeli sadržaj sure *Ad-Duha*.

II

Bojažljivi, ustaj:
U pećini tvojoj,
Gle, kandilo sveto
Do svitanja gori.

Ti molitvom strasnom,
Proroče, obori
Sve pečalne misli
I lukavi san holi!

Čuj, molitvu svu noć
Sam skrušeno moli,
Iz nebeske knjige
Do svitanja čitaj!

Elemente iz ove pjesme prepoznajemo u suri *Al-Muddattir* (Pokriveni) 1-7. ajeta: "O ti, pokriveni! Ustani i opominji! I Gospodara svoga veličaj! I haljine svoje očisti! I kumira se kloni! I ne prigovaraj držeći da je mnogo! I radi Gospodara svoga trpi!" Kao i u suri *Al-Muzzammil* (1-4): "O ti, umotani! – probdij noć, osim maloga dijela;. polovinu njezinu ili malo manje od nje; ili malo više od nje, i izgovaraj Kur'an pažljivo."

III

Miruje zemlja – a Ti čuvaš,
Nebeski svod nam držeć plavi,
Da se na zemlju on ne surva,
Pa da nas dole ne podavi.

Ti sunce pusti vaseljenom
Da sija zemlji protiv zala,
Ko svetim uljem natopljeno
Kandilo sjajno od kristala.

Molite Boga, On je velik:
Vetrove šalje; sparnog dana
Oblake prostre nebom celim;
I zemlji daje hlad od grana.

A On je blag: Muhamedu je
Otkrio mudrosti Korana,
Da vid nam magla ne okuje,
Da znamo i mi svetlost dana.

Nebo, Zemlja, Sunce, Mjesec: "I to što je nebeski svod osiguran Naše je djelo, a oni se ipak okreću od znamenja koja su na njemu." (*El-Enbija*, 32) "Allah je nebesa, vidite ih, bez stubova podigao...(*Er-R-ad*, 2)

"On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim...." (*Junus*, 5)

Vjetrovi: "On je Taj koji šalje vjetrove kao radosnu vijest milosti Svoje; a kad oni pokrenu teške oblake, Mi ih prema mrtvom predjelu potjeramo, pa na njega kišu spustimo i učinimo da uz njenu pomoć rastu plodovi svakovrsni; isto ćemo tako mrtve oživiti, opametite se!" (*El-A'raf*, 57)

Blagost: "On je doista blag i mnogo prašta." (*El-Isra*, 44)

Poslanik, a.s., i Kur'an: "A onima

koji vjeruju i dobra djela čine i vjeruju u ono što se objavljuje Muhammedu – a to je Istina od Gospodara njihova – On će preko hrđavih postupaka njihovih preći i prilike njihove će poboljšati." (*Muhammed*, 2)

Navodeći kur'anske odlomke koje je Puškin upotrijebio kao motive za svoje pjesme, ne možemo a da se s divljenjem i čuđenjem ne pitamo: Kako je uspio sa tako malo znanja o islamu i Kur'anu biti tako tačan, dobronamjeran i vjeran originalu? Bez sumnje, Puškin je dobro mislio, a *misao i intuicija*, kako kaže Ikbal, "vode porijeklo sa istog izvora i upotpunjuju se". To je otkrovenje svojstveno duši i ne može se naučiti iz knjiga. I kako neko reče: "Pogled na Puškina daje nam mogućnost da se putevi umjetnosti i religije predstave kao dvije paralele koje teže zajedničkom cilju u jednom drugom, nezemnom, eteričnom razmjeru." Napomenimo još i to da su poslije pjesnikove smrti, u njegovoj rukopisnoj ostavštini, pronađeni fragmenti prepjeva naše Hasanaginice.

O kako bi danas dobrodošao jedan takav genije, danas kada je opet aktuelan Krim, Bahčisarajska fontana i taj krvavi Istok! O kako bi dobro došao neko ko to sve razumije, voli i istinu govori! U nedostatku takve osobe utješimo se ovim riječima Dostojevskog: "Da je Puškin duže poživeo, i među nama bi, možda, bilo manje nesporazuma i sporova nego što ih je sada. Ali Bog je presudio drukčije. Puškin je umro u punoj snazi i sigurno je odneo sa sobom neku veliku tajnu. I, eto, mi je sada odgonetamo bez njega... (Dostojevski, *Piščev dnevnik*) ■

Koliko su Bošnjaci upoznati s gruntovnicom?

Bez grunta nema vlasnika, bez vlasnika nema naroda. U stvaranju države neophodno je voditi računa o svojoj imovini i imovini njenih državljana. Da bi jedan narod bio državotvoran, između ostalog, mora voditi računa o svom privatnom vlasništvu.

Piše: **Merima Hafizović**

Zašto Bošnjaci ne mare za grunt?

Neriješena pitanja vlasništva odnosno svojine tokom historije, nerijetko su bili uzrok brojnih problema i nesporazuma od političkih do onih međuljudskih. Mada će rijetko koji pojedinac braniti stajalište koje bi osporavalo značaj upisa imovine u gruntovnicu, evidentno je da Bošnjaci ovom pitanju ne posvećuju dovoljnu pažnju. Zbog čega im je gruntovnica toliko strana i šta učiniti da se jedan takav odnos izmijeni?

Ovako formulirano pitanje upućuje nas na dva aspekta problema. Prvi je uzrokovan historijskim razlozima, dok drugi treba tražiti u nepoznavanju važećih zakonskih propisa koji preciziraju postupak upisa imovine u gruntovnicu, kao i nepoznavanju ekonomskih procesa. Navedeni su razlozi kao generatori odnosa prema ovom pitanju u snažnoj, gotovo neraskidivoj vezi.

Što se tzv. historijskih razloga tiče, treba naglasiti da je ležeran odnos prema uknjižbi imovine, uzrokovan višestoljetnom praksom oduzimanja zemlje i imovine narodima Bosne i Hercegovine, pogotovo Bošnjacima. Naime, u SFR Jugoslaviji evidentno je da je bošnjački narod u velikoj mjeri izgubio osjećaj za privatno vlasništvo, jer su se bili spremni odreći komada zemlje za dječiji doplatak, koji se u tom momentu pojedincima činio kao najbolje rješenje teške finansijske situacije. (Ova činjenica nam dovoljno govori koliko je teško bilo bošnjačkim porodicama, a ujedno objašnjava svijest i nepoznavanje vrijednosti koju zemlja donosi.) Posljedice toga bile su dalekosežene. Također, prema ocjenama akademika Muhameda Filipovića, socijalistička Jugoslavija Bošnjacima u BiH uzela je 600.000 dunuma zemlje.[1] Sve to pozivajući se na agrarnu reformu, koja je možda po nekim bila i opravdana kada se uzme u obzir nemarno ponašanje nekih begova prema imovini i društvu, mada se nikako ne može time pravdati njeno provođenje. Ne smijemo zaboraviti Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća (1946)[2], Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta (1958) te zakoni koje govore o eksproprijaciji i zakoni o konfiskaciji imovine (Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije) koji su Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji "donijeli preko 80% industrije, pretežan dio bankarstva i skoro cijelu veletrgovinu. Veliki broj građana, građansko-pravnih lica, kao i stranih fizičkih i pravnih lica, ostao je bez cjelokupne imovine bez ikakve naknade."[3] Svi su oni doneseni pod krinkom zdravog socijalnog i političkog razvoja zemlje, što je polahko utjecalo na svijest ljudi da bi u SFR Jugoslaviji doživjelo svoj vrhunac.

1 http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/130545-Nad-Bosnjacima-izvrsen-ekonomski-genocid.html

2 Keleštura, Selver: *Oblici oduzimanja imovine građana i reprivatizacija (privatizacija) u Bosni i Hercegovini*

3 Keleštura, Selver: *Oblici oduzimanja imovine građana i reprivatizacija (privatizacija) u Bosni i Hercegovini*, GEODETSKI GLASNIK, Sarajevo, XXX: 1996, br. 31, str 13.

Prve začetke zemljišnih registara Bosne i Hercegovine srećemo u srednjem vijeku. Tako je s agrarno-zakonodavnim radom turskih sultana išao i rad na polju zemljišnih registara. Prvi popis zemljšta vezan je za ime sultana Sulejmana Velikog. Popis se zove imenom defteri atik, tj. stara gruntovnica. Unutrašnje protivrječnosti prisilili su osmanlijsku državu da izvrši reformu agrarne politike putem reforme zakonodavstva i reviziju deftera. Osmanska država u vremenu od 1858. do 1874. godine donosi Ramazanski zakonik, Zakon o tapijskim ispravama i vakufskom zemljištu te Zakon o slobodnom vlasništvu nad nekretninama.[4]

Dolaskom Austro-Ugarske uspostavljaju se gruntovnice kakve poznajemo danas. Austrougarska gruntovnica se uveliko oslanjala na tapije iz osmanskog vakta. *Zakon o zemljišnoj svojini (Ramazanski zakon)* i *Zakon o tapijama* prevela je i uz određene modifikacije ugradila u svoj sistem. Dokazi o vlasništvu bile su erazi-mirije u narodu zvane tapije. "Austro-ugarske vlasti zemljoposjednicima u Bosni i Hercegovini priznale su pravo vlasništva i nad kmetskim selištima, (uz evidenciju kmetovskih odnosa u teretovnici), a s druge strane povoljnom kreditnom politikom pokušavale su riješiti ove "individualnopravne" odnose. Svoje djelovanje na polju agrara austrougarske vlasti pokušale su riješiti donošenjem zakona koji će uz dosta povoljne uvjete omogućiti da se kmetovski odnos likvidira putem otkupa. Ovim su austrougarske vlasti tražile srednji put u rješenju agrarnog pitanja.(...) Po ovom Zakonu, kamata je smanjena na 4%, a rok vraćanja produžen na vrijeme od 30 do 50 godina. Treba napomenuti da je jednogodišnja rata za otplatu posjeda prema ovom Zakonu iznosila manje nego jednogodišnji hak (porez ili zarada). Međutim, bez obzira na navedeno, na taj se način od januara 1912. do kraja 1913. godine otkupilo 10.947 kmetovskih selišta. Razlazi za neuspjeh ovog srednjeg rješenja svakako su u pojačanom nacionalnom djelovanju koje je dolazilo iz susjedne Srbije."[5]

Vlasnik da bi ostvario svoje pravo na povrat stvari mora dokazati da je stvar njegovo vlasništvo (zemljišna knjiga) i da se stvar nalazi u tuženikovom posjedu.

Svoj uzlet agrarna reforma će doživjeti nastankom Kraljevine SHS koja će radikalno i nasilnim putem oduzimati imovinu bošnjačkom (muslimanskom) narodu. Iako je implementacija agrarne reforme imala kritičare među onima koji su je sprovodili, koji su smatrali da je ekonomski neefikasna, da je pravno nedovoljno

4 Begić, Mustafa: *Nekretnine u registrima*, GEODETSKI GLASNIK, Sarajevo, XXXV:2001., br.35, str. 5-6

5 Mupatčić, Edin: *Pravno-historijski kontekst agrarne eforme u BiH poslije Prvog svjetskog rata u Tranzicija (časopis za ekonomiju i političku tranziciju)*, Godina XIII, Tuzla–Travnik–Zagreb–Beograd–Bukurešt, 2011., Br. 27, str. 2-3

regulirana, to ih nije smelo u sprovođenju "otimačine". "Agrarna reforma u BiH nakon Prvog svjetskog rata, koja je provedena od Jugoslavije je bez presedana u cijelom svijetu, po svojem načinu i razmjerama, kako je sprovedena vodila je ekonomskom upropaštavanju muslimana Bosne i Hercegovine. Njom nisu pogođeni, kako se to htjelo prikazati, samo veliki posjednici, begovi i age, nego preko stotinu hiljada srednjih i sitnih vlasnika zemlje, čija je egzistencija uglavnom od toga zavisila. (...) Agrarnu reformu pratio je politički i vjerski pritisak kao i pljačka imovine, te napadi na život. (...) Odšteta za zemlju je bila mizerna, u državnim papirima, čija je nominalna vrijednost na burzi jako pala, tako da su odštete iznosile vrijednost jednogodišnjih prihoda na zemlju. Agrarna reforma uopće nije poboljšala život seljaka u Bosni. Dapače, agrarna politika dovela je do zaduženja seljaka i opadanja standarda."

Proces je nastavljen i u Kraljevini Jugoslaviji, "agrarna reforma je dobro izanaliziran projekat koji je imao jasan cilj, a to je pridobijanje srpskog – pravoslavnog stanovništva, koje je u ovom slučaju jedino u potpunosti od vladajućih monarhističkih krugova prihvaćeno kao državotvorno za ideju unitarne jugoslavenske države, ali i politike koju su vodili hegemonistički politički krugovi iz Beograda. Sa druge strane, kreatorima takve politike bilo je sasvim jasno da će muslimansko stanovništvo svoju cjelokupnu političku aktivnost podrediti interesima zemljoposjednika kao, ipak slobodno možemo reći, izumiruće intelektualne elite unutar bošnjačkog korpusa."[6]

Posljedni udarac privatnoj svojini u BiH zadala je bivša SFR Jugoslavija sa svojim socijalističkim programom društvene svojine. Keleštura tvrdi: "Prije svega korišteni su neekonomski, a naročito ratni metodi stjecanja vlasništva, mijenjan je vlasnik imovine još za vrijeme rata ili neposredno po njegovom završetku primjenom Zakona pobjednika (može se reći i silom zakona pobjednika). Naravno, u takvom procesu nisu poštovana prava čovjeka i građanina (pravo na imovinu), što je protivno proklamiranim principima socijalističkog društva i međunarodnim ugovorima koji uključuju zaštitu imovinskih prava čovjeka. Uzgred, da napomenemo da stjecanje vlasništva primjenom fizičke prisile, prisvajanjem privatne imovine ratnim metodama (izravno ili posredno) civiliziran svijet i humana društva već odavno ne primjenjuju. Utemeljena na državnom vlasništvu, stvorenom preraspodjelom vlasništva uz pomoć instrumentarija nepravednih i neekonomskih, Jugoslavija je od svog nastanka nosila klicu velike društvene nepravde. Po mnogima bila je to najveća nepravda do tada učinjena građanima Bosne i Hercegovine. Silom zakona dodjeljivana je imovina građana zaslužnim ratnicima, soluncima, partizanima i dr. s jedne strane, i stvaran ogroman fond državnog vlasništva, s druge strane."[7]

Zašto je potrebno imati uknjiženo privatno vlasništvo?

Uknjiženo privatno vlasništvo važno je radi pravnih, ekonomskih i socijalnih posljedica. "Prvo, uredan sustav vlasništva omogućuje da se iskoristi puni ekonomski potencijal imovine njezinim korištenjem koje nadilazi puko fizičko upotrebljavanje. Drugo, takav sustav ujedinjuje sve razgranate informacije o vlasništvu u jednu bazu podataka, time radikalno šireći potencijalno tržište svake nekretnine koje se više ne svodi na obližnje susjede ili rodbinu. Treće, sređeni vlasnički odnosi mijenjaju društveni kapital zemlje, čineći ljude odgovornijim pojedincima koji se više ne moraju prvenstveno oslanjati na tradicionalne lokalne zajednice da bi zaštitili svoje vlasništvo. Jednom kada je imovina uknjižena, vlasnik gubi anonimnost, postoji adresa na kojoj ga je moguće pronaći, a javna preduzeća poput elektroprivrede ili vodovoda mogu naplatiti svoje usluge. Bit je vlasništva sposobnost da ga se izgubi, i upravo mu ta mogućnost daje cijenu."[8]

Razlika između" posjeda" i" vlasništva" očituje se, dakle, u činjenici što je posjed pretpostavka pojedinih stvarnih prava, dok je vlasništvo jedno od stvarnih prava. Posjed se upisuje u katastar, a pravo vlasništva u zemljišne knjige (gruntovnicu). Vlasnik može prodavati, nasljeđivati, darovati, dizati hipotekarni kredit, dok posjednik ne može, odnosno ne bi trebalo da može u uređenom pravnom sistemu. Vlasnik je ujedno i posjednik, dok posjednik nije i vlasnik

Poznati filozof Ludwig von Mises rekao je: "...Ako historija išta može da nas nauči, to bi bilo da je privatno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima nužan uslov civilizacije i materijalnog blagostanja. Svaka civilizacija do sada bila je zasnovana na privatnom vlasništvu. Samo narodi koji su posvećeni načelu privatnog vlasništva uzdigli su se od neimaštine i proizveli nauku, umjetnost i književnost. Ne postoji iskustvo koje pokazuje da bilo koji drugi društveni sistem može da snabdjeti čovječanstvo bilo kojim postignućima civilizacije"[9].

6 Mupatčić, Edin: *Pravno-historijski kontekst agrarne reforme u BiH poslije Prvog svjetskog rata u Tranzicija (časopis za ekonomiju i političku tranziciju)*, Godina XIII, Tuzla–Travnik–Zagreb–Beograd–Bukurešt, 2011., Br. str 4

7 Keleštura, Selver: *Oblici oduzimanja imovine građana i reprivatizacija (privatizacija) u Bosni i Hercegovini*, GEODETSKI GLASNIK, Sarajevo, XXX: 1996, br. 31, str. 5-6.

8 H. de Soto: *The Mystery of Capital: Why Capital Triumphs in the West...*

9 Mises L., *Od plana do haosa*, Global Book, Novi Sad, 1999., str. 115.

Dok Mustafa Begić ističe: "Što razvijenija društvena zajednica to razvijeniji registri, veća briga o očuvanju registara kao nijemih svjedoka vremena i događaja. Očuvanje registara karakteristika je civiliziranih naroda. Registri u pravu, u obliku javnih knjiga, svoje korijene imaju u predhistorijskom vremenu, odnosno u vremenu nastanka prvih država, organizovanih zajednica."[10] Što govori da je bez uređenja odnosa između ljudi povodom stvari, bez očuvanja reda u pravnim poslovima povodom svojine, jednostavno nemoguće biti civiliziran, u krajnju ruku teško je biti slobodan (kad ovdje govorimo o slobodi, prije svega mislimo na ekonomsku slobodu). Jedan od prvih postulata ekonomskih sloboda jesu vlasnička prava koja se ne mogu provoditi bez uknjižbe. Poznato je da ekonomska prava uz socijalna i politička tvore civilna prava koja svoj izvor nalaze u ljudskim pravima. Ona se danas često spominju u zapadnom svijetu, odnosno Evropskoj uniji i njihova primjena neophodna je ukoliko se želi biti dio tima koji se zove EU.

Biti slobodan može onaj ko je ostvario materijalne uvjete za to i koji nastavlja stvarati uvjete za iste. Danas imamo velike korporacije, firme i pojedince koji u brojnim slučajevima pokušavaju prisvojiti ono što im ne pripada od zemlje, dijela stambenog objekta i sl. Postavlja se pitanje kako je to moguće u civiliziranom svijetu. Nažalost, naš sistem njeguje neslobodnu ekonomiju koja nas dovodi u rang sa zemljama Trećeg svijeta. (Ova usporedba, iako uvriježena, možda i nije najbolja kada vidimo da su zemlje Trećeg svijeta danas primjer gdje nedržavne, nezvanične strukture, pružaju određeni vid institucionalizacije vlasništva i štite ekonomske procese koji rađaju kapital.)

Da bi stvar bila jasnija, mi pomažemo necivilizirane i nelegalne pokušaje kada ne vodimo brigu o svom vlasništvu, posjedu, svojoj zemlji ili kući / stanu na način da nemamo nikakav dokument ili čak da imamo dokument ali on nejasno određuje vlasnika. U takvim situacijama velike kompanije i ostali uzurpatori na puno lakši način mogu "prisvojii" ono što ni pravno ni faktički nije njihovo. Mi sami sebi oduzimamo mogućnosti koje nam pravo i država daju, za koje smo se borili kao civilizacija. Kada se desi nepravda, mi se nađemo zatečeni, sa puno pitanja, kako to da nas država ne štiti? Niko se ne pita zašto je taj posjed godinama korišten, a nije upisan u gruntovnicu, odnosno zemljišnu knjigu iz koje crpimo pravo vlasništva, a ona nam daje sva prava jednog civiliziranog svijeta. Biti civiliziran znači voditi računa o svojim stvarima.

Jedan od najsvježijih primjera kakve posljedice ima neuknjižba nekretnine imamo sada uvezi poplava u BiH. Naime, otac je poklonio jednom sinu prvi sprat kuće, a drugi sprat drugom sinu. Otac-vlasnik koristi prizemlje i dozvolio im je prolaz kroz kuću i dvorište. Desile su se poplave, kuću je odnijelo klizište te je potrebna obnova kuće. Porodica se obraća državi za pomoć. Država je spremna pomoći, međutim... U gruntovnici nema upisa o izgradnji prvog i drugog sprata koji su naknadno izgrađeni i nema podataka o tome da je preneseno etažno vlasništvo (vlasništvo određenog posebnog dijela nekretnine) na sinove, tako da za državu taj vlasnik ima u vlasništvu samo zemlju i kuću od oko 60 kvadratnih metara.

Moramo znati da državni organi neće ići svakom pojedincu na vrata za informacije, već se obraćaju gruntovnici, gdje bi trebale biti smještene sve informacije o nekretninama njenih državljana.

Poslanik, sallallahu alejhi ve selem, u hadisu kojeg bilježi Ibn Madže rekao je: "Učite nasljedstvo i podučavajte druge nasljedstvu. Nauka o nasljedstvu je pola znanja. Ono se zaboravlja i prvo je što će biti uzdignuto od mog ummeta."

Što se tzv. historijskih razloga tiče, treba naglasiti da je ležeran odnos prema uknjižbi imovine uzrokovan višestoljetnom praksom oduzimanja zemlje i imovine narodima Bosne i Hercegovine, pogotovo Bošnjacima. Naime, u SFR Jugoslaviji, evidentno je da je bošnjački narod u velikoj mjeri izgubio osjećaj za privatno vlasništvo jer su se bili spremni odreći komada zemlje za dječiji doplatak, koji se u tom momentu pojedincima činio kao najbolje rješenje teške finansijske situacije

Institut vlasništva poznat je i u Šerijatskom pravu. Islam priznaje pravo pojedinca na privatnu imovinu i upućuje na njeno čuvanje. "Postoji konsenzus među islamskim pravnicima i društvenim naučnicima da islam priznaje i podržava pravo pojedinca na privatnu svojinu. Kur'an intezivno razmatra oporezivanje, nasljeđivanje, zabranu krađe, zakonitost vlasništva, preporuku da se daje milostinja i druge teme koje su u vezi sa privatnom svojinom. Islam također garantira zaštitu privatne svojine nametanjem stroge kazne lopovima. Muhammed s.a.v.s. je rekao da ko umre braneći svoju imovinu umire kao šehid."[11]

Na oprosnom je hadžu Vjerovjesnik, alejhis-selam, obraćajući se skupinama muslimana i ostavljajući im najvažnije životne poruke između ostalog rekao: "Vaša imovina, vaš ugled i vaši životi nepovredivi su jedan drugome, kao što je nepovredivovaj dan, u ovom vašem mjesecu i u ovom vašem gradu."

Vidimo da je musliman dužan da štiti svoju imovinu, svoje privatno

10 Begić, Mustafa: *Nekretnine u registrima* GG35/01, str. 5

11 Nomani, Farhad – Rahnema, Ali, s engleskog: Almasa Kapić; *Islamski ekonomski sistemi*, El-Kalem, Sarajevo, 1996.

vlasništvo na sve načine koji su dozvoljeni u državi, a ne protive se Allahovoj odredbi, upućujući ga na (halal) dozvoljene poslovne odnose. Mnogi će reći da pojedinac ne može ništa uraditi po tom pitanju i da na državi leži odgovornost. Dok čekamo da država obavi svoje, zašto mi ne bismo uradili svoj dio posla?! Zar nas Allah, dž.š., ne postiče na drugačiju vrstu razmišljanja: "Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok taj narod ne promijeni samoga sebe."[12]

Uloga države

Treba reći da ni složeni državni aparat Bosne i Hercegovine nije od velike pomoći građanima. "Država, kao instrument javnog interesa, "res publica," štiteći privatno vlasništvo i prava privatnih vlasnika, štiti i unapređuje i cijelo društvo."[13] Građani državni aparat (birokraciju) doživljavaju kao sistem upravljanja gdje vlast drže službenici, a da pri tom ne vodi računa o stvarnim interesima masa, što često nije daleko od istine. Mi ćemo ovdje biti objektivniji i reći da je to jedan relativno brojan službenički sloj koji radi u državnoj administraciji i raspolaže velikom društvenom moći i sigurno nije iznad zakona, nego je tu da sprovodi zakon.

U periodu od 2007. do 2011. godine Federalno ministarstvo pravde uradilo je veliki posao što se tiče registracije zemljišta u Federaciji BiH. Prepoznavši potrebu za značajnijim sređivanjem sistema katastra i zemljišnih knjiga, Bosna i Hercegovina i Međunarodna asocijacija za razvoj (IDA) zaključile su Sporazum o finansiranju – Projekt registracije zemljišta, koji je Predsjedništvo BiH ratificiralo u aprilu 2007. godine. Projekt je finansiran sredstvima kredita Međunarodne asocijacije za razvoj, sredstvima iz budžeta Federacije BiH i donatorskim sredstvima kroz tehničku podršku realizaciji Projekta. Nadležne institucije u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu od četiri godine implementirali su izuzetno značajne i zahtjevne aktivnosti na provođenju i intenziviranju započetih reformskih procesa u sektoru zemljišne administracije. Veliki pomak učinjen je na polju sistematske digitalizacije zemljišnoknjižnih uložaka, renoviranju i opremanju zemljišnoknjižnih i katastarskih ureda, smanjenju broja neriješenih predmeta u zemljišnoknjižnim uredima, izrada baze podataka katastra nekretnina i dr.

Međutim, projektom registracije nekretnina u FBiH nije u potpunosti završen posao.

Država je dužna nastaviti sa stvaranjem ambijenta u kojem će građani lakše dolaziti do rješenja za svoje probleme. Često puta (kao što vidimo) uključen je niz institucija u proces dolaska do gruntovnice, nerijetko tu nastaju najveći problemi. Oni idu u dva pravca, prvi je pretjerana birokracija[14] koja usporava i demotivira

građane u nastojanju da definiraju i pravno zaštite privatno vlasništvo. Drugi zadire u jedan od najosjetljivijih segmenata življenja čovjeka današnjice, a to su finansije. Kada razgovarate s građanima koji su završili proces uknjižbe, reći će vam da je bio neopravdano skup. Država mora troškove uknjižbe prilagoditi standardu građana. Sukladno tom, državi mora biti cilj da se imovina njenih građana uknjiži i u tom pravcu treba razvijati usluge zemljišno knjižnih ureda. Potrebno je više apelirati na građane, educirati ih i upoznavati s novim propisima. Najbolji primjer kako je

Agrarna reforma u BiH nakon Prvog svjetskog rata, koja je provedena od Jugoslavije bez presedana je u cijelom svijetu, po svojem načinu i razmjerama kako je sprovedena, vodila je ekonomskom upropaštavanju muslimana Bosne i Hercegovine. Njom nisu pogođeni, kako se to htjelo prikazati, samo veliki posjednici, begovi i age, nego preko stotinu hiljada srednjih i sitnih vlasnika zemlje, čija je egzistencija uglavnom od toga zavisila

12 Sura *Er-Rad*, ajet 11.

13 Štimac, Milko, Jovičić, Željana, *Tranzicija*; Vitez–Tuzla–Zagreb–Beograd–Bukurešt, br. 32., god XV, str. 108

14 "Jedna od osnovnih karakteristika birokratije je ta da birokrate "na vlast" ne dolaze putem izbora, već tako što ih postavljaju (zapošljavaju) druge birokrate. Ali, birokracija ne nastaje sama od sebe već je ! posledica odluka državnih vlasti da na birokraciju prenese dobar deo poslova koji bi, po pravilu, trebalo da pripadaju zakonodavnim telima. Na taj način razni biroi, kancelarije, uprave itd. Postaju kvazi-zakonodavne ustanove koje uzurpiraju pravo odlučivanja o stvarima o kojima ne bi smele da odlučuju."
Radivoje Ognjanović, 20.10.2011., Država i birokratija, http://katalaksija.com/2011/10/21/drzava-i-birokratija/
Ludwig fon Mises,

Proces je nastavljen i u Kraljevini Jugoslaviji, "agrarna reforma je dobro izanaliziran projekat koji je imao jasan cilj, a to je pridobijanje srpskog – pravoslavnog stanovništva, koje je u ovom slučaju jedino u potpunosti od vladajućih monarhističkih krugova prihvaćeno kao državotvorno za ideju unitarne jugoslavenske države, ali i politike koju su vodili hegemonistički politički krugovi iz Beograda

važno upoznavati stanovništvo s novim propisima jeste Zakon o porezu na nepokretnosti Republike Srpske. Stopa poreza ne može biti manja od 0,05% niti veća od 0,5%. Svaka općina u Republici Srpskoj utvrđuje svoju stopu poreza, a one se kreću oko 0,05% do 0,25%.

Kao što je ekonomski, pravno i socijalno važno za svakog pojedinaca da ima uknjiženu imovinu jednako i iz istih razloga važno je i državi da ima uređen sistem vlasništva.

Građani očekuju da će ostvarivanje njihovih prava i obaveza kod zemljišno knjižne službe biti pravično, profesionalno i povjerljivo. Kako bi došlo do toga, potreban je visok standard usluga i poboljšan kvalitet pruženih usluga.

U tom smislu, dobar sistem zemljišne administracije treba da: garantira vlasništvo i sigurnost posjedovanja imovine, doprinosi ekonomskom razvoju i smanjenju siromaštva, unaprijedi prostorno planiranje i razvoj infrastrukture, zaštiti zemljišne resurse i omogući zaštitu okoliša, obezbijedi sigurnost za kredite i razvoj tržišta nekretnina, podržava oporezivanje imovine i zemljišta, olakša upravljanje državnim zemljištem, umanji broj sporova oko nekretnina, olakša ruralnu zemljišnu reformu, uspješno se bori protiv korupcije, promovira ravnopravnost spolova i prava manjina kroz transparentnost procedura, obezbijedi statističke podatke kao podršku dobroj upravi. Sve to zaposlenici zemljišno knjižnih službi i ostalih službi koje se nalaze u lancu za uknjižbu imovine trebaju biti na raspolaganju građanima. Prije svega, trebaju se ponašati u skladu sa Zakonom te postupati ljubazno s građanima i pri tome voditi računa o njihovim pravima.

Za Mizesa, prva i osnovna dužnost svakog građanina jednog demokratskog društva jeste ta da se obrazuje i da prikupi svo neophodno znanje da bi na što kvalitetniji način obavljao svoje građanske obaveze. Poznato je da iz svake obaveze proizlazi pravo što je zasigurno dobar razlog i morao bi nas motivirati da posegnemo ka prikupljanju "svog neophodnog znanja".

Razlika između posjeda i vlasništva

Nekretnina bez obzira na nivo svijesti o značaju imovine nije nepoznat pojam, nego je, naprotiv, u širokoj upotrebi. Međutim, posjed i vlasništvo dva su pojma koji često bivaju poistovjećeni, što je greška. Pravo vlasništva stvarno je pravo na određenu stvar, koje ovlašćuje svog nosioca da s tom stvari i koristima od nje čini šta ga je volja te da svakog drugog isključi, ako to nije protivno tuđim pravima ni zakonskim ograničenjima. Dakle, riječ je prije svega o pravu i to o najopsežnijem i najjačem pravu unutar bilo kojeg pravnog sistema, kojeg karakterizira složenost (jer uključuje raspolaganje, korištenje, upotrebu, plodouživanje...). Zakon o zemljišnim knjigama FBiH, član 6. kaže: "U zemljišnu knjigu se upisuju sve nekretnine (obaveza knjiženja)" i član 8.: "Upis prava na nekretninama kao i upis svih promjena koje se tiču podataka u zemljišnoj knjizi je obavezan.Vlasništvo se dokazuje *vlasničkim listom.*" Zakon o stvarnim pravima FBiH, član 126. stav 2, za uznemiravanje vlasništva kaže: "Pravo na povrat stvari i na prestanak

uznemiravanja ne zastarjevaju.“ Što znači da vlasnik uvijek ima pravo pokrenuti postupak za povrat stvari u svoj posjed. Vlasnik, da bi ostvario svoje pravo na povrat stvari, mora dokazati da je stvar njegovo vlasništvo (zemljišna knjiga) i da se stvar nalazi u tuženikovom posjedu.

Važno je istaći da se sve nekretnine upisuju u zemljišnu knjigu. Osim toga, u zemljišne knjige upisuju se sljedeća prava: suvlasništvo i zajedničko vlasništvo; hipoteka i zemljišni dug; sudsko založno pravo, nadzaložno pravo; pravo dugoročnog najma i zakupa; pravo preče kupovine i pravo otkupa; stvarne služnosti; plodouživanje; stvarni tereti; prava korištenja. Svi upisi prava vlasništva s izuzetkom prava vlasništva vrše se u zemljišnoknjižni uložak zemljišta koje se opterećuje. Postavlja se pitanje kako steći pravo vlasništva?

Jedan od načina stjecanja prava vlasništva jeste kupovinom nekretnine. Potpisivanjem kupoprodajnog ugovora ne stiče se automatizmom pravo vlasništva nad nekretninom. Potrebno je upisati svoje pravo u zemljišne knjige. Stoga je potrebno da nakon svake kupovine nekretnine podnesete zahtjev za upis u zemljišne knjige. Zahtjev se podnosi zemljišnoknjižnom uredu Općinskog suda, na čijem se području nalazi nekretnina koja je predmet ugovora. Ujedno, treba s ispravom (kupoprodajni ugovor, odluka nadležnog organa) otići kod notara.[15] Profesorica Povlakić objašnjava: ”Postupak notarski obrađene isprave je poseban postupak propisan zakonom koji ima za cilj da u pravnom poslu dođe do izražaja prava volja stranaka, da pravni posao ne sadrži odredbe koje su protivne zakonu ili nisu provodive. U okviru postupka notarske obrade isprave, notar mora provjeriti da li su stranke sposobne i ovlaštene za poduzimanje određenog pravnog posla. Notar je dužan da ispita pravu volju stranaka, zatim da izjave volje stranaka jasno i nedvosmisleno pismeno sastavi u obliku notarskog izvornika. On je dužan da zaštiti neiskusne i nevješte stranke, kao i uopće da pouči stranke o pravnim posljedicama poslova koje poduzimaju. Notar u ovom postupku nastupa kao nezavisno treće lice sa zadatkom da podjednako zaštiti interese obiju stranaka.“[16] Sljedeći je korak podnošenje zahtjeva za upis vlasništva u zemljišnu knjigu. Uz zahtjev za upis i promjenu prava na nekretninama je neophodno priložiti:

Dolaskom Austrougarske uspostavljaju se gruntovnice kakve poznajemo danas. Austrougarska gruntovnica se uveliko oslanjala na *tapije* iz osmanskog vakta. *Zakon o zemljišnoj svojini* (*Ramazanski zakon*) i *Zakon o tapijama* je prevela i uz određene modifikacije ugradila u svoj sistem

– Posjedovni list i kopiju plana (ove dokumente možete dobiti u Katastru, ne smiju biti stariji od 6 mjeseci i moraju biti u originalu);

– Pravni osnov (ugovor, rješenje nadležnog organa ili druga isprava kojom se dokazuje pravo vlasništva na nekretninama – original ili ovjerena kopija);

– Rješenje o upotrebi objekta ili uvjerenje da je objekt sagrađen prije 1976. godine – ukoliko je isti uplanjen (ove dokumente možete dobiti u Urbanizmu – original ili ovjerena kopija)

– Uvjerenje da zemljište služi za redovnu upotrebu objekta – ukoliko se radi o izgrađenom gradskom građevinskom zemljištu (ovo uvjerenje može se dobiti u Urbanizmu);

– Rješenje porezne uprave o razrezu poreza na promet nekretnine;

– Za pravna lica: Rješenje registarskog suda – original ili ovjerena kopija;

– Dokaz o uplati takse (svaki sud utvrđuje svoju tarifu);

– Upis u zemljišnu knjigu dozvoljen je samo uz saglasnost lica koje je u vrijeme podnošenja zahtjeva upisano u zemljišnu knjigu kao nosilac prava vlasništva ili nekog drugog stvarnog prava koje se prenosi. Samim tim ovo odobrenje mora biti sastavni dio dokazne dokumentacije, bilo da je saglasnost dio ugovora ili se u zakonom propisanoj formi naknadno dostavlja.

”Upisom u zemljišnu knjigu u odnosu na stvarna prava na nekretninama ostvaruje se jedno od osnovnih načela stvarnopravnog uređenja – načelo publiciteta.[17] U zemljišnoj knjizi se publikuje sve što je bitno za određene nekretnine i one o tome pružaju vanjsku sliku. Njihova sadržina je dostupna svakome.”[18] Da bi ispoštovali načelo publiciteta potrebno je uknjižbu objaviti u Službenim novinama i dnevnim glasilima. Nakon isteka zakonski propisanog roka, nekretnina se upisuje u zemljišne knjige.

Zemljišno knjižni uložak ili ZK izvadak sadrži podatke o nekretnini koji su podijeljeni u tri dijela:

– List A koji predstavlja popisni list. U ovom listu unose se podaci o zemljišno-knjižnom tijelu kao npr. kuća, dvorište, vrt, oranica, gradilište i sl.

15 Služba notara je javna služba koju obavljaju notari, koji su samostalni i nezavisni nosioci te službe. Pravni poslovi koji za svoju pravnu valjanost zahtijevaju notarsku obradu isprava odnose se između ostalog na pravne poslove, čiji je predmet prijenos ili stjecanje vlasništva ili drugih stvarnih prava na nekretninama.

16 Prof. dr. sc. Meliha Povlakić , NADLEŽNOST NOTARA U BOSNI I HERCEGOVINI, juli 2012., Sarajevo

17 Publiciranje stvarnih prava pretpostavka je za njihovo dokazivanje i zaštitu. Da bi djelovala apsolutno, prema svim trećim licima (erga omnes), stvarna prava moraju biti vanjski vidljiva. To ima posebno značenje za sigurnost pravnog prometa. Publicitet stvarnih prava na nekretninama ostvaruje se njihovim upisom u posebne javne registre (kod nas su to zemljišne knjige).

18 Prof. dr. Duško Medić, *Novo stvarno pravo Republike Srpske*, Godišnjak fakultet Pravnih nauka, br. 1, juli 2011., str. 7-8

koji se označi brojem zemljišnoknjižne čestice po numeraciji zemljišnika. Često se navodi i površina čestice, ali nije pravilo.

– List B koji predstavlja vlasnički list. U ovom listu navode se podaci o vlasniku, odnosno vlasnicima.

– List C koji predstavlja teretni list. U ovom listu upisuje se tereti (ako ih ima), kao npr. hipoteka prema banci, teret na ime otkupa stana, pravo služnosti prema nekoj drugoj čestici i dr.

Posjed je faktička vlast nad stvari koju štiti zakon, što znači da postoji fizički odnos čovjeka i same stvari. Posjed se upisuje u katastar koji izdaje posjedovni list. Primjera radi, kad otac sinu ostavi nekretninu koja nije upisana u zemljišnu knjigu, sin je u ovom slučaju posjednik, odnosno korisnik nekretnine, ali nije vlasnik. Rok za zaštitu posjeda relativno je kratak – pravo na zaštitu posjeda prestaje protekom roka od trideset dana od dana kad je smetani saznao za čin smetanja i počinioca, a najkasnije godinu dana od dana nastalog smetanja. Pravo na zaštitu posjeda ostvaruje se u posebnom postupku pred sudom (postupak zbog smetanja posjeda) ili putem samopomoći.

Razlika između"*posjeda*" i "*vlasništva*" očituje se, dakle, u činjenici što je posjed pretpostavka pojedinih stvarnih prava, dok je vlasništvo jedno od stvarnih prava. Posjed se upisuje u katastar, a pravo vlasništva u zemljišne knjige (gruntovnicu). Vlasnik može prodavati, nasljeđivati, darovati, dizati hipotekarni kredit, dok posjednik ne može, odnosno ne bi trebalo da može u uređenom pravnom sistemu. Vlasnik je ujedno i posjednik, dok posjednik nije i vlasnik.

Za siguran pravni promet nužno je da se svaki pravni posao sklopi samo prema podacima koji se o nekretnini i vlasniku vode u zemljišnoj knjizi. Svi oni koji drugačije postupe imaju ogromne probleme i često puta ne mogu kupljenu nekretninu koristiti kao vlasnici, a dali su novac da bi to bili. Dakle, bez upisa u gruntovnicu nema raspolaganja imovinom, nema prodaje niti darovanja nekretnina. Zakon predviđa upis u zemljišnu knjigu kao modus stjecanja, "promjene" ili prestanka tih prava.

Pitanje koje se često postavlja jeste sklapanje ugovora o kupovini zemljišta na temelju posjedovnog lista. Može li se takav ugovor provesti u zemljišnoj knjizi odnosno gruntovnici?

Zakon je, naravno, precizirao i takve slučajeve. Naime, takav je ugovor moguće provesti kroz zemljišnu knjigu samo ukoliko se podaci iz ugovora u potpunosti slažu s podacima koji se o nekretnini i vlasniku (prodavcu) vode u zemljišnoj knjizi. No, vrlo je čest slučaj da se npr. nekretnina kupuje prema stanju katastra zemljišta (posjedovnom listu) ili prema nekim ranije sastavljenim javnim ili privatnim ispravama (kupoprodajnim ugovorima, rješenjima o nasljeđivanju i slično) a nakon toga se kupoprodajni ugovor ne može provesti u zemljišnoj knjizi.

> **Posjed je faktička vlast nad stvari koju štiti zakon, što znači da postoji fizički odnos čovjeka i same stvari. Posjed se upisuje u katastar koji izdaje posjedovni list. Primjera radi, kad otac sinu ostavi nekretninu koja nije upisana u zemljišnu knjigu, sin je u ovom slučaju posjednik, odnosno korisnik nekretnine, ali nije vlasnik**

Moguće je da su posjednik i vlasnik nekretnine različite osobe, ili se može dogoditi da se podaci o zemljištu razlikuju u broju nekretnina ili površini zemljišta. S obzirom da je postupak pred zemljišnoknjižnim sudom strogo formalan, sud je, između ostalog, dužan paziti da su podaci o nekretnini i vlasniku koji su upisani u ugovor identični onima koji se nalaze u zemljišnoj knjizi. Ukoliko se navedeni podaci razlikuju, zahtjev za upis vlasništva na temelju takvog ugovora u pravilu se odbija.

U kontekstu savremenih kretanja

U kontekstu savremenih kretanja, pogotovo u domeni evropskih integracija, ova pitanja zaslužuju daleko veću pažnju s obzirom na negativne reperkusije po vlasnike nekretnina. Na koncu, riječ je naprosto o civilizacijskim tekovinama. Michael Heseltine, ministar za prostorno uređenje u vladi Margaret Thatcher, rekao je: "Vlasništvo nad domom podstiče osjećaj nezavisnosti i samostalnosti što je temelj slobodnog društva."[19]

Jednu državu čini njen teritorij u zadanim granicama i stanovništvo koje živi unutar tih granica, iz čega država crpi svoj suverenitet. Pojednostavljeno, teritorij je zemlja (komad kopna, zraka i vode) i obuhvaća privatno vlasništvo ljudi, državnu imovinu i prirodna bogatstva, koja opet mogu pripadati ljudima (šume, izvori, pašnjaci), ali većinu teritorija čini zemlja pojedinaca. *Bez grunta nema vlasnika, bez vlasnika nema naroda.* U stvaranju države neophodno je voditi računa o svojoj imovini i imovini njenih državljana. Da bi jedan narod bio državotvoran, između ostalog, mora voditi računa o svom privatnom vlasništvu. Ako neka imovina koju jedno fizičko lice posjeduje nije upisana u gruntovnicu, država ga ne prepoznaje kao vlasnika te imovine. Samim tim, ovo fizičko lice onemogućava državi da ga zaštiti, da zna s čim raspolaže, gdje se šta nalazi i kakvu svrhu ima. Država nam daje način kako da zaštitimo sebe i svoju imovinu. Bez našeg djelovanja, država je nemoćna u zaštiti imovine u onoj mjeri u kojoj očekujemo to od nje. Precizno i jasno utvrđeno vlasništvo je i *de facto* i *de iure* tvoje vlasništvo. Niko ne može osporiti da ono pripada samo tebi.

19 Rowan Moore, 6.april 2014 URL: http://www.theguardian.com/society/2014/apr/06/margaret-thatcher-britains-obsession-property-right-to-buy

Vlasništvo podstiče osjećaj samostalnosti i pripadnosti državi u kojoj živimo. Vlasništvo stvara sigurnost i otvara mogućnosti. To je posao koji svaki čovjek treba uraditi samo jednom u životu. "Moje svojinsko vlasništvo omogućava mi da razmišljam o kući kao o ekonomskom resursu!"[20] Dulumi uknjižene zemlje potencijal su koji se može iskoristiti, dok dulumi neuknjžene zemlje mrtvi su kapital.

Ekonomista Hernando de Soto naglašava da nas osigurana i uknjižena vlasnička prava čine bogatijim i unapređuju uvjete života. On je utvrdio da bez jasno definiranog privatnog vlasništva, nerazvijene zemlje svijeta nikada neće dostići one razvijene. Privatno vlasništvo postavlja se kao nužnost ulaska u klub razvijenih zemalja svijeta.

"Brinući se o vlastitom sopstvenom interesu, starajući se da ga zadovolje uvećanjem dobara, kroz njihovu transformaciju u kapital, oni i ne znajući i ne hajući za to, doprinose i općem ekonomskom i društvenom razvoju. Jednom oslobođeni preduzetnički duh u ekonomiji – definiranjem vlasništva nad dobrima i njihovom transformacijom u kapital, širi se i na druge segmente društvenog, na politički život, stavove, matrice ponašanja... Nil Ferguson to je jednostavno izrazio zaključkom, iskazanim u knjizi "Uspon novca", da su u anglofonim zemljama glasači većinom i vlasnici imovine.[21]

Ono što je važno napomenuti jeste da nam uknjiženo pravo vlasništva zemljišta, kuće ili stana diže kreditni rejting. Banke neće ulaziti u nesigurne poslove s onima koji nekretninu imaju samo u posjedu, ali ne i u vlasništvu. Mi živimo u svijetu u kojem bez kredita mnogi ne mogu pokrenuti vlastiti biznis, kupiti auto, kuću ili stan.

Posljedica upisa prava u zemljišne knjige u svom punom obimu, prije svega ukazuje na značaj potrebe sređenog zemljišnoknjižnog stanja u potpunosti i usklađenog sa stvarnim stanjem koje je na terenu. To je preduvjet za pravni promet nekretninama te daljnji razvoj privrede i države u cjelini. Zemljišne knjige građanima, pravnim stručnjacima, državnim nadležnim tijelima, privatnim poduzećima i drugim zainteresiranim stranama olakšavaju izvršavanje administrativnih zadaća koje se odnose na zemljište. Činjenica je da, kada država ima uvid čime raspolaže kroz gruntovnicu, zasigurno da će joj to olakšati i ubrzati gradnju autoputa, željeznice, parkova, stambeno-poslovnih zgrada i svega onoga što doprinosi napretku i boljitku jedne države.

Bitno je reći da što duže čekamo s prenosom vlasništva, on postaje sve skuplji. Jer nije isto vršiti prenos s oca na sina i prenos sa čukundede na unuka. Jedan od razloga za to jese porez na promet nekretnine. Svaki kanton ima Zakon o porezu na promet nekretnine. Svaki od tih zakon ima stavku koja govori o zateznim kamatama ukoliko se na vrijeme ne plati porez, koje se kreće u visini do 0,06 %. Ujedno (istovremeno), svaki kantonalni zakon na drugačiji način uređuje poreske olakšice. Recimo, u Sarajevskom kantonu, kada je kupac član porodice šehida i poginulog borca, ratni vojni invalid i borac koji je u Armiji proveo najmanje 24 mjeseca za vrijeme rata, ne plaća porez na promet nekretnine, ako stambeno pitanje rješava prvi put. Dok u većini kantonalnih zakona o porezu na promet nekretnine porez se ne plaća na promet poljoprivrednog zemljišta. Postoji i mogućnost otplate poreza na rate. Iz čega vidimo da je jako važno informirati se o zakonu na promet nekretninama u svom kantonu pri stjecanju ili promjeni prava vlasništva.

Evropska unija ima stroga pravila po pitanju vlasništva jer su svjesni njenog značaja, dok kod nas većina stanovništva nije sigurna ni šta posjeduje. Kroz razgovor s građanima jasno je da nisu svjesni važnosti upisa prava vlasništva u grunt. Većina njih

zna da ima neke nekretnine, najviše u obliku neobrađenog zemljišta. Na spomen vlasničkog lista, posjedovnog ili bilo kojeg dokumenta koji ih veže za nekretninu, mnogi su zbunjeni i ne znaju da li išta od toga imaju. Sasvim je prirodno da su zbunjeni, s obzirom na situaciju, ali zbunjene ne primaju u Evropsku uniju. Zemljišne knjige na razini Evropske unije sastoje se iz dviju mreža zemljišnih knjiga koje djeluju na evropskoj razini.

To je EULIS (Evropska služba za informacije o zemljištima) internetski portal kojim se omogućuje pristup zemljišnim knjigama zemljama Evropske unije. Njime se poslovnim korisnicima omogućuje pristup informacijama o zemljištima i nekretninama u Evropi.

I Evropsko udruženje zemljišnih knjiga – ELRA – neprofitna je udruga u skladu s belgijskim zakonima koja se sastoji od 29 organizacija koje predstavljaju nacionalne zemljišne knjige 22 evropske države članice. Njezina je glavna svrha razvoj i razumijevanje uloge zemljišnih knjiga kada je riječ o nekretninama i tržištima kapitala.

Moramo početi razumijevati sintagmu vladavina prava. Vladavina

20 Veselin, Vukotić, prof. dr., Misterija kapitala, www.vukotic.cg.yu, str 4

21 Štimac, Milko, Jovičić, Željana, Tranzicija; Vitez-Tuzla-Zagreb-Beograd-Bukurešt, , br. 32., god XV, str..107

Pred Uzvišenim Stvoriteljem bit ćemo dvostruko odgovorni za našu zemlju. Jedna je ovozemaljska odgovornost, jer braneći svoju zemlju od nestanka mi na najbolji način branimo svoj biološki opstanak i pravo na život i sretniju budućnost. Na ahiretu ćemo biti pitani za imovinu kako smo je stekli i u šta smo je potrošili, a zemlja je naše neizmjerno bogatstvo koje nikada nije izdalo i iznevjerilo svog savjesnog i odgovornog vlasnika

prava znači izgraditi na legalan način nekretninu, sa svim potrebnim dozvolama, i onda tu nekretninu upisati u gruntovnicu, u koju je prethodno upisana i zemlja na kojoj se nekretnina nalazi. "Vlasnička prava iniciraju vladavinu prava... i čine ljude zainteresovanim za vladavinu prava. Prva stvar koju oni razumiju je da svako na ovoj planeti živi na dijelu zemlje."[22]

Kako izgleda kada kupimo kuću i ne upišemo je u zemljišne knjige ili, što je još gore, pristanemo na nelegaliziranu nekretninu? To je kao da pčelar sipa med u napuknutu teglu jer nema dovoljno novaca da uloži u teglu, pa veli: "Bolje išta nego ništa." Kratkoročno će možda imati koristi, ali dugoročno sigurno propada.

Moramo znati kome šta pripada i u kojem obimu. U suprotnom je nered, a on nam stvara osjećaj nesigurnosti, zatvara nam mogućnosti i na kraju nas siromaši. Pitanje koje sebi trebamo postaviti glasi: zašto je zapadni svijet, u kojem se posebno izdvaja SAD, tako bogat, a ostatak svijeta, uključujući i nas, siromašan? Odgovor je jednostavan: vlasnička prava jesu ta koja vode prosperitetu.

Prvo što su ljudi ikad imali jeste zemlja, a danas, da bi se znalo čija je zemlja, potrebno je imati vlasnički list. Vlasnički list tvojoj državi i svim stanovnicima na Zemlji daje na znanje da ti imaš vlasništvo nad njom, svojim komadom zemlje. "Prvi korak u tom procesu jeste jasno definiranje, formalizacija i pravna zaštita privatnog vlasništva nad dobrima od kojih može nastati kapital."[23] Ekonomista Hernando de Soto u svojoj studiji "Misterija kapitala" tvrdi da se "kapital ni ne može drugačije stvoriti nego formalizacijom sistema vlasništva. Kada se jednom utvrde i zaštite dobra kao nečija svojina, tek onda može početi proces njihove transformacije u kapital." Uspjeh razvijenih zapadnih zemalja De Soto vezuje za "rani razvitak sistema registracije i zaštite vlasništva, od svake kuće, svakog komada zemlje, svakog delića imovine, do poslednjeg pojedinca u društvu. Višestruki su pozitivni efekti koje sistem formalizacije vlasništva nad dobrima donosi ekonomiji i društvu: utvrđivanje njihovih ekonomskih potencijala, skupljanje razbacanih informacija, građenje odgovornosti ljudi – vlasnika imovine, omogućavanje razmjene dobara, spajanje ljudi – rast tržišta, te zaštita poslovanja."[24]

"Mi nemamo pravo odustati od svoje imovine koju su naši prethodnici marljivo i uz veliku muku stjecali. Nebriga o vlastitoj imovini je svojevrsna izdaja predaka, nacije i države. Pred Uzvišenim Stvoriteljem bit ćemo dvostruko odgovorni za našu zemlju. Jedna je ovozemaljska odgovornost, jer braneći svoju zemlju od nestanka mi na najbolji način branimo svoj biološki opstanak i pravo na život i sretniju budućnost. Na ahiretu ćemo biti pitani za imovinu kako smo je stekli i u šta smo je potrošili, a zemlja je naše neizmjerno bogatstvo koje nikada nije izdalo i iznevjerilo svoga savjesnog i odgovornog vlasnika. "Kuću nam mogu spaliti, pokretnu imovinu odnijeti i opljačkati, ali našu dragu i rodnu grudu uz Božiju pomoć ne mogu oteti sve dok se za nju svim dozvoljenim sredstvima i do posljednjeg našeg životnog daha hrabro i dostojanstveno borimo. Rekao je jedan mislilac: "Da bi zlo nadvladalo dovoljno je da dobri ljudi ne urade ništa." Gospodaru naš, molimo Te za pomoć i prisebnost u postupcima našim. Naoružaj nas strpljenjem, učvrsti korake naše i pomozi nas protiv naroda koji ne vjeruje!"[25] ■

22 Hernando de Soto, vidi http://www.povertycure.org/voices/hernando-de-soto/

23 "Formalizovana svojina obezbeđuje proces, oblike i pravila koja postavljaju dobra u stanje koje nam dozvoljava da ih ostvarimo kao aktivni kapital," i dalje: "Sistem formalizovane svojine je... omogućio rođenje kapitala," "The Mystery of Capital," Hernando de Soto, Black Swan, 2001, p. 44–45, citirano prema: Štimac, Milko; Jovičić, Željana, *Djelatnost kapitala*

24 "The Mystery of Capital," ibid, p. 47–62; citirano prema: Štimac, Milko; Jovičić, Željana, *Djelatnost kapitala*

25 Vakufska direkcija, URL: http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=20229: upozorenje-na-mogućnost-gubitka-vlasništva-nad-zemljom-u-rs&Itemid=457

Doista, svi smo odgovorni!

Na toj nepromišljenoj emotivnoj masovnoj histeriji poistovjećivanja s nekim ili nečim ("I ja sam Charlie") jahali su i komunizam / titoizam ("Svi smo Titovi...") i fašizam ("Viva il Duce") i Hitler, kolektivnim dizanjem ruke "I ja sam za Fürera". Ali, ljudska je masa takva. Kada vjetar savije jedan klas, sagne ih sve! Da sam se tamo zatekao, a znajući sebe, vjerojatno je da bi moj natpis na prsima bio drugačiji, ako bi ga uopće bilo: "Je suis moi" (Ja sam ja!). Pojedinac je temeljac i mjerilo svake demokracije, on daje svoj glas na izborima, svako čeljade pojedinačno i samo u svoje ime

Piše: **Stijepo Mijović Kočan**

Razumjeti da – oprostiti ne!

Jednu od uzrečica koje često koristim jeste ona koju sam prvi put čuo od Francuza: "Tout comprendre ce n' est pas tout pardoner (Sve razumjeti ne znači i sve oprostiti)". To je vrlo točno rečeno, istinito, a primjenjivo je u brojnim prigodama. Jedan od tih prigoda upravo je *Charile Hebdo*, francuski satirični tjednik koji je postao poznat u cijelom svijetu jer su "muslimanski teroristi", kako ih se imenuje, pobili ukupno dvanaest ljudi, većinom članova redakcije tog lista, osvetivši se tako što su njegovi karikaturisti – prema njihovu shvaćanju, a bit će prije prema shvaćanju onih koji su te mlade ljude obrazovali i odgajali za osvetu – svojim karikaturama vrijeđali njihovu vjeru i izrugivali poslanika Muhammeda. Nisu im to oprostili.

Izrugivali su se karikaturisti i stalno se izruguju i drugima: kršćanima, primjerice, židovima, malim i velikim slovom, svemu i svakomu. Crtaju Isusa razapeta na križu s penisom u erekciji i kojekakve slične prljave mašte. Kršćani se tomu ili nasmiju ili ne, ali – ne uznemiruju se suviše! Možda bi posve drugačije bilo kada bi crtač / slikar / karikaturist bio netko iz islamskog svijeta i iz neke od muslimanskih država?

Dakle, možemo razumjeti zašto su ti mladi Francuzi (u Francuskoj i rođeni) pobili one koji im vrijeđaju vjeru, ali opravdati taj čin – nikako nije moguće. Niti oprostiti, kao što im i nisu oprostili. (Likvidirani su ili bi im bile suđene dugogodišnje / doživotne robije da nisu, opravdano!) Pitanje je – što znači to "ne oprostiti"!? Zub za zub, glavu za glavu? Rat Europe i kršćanskoga svijeta u obrani od *uvrijeđenoga* i *razjarenog* islama? To tomu vodi! A tko je počeo? Karikaturisti? Ne bih rekao, ma koliko da su ti i takvi karikaturisti itekako odgovorni za zlodjela koja su se dogodila! Nije to niti malo bezazleno. To je zloguka opomena cijeloj Europi!

Posao karikaturista jeste upravo – pretjerivati! ("karikirati" i znači – "pretjerivati"), natovariti nekomu npr. nosatomu liku višestruko veći nos nego mu doista jest ili slično. Nama, čitateljima, uspjela karikatura često o nečemu ili nekomu kaže točnije, sažetije i istinitije nego sav ostatak novina! Zato karikatura i jeste toliko popularna i ubojita. U čitateljstvu obljubljena, a u politici – strah i trepet od nje. U društvima razvijene demokracije ima puno satiričkih listova i karikatura u njima (samo u Parizu dva, za koja znam!), a u još uvijek totalitarnim društvima, usuprot deklamativnoj demokraciji – statiričnih novina nema. Tako u Hrvatskoj danas nemamo niti jedan jedini satirički list. Tu i tamo neka novinska karikatura, možda štogod negdje lokalno, te zadnja stranica *Hrvatskoga tjednika* spašavaju čast hrvatske demokracije. Bez toga bismo bili u totalitarističkomu / totalnomu mraku!

Dakle, zapadne demokracije i zapadnjačka kultura uopće – njeguju satiru i karikaturu. Nema poštede ni za Boga ni za Isusa, Sina Božjega, koji je kršćanima ono što je muslimanima Muhammed – utemeljitelj islama. (Usput budi rečeno, islam ne isključuje iz vjerskih spoznaja prije Muhammeda neke starozavjetne osobe, a

ni Isusa, Issu, i njega se poštuje. Ali, u toj vjeri – bitan je Muhammed.

Nakon napada u Parizu, na jednoj od naših dalekoglednica, jedan visoki islamski vjerski dužnosnik vrlo razložno i smireno poziva muslimane da ostanu dostojanstveni i da se ne osvećuju za uvrede. To ohrabruje. Međutim, znači li to da su uvrede oprostili ili – nema oprosta... akumulira se bijes i čeka pogodan trenutak?!

Glupavo poistovjećivanje s očitim provokatorima u *Charlie Hebdou*

S kršćanske strane, sam Papa oglasio se s daleka puta i rekao: "Ne smije se provocirati. Ne može se izrugivati tuđa vjera. To nije uredu." Kada su ga novinari saletjeli time što je sa slobodom govora (ovdje karikiranja) i da je to jedno od temeljnih ljudskih prava, dodao je: "Oba su temeljna ljudska prava i ne može ih se kršiti!" Jasno je da Papa nije rekao "I ja sam *Charlie Hebdo*." To poistovjećivanje s jeftinim provokatorima zapravo je glupavo. Na toj nepromišljenoj emotivnoj masovnoj histeriji poistovjećivanja s nekim ili nečim ("I ja sam Charlie") jahali su i komunizam / titoizam ("Svi smo Titovi...") i fašizam ("Viva il Duce") i Hitler, kolektivnim dizanjem ruke i "ja sam za Fürera." Ali, ljudska je masa takva. Kada vjetar savije jedan klas, sagne ih sve!

Da sam se tamo zatekao, a znajući sebe, vjerojatno je da bi moj natpis na prsima bio drugačiji, ako bi ga uopće bilo: "Je suis moi" (Ja sam ja!). Pojedinac je temeljac i mjerilo svake demokracije, on daje svoj glas na izborima, svako čeljade pojedinačno i samo u svoje ime.

A što je s proklamiranim prihvaćanjem drugog i drugačijeg?

Očito je i nije potrebno ponavljati da kršćanski svijet svog "proroka" Isusa i svoje svece vizualizira, crta, karikira, ponekad i samog Boga. Za razliku od kršćana, muslimanski svijet u svojoj vjeri i u svojim bogomoljama – nikakvih ljudskih likova nema, premda je Muhammed, kao i Isus, bio stvarna osoba. Već iz duga imena / prezimena zna se čiji je sin, čiji unuk i praunuk. Međutim, njegovo vizualno predstavljanje u islamskoj vjeri – nije dopušteno. Na toj banalnoj razlici – uslijedila su brojna nerazumijevanja. Kršćani ne shvaćaju, ili makar ne uvažavaju takav svijet u kojem se bilo koga ne može predočiti, nacrtati pa i karikirati, a brojni islamisti ne shvaćaju kršćane koji – prema njima – ne drže ni do svoje vjere, a nekmoli da bi poštivali tuđu!

Na TV-u smo gledali žučne prosvjede muslimana u više država zbog najnovijeg broja *Charlie Hebdoa*, gdje na naslovnici karikirani Muhammed (kako ga vidi njegov crtač) plače i kaže: "I ja sam Charlie." Namjera je u osnovi plemenita: "I meni, Muhammedu, žao je što su ljudi pobijeni, nisu to zaslužili."

"Ne ubija se zbog Boga", kaže papa Franjo! Islam, to znamo, ubijanje u ime vjere ne odobrava. Međutim, ne odobrava ni karikiranje Muhammeda. Nu, nije ovdje u tomu poanta! Zlo je što na taj način i jedni i drugi, i kršćani i muslimani, ustraju u produbljivanju konflikata. *Charlie* uporno i dalje provocira, ne odustaje od svojih shvaćanja. Ne sluti na dobro. Nuždan je hitan summit (sastanak na vrhu) svjetskih vjerskih i inih moćnika o – međusobnom uvažavanju i točnom (zajedničkom!) utvrđivanju dopuštenog i nedopuštenog.

"...samoproglašeni europski patrioti kao da su zaboravili da su snošljivost prema drugima i drugačijima kao i spašavanje onih koji su u nevolji, temelji europskog humanizma", piše uvaženi Gojko Borić u HT-u (15. siječnja). Ha, lijepo bi bilo kad bi tako bilo, ali baš i nije. "Zapad je uvijek bio svjetionik slobode i uvažavanja razlika..." Ma da! Je li "uvažavanje razlika" i izrugivanje Muhammeda? Je li stvarna ili lažna pomoć spašavanje života onih koji se dave u Mediteranu u namjeri da uđu u Europu, a onda – nema ničeg ni drugog ni drugačijeg, nego svi morate biti isti kao i mi – škole na francuskom, francuski način života, sve francusko ili... Što? Idi van?! Vrati se tamo od kuda si i došao! Kako kad je Francuz i rođen u Francuskoj, ali nema mogućnosti biti drugačiji od ostalih Francuza?! K tomu je još i neuk, poluobrazovan, podložan indoktrinacijama, vjerskim osobito! Je li Europa dobra Samaritanka ili ofucana stara licemjerna prostitutka koja je od početka iskorištavala svoje imigrante, ne nudeći im ništa osim golog života, ostavivši ih da budu nitko – ako nisu nadareni nogometaši npr. pa će igrati u kojem klubu ili za francusku nacionalnu vrstu. O čemu je Europa do sada mislila kad je utrpavala u se milijune inovjerača, nekršćana iz inokultura? Je li mislila i o njima ili samo o sebi?

Europa je krivac, Francuska osobito

Evo dvije sličice, prva je povijesna, druga suvremena. U Konavlima se do danas sačuvala pjesmica: "Podpali smo pod Napuliona/ koga kunu sva crkvena zvona." Naravno da je tamošnji narod proklinjao okupatora koji je porobio dvije hrvatske slobodne državice (Republiku Poljica i Dubrovačku Republiku) jer su vojnici maršala Marmonta crkve po našim selima – pretvorili u štale za svoju konjicu. U istoj onoj župnoj crkvi u Čilipima u koju su Francezi "veživali konje" 1806., srpski su okupatori iskopali oči kipu Djevice Marije 1991.: ta je mučna slika obišla svijet. Niti je srpsko-montenegrijskim porobljivačima i pljačkašima smetalo što je Djevica Marija i njihova kršćanska Majka, niti je francuskim okupatorima i bezbožnicima bilo stalo što su naše crkve katoličke, kao i njihove, a i oni sami katolici. Nije bilo ništa od europske "snošljivosti prema drugima i drugačijima". Kako onda očekivati snošljivost francuskih i drugih europskih karikaturista prema drugom i drugačijem Muhammedu, on je izvan "zapadne demokracije", ali je njima i on u njoj i morao bi biti, u njihovim shvaćanjima, isti kao i ta demokracija!?

Druga sličica govori nešto posve drugo, ali moram prije objasniti okolnosti. U Parizu 1981. bio sam sudionik svjetskog festivala avangardnog pjesništva, recitirali smo u *Centru Georges Pompidou*, slušali jedni druge... Tri tjedna boravio sam tamo i svake sam se večeri vraćao pješice do svog hotelčića u *Quartier Latin*, prolazeći uvijek pored jedne male kopiraonice / knjižare / papirnice koja je do iza ponoći uvijek bila otvorena. Ponekad bih svratio, nešto i tržio, popričao malo s prodavačem, mladićem sličnim mom ranijem cimeru i prijatelju, studentu iz iste magrebske islamske zemlje za studentskih dana u Zagrebu. Bili su zemljaci i slični, ali ovaj, recimo da se zvao Ahmed, baš i nije pokazivao neke želje za razgovorom, osim površne ljubaznosti.

Meni su, prije puta u Francusku, u redakciji zagrebačkog časopisa *Most*, koji se i onda, kao i danas, tiskao na engleskom, francuskom, njemačkom... uvalili dvadesetak primjeraka najnovijeg broja, cijeli paket toga *Mosta* (*The Bridge / Le Pont / Die Brücke)* da ga odnesem u *Jugoslavenski kulturni centar,* koji je bio odmah prekoputa *Centra Georges Pomidou*, u samom središtu Pariza i da to ostavim tamo – "za prijatelje naših naroda i narodnosti"... "Nemamo kamo s tim, gle'te, sve pretrpano, mi se ne bavimo distribucijom, sami to podelite ostalim pesnicima!", rekoše mi tamo, oni već imaju knjige o kojima brinu, i uvališe mi reklamni letak na kojem je za taj festival bilo tiskano petnaest srpskih pjesnika u prijevodu na francuski, a od hrvatskih: Predrag Matvejević, ranije objavljena knjiga, i Miodrag Krleža. Da, "Miodrag Krleža", dobro ste pročitali. Toliko je jugoslavenskim diplomatima bilo stalo do "Titova prijatelja". Ipak, na također ranije prevedenoj noveli *Dieu Mars croate* pisalo je ispravno Krležino ime: Miroslav. (Pisao sam o tomu, vidi *Pariz – Pariz*, *U Kini i drugdje*, MH, 2002.)

Niti sačuvati to u svojim prostorijama ne htjedoše te sam teški paket morao odmah prtiti natrag u svoj hotelčić. Tad vidjeh da je ona knjižarica otvorena, Ahmed unutra... Bilo je to usred tada jakog političkog nastojanja u Jugoslaviji da se poštuju "nesvrstani" te da se *Most* tiska i na drugim jezicima, ne samo onima "eurocentričnim". Tako je u tomu broju *Mosta* bio jedan tekst preveden na arapski. Neka *Le Pont* proda komu hoće i pošto može, rekoh Ahmedu, ništa ne tražim zauzvrat. Bio je vrlo nepovjerljiv, čudno mu je to sve, zašto ne kažem cijenu... Sjetih se tada i pokazah mu onaj tekst na arapskom. Kada ga je vidio, na svom jeziku i pismu, bio je uzbuđen i u nekoj nedoumici. Pristao je to sačuvati (da ne teglim dalje u hotel), a ja ću navratiti navečer ili sutra.

Navratio sam sutradan, a Ahmed me dočekuje kao kralja, sjednite, pićence... Jasno mi je da se u međuvremenu posvjetovao s nekim. "Znate, dragi prijatelju, kada mi muslimani osvojimo Europu, znat ćemo cijeniti ovakve geste kao što je ova vaša!" Dobro se i danas sjećam tih riječi, sigurno sam bio zinuo dok sam ih slušao.

Nije uopće moguće da to što sam ja tada čuo nije čula i znala te da danas ne čuje i ne zna sigurnosna služba u Francuskoj. Kakve su njihove geste prema svojim muslimanima? Je li tempirana bomba u trbuhu Europe iskorištavati muslimansku radnu snagu, a zatim je puštati da se snalazi kako zna i umije, a onda joj zauzvrat – pružiti karikaturu Muhammeda? Jedinstveni francuski esejist Jean Casseau ima sjajnu knjigu *Kratko pamćenje.* (Trebalo bi je iznova čitati, prevedena je.) *Charlie Hebdo*, izgleda, ima tek dug jezik, a kratku pamet, ne tek pamćenje. Europa je sama kriva za svoju sudbinu neprilagođenih imigranata, ta i oni su "Božja stvorenja", rekla bi moja majka, ne tek imigranti!

Konačno, što je manje zlo: i dalje, iz lažne samilosti i još lažnije demokratičnosti, u svoj trbuh trpati nove i nove tempirane bombe, sa svakom novom najezdom imigranata preko Mediterana po jednu, ili spriječiti nove imigracije pod svaku cijenu – dugoročno gledano u obostranom interesu. Doista, što je manje zlo?!

U Hrvatskoj je moguće što drugdje nije – možemo se ponositi

Na jednoj karikaturi *Charlie Hebdoa* predstavnici sve te tri konfesije, biskup, imam i rabin, drže se pod ruku i složno marširaju. Za neke je muslimane i to bilo uvredljivo, jer je karikirano, a i nedopušteno je vizualiziranje Muhammeda. Pretjerano je (u ovom slučaju pretjerano naivno) misliti da će njih trojica ikada išta raditi zajedno – držeći se pod ruku. Međutim, koliko znam, jedino je u Hrvatskoj to ipak moguće. Kada nas s raznih strana, uz svesrdnu pomoć velikosrpskog diplomatsko-podzemnog rata protiv hrvatske države, optužuju za nacionalizam (osobito je takva unaprijed pripremljena paljba protiv novoizabrane predsjednice Hrvatske) – valja podsjetiti da je prije nekoliko godina Matica hrvatska upriličila da za istim stolom sjede, ne vis-a-vis, nego jedan uz drugog, okrenuti slušateljstvu – baš njih troje: biskup, rabin i imam. (Židovsku je zajednicu predstavljala ženska osoba, ali svakako s ovlaštenjima zastupanja te vjere! Kronika sigurno bilježi godinu i datum, nije to bilo tako davno, osobno sam prisustvovao tom predavanju u Matici: zanimljiv i – koliko znam – jedinstven događaj! Bila je riječ o mjestima na kojima se te tri monoteističke vjere dotiču pa i prožimaju, o zajedničkim ličnostima tih konfesija... Bez trunke sukoba, analitično i smireno!)

Nedavno izabrani novi zagrebački muftija dr. sc. Aziz ef. Hasanović, u povodu nemira i napetosti izazvanih nepromišljenim incidentima koje je svojim karikaturama izazvao *Charlie Hebdo*, zadovoljan položajem muslimana u Hrvatskoj, nudi Europi hrvatski model odnosa prema islamu: daj Bože da potraje zauvijek i da se ne pokvari, da ga kakva nepredviđena nepromišljenost, bilo od kuda, ne pokvari. Muslimani su doista integrirani u hrvatsko suvremeno društvo, tako da im je svima omogućeno da u punom smislu te riječi njeguju ne tek svoju vjeru nego i svoju kulturu, da su to što jesu i kao takvi poštovani i primljeni.

Međutim, što će tamo neka mala hrvatska "mlada demokracija" (a možemo se podičiti Ustavom iz 15. stoljeća, onim Poljičke Republike, u kojem piše o "bractvu i jedinstvu" didića i pučana) docirati velikoj i samozaljubljenoj staroj kurtizani koju su braća Kaoushi odjednom podsjetila da ima kuću punu muslimana!? Ona i dalje sve zna bolje! Pa i nas birokratizira i terorizira kao svoj gotovo pa nevažan dio!?

A kad još imamo "u okruženju" Srbina kojeg, tako piše bivši srbijanski veleposlanik u Zagrebu, "keva uči da u Hrvatu zmija čuči", a bivši hrvatski predsjednik mu odobrava i kaže kako je to "lijepo rečeno" i da će to kazati na nekom važnom mjestu", pa doista o toj (ili nekoj drugoj!?) zmiji (guji) progovori kao gost u izraelskom Knesetu, tko da takvoj Hrvatskoj i takvim Hrvatima išta povjeruje, ma kako dobra "manjinska rješenja" Hrvatska imala!?

Sve to, nakon prosvjeda u muslimanskim zemljama zbog još jedne karikature, ovog puta uplakanog Muhammeda, ma koliko da je njegova suza opravdana, sućutna i humana, podsjeća nas da smo uistinu svi odgovorni, kako bi napisao šjor Petar Šegedin, pokojni Matičin suobnovitelj, ne samo mi, Europljani. ■

BEHAR
ekonomski podlistak
godina II / 2015. / broj 2

Uvodnik

Traženje alternativa – financijski sektor pred katastrofom

Piše: **Faris Nanić**, urednik ekonomskog podlistka

FINANCIJSKI SEKTOR EKONOMIJE svakog društva suštinski bi trebao biti njezin lubrikant koji pomaže mehanizmu realnog sektora da ulaže i stvara novu vrijednost. U tom smislu mora biti dostatno reguliran kako ne bi iskočio iz svoje primarne funkcije te započeo vlastiti, nezavistan život, multiplicirajući monetarne i financijske agregate koji s realnim sektorom gube organsku vezu. U posljednjoj fazi takvog odvajanja, konsekventno dereguliran financijski sektor, počinje predatorski crpiti preostalu vrijednost iz realnog, potpuno ga gušeći, smanjujući time i sebi prostor, jer pauperiziran realni sektor ima smanjenu kupovnu moć, padaju potrošnja i krediti. Zbog toga je financijskim institucijama i poduzetnicima (spekulantima) od životnog značaja širenje na druga tržišta, odnosno globalizacija. Kako je davno primijetio rimski biskup Karol Woytila, jedina je provedena globalizacija ona financijska. Sve drugo bili su propagandni slogani (mobilnost radne snage, otvorene granice, slobodna razmjena dobara, znanja i usluga...).

Spekulantsko ludilo s financijskim derivativima, kreditnim SWAP-ovima, vrijednosnicama na buduću cijenu, opcijskim papirima, koje se preko tri desetljeća, zahvaljujući deregulaciji financijskog sektora i globalizaciji (samofinancijskoj) razvilo potpuno neovisno o stvarnim potrebama realnog sektora, osim što je potonji u mnogim zemljama svijeta dovelo do propasti, dovelo je i financijski sektor pred katastrofu. Naime, financijski sektor ne stvara vrijednost, već samo mrežu međusobnih dugovanja (kao i kocka) koje nastoji preliti na nekog drugog, ili premostiti uzimanjem od nekog drugog, recimo reprogramom kredita s kamatom na kamate, dizanjem kamatne stope centralne banke ili pak promjenjivom kamatnom stopom. Isto tako nastoji što više igrača uvući u taj rulet pa se posljednjih desetljeća do apsurda smanjilo aktivne kamatne stope na oročenu štednju, a štediše koje žive od svoga rada uputilo na financijska tržišta kroz navodno sigurne (osigurane ili hedge) fondove čije su dionice kupovali, primamljeni obećanjima o višim prinosima od aktivne kamatne stope. Slom se dogodio 2008., kada se financijska piramida, dobrano izgrađena izmišljanjem i višekratnom prodajom spekulantskih papira na neotplative hipotekarne kredite osiromašenoj srednjoj klasi u SAD i Britaniji, urušila nakon što su posljednji u nizu "investitora" shvatili da uložen novac nikada neće vidjeti. Stradali su tada banke, osiguravatelji njihovih depozita i "ulaganja" spomenute vrste, financijske tvrtke koje su se bavile samo spekulacijama, brokeri.... No, posljedice je trpio realni sektor jer više nije mogao doći do sredstava za financiranje svojih proizvodnih i realnih uslužnih djelatnosti. Tada se svjetska elita odlučuje za potez bez presedana, financijaši će, zbog stabilnosti sistema, biti otkupljeni javnim novcem, odnosno budžetskim sredstvima. Od svoga spekulantski očekivanog novca odustat će dužnici primarnih kredita, uz gubitak kuće pod hipotekom jer se dug, ma kako nerealan bio, mora vratiti, te posljednji u nizu pušioničara koji su kupovali bezvrijedne, u celofan fondova umotane papire, bazirane na primarnim, neotplativim kreditima.

> **Financijski sektor ne stvara vrijednost, već samo mrežu međusobnih dugovanja (kao i kocka) koje nastoji preliti na nekog drugog, ili premostiti uzimanjem od nekog drugog, recimo reprogramom kredita s kamatom na kamate, dizanjem kamatne stope centralne banke ili pak promjenjivom kamatnom stopom**

I bi svjetlo. I vidješe bogovi da je dobro. I nastaviše dalje spekulirati, s nešto promijenjenim pravilima, ovog puta sve više na osnovne robe (nafta, voda, plemeniti metali....). Suštinski se ništa nije promijenilo, ali se javni novac iskoristio za otkup *kockarskih* dugova, dok se sistem nije nimalo reformirao, a prevladavujuća ekonomska doktrina još se u politikama zemalja nije dala izazvati, a kamoli potisnuti od konkurentskih, iako su one u javnosti sve češće prezentirane. Danas je situacija još gora, čak i Njemačka bilježi skromne stope rasta BDP-a, koji se ipak računa sa stajališta potrošnje. Iz financijskim spekulacijama generirane ekonomske krize stvarno nitko nije izašao, neki se samo s njom zbog prethodne akumulacije bolje nose.

Zbog toga je važno, i na stranicama ovog podlistka, pokrenuti dijalog o postojećem stanju i alternativama, temeljenim na razvojnom konceptu za sve, na prirodnom, uravnoteženom, sebi sličnom rastu kao zakonitosti sudbine čovječanstva. Stoga smo počeli davati prostora i drugim, već donekle afirmiranim konceptima, nastavit ćemo tako i dalje, a nadamo se da ćemo izazvati veće znalce od nas da se u raspravu uključe argumentima i za i protiv. Vrijeme pred nama, iako krizno i naizgled depresivno, zapravo je vrijeme izazova i šanse za novi početak, odnosno nov razvojni ciklus, temeljen na moralnim načelima prava na usklađen razvoj svih. ■

Cijene nafte – nagli rast u neočekivanom trenutku

Globalna potražnja za naftom rast će u 2015. godini sporijim tempom od očekivanog usprkos padu cijena nafte, saopćila je Međunarodna agencija za energetiku (IEA) 15. prosinca. IEA je upozorila da s daljim padom cijena nafte raste rizik od socijalne nestabilnosti u zemljama-proizvođačima tog energenta

IZGUBLJENI PRIHODI od izvoza nafte mogli bi u 2015. godini iz privreda na Bliskom istoku i u srednjoj Aziji izvući ukupno do 300 milijardi dolara, 21 posto bruto domaćeg proizvoda zemalja Vijeća za suradnju u Perzijskom zaljevu (GCC), uslijed oštrog pada cijena sirove nafte, izračunao je početkom godine Međunarodni monetarni fond. Privrede ovisne o izvozu nafte, Katar, Irak, Libija i S. Arabija, bit će najteže pogođene 50-postotnim padom cijena nafte, objavio je MMF u prognozama za Bliski istok i srednju Aziju. Cijene nafte kreću se trenutno blizu najnižih razina u šest godina, uslijed očekivanja obilne opskrbe te neočekivano velikom proizvodnjom nafte iz škriljca u Sjedinjenim Američkim Državama, objavila je 22. januara *Al Jazeera*. MMF naglašava da se pad cijena sirove nafte neće odmah preliti u velike dobitke za uvoznike nafte na Bliskom istoku i Centralnoj Aziji, zbog slabijih izgleda rasta ključnih trgovinskih partnera – eurozone i Rusije. MMF je u januaru snizio prognozu rasta svjetske ekonomije za 2015. godinu na 3,5 s 3,8 posto iz oktobra te znatno snizio prognoze za izvoznike nafte Rusiju, Nigeriju i S. Arabiju. U MMF-u ocjenjuju da gotovo svaku zemlju izvoznicu na Bliskom istoku i u srednjoj Aziji očekuje u ovoj godini budžetski manjak zbog pada cijena nafte. To ih je navelo da snize izglede rasta za tu regiju u 2015. godini na 3,4 posto.

Zamke jeftine nafte

Nafta je sve jeftinija, ali to nam se može obiti o glavu, ocijenio je u komentaru krajem decembra urednik privredne redakcije *Deutsche Wellea* Henrik Behme. On smatra da je sadašnji "nemir samo nagovještaj oluja u sljedećoj godini ako cijena nafte ne napusti zonu apsurda. Ako cijene i dalje budu padale, zona eura mogla bi još dublje zaglibii u zamku deflacije, kada je novac zapravo vrijedniji od robe". Drugim riječima, ljudi odlažu kupovine, a firme investicije – jer bi sve moglo biti još jeftinije. Zbog smanjene potražnje, cijene dalje padaju – prijeti duga faza stagnacije. Primjer je Japan, treća ekonomija svijeta. Ozbiljne turbulencije prijete Venecueli ili Rusiji, zemljama koje su zavisne od prihoda od nafte. Kada je riječ o Rusiji, mješavina sankcija i pada cijena nafte već pokazuje velik efekt. Nacionalna je valuta u slobodnom padu, iz zemlje se masovno povlači novac, a investitori su izgubili povjerenje u privredu te zemlje. "Ali grdno se varaju oni koji misle da bi bankrot Putinove Rusije bio bez posljedica po Zapad. Ako Rusija objavi da je platežno nesposobna, onda će stručnjaci svoje prognoze rasta morati ponovo računati. To važi i za SAD koje su od početka procesa frakinga (dobijanje nafte iz škriljaca) značajan proizvođač nafte i koje su doprinijele prevelikoj ponudi na svjetskom tržištu, pa samim tim i padu cijene. I tu vreba prava opasnost: fraking-koncerni su za financiranje skupe tehnologije uzeli velike i skupe kredite. Međutim, postoji granica isplativosti te tehnologije. Ako ove firme bankrotiraju, onda bi moglo doći do sličnog financijskog sloma kao 2008. godine, koji je izazvan mjehurom derivativa iz hipotekarnih kredita u SAD, upozorava urednik DW. Još je jedan znak upozorenja što ministar za naftu Saudijske Arabije prvi put priznaje da se ta naftna super sila mora "pobrinuti" za svoju dominaciju na tržištu nafte.

Rusija je 2014. godine proizvela rekordnu količinu nafte, u prosjeku 10,58 milijuna barela dnevno, objavilo je ministarstvo energetike početkom godine. Proizvodnja ugljikovodika u prosincu dosegnula je 10,67 milijuna barela dnevno, što je rekordna mjesečna razina od disolucije Sovjetskog saveza. Podaci pokazuju da su mali proizvođači povećali proizvodnju za 10% na preko milijun barela dnevno. Snažno je porastao izvoz u Kinu koji je dosegnuo 452 tisuće barela dnevno, što je porast od 43% u odnosu na 2013. Ruski proizvođači profitirali su od visoke cijene

nafte u prvoj polovici 2014. godine, kada je cijena bila oko 113 dolara za barel. No, cijene su od tada prepolovljene. Zbog pada cijena nafte i sankcija koje su EU i SAD nametnuli Rusiji, rast proizvodnje usporen je u odnosu na 2013. godinu, kada je iznosio 1,4%, dok je 2014. proizvodnja porasla za 0,7%. Naftni div Rosnjeft, koji proizvodi više nego neke članice OPEC-a, imao je pad proizvodnje od 0,7%, zbog pada proizvodnje na poljima u zapadnom Sibiru. O nafti i plinu ovisi 50% ruskog državnog proračuna.

Na svjetskim spot tržištima poskupjela je 6. februara nafta, zbog rasta zaliha u SAD i jačanja dolara, tvrdili su analitičari. U New Yorku je cijena barela svijetle sirove nafte bila veća za 2,73 dolara i dosegla je 51,18 dolara. U Londonu je cijena sirove nafte "brent" iz Sjevernog mora porasla za 2,92 i dosegla 57,08 dolara po barelu. "Stanje na tržištu trenutno je problematično, jer cijene svaki dan rastu i padaju po pet posto", ističu analitičari. Cijena na newyorškoj burzi penjala se tokom marta do 60 dolara/barelu.

Bosanska nafta

Erdal Trhulj, ministar energije, rudarstva i industrije FBiH, za *Oslobođenje* 2. prosinca rekao je da misli da je BiH nakon stotinu godina najbliža početku istraživanja nafte. "To je proces koji traje tri godine, odvija se korak po korak, zato što je i nama to novo. Morali smo raditi novi zakon te čitav niz pretpostavki da dođemo u poziciju u kojoj smo sada, a ona je da Shell kao jedna od dviju najvećih svjetskih kompanija u istraživanju i eksploataciji nafte spremno čeka pregovore o koncesiji. Mi smo zbog nekih ograničenih stvari, koje se tiču naših zakona o nabavci, a koji nije baš usaglašen s međunarodnim standardima, potpisali izbor konsultanta, jer nam je neophodna stručna pomoć u pregovorima'', naveo je Trhulj. Dodao je da je dva puta poništavano nadmetanje zbog nepovoljnog broja ponuda iako je nekada po 40 kompanija otkupilo tendersku dokumentaciju. Nakon dva nadmetanja koja su pala zbog tih uvjeta, treći je praktično pregovarački.

"Uglavnom, sada smo dobili osam ponuda, od kojih je pet validno, dvije su iz Velike Britanije, jedna je iz Austrije ili Njemačke, jedna od Srbije i Rumunije i jedna je Energoinvest s jednom hrvatskom kompanijom, tako da očekujemo da od ovih pet validnih ponuda možemo izabrati tri s kojima će se obaviti pregovori. Konsultant će dobiti rok od četiri do šest mjeseci da obavi pregovore sa Shellom, uz odobrenje Vlade i oba doma parlamenta. Polovinom 2015. mogao bi se potpisati ugovor sa Shellom", dodao je Trhulj. On je rekao da će ugovor biti sklopljen na 30 do 50 godina po novom Zakonu o koncesijama. Ideja je bila da budućeg koncesionara natjeramo na brže aktivnosti kako bi se što prije oslobađao teritorij koji je zauzeo za istraživanje i locirao mjesta budućeg i mogućeg nalazišta nafte. "Nalazišta nafte očekuju se na dubinama od četiri do osam hiljada metara, a procjena da samo jedna takva bušotina košta do 75 miliona dolara pokazala se tačnom. Ukoliko se nafta nađe, nakon dvije do tri godine mogle bi se osjetiti dobrobiti", kazao je: "Ako se to, ipak, ne desi i ako se nafta ne nađe, nismo ništa izgubili", dodao je.

Naftna industrija Srbije (NIS) i partnerska kompanija pronašli su naftu u Posavini u naselju Obudovac, izjavio je 23. februara ministar industrije, energetike i rudarstva Republike Srpske Petar Đokić. Rekao je da su potrebna dodatna istraživanja, da se utvrdi je li moguće povećati količinu nafte koja bi se mogla crpiti s te bušotine. Za istraživanje je nafte u Republici Srpskoj NIS s ruskom kompanijom Zarubežnjeft osnovao zajedničko poduzeće "Jadran-Naftagas". To je poduzeće s resornim ministarstvom 2011. sklopilo Ugovor o koncesiji za istraživanje i korištenje nafte i plina. Koncesija je dobijena na period od 28 godina – tri godine za istraživanja i 25 godina eksploatacije. Ugovorom se "Jadran Naftagas" obavezao da će, na osnovi usvojene Studije ekonomske opravdanosti, u istraživanja i eksploataciju nafte i plina investirati 229 miliona dolara, od čega za istraživanje 40,7 miliona, a za eksploataciju 188,3 miliona dolara, ako se dokažu rezerve.

Sisačka rafinerija u travnju trebala je nastaviti s proizvodnjom i preradom nafte. Nakon što je 14. siječnja privremeno zatvorena, rafinerija bi ipak trebala početi s radom. Potvrdio je to i ministar gospodarstva RH Ivan Vrdoljak te dodao kako se za sad odustalo od zatvaranja rafinerije, a Vlada očekuje nastavak proizvodnje. "Nema nikakvih niti ekonomskih, ekoloških ni prometnih razloga, a najvažnije ni razloga energetske stabilnosti i sigurnosti Republike Hrvatske da se izvozi domaća nafta kad imamo prerađivačke kapacitete u Hrvatskoj. To je razlog zašto mislimo da bi u travnju trebala početi proizvodnja u Sisku", rekao je u veljači Vrdoljak.

Globalna potražnja za naftom će u 2015. godini rasti sporijim tempom od očekivanog, usprkos padu cijena nafte, saopćila je Međunarodna agencija za energetiku (IEA) 15. prosinca. IEA je upozorila da s daljim padom cijena nafte raste rizik od socijalne nestabilnosti u zemljama-proizvođačima tog energenta. "Očekujemo da će potražnja za naftom u 2015. porasti za 0,9 miliona barela dnevno na 93,3 miliona barela, što je za oko 230.000 barela manje od prvobitne prognoze", navodi se u izvještaju IEA. Cijene nafte su od juna pale za oko 40 posto, na oko 60 dolara za barel. "Možda će morati proći vrijeme kako bi zalihe i potražnja reagirali na pad cijena nafte. U bogatim članicama Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), skroman ekonomski oporavak, usporen rast plaća i deflatorni pritisak dodatno će ugušiti utjecaj nižih cijena", navodi IEA. Agencija za energetiku dodaje da je najviše smanjila prognozu ruske potražnje na 3,4 miliona barela dnevno, za oko 195.000 manje u odnosu na prognozu iz studenog. Iz ovog slijedi da nije navodno velika proizvodnja iz američkih škriljaca doprinijela padu cijena, već spekulacija-gomilanje zaliha. Stoga je za očekivati nagli rast cijena u neočekivanom trenutku, posebno na naftnim derivativima. Vrijeme je da se trgovanje naftom vrati u okvire bilateralnih dugoročnih aranžmana, po mogućnosti uz trgovanje drugim valutama, a ne dolarom, a da na na spot tržištima kupuju samo oni koje žele spekulirati i to uz vrlo stroge uvjete i oni kojima određene količine trebaju brzo. ■

Direktor *Bosnia Bank International,* jedine banke u regiji koja posluje po principima islamskih financija, Amer Bukvić za *Behar* progovara o principima i instrumentima islamskog bankarstva, kreditiranju realnog sektora i zakonskim ograničenjima, interesu za islamske financije, Sarajevo Business Forumu

AMER BUKVIĆ: Prepoznati smo u regiji

Tužna je činjenica da je glavna prepreke za bržim implementiranjem islamskog bankarstva, koje ima ogroman finansijski potencijal u BiH pa i u regiji nerazumijevanje i usko gledanje na islamsko bankarstvo. U isto vrijeme događa se da mnoge zemlje u Evropi dopunjavaju ili su već dopunile svoju zakonsku regulativu u namjeri da privuku investitore iz bogatih zemalja.

Razgovarao: **Faris Nanić**

Banka u kojoj ste na čelu posluje po principu islamskih finansija, odnosno bankarstva. Možete li nam pojasniti koji su to principi u bankarskom poslovanju?

Poslovanje u skladu s islamskim principima znači iskreno, pošteno i odgovorno poslovanje, poslovanje u kojem se izbjegava kamata i koje je društveno odgovorno time što ne finansira ništa za šta je nauka utvrdila da šteti čovjeku. Islamske banke ne finansiraju niti posreduju u proizvodnji i distribuciji alkohola, opojnih droga, pornografije, prostitucije, hazardnih igara, duhana, medija, medijskih programa i filmova koji promoviraju nasilje, perveznost i nemoral.

Treba shvatiti da je islamsko bankarstvo samo jedan dio globalnog pokreta etičkog poslovanja i investiranja, otvoreno za sve ljude bez obzira kojem svjetonazoru pripadaju. Danas eksperti tvrde da efikasna primjena poslovanja u skladu s islamskim principima omogućava veći stepen pravednosti pri raspodjeli dobara i dohotka.

Što to znači u svakodnevnom bankovnom poslovanju? Po čemu se razlikuju usluge i financijski proizvodi koje Vi dajete, odnosno nudite klijentima od onih koje nude komercijalne banke?

Proizvodi koje nudi BBI značajno su različiti od onih koje možete naći na tržištu po svojoj suštini. Međutim, treba znati da su bankarski sektor i tržište veoma zahtijevni i menadžment BBI banke uložio je maksimum napora i još uvijek to čini kako bi zadovoljio sve potrebe koje klijenti imaju kada su u pitanju finasijske usluge. Naš je cilj imati zadovoljne klijente koji koristeći naše finasijske usluge ne kompromtiraju svoja uvjerenja.

Važno je istaći da usluge i proizvodi BBI banke ne sadrže kamatu, novac je uvijek pokriven materijalnom vrijednošću i njime se nikad ne finansira nešto što je štetno po čovjeka i društvo.

Suštinske razlike

Što privlači klijente Vašoj banci?

Bosna Bank International u svom je poslovanju okrenuta svim potencijalnim klijentima i poslovnim partnerima u BiH, tako da s ponosom možemo reći da klijenti naše banke pripadaju svim etničkim i vjerskim grupama iz raznih privrednih grana. Trenutno naš portfolio i za fizička i za pravna lica ne razlikuje se puno od portfolia konvencionalnih banaka. Mi imamo gotovo sve proizvode kao i konvencionalne banke, naravno

svi su proizvodi u skladu s islamskim principima poslovanja i odobreni su od strane Šerijatskog odbora.

Osnovna razlika zbog koje je BBI privlačna za klijente, ako izuzmemo etičko i transparentno poslovanje, jeste visok profesionalizam uposlenih kao i okrenutost banke ka razvoju BiH i regije.

Također, poslovanje BBI banke sigurno je, bez špekulacija, pokriveno stvarnim materijalnim vrijednostima, investicijski i proizvodno orijentirano i istinski zeinteresirano za uspjeh klijenta, jer pozitivan rezultat i uspjeh klijenta garantira profit BBI banci.

Kako nepostojanje kamate, koja u u komercijalnom poslovanju zapravo cijena posuđenog novca predstavlja prihod Banke, utječe na Vaše prihode?

Prema islamskom učenju zabrana kamate ne osporava vrijednost i cijenu kapitala, naprotiv, islam priznaje kapital kao proizvodni faktor. Vlasnik kapitala ima pravo učestvovati u dobiti koju je poduzetnik ostvario, ali istovremeno i obavezu da snosi poslovni rizik.

BBI banka uglavnom ostvaruje profit na principu zajedničkog ulaganja i pružanja različitih vrsta usluga domaćeg i ino prometa, garancija itd. Onog trenutka kada se zakon u BiH promijeni i kada bankama bude dozvoljena trgovina i lizing, paleta proizvoda BBI banke znatno će se povećati. Kod finansiranja koje nudi BBI banka, ne dolazi do posudbe novca već banka s klijentom ulazi u partnerski odnos i po tom osnovu očekuje povrat na uložena sredstva. Naizgled, razlika je mala, ali evo na primjeru proljetnih poplava u BiH vidjeli smo slučajeve gdje je rizik zajedno s klijentom banke u omjeru svog učešća u finasiranju preuzela i naša banka.

No, nije li u praksi, recimo, wakala štednja identična oročenoj štednji kod komercijalnih banaka?

Prihod po osnovu wakala oročene štednje koji dobijete na osnovu potpisanog ugovora s islamskom bankom, u ovom slučaju konkretno s BBI bankom, jeste profit ostvaren zajedničkim ulaganjem banke i klijenta (deponenta). S oročenim depozitima BBI finansira industriju, poljoprivredu, trgovinu, stanovništvo (stanogradnju, stanokupnju, adaptaciju...) te na taj način ostvaruje dobit koju procentualno dijeli s deponentom.

Šerijatski odbor BBI banke odobrio je Wakala ugovore s obzirom da oni omogućavaju klijentu, vlasniku štednog uloga da uvjetuje Banci gdje i pod kojim uvjetima će investirati njegov ulog i da povuče ulog ukoliko se planirani profit ne može realizirati. Na taj se način klijent osjeća sigurnijim da će njegov ulog ostvariti minimalno profit koji je planirao.

Svodi li se razlika na ono suštinsko – banka koja posluje po islamskim principima ne jamči dobit ulagaču, već i on snosi dio rizika ulaganja pa se teorijski može dogoditi da oročeni ulog ne donese očekivani prinos, iako je riječ o oročenoj štednji?

Banke koje posluju u skladu s islamskim principima sigurne su, prije svega zato što se ne bave špekulativnim poslovima, nego stvarnim realnim biznisom. Iza svake transakcije u bankama koje posluju u skladu s islamskim principima, a tu podrazumijevam i BBI, uvijek se nalaze stvarne materijalne vrijednosti. Banke koje posluju u skladu s islamskim principima mogu ostvariti profit samo ako investicije budu uspješne, stoga sigurno neće investirati tamo gdje postoji nesigurnost i veliki rizik.

Zašto su Vaše profitne stope na kredite koje dajete klijentima više od kamatnih stopa kod komercijalnih banaka?

Ne bih se složio s ovom Vašom konstatacijom koja je generalna i nema stvarne osnove. BBI posluje u skladu s tržišnim uvjetima uvažavajući principe profitabilnosti, likvidnosti i solventnosti, kao i svi drugi subjekti tržišne ekonomije. Uzimajući u obzir navedeno, neki su proizvodi BBI banke jeftiniji, a neki skluplji u odnosu na ostale banke koje posluju u BiH. U konačnici, svaka banka koja posluje u skladu s islamskim principima, pa tako i BBI banka, vodi računa i o cjenovnoj konkurentnosti svojih proizvoda i usluga, a u skladu sa svojim mogućnostima i kapacitetima. Samo da napomenem, BBI banka jedna je od potpisnica finansijske linije Republike Turske. To je posebna finansijska linija / projekat koji je namijenjen za održivi povratak manjinskih naroda i koji pruža korisniku / klijentu trenutno najpovoljnije profitne stope na tržištu BiH.

Znači li da se kod, na primjer, stambenih kredita otplatni plan veže na promjenu vlasničke strukture jer banka neće izvršiti pljenidbu stana u slučaju prestanka otplate s obzirom da se njen vlasnički udio smanjuje, a dužnikov povećava kako otplata napreduje pa je i rizik ulaganja za banku veći? Banka u slučaju prestanka otplate kredita ostaje tek suvlasnikom dijela neotplaćenog stana.

Ugovor o umanjujućem finansijskom partnerstvu ima karakteristiku da se ulog banke tokom perioda umanjuje, ali isto tako klauzulu u kojoj se klijent BBI banke obavezuje da će otkupiti predmet ugovora, u ovom slučaju stan ili kuću. Međutim, to nikako ne znači da, ukoliko dođe do obustave otplate od strane klijenta, banka nema mehanizme zastititi svoje interese i interese svojih štediša.

Što je s jamstvima otplate kredita, stambenih i svih ostalih?

Banka ima pravo da svoje finansijske interese u svakom finasiranju štiti različitim oblicima obezbjeđenja. Nadalje,

Bosna Bank International je u svom poslovanju okrenuta svim potencijalnim klijentima i poslovnim partnerima u BiH, tako da s ponosom možemo reći da klijenti naše Banke pripadaju svim etničkim i vjerskim grupama iz raznih privrednih grana

BBI ozbiljno razmišlja o ekspanziji u našem regionu. Za takvo stajalište opredjelili smo se iz razloga što veoma često dobijamo upite građana i privrednih subjekata iz regiona kada ćemo se pojaviti u njihovim sredinama

trebate znati da je jamstvo itekakao priznata institucija i u islamskom poslovnom pravu gotovo da nema razlike između jamstva i sudužništva.

Financiranje realnog sektora

Kreditirate li realni ekonomski sektor, odnosno Vaše komintente? Među njima su i neke velike kompanije.

Da bi zadovoljili svoje osnivače i dioničare, BBI banka, uistinu, mora ulagati najmanje duple napore u odnosu na svoje konkurente. Naši osnivači i dionačari jedna su razvojna banka (Islamic Development Bank sa sjedištem u Jeddi) i dvije komercijalne islamske banke (Abu Dhabi Islamic Bank i Dubai Islamic Bank). Tokom godine BBI banka realizira veliki broj razvojnih projekata koji u suštini nisu profitabilni projekti. Ti su projekti društveno odgovorni i iznimno korisni na bh. društvo i regiju. Prije svega mislim na projekt Sarajevo Business Forum koji zavrjeđuje, možda, poseban intervju u Vašem magazinu. Pored društveno odgovornih projekata, BBI banka fokusirana je na realni ekonomski sektor. Na brojne načine podržavamo naše klijente / partnere da ostvare što bolje rezultate na domaćem i ino tržištima. Inače, filozofija islamskih finansija ulaganje je u realne projekte i orijentiranost ka konstantnom razvoju.

Dajete li jamstva (garancije i akreditive) privrednim subjektima?

Za jačanje bh. ekonomije, povezivanje s drugim privredama te za izgradnju i podsticanje uspješnih poslovnih odnosa, BBI prati svoje klijente i realizira izdavanje i prijem različitih instrumenata plaćanja i obezbjeđenja plaćanja. Najčešće su to garancije i dokumentarni akreditivi. U okviru mreže banaka s kojima BBI ostvaruje izuzetno kvalitetnu saradnju posebno ističemo svoju lidersku poziciju u regijama bogatog Arapskog zaljeva i istočnih zemalja. Za uvoz roba i usluga širom svijeta, izdajemo garancije i dokumentarne akreditive, a također kod izvoza iz naše zemlje obezbjeđujemo maksimalnu podršku i ekspertizu za instrumente obezbjeđenja plaćanja koji u korist naših klijenata izdaju naše korespondentne banke.

Iza svake transkacije koju pokriva garancija ili dokumentarni akreditiv stoji stvarna vrijednost robe ili usluge i mi u BBI izuzetno smo zadovoljni rezultatima i širenjem povjerenja koje smo u ovom domenu, stekli u bankarskom svijetu.

Zasada poslujete samo u Bosni i Hercegovini i rangirani ste kao osma banka u zemlji. Po kojim kriterijima?

Ako se mjeri ukupna imovina, finansiranja i volumen depozita, BBI zauzima 8. mjesto ne u državi nego u Federaciji BiH. Važno je istaći da BBI banka svake godine bilježi znatan porast u svom poslovanju, a time i u svim prethodno navedenim segmentima pa je za očekivati da će se u skorije vrijeme pozicionirati na više mjesto.

Zakonska ograničenja

Kakav je zakonski okvir u zemlji? Imate li kakvih ograničenja, s obzirom na obvezne odredbe o kamati?

Treba naglasiti da se oko 90 posto proizvoda u islamskom bankarstvu zasniva na trgovini, prodaji proizvoda klijentima, odnosno murabaha proizvodima, derivatima murabahe kao finansijskim instrumentima. Nažalost, zakon u BiH ograničava da se islamsko bankarstvo koristi u njegovim punim kapacitetima. Važeći Zakon o bankama u

Vaša je banka osigurala kreditne linije za poljoprivredu, posebno na povratničkim teritorijama. Zašto poljoprivreda?

BIH po posljednjim statistikama ima polovinu neobrađenog poljoprivrednog zemljišta, dok u isto vrijeme uvozi polovinu hrane koju konzumira njeno stanovništvo. Nakon iscrpnih analiza BBI banka, koja je prepoznala ovaj neiskorišteni potencijal Bosne i Hercegovine ozbiljno radi na ovom projektu. U tu svrhu jedan je dio svojih potencijala usmjerila u postizanju boljih uslova za razvitak ove privredne grane. BBI ulaže maksimalne napore kako bi stavila u funkciju raspoloživa obradiva zemljišta, radi na uvezivanju proizvođača međusobno kao i na uvezivanju sa stranim investitorima i stranim tržištima kako bi obezbijedila kupce za ovu vrlo prosperitetnu granu privrede, i na taj način pomogla održivi povratak raseljenih lica

BiH ne predviđa islamsko bankarstvo u njegovom punom kapacitetu, ali nam u jednom članu "daje mogućnost" poslovanja po drugim principima po izboru, a unutar navedenog Zakona. Zbog navedenog, BBI je napravila gotovo sve (izuzimamo gotovinske kredite) bankarske proizvode koji imaju i konvencionalne banke i to na način da je kombinirala dvije vrste finansijskih instrumenata: idžaru (lizing) i mušareku (partnerstvo), kao i posebne proizvode koje nemaju druge banke, npr. hadž-štednju. Tužna je činjenica da je glavna prepreke za bržim implementiranjem islamskog bankarstva koje ima ogroman finansijski potencijal u BiH pa i u regiji nerazumijevanje i usko gledanje na islamsko bankarstvo. U isto vrijeme događa se da mnoge zemlje u Evropi dopunjavaju ili su već dopunile svoju zakonsku regulativu u namjeri da privuku investitore iz bogatih zemalja.

Za nadati je da će i naša zemlja prepoznati veliki potencijal koje ima islamsko bankarstvo te da će što hitnije uraditi promjenu zakonske regulative. BBI banka radila je i radit će na tome da se zakonska regulativa što prije promijeni te da se islamsko bankarstvo što hitnije stavi u ravnopravan položaj s konvencionalnim bankarstvom.

Jesu li zakonska rješenja u zemljama regije razlog što do sada svoje poslovanje niste proširili i na te zemlje ili je riječ o nedostatku interesa građana i privrede?

BBI ozbiljno razmišlja o ekspanziji u našem regionu. Za takvo stajalište opredjelili smo se iz razloga što veoma često dobijamo upite građana i privrednih subjekata iz regiona kada ćemo se pojaviti u njihovim sredinama. Interesantno je napomenuti da u nekim zemljama regiona imaju više sluha za posebnost ove vrste finansijskog poslovanja nego kod nas u Bosni i Hercegovini.

Vaši osnivači posluju po principima islamskih financija koji su dio zakonskih rješenja tih zemalja. Vi ste morali svoje poslovanje prilagoditi ovdašnjim zakonskim odredbama. Jeste li morali odstupiti od načela poslovanja Vaših osnivača?

Svako tržiste ima svoje specifičnosti, pa tako i naše trzište. Regulatori bankarskog sektora u BiH imaju razumijevanja za naše poslovanje iako nažalost nemamo donesen zakon o islamskom bankarstvu koji bi nam umnogome olakšao poslovanje. Naši eksperti u saradnji s najrenomiranijim poznavaocima islamskih finansijskih principa uspjeli su zadovoljiti domaću regulativu i postulate islamskih finansija. Svaki pojedini ugovor BBI banke je u duhu islamskih finansija i odobren od strane Šerijatskog odbora.

Budućnost islamskih financija

Islamske financije postale su zanimljive široj svjetskoj javnosti nakon početka financijski generirane svjetske ekonomske krize. Neke su zapadne zemlje relaksirale svoja zakonodavstva i omogućile nastup islamskim bankama i financijskim institucijama na svom tlu. Osim klasičnih bankarskih aktivnosti, islamske financije podrazumijevaju i izdavanje vrijednosnih papira, poput suquqa, naprimjer. Imate li takvih planova i možete li se registrirati u BiH za tu vrstu djelatnosti koja bi mogla pomoći financiranju realnog ekonomskog sektora?

Mnoge zemlje koje ne pripadaju u tradicionalna tržista islamskih finansija prepoznale su potencijal koje ovaj vid finansiranja nosi sa sobom. Velike projekte širom svijeta moguće je finansirati na mnogo kreativnih načina koje nudi ovaj način poslovanja, a moramo priznati da je značajan izvor kapitala upravo bogato područje Bliskog istoka. Naša je banka spremna biti most između projekata koji zahtijevaju značajna ulaganja u našoj zemlji i likvidnih tržišta islamskih finansija.

Treba shvatiti da je islamsko bankarstvo samo jedan dio globalnog pokreta etičkog poslovanja i investiranja, otvoreno za sve ljude bez obzira kojem svjetonazoru pripadaju. Danas, eksperti tvrde da efikasna primjena poslovanja u skladu sa islamskim principima omogućava veći stepen pravednosti pri raspodjeli dobara i dohotka

Ocjenjujete li da je interes za instrumentima islamskog bankarstva i financija opao nakon što je tehnički završena recesija, iako je strukturno kriza daleko od završetka?

Mi imamo drugačije pokazatelje. BBI banka iz godine u godinu bilježi značajan rast od oko 20% na godišnjem nivou i očekujemo da će se taj trend nastaviti i ubuduće.

Sarajevo Business Forum

Pokretač ste i organizator Sarajevo Bussines Foruma koji se održava svakog maja. S kojim ciljevima?

I prošlog je maja Sarajevo po peti put bilo destinacija za mnoge investitore iz cijelog svijeta. Prvi SBF organiziran je 2010. godine od strane poslovnih klubova BBI banke i IDB-a (jednog od dioničara BBI banke) s ciljem afirmacije regionalne suradnje i zajedničkog predstavljanja potencijala jugoistočne Evrope utjecajnim političkim i biznis liderima. Ekipa uposlenika BBI banke koja radi na organizaciji jednog ovako zahtjevnog projekta svjesna je činjenice da se posao ne završava dovođenjem stranog investitora u Sarajevo, da je potreban jedan kontinuiran rad tokom cijele godine na pripremi projekata, promoviranju prirodnih i ljudskih potencijala BiH, kroz promoviranje samih projekata i na tome radi u svom punom kapacitetu. Želja nam je da u budućnosti pozicioniramo Sarajevo kao investment centar.

Kakvi su dosadašnji rezultati Foruma s obzirom na ciljeve koje ste postavili?

Svake godine, od kada je ustoličen SBF, sve je više biznismena koji žele investirati u BiH i regiju i to naročito u segmente: turizam, energetika, poljoprivreda i infrastruktura. Rezultati su evidentni. Nabrojat ću samo neke od uspješno realiziranih projekata: Al Jazeera Balkans, Sarajevo City Center, Hotel Bristol i projekti koje su realizirali naši klijenti Euroasfalt, Širbegović, Apamed....

Činjenica je da kada bi naša država pojednostavila procedure po kojima bi strani investitori mogli ulagati u našu zemlju broj uspješnih projekata bio bi i daleko veći. ■

Kvalitetno obrazovanje razvojni je zamašnjak ekonomije

Etika i liderstvo u obrazovanju

Piše: **Selmo Cikotić**

Skoro da nije moguće govoriti ni o jednoj ozbiljnoj ljudskoj djelatnosti a da se ona ne dovodi u vezu s etičkom dimenzijom kao njenom sastavnicom, odnosno, s moralnom dimenzijom koja je njena važna komponenta. Kada govorimo o obrazovanju, onda ova dimenzija ima poseban značaj, prije svega iz razloga što obrazovanje proizvodi dugoročne i veoma važne posljedice na ukupnu društvenu zajednicu, odnosno državu u cjelini

RAZMATRANJE ZNAČAJA LIDERSTVA u obrazovanju, u vremenu u kome je tempo ukupnih društvenih promjena viši nego ikada ranije u ljudskoj historiji, nije moguće učiniti na odgovoran način a da se pritom ne razmotri i etička dimenzija obrazovanja. Još je renesansni mislilac Erazmus kazao da ne postoji bolja investicija u budućnost jedne nacije ili države od investicije u obrazovanje mladih naraštaja te nacije (države). Kako je tempo promjena sve veći, tako je i vrijeme isplativosti investicije skraćeno, ali je istovremeno i podignut nivo kriterija kvaliteta kojima se mjeri obrazovanje.

Opasnosti lošeg obrazovanja

Koliko god da je utemeljen ovaj pozitivan pristup značaja obrazovanja za budućnost države i nacije, u određenom smislu još je bitnije zapaziti da je za sudbinu Bosne i Hercegovine (kao i ostalih država u regionu) važno respektirati i negativno shvatanje ove korelacije. Naime, teško da će se budućnost i perspektiva države, odnosno njenih naroda i građana, ugroziti opasnije bilo čime drugim nego lošim obrazovanjem. Pojava velikog broja privatnih obrazovnih institucija (univerziteta) s formalnim ispunjavanjem zakonskih uvjeta, ali s vrlo sumnjivim suštinskim kvalitetom nastavnog procesa i znanja s kojima svršeni studenti izlaze iz ovih univerziteta, dovodi u pitanje i kvalitet doprinosa koji će ovi (uglavnom) mladi ljudi davati u sredinama u kojima se budu radno i profesionalno angažirali nakon završenog fakulteta.

Privatnu univerzitetsku praksu valja podržati i omogućiti njen dalji razvoj, ali je treba i nadzirati na način da se osigura kvalitet edukacijskog procesa i kadrova koji su u njemu proizvode, odnosno, kvalitet ukupnog doprinosa koji ove obrazovne institucije pružaju različitim institucijama društva i države.

Obrazovanje nije značajno samo za naciju, odnosno državu. Ono je jedna od presudnih dimenzija ličnog razvoja i održavanja radne i životne vitalnosti svakog pojedinca. Tako je Henry Ford tvrdio: "Svako ko prestane učiti je star, što mu se može dogoditi u dvadesetoj i u osamdesetoj. Svako ko kontinuirano uči ostaje mlad. Najvažnija stvar u životu je da svoj um održavate mladim", a rimski je državnik Seneka (Seneca) u prvom stoljeću p.n.e. tvrdio da "jedan educiran čovjek može u jednom danu iskusiti više nego neobrazovan čovjek za svoj čitav život".[1]

Obrazovanje je bilo tretirano kao značajna dimenzija vrijednosti svakog čovjeka, od prvih oblika postojanja ljudske zajednice, a s povećanjem kompleksnosti organizacije i društva i države obrazovanje postaje sve važnija dimenzija i pojedinačne i kolektivne integriranosti čovjeka u vremenu i situaciji u kojima djeluje. Naime, obrazovanje po svojoj suštini treba sadržavati više integriranih vrijednosti – pored spoznajnih ono pretpostavlja zadovoljavanje i određenih ljudskih, profesionalnih, ekonomskih i građanskih kriterija.

U poimanju i razmatranju uloge lidera u obrazovanju ne može se izostaviti analiza stepena u kojem oni uspijevaju zadovljiti ove zahtjeve. Time se postavljaju mnoga pitanja etike povezane s kvalitetom i sadržajima obrazovanja. U tom kontekstu valja pojasniti samo značenje pojmova *etike* i *morala*, kako bi njihova primjena u ovom kontekstu bila jasnija i cjelishodnija.

Etika i moralnost

Etika kao termin koristi se u mnoštvu situacija. U okviru ovog razmatranja bit će korišten u cilju "*naglašavanja uvjerenja, pretpostavki, principa i vrijednosti koji podržavaju i znače moralan način života*".[2] U ovom se konteksu etika shvata kao studija onoga što život čini moralnim. Moralnost, s druge strane, predstavlja sam *način ponašanja, odnosno djelovanje na temelju etičkih uvjerenja i obaveza*.

U slučajevima kada se liderstvo karakterizira etičkim ili moralnim, onda se, u suštini, radi o jednoj te istoj stvari: "Moralno liderstvo obuhvata aktivnost utjelovljenu u prakticiranje liderstva; etičko liderstvo je nastojanje da se djeluje u skladu sa principima, uvjerenjima, pretpostavkama i vrijednostima

1 Hughes L. Richard, Ginnett C. Robert, Curphy J. Gordon, *LEADERSHIP, Enhansing the Lessons of Experience*, McGraw Hill, New York, 2006, str. 64 i 65.

2 Robert J. Starratt, *Ethical Ledareship*, Jossey Bass, San Francisco, 2004, str. 5.

Obrazovanje nema funkciju vezanu samo za stjecanje znanja. Ono kao konačan rezultat treba imati misiju da mlade ljude priprema za sve zahtjevnije izazove 21. stoljeća i da od njih pravi dobre stručnjake, dobre profesionalce, ali i dobre pripadnike društva, dobre komšije, dobre roditelje i, nadasve, dobre ljude, zdrave ličnosti.

koje lider ugrađuje u sistem etike."[3] U okviru ove analize primarno se razmatra dimenzija etičnosti, odnosno moralnosti samog procesa obrazovanja. Analiza se ne bavi izgradnjom principa etičnosti kod đaka i studenata, što je samo po sebi vrlo bitno, tim prije što je vrijeme u kome živimo vidno obilježeno nedostatkom razvijenog sistema vrijednosti, uopšte, a posebno nedostatkom osjećaja za principe etičnosti i moralnosti u ponašanju, obavljanju različitih profesionalnih obaveza, komunikaciji između ljudi i sl.

Značaj etike i moralnosti u obrazovanju može biti razmatran s više stanovišta. U tom je smislu veoma važno odgovoriti na pitanje koliko se sistemom obrazovanja đaci i studenti pripremaju za stvarne životne i profesionalne potrebe. Bolje rečeno, tokom obrazovanja studenti često troše značajan dio svog vremena, energije i mogućnosti na sadržajima koji u njihovim kasnijim karijerama i životima nemaju nikakvu korist. S druge strane, koliko god stoji činjenica da studenti često u okviru nastavnih sadržaja izučavaju stvari koje im praktično, u kasnijim profesionalnim angažmanima, neće trebati, još je lakše uočljiva i činjenica da se na fakultetima uopšte ne obrađuju pojedini sadržaji, znanja i vještine koje će im, sasvim sigurno i izvjesno, trebati neposredno nakon završetka studija, bez obzira na mjesto i vrstu radnog angažmana koji će imati. Stoga se, sam po sebi, nameće zaključak da je u izboru nastavnih programa potrebno imati fokus na izbor korisnijih i upotrebljivijih spoznaja – s jedne strane dati će kvalitet samom procesu obrazovanja i njegovim konkretnim sadržajima, a s druge strane predstavljati će daleko unosniju investiciju u budućnost mladih ljudi koji u ulozi studenata učestvuju u ovom procesu i od njih napraviti kompetentnije ljude i stručnjake za poslove i obaveze za koje se pripremaju u okviru obrazovanja. Pri tome, i kada se odaberu sadržaji koji su korisni i potrebni, važno ih je studentima predstavljati na korektan način. Poznata je činjenica da se pojednim naukama lako može manipulirati (historija, statistika, jezik, i dr.). U okviru procesa obrazovanja važno je osigurati princip objektivnosti i korektnosti i, zarad istine i budućnosti mladih generacija, prezentirati ih na najkorektniji i najobjektivniji mogući način.

Paralelno s porastom tempa ukupnih društvenih promjena i sve raznovrsnijim zahtjevima rastućeg spektra profesija za koje se studenti pripremaju na univerzitetima, valja primijetiti i potrebu da se mijenja sam način i priroda procesa učenja. Konvencionalni i dominantan pristup većine univerziteta baziran je na učenju i pamćenju činjenica – poznatih činjenica. Moderne studije i iskustva pokazuju da oni koji su konvencionalno pametni dobijaju posao na temelju svojih kvalifikacija, (prošlosti) pri čemu se ne poklanja potrebna pažnja njihovoj želji da uspiju u budućnosti. Ovakvim pristupom proizvodi se kašnjenje za svima onima koji žele biti bolji od onoga što u tom trenutku jesu. Tako u praksi često prepoznajemo mnoštvo primjera da najbolji studenti nisu najuspješniji (često ni uspješni) u realnim profesijama i životu.[4] Moderan pristup učenju traži da se aktuelni sadržaji koji se uče, a posebno metode učenja, prilagode očekivanim zahtjevima budućnosti. Sve više zahtijeva se otvoren pristup procesu učenja, pri čemu se ne zahtijeva posjedovanje i čuvanje znanja i ideja već njihova otvorenost i razmjena s drugima. Praksa također pokazuje izvjesnu vrstu pravila da što više ideja dijelite s drugima, više ih se vama vraća. U suštini, bitnije je prilagoditi um i učiniti ga otvorenim za različite i nove ideje, nego sama činjenica broja ili kvaliteta ideja koje u određenom trenutku posjedujete. Učenje kroz iskustvo i greške postaje sve upotrebljiviji metod učenja – često vam se neće nuditi trenutno rješenje problema niti odgovor na pitanje koje vam se nameće. Do pravog odgovora i rješenja ćete, najčešće, doći osmišljenim pokušajima i dobrom analizom grešaka.[5] Za ovakav pristup procesu učenja i usavršavanja krucijalno je važno prihvatiti logiku da "nije bitno koliko ste u određenom momentu dobri, već koliko dobri u budućnosti želite postati".[6]

Praksa pokazuje da često, oni koji nisu dobri u školi, nisu zainteresini za suhoparne činjenice, ili te činjenice nisu povezane i predstavljene na način koji je za njih interesantan. To ne znači da su glupi – češće to govori o tome da njihova kreativnost i interes nisu aktivirani akademskim programima i sadržajima.

3 Robert J. Starratt, *Ethical Ledareship*, Jossey Bass, San Francisco, 2004, str. 5.

4 Arden Paul, *It's Not How Good You Are, It's How Good You Want To Be*, Phaidon, New York, 2014, str. 21.

5 Jedna mudrost kaže: "Onaj ko ne pravi greške neće ništa ni napraviti" (Arden Paul, *t's Not How Good You Are, It's How Good You Want To Be*, Phaidon, New York, 2014, str. 50).

6 Arden Paul, *t's Not How Good You Are, It's How Good You Want To Be*, Phaidon, New York, 2014.

Bolonjski proces u BiH

Istovremeno u vidu valja imati i logiku da se često pomaže time što se ne odmaže. Ova logika u samom obrazovanju nije dovoljna – proces obrazovanja zahtijeva nove spoznaje i nove mogućnosti upotrebe znanja, ali ne treba gubiti iz vida i činjenicu da se neistinitim spoznajama i neupotrebljivim i nekorisnim znanjem može nanositi šteta, i to na dužim vremenskim osnovama, pa je takvu mogućnost moguće pretpostaviti. Stoga je potrebno prevenirati pojavljivanje ovakvih situacija i time osigurati prostor za proizvođenje i distribuciju korisnog i upotrebljivog znanja.

Jedan od važnih aspekata ove analize jeste i traganje za odgovorom na pitanje koliko se u Bosni i Hercegovini danas, obrazovanje, u realnom kontekstu uloge koju ima i posljedica koje proizvodi, prilagođava primarnim potrebama države i ekonomije. Ova dimenzija procesa obrazovanja naknadno će biti detaljnije razmatrana u posebnom poglavlju ove analize. Ova analiza ne bi bila niti ozbiljna niti potpuna ukoliko bi ignorirala činjenicu da se obrazovanje u Bosni i Hercegovini nalazi u složenom i nedovršenom stanju tranzicije. Naime, reformom visokoobrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini napušten je jedan model obrazovanja, a još uvijek nije u cjelosti usvojen drugi, tako da se visoko obrazovanje nalazi u međuprostoru i u stanju koje dugoročno može proizvesti vrlo negativne posljedice.

Činjenica je da prethodni obrazovni sistem nije bio najmoderniji, ali je isto tako i činjenica da je bio izgrađivan i testiran tokom dugog vremenskog perioda, u okviru stabilnog sistema i etabliranih vrijednosti te da je bio izveden na konzistentan način.

Bolonjski način obrazovanja podržava očekivane standarde kvalitetnog obrazovanja kojim se dugoročno vrši integriranje evropskog prostora u jedinstven ambijent jednakih kriterija i kvaliteta. Ujednačavanje obrazovanja valja razumijevati kao jedan od polaznih projekata ujedinjavanja evropskih država unutar Evropske unije. Taj proces integracije najtemeljnije i najkompleksnije se realizira unutar procesa obrazovanja. Međutim, reforma visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, nakon završetka rata od '92. do '95. do sada, nije izvršena na izbalansiran način, čak ni u okviru pojedinih univerziteta, a da i ne govorimo o ujednačenosti na nivou države te pune kompatibilnosti s ostalim obrazovnim sistemima zemalja koje su prihvtile bolonjske principe i pristup obrazovanju. Radi razumijevanja razloga koji proizvode ovakvo stanje, valja se podsjetiti na činjenicu da je obrazovanje u BiH, za razliku od većine drugh država, daytonskim aranžmanima dato u nadležnost entiteta (Republika Srpska), odnosno u nadležnost kantona, unutar Federacije Bosne i Hercegovine. Ovakvo stanje visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini može proizvoditi negativne posljedice ne samo na obrazovanje već na čitavu državu, i mnoga područja njenog djelovanja.

Obrazovanje nije značajno samo za naciju, odnosno državu. Ono je jedna od presudnih dimenzija ličnog razvoja i održavanja radne i životne vitalnosti svakog pojedinca. Tako je Henry Ford tvrdio: "Svako ko prestane učiti je star, što mu se može dogoditi u dvadesetoj i u osamdesetoj. Svako ko kontinuirano uči ostaje mlad. Najvažnija stvar u životu je da svoj um održavate mladim", a rimski državnik Seneka (Seneca) tvrdio je u prvom stoljeću p.n.e. da "Jedan educiran čovjek može u jednom danu iskusiti više nego neobrazovan čovjek za svoj čitav život

Obrazovanje nema funkciju vezanu samo za stjecanje znanja. Ono kao konačan rezultat treba imati misiju da mlade ljude priprema za sve zahtjevnije izazove 21. stoljeća i da od njih pravi dobre stručnjake, dobre profesionalce, ali i dobre pripadnike društva, dobre komšije, dobre roditelje i, nadasve, dobre ljude, zdrave ličnosti. Ova sastavnica obrazovnog procesa na najdirektniji način odgovara na izazove moralnosti procesa obrazovanja. Od procesa obrazovanja moderne države očekuje se da razvija državotvornu svijest i odgovornost prema zajednici i državi u cjelini. Obrazovanje ima funkciju razvijanja osjećaja za mnoge principe, vrijednosti i odgovornosti koje su korisne i primjenjive u svim sferama društva i državne organizacije. Kroz proces obrazovanja najstabilnije se mogu izgrađivati svijest i osjećaj odgovornosti za vrijednosti etike, moralnosti u prakticiranju profesije, te zakonitosti u radu. Izgradnjom ovih vrijednosti prevenirati će se mnoštvo rizika moderne zajednice i države opterećene mnogim oblicima korupcije, nemoralnog i nezakonitog rada.

Pored mnoštva drugih zahtjeva na koje moderno obrazovanje treba tražiti adekvatne odgovore, potrebno je u vidu imati i činjenicu da se ukupno društvo kreće većim tempom od onog koji um bilo kog pojedinca može pratiti. Tačno je da se mnogi pojedincu u svojim područjima ekspertize kreću brže nego zajednica, ali i to da i takvi pojedinci, u mnogim drugim sferama kretanja zajednice, znatno zaostaju za njom. Primjera radi, stručnjak u informatičkim

Jedan od važnih aspekata ove analize jeste i traganje za odgovorom na pitanje koliko se u Bosni i Hercegovini danas obrazovanje, u realnom kontekstu uloge koju ima i posljedica koje proizvodi, prilagođava primarnim potrebama države i ekonomije

tehnologijama ide ispred zajednice u sferi informatike, ali ne prati tempo kulture, jezika, biznisa sporta i sl.

Autentično učenje

Odgovor na veliki broj prethodno postavljenih pitanja daje koncept tzv "autentičnog učenja" koje ima za cilj profilirati obrazovanje koje ide u korak sa zahtjevima vremena i kroz obrazovanje priprema studente za realne izazove s kojima će se suočavati u praksi. "Autentično učenje zahtijeva:

1. Organizaciju, sintezu, interpretaciju, objašnjenje i ocjenu kompleksnih informacija,
2. Razmatranje alternativnih rješenja, strategija, perspektiva ili gledišta, u odnosu na koncept, problem ili pitanje,
3. Upotrebu ideja, teorija ili perspektiva koje se smatraju središnjim u nekoj akademskoj ili profesionalnoj disciplini,
4. Korištenje metoda izučavanja, istraživanja ili komuniciranja, karakterističnih za akademsku ili profesionalnu disciplinu,
5. Izradu elaboracija, na temelju razumijevanja, objašnjenja ili zaključaka, kroz proširena pisanja, upotrebu analize, teorije ili argumenata,
6. Bavljenje konceptom, problemom ili pitanjem sa kojim ste se susretali, ili će te se susretati, u relnom životu, izvan učionice,
7. Prenošenje znanja, predstavljanje proizvoda rada ili preduzimanje određenih aktivnosti za auditorijum (slušaoce) izvan učionice."[7]

Prethodno pobrojane preporuke autentičnog učenja valja shvatati u kontekstu realnosti u kojoj su lideri u obrazovanju odgovorni za studente kao ljudska bića, ne samo za realizaciju samog edukacijskog procesa u učionici.

Ova dgovornost podrazumijeva izgradnju ličnosti i karaktera kod tih mladih ljudi, jačanje njihovog osjećaja digniteta, razvijanje društvene odgovornosti, ali i svijesti o svim mogućnostima i pravima koja im stoje na raspolaganju. Svakako, sve ove vrijednosti valja postavljati i razvijati u kontekstu realne situacije u kojoj se proces edukacije odvija te različitih situacija za koje se studenti pripremaju. Odgovornost lidera u obrazovanju dodatno je senzibilirana činjenicom da su mladi umovi, karakteri i srca studenata ranjivi i osjetljivi te da su im usmjerenja i ohrabrenja veoma bitni i potrebni.

7 Robert J. Starratt, *Ethical Ledareship*, Jossey Bass, San Francisco, 2004, str. 56.

Imajući u vidu rastući tempo brzine ukupnih društvenih promjena i sve viši nivo rasta ukupnih zahtjeva koji se, s protokom vremena, postavljaju pred procesom edukacije, lako je moguće zaključiti da lideri u obrazovanju mogu održavati potreban nivo obrazovanja samo u uvjetima ako kvalitet obrazovanja neprekidno raste, odnosno, ako se iz generacije u generaciju događa da učenici prevazilaze svoje učitelje. Vrijeme u kome živimo neće tolerirati kvalitet ispod nivoa ovog zahtjeva.

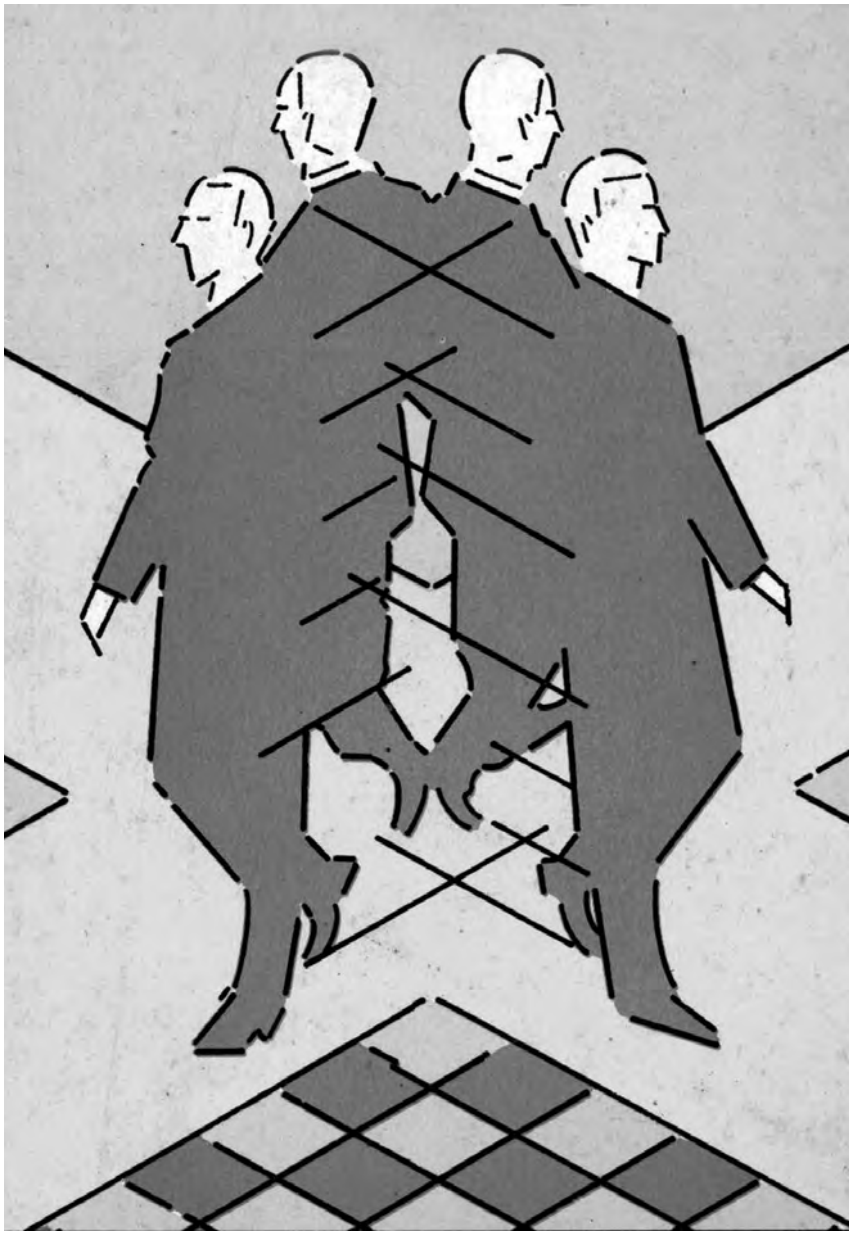

Triple helix – Univerzitet, ekonomija, vlast (university, industry, government)

Pitanje etike i moralnosti u procesu obrazovanja za liderstvo predstavlja izuzetno važan izazov, ne samo zato što se u određenom vremenu posljedice ovog procesa reflektiraju na čitavu društvenu zajednicu i državu, već zato što ostvaruje utjecaj na dug vremenski period koji se mjeri decenijama ili čak stoljećima. U poimanju referentne linije za utvrđivanje principa moralnosti procesa obrazovanja, lideri po pravilu polaze od društvene primjenjivosti znanja koje se stječe u procesu obrazovanja, odnosno, od društvene primjenjivosti ili društvene relevantnosti samog procesa obrazovanja.No, budući da se realne posljedice obrazovanja mogu sagledati tek nakon što formalni proces učenja bude završen i počne praktična primjena znanja u različitim sredinama u kojima se obrazovani kadrovi radno angažiraju, nemoguće je govoriti o kvaliteti i posljedicama obrazovanju izvan realnog ambijenta na koji se reflektiraju njegove posljedice. Proces obrazovanja nezahvalno je odvajati od procesa vaspitanja, iako to nije predmet ove analize o tome neće biti riječi, ali se ne smije gubiti iz vida u sveobuhvatnom sagledavanju i poimanju ove tematike.

Problemi modernih država u pogledu izgradnje potrebnoeg nivoa i kvaliteta obrazovanja međusobno se razlikuju. Međutim, uspješni modeli u skoro svim savremenim državama podrazumijevaju tijesnu vezu između obrazovanja (posebno univerzitetskog nivoa), ekonomije i državnih struktura, što se često ilustrira sintagmom "university, industry, and government" u okviru engleskog jezika.

Ova veza između obrazovanja, ekonomije i državnih struktura naziva se na engleskom jeziku često "Triple helix" ili "trostruka spirala", što u suštini znači da se interakcija između ovih triju veoma značajnih sfera ne događa samo u određenom trenutku već se njihov međusobni utjecaj i isprepletenost kontinuirano odvija. Time se ostvaruje uzajamna pomoć u svim područjima ove interakcije, pri čemu svako od učesnika pored svojih preuzima i dio obaveza ostalih aktera. Ovako shvaćena međusobna interakcija za posljedicu nema samo pomoć, nego se kao još bitniji sadržaj javlja razmjena znanja i ideja i to ne na tradicionalan način, već dinamičnije i angažovanije u skladu s tempom i prirodom odnosa u kojima se ova razmjena odvija.Ovako uspostavljena funkcionalna veza predstvalja jedan od načina traženja i davanja odgovora na rastuću dinamiku modernog svijeta, posebno u sferi istraživačkog rada, a naročito iz razloga što je menadžment ljudskim resursima u centru ove interakcije.

Trostruka spirala obrazovanja, biznisa i vlasti izvanredan je ambijent za razvijanje ekonomije bazirane na znanju (*knowledge based economy*), ali i sve prisutnijeg trenda razvoja društveno odgovornih korporacija (*socally responsible corporations*). Posljedice su ovako izgrađenih međusobnih veza višestruke, ali su samo ove dvije ilustracije dovoljne da se shvati da pozitivan efekt ovakvog uvezivanja ima utjecaj na cjelokupnu društvenu zajednicu i na sve državne strukture – u manoj ili većoj mjeri.

Postoje i druge posljedice koje se kao pozitivan efekat reflektiraju kako na zajednicu tako i na pojedinca. Naime, ovakvom se spregom u dobroj mjeri umanjuju efekti otuđenja ili alijenacije (*alienation*), što je sve izraženija posljedica moderne

Paralelno s porastom tempa ukupnih društvenih promjena i sve raznovrsnijim zahtjevima rastućeg spektra profesija za koje se studenti pripremaju na univerzitetima, valja primijetiti i potrebu da se mijenja sam način i priroda procesa učenja. Konvencionalni i dominantan pristup većine univerziteta baziran je na učenju i pamćenju činjenica – poznatih činjenica

dinamike i tempa življenja, a što, u suštini, nije nov prolem. O ovom riziku, ili prijetnji po pojedinca i društvenu zajednicu, govorio je Karl Marx prije skoro dva stoljeća u kontekstu razvoja velikih proizvodnih sistema.

Trostruka spirala konotira se s mnoštvom globalnih trendova i izazova, ali u potpunosti respektira i probleme lokalne zajednice. Profesori Etzkowitz i Dzisah to su ovako definirali: "Globalni razvoj uključuje lokalnu dinamiku a lokalne promjene se sastoje od varijacija izvedenih iz sistema viših nivoa."[8] Pragmatična logika globalnog mišljenja, a lokalnog djelovanja, u potpunosti korespondira s ovim pristupom i omogućava mnoštvo veza koje ne dozvljavaju neugodne prekide u interakciji različitih nivoa u mnogim bitnim sferama ljudskog djelovanja.

Ukoliko se stvari posmatraju na izoliranom nacionalnom, državnom nivou, onda se u trostrukoj spirali može pronaći djelotvoran odgovor na sveprisutniji trend "migracije" moći izvan institucija i na neprekidnu "dezorganizaciju" postojećih institucionalnih granica i struktura. Dinamika interakcije unutar trostruke spirale kreira atmosferu čestog postavljanja pitanja, dijagnosticiranje problema i traženja odgvora, odnosno rješenja, za jedne i za druge.

Uvezanost univerziteta, ekonomije i vlade stvara situaciju uvećanih šansi za svaku od ovih značajnih oblasti. Državne strukture mogu neprekidno biti na izvoru najnovijih rezultata istraživanja i razvoja koji se događaju na univerzitetu, univerzitetsko istraživanje i razvoj može pored naučne uloge imati sve naglašeniju ekonomsku dimenziju i direktno učestvovati u proizvodnji profita za potrebe ekonomije, ali i u osiguravanju finansijskih sredstava neophodnih za finanisranje univerziteta.

Mnogo je drugih posljedica globalizacije koje se izravno manifestiraju na lokalnom nivou i izvan su kontrole i lokalnih samouprava i korporacija. Upotreba i utjecaj interneta jedan je od najočiglednijih, ali ne i usamljen primjer. Nove komunikacijske, tehnološke i druge promjene zahtijevaju sve kompleksnije pristupe koje nijedna od pomenutih zajednica ne uspijeva ostvariti sama. Sprega obrazovanja, ekonomije i struktura vlasti proizvodi mogućnosti u smislu nove zajedničke vrijednosti, koja je znatno višeg ranga od samog zbira njihovih pojedinačnih doprinosa.

Sa svim svojim principijelnim spoznajama i institucionalnim znanjem, s mogućnostima istraživanja i razvoja, univerzitet može dati značajan doprinos u oblikovanju strategija razvoja biznisa i izrade politike državnih struktura. Na taj način ukupna zajednica, znatno šira od triju prethodnih sfera, ima mnoštvo vidljivih prednosti i pogodnosti.

Pozitivna iskustva zemalja koje su ostvarile trostruku spiralu svjedočenja su o interakcijama i vanjskim vezama na način suprotan konvencionalnim modelima u kojima se poznavalo postojanje odvojenih (samostalnih) institucionalnih sfera. Ova interakcija ima smisla ako se kroz nju ostvaruje neprekidan proces učenja kroz proizvodnju, kroz stalne inovacije i prilagođavanja, i u kome u manjoj ili većoj mjeri učestvuju svi akteri trostruke spirale. Time i ekonomija i vlada imaju privilegiju korištenja univerziteta i studenata, kao nepresušnog izvora novih ideja, a univerzitet i studenti na drugoj strani, pragmatičan eho i povratnu informaciju korisnu za upotpunjavanje znanja koje se stječe u procesu obrazovanja.

Analizirajući kompleksan ambijent trostruke spirale, profesori Etzkowitz i Dzisah zaključili su: "Nasuprot biološkoj evoluciji, baziranoj na mutaciji i prirodnoj selekciji, socijalna evolucija se dešava kroz 'formiranje institucija' i intervencije svijesti. Trostruka spirala stvara fleksibilan okvir za vođenje ovih procesa, iz različitih polaznih tačaka, radi postizanja zajedničkog cilja – ekonomije bazirane na znanju i socijalnog razvoja. Rezultat je interaktivni model, usmjeren prema uvećanju interakcije između ljudskih potreba, istraživačkih ciljeva i onih koji osiguravaju resurse; nauke, tehnologije i zajednice; univerziteta, industrije i vlasti."[9]

Zaključci

Iz prethodnih pasusa moguće je izvući više zaključaka.

– Razvoj je liderstva, neupitno, jedna od primarnih pretpostavki ukupnog razvoja države.

– Budući lideri sistemom se obrazovanja najbolje izgrađuju, oblikuju i pripremaju za izazove koji ih očekuju u vremenima ispred njih.

– Etičnost i moralnost unutar samog obrazovanja determiniraju kvalitet obrazovnog procesa u cjelini.

– Razvoj države, također, umnogome zavisi od međusobne veze između državnih struktura, ekonomije i obrazovanja, jer postojanje funkcionalne veze između ovih sfera proizvodi novo stanje i vrijednosti, koje je znatno iznad fizičkog zbira pojedinačnih komponenata koje u njemu učestvuju.

Ovim se zaključcima, potencijalno, može dodati čitav niz komplementarnih konstatacija. Ilustracije radi – sigurnost i ekonomija direktno su povezane i međuzavisne – nema održivog ekonomskog razvoja bez stabilne sigurnosti, kao ni čvrste sigurnosti države bez njenog postojanog ekonomskog razvoja.

Moderno liderstvo zahtijeva razumijevanje svih oblika i formi sličnih međuzavisnosti, unutar države i izvan nje, posebno u svjetlu činjenice da se njihov broj neprekidno multiplicira. ■

8 Henry Etzkowitz, James Dzisah, *The Triple Helix Of Innovation*, ATDF Journal, Newcastle University, 2011, str. 24.

9 Henry Etzkowitz, James Dzisah, *The Triple Helix Of Innovation*, ATDF Journal, Newcastle University, 2011, str. 26.

Nova paradigma suvremenog poslovanja

Fokus pomaknut sa stroja na znanje i stečene vještine

Piše: Ante Gavranović

U našem okruženju još uvijek malo knjiga, posebno onih koje mogu poslužiti kao udžbenici, koji se bave poslovnim komunikacijama. U tim je uvjetima knjiga mr. sc. Kenana Spahe hvale vrijedan pokušaj da obogati domaću literaturu. Ovo tim više što je u svojoj knjizi "Poslovne komunikacije" zaista svestrano prikazao gotovo sve oblike tih komunikacija.

U MOJOJ RECENZIJI stavio sam naglasak na poslovnu komunikaciju kao snažan alat za postizavanja strateških ciljeva svakog poduzeća ili organizacije, u pokušaju da svemu tome dam i prigodan širi okvir koji uvjetuje bitne promjene u ukupnom ponašanju. U trenucima krize, iskustvo to uvijek iznova potvrđuje, pozornost se usmjerava na upravljanje ljudskim potencijalima, jer su ljudi najdragocjeniji potencijal svakog društva. Štoviše, suvremene analize ne govore o ljudima kao "potrošnoj robi" ili "resursima" već o "kreativnim i društvenim bićima u produktivnim sredinama".

Ulazak u krizu pokazao je kako veliki broj korporacija nije pripremljen za rizične događaje koji pogađaju njihovo poslovanje. Najčešći oblici poslovnih rizika odnose se na strateške rizike, geopolitičke rizike, rizike povezane sa zaštitom okoliša i zdravljem, financijske rizike, operativne rizike te rizike povezano s pravnim i zakonodavnim pitanjima. Pokazala je, također, da ulazimo u eru nove definicije globalizacije, iako većina tvrtki i dalje posluje prema starim modelima. Usprkos brojnim rizicima, veliki dio kompanija ne posjeduje čak ni formalni plan upravljanja poslovnim rizicima. Kriza je zaoštrila ova pitanja i stavila upravljanje rizicima i ljudskim potencijalima u prvi plan interesa korporacijskog djelovanja, a time i funkciju poslovnih komunikacija. Razina znanja, obrazovanja i upravljanja tim elementima postaje ozbiljna komparativna prednost svake kompanije pa i svakoga društva u cjelini.

Praksa je, nadalje, pokazala da strojevi, oprema i tehnologija služe samo kao tehničko sredstvo za postizanje određenih ciljeva, ali uvijek iza toga stoji čovjek sa svojim znanjima koji usmjerava kretanja i bitno utječe na njihovo korištenje. Svjesni smo pritom činjenice da informiranje u okvirima korporativnog života dobiva danas potpuno novu dimenziju.

Komunikacija je važna za uspješno ostvarivanje svih poslovnih funkcija, a posebno rukovođenja. U uspješno postavljenoj organizaciji ona je važno i neophodno sredstvo za ostvarivanje cilja. Stoga nije nebitno kako se odvijaju te komunikacije unutar korporacije, kako se odvijaju prema vani, posebno medijima, kakav se imidž stvara o korporaciji kroz komunikaciju s unutarnjom i vanjskom javnošću i marketinške poruke. Naime, bez kvalitetne komunikacije jednostavno nije moguće ostvariti bitne poslovne funkcije, postaviti ciljeve, izraditi planove, organizirati ljude i druge potrebne resurse, odabrati kadrove i pratiti ih u njihovu razvitku, voditi, motivirati i stvarati pozitivnu klimu kao važan element ukupne poslovne politike. Suvremeni teoretičari korporativne komunikacije stoga s pravom ističu da "vrijednost suvremenog poslovanja leži u informacijama, ljudima, inovativnosti i marketingu".

Nastupile su značajne promjene u oblicima informiranja. Internet i intranet sve više prodire u sve pore života jedne, posebno velike, tvrtke, a E-Commerce unosi potpunu revoluciju u strukturnu organizaciju poduzeća, razbija uobičajene okvire poslovanja i otvara potpuno nove mogućnosti. Ovisnost gospodarstva – zadržimo se samo na tom području – o informacijama postala je praktično nezamjenjiv element upravljanja poslovanjem i financijama. Pritom se misli na vrlo široki spektar tih informacija – tehničke, tehnološke, burzovne, financijske, investicijske, podaci o tržištu, marketinške – da sada ne nabrajamo i druga područja. Sve to traži potpuno novo preispitivanje uloge informiranja u korporativnom životu.

Organizacije današnjice uviđaju da njihova konkurentska prednost više ne počiva na zemljištu, zgradama, sirovinama, pa čak i tehnologiji koju posjeduju određenim procesima koje provode ili financijskim sredstvima odnosno strategijama koje koriste – iako su sve to važni segmenti poslovanja i uspješnosti – već da njihov OPSTANAK ovisi ponajprije o ljudima koji rade za njih, o interakciji među zaposlenicima, odnosno sinergiji koju oni tvore.

U tom smislu proizlazi da je temeljni zadatak stavljen pred suvremene tvrtke ili organizacije NASTOJANJE I ČINJENJE svega što je u njihovoj moći da u svoje okrilje PRIVUKU I ZADRŽE najbolje ljude. To opet pretpostavlja kvalitetno

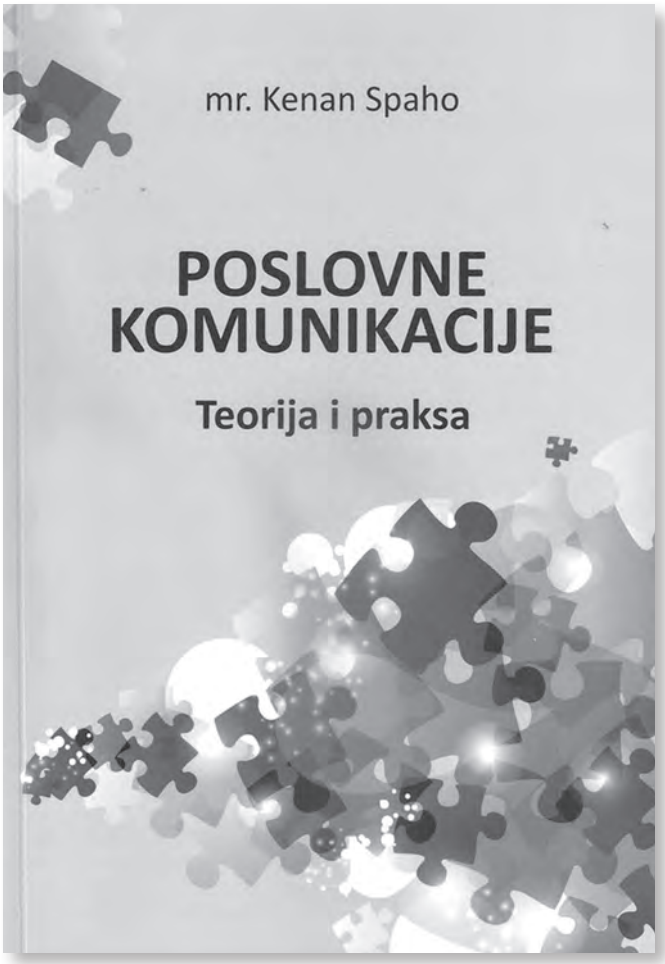

Temeljne su karakteristike suvremenog menadžmenta decentralizacija i prenošenje ovlaštenja. Time se, pored ostalog, olakšavaju komunikacije među zaposlenicima, omogućava uključivanje srednje razine menadžmenta, kao i onih koji su na nižim razinama organizacijske hijerarhije. Ljudski kapital dodana je vrijednost rada koja donosi prinose poduzeću ili pojedincu u procesu proizvodnje i razmjene, a operacionalizira se i izražava kroz obrazovanje, usavršavanje i radno iskustvo

obavljanje vrlo širokog dijapazona aktivnosti i zadaća menadžmenta ljudskim potencijalima i poslovne komunikacije. I dok je klasični menadžment zanemarivao ulogu i značenje ljudskog čimbenika u organizaciji poslovanja, suvremeni menadžment pitanja vezana za upravljanje ljudskim potencijalima stavlja u prioritete.

Temeljne su karakteristike suvremenog menadžmenta decentralizacija i prenošenje ovlaštenja. Time se, pored ostaloga, olakšavaju komunikacije među zaposlenicima, omogućava uključivanje srednje razine menadžmenta, kao i onih koji su na nižim razinama organizacijske hijerarhije. Ljudski kapital dodana je vrijednost rada koja donosi prinose poduzeću ili pojedincu u procesu proizvodnje i razmjene, a operacionalizira se i izražava kroz obrazovanje, usavršavanje i radno iskustvo. Znanje postaje snaga pojedinog ljudskog kapitala u međupovezanosti, proizvodnoj sintezi, ali i kao pretpostavka kombinacije tražene kvalitete i količine, tj. korisnosti proizvedenog dobra ili usluge. Ljudski kapital ukupna je razina znanja, vještina i značajki osobnosti koje se mogu opredmetiti u vidu rada i stvarati određenu ekonomsku vrijednost.

Zemlje znanja – a takvom bi trebala postati i Bosna i Hercegovina – shvatile su da bogatstvo nacije i stvaranje blagodati za širi krug stanovništva mogu osigurati isključivo razvijanjem ljudskog kapitala i razumnim upravljanjem postojećim ljudskim potencijalima. Obrazovanje, razvoj ljudi i ljudskih kapitala zapravo predstavlja ulaganje u kvalitetu. Osim što pridonose povećanju radnih sposobnosti zaposlenika, pripremaju cijelo društvo za buduće potrebe, povećavaju fleksibilnost i sposobnost prilagodbe promjenama, pridonose podizanju kulture i razvoju obrazovnih institucija. Praksa razvijenih i visokorazvijenih zemalja očigledno pokazuje da ljudski kapital i ulaganje u njega imaju najveći utjecaj u ostvarivanju ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Tu najviše dolazi do izražaja velika povezanost ljudskog kapitala, obrazovanja i ostvarenog nacionalnog dohotka.

U praksi, međutim, vrlo često imamo vrlo zanimljiv paradoks: sva istraživanja ukazuju kako su najveća vrijednost svake kompanije upravo njeni zaposlenici sa svojim znanjima, vještinama i karakteristikama. Mnoge kompanije tu vrijednost ne znaju potpuno iskoristiti pa i u tome leže razlozi njene smanjene konkurentnosti i uopće položaja na tržištu. Gotovo u svakoj takvoj kompaniji najčešće je uzrok u nedovoljno jasnoj komunikaciji unutar zaposlenika u kompaniji odnosno njihove nedovoljne povezanosti u ostvarenju strateških, operativnih i komercijalnih ciljeva.

U poduzetničkom društvu briga za kadrove i njihovu motivaciju, specijalizaciju i osobnu promociju postaje sastavnim dijelom programa uspostavljanja i razvoja integralne kvalitete svakog poduzeća. Danas je dominantna teorija da upravljanje ljudskim potencijalima pretpostavlja formuliranje politike koja maksimizira integraciju svih zaposlenih u poduzeću, razvija zainteresiranost ljudi, fleksibilnost i kvalitetu rada čime se na najbolji način kombinira i usklađuje interes poduzeća i njegovih zaposlenika, što se ponajbolje održava na poslovoj komunikaciji. Paradoksalno je, međutim, da je komunikacija s djelatnicima, vjerojatno najvažnija karika u upravljanju ljudskim resursima,često najmanje važna komunikacijska funkcija u pojedinim organizacijama. Sva istraživanja, s druge strane, ukazuju na važnost i značenje čvrste veze između interne komunikacije i poslovnog uspjeha.

Knjiga Kenana Spahe u mnogome upozorava na originalan način na potrebu ozbiljnih promjena u poslovnom komuniciranju, i to prema poslovnom sektoru, nevladinim organizacijama, sindikatima i općoj javnosti. U tome je i najveća njena vrijednost. ■

Rastu zalihe zlata

CENTRALNE BANKE prošle su godine kupile čak 477,2 tone zlata, što je druga najveća količina u posljednjih 50 godina, pokazuju podaci World Gold Councila. To je za 17% više u odnosu na 2013., a s obzirom na prosječnu cijenu zlata procjenjuje se da su potrošile ukupno 19,4 milijarde dolara. Centralne banke u posljednjih pet godina vratile su se ponovno povećanju zlatnih rezervi, čime je prekinut trend prodaje koji je trajao od kasnih 80-ih godina prošlog stoljeća. Najviše zlata kupuju zemlje u razvoju koje žele popuniti svoje rezerve te se očekuje da će potražnja za zlatom iz tog sektora i dalje ostati visoka. Rusija je bila najveći kupac, dok je sa druge strane Ukrajina imala najveće prodaje, nakon što se intenzivirao sukob na istoku te zemlje. Ruske zlatne rezerve na najvišoj su razini od 1993. godine, nakon što su prošle godine kupili čak 173 tone, kako bi diverzificirali inozemne rezerve i neutralizirali problem likvidnosti rublje. Zlato im sada čini 12% ukupnih inozemnih rezervi, što je i dalje znatno manje u odnosu na zapadne zemlje, poput Njemačke i SAD-a koji su na vrhu ljestvice sa 70% rezervi u zlatu. Ukrajina je prodala 19 tona zlata, dok su Kazahstan i Irak kupili po 48 tona. Kina je najveći proizvođač zlata na svijetu – tokom 2014. količina zlata na godišnjem nivou povećana je šest posto i iznosi 465,7 tona. Na drugom je mjestu Rusija, koja je povećala proizvodnju za devet posto, na 272 tone – podaci su istraživanja Thomson Reuters GFMS. Treće mjesto zauzima Australija sa 269,7 tona. Hedge fondovi vraćaju se kupovini zlata nakon što je Grčka ponovno zaprijetila opstanku eurozone. Količina zlata kupljena od sredine studenoga više se nego udvostručila, a oni koji se klade na višu cijenu zlata u većini su prvi put nakon tri tjedna. I dok je nafta sve jeftinija, važnost zlata kao alternativne imovine opet dobija vjetar u leđa.

Jedan posto bogatih imat će više od 99 posto ostalih

BOGATSTVO KOJE POSJEDUJE jedan posto ljudi u svijetu premašit će vrijednost imovine ostalih 99 odsto, navodi se u studiji humanitarne grupe *Oxfam*. Najbogatiji dio stanovnika imat će udio od preko 50 posto u svjetskom bogatstvu u 2016., ako se nastavi sadašnja stopa rasta. Njihovo bogatstvo povećano je sa 44 posto u 2009. na 48 posto prošle godine, saopćila je grupa. *Oxfam* u izvještaju upozorava da "eksplozija nejednakosti" otežava borbu protiv siromaštva u svijetu. Od preostalih 52 posto svjetskog bogatstva, skoro 46 posto u vlasništvu je ostale bogate petine svjetske populacije, navodi *Oxfam*. Preostalo stanovništvo posjeduje samo 5,5 posto svjetskog bogatstva, a prosječna imovina u 2014. vrijedila je 3.851 dolara po odrasloj osobi. Prosječno je bogatstvo iz elitnih jedan posto 2,7 miliona dolara po osobi.

Kocka u budžet RS-a donijela 14 miliona KM

ZA PRVIH DESET MJESECI ove godine u budžet RS slilo se blizu 14 miliona KM po osnovu naknada za priređivanje igara na sreću i nagradnih igara, što je za četiri posto više nego u istom periodu prošle godine, potvrđeno je *Nezavisnim* iz Republičke uprave za igre na sreću. Od tog iznosa, oko 12 miliona KM, ili 85 posto, odnosi se na priređivanje kladioničarskih igara i igara putem automata, što potvrđuje da su građanima RS najpopularnije ove vrste igara na sreću. "Izvršenim analizama može se uočiti postojanje višegodišnjeg trenda povećanja ove kategorije prihoda u budžetu RS, kao i povećanog interesa pravnih lica za priređivanje igara na sreću", rekla je *Nezavisnim novinama* Danijela Kovačević, portparol Uprave za igre na sreću RS i dodala da je ekspanzija priređivanja igara na sreću direktno povezana s povećanjem interesa građana za učešće u igrama na sreću.

ŠTA DUHOVNOST IMA PONUDITI VJERI?

Piše: **Edin Urjan Kukavica**

Islam, pojam i poimanje prijetnje

Vjerovatno odavno (na što ukazuju reference u fusnotama), a poslije "11. septembra" i zloćudog ponašanja samoproglašene islamske države Iraka i Levanta (ISIL), zapadni analitičari islam vide gotovo isključivo kao sinonim za prijetnju te je vjerovatno i najčešće spominjan kao gotovo nepremostiva prepreka razvoju liberalne demokratske misli te kao tradicionalistički vjerski obrazac uglavnom nekompatibilan s modernim svijetom, bez temeljne vitalne sposobnosti za osavremenjivanje, inhibitor znanosti i humanitarističkih tradicija. Kao takav, arhaičan i neprilagodljiv, redovito se predstavlja jednim od ključnih činilaca pitanja i problema regionalne sigurnosti, (bez obzira o kojem se regionu radi), pri čemu je proklinjan kao prepreka i prijetnja svjetskom poretku na način kako ga poimaju Washington, London, Paris ili Moskva, ali i manje značajna utjecajna središta.[1]

Ta činjenica uočljiva je u cijelom nizu analiza koje se tiču Srednjeg Istoka, nestabilnosti u Perzijskom zalivu, strahovanjima zbog vakuuma moći u Središnjoj Aziji, negativnim percepcijama ljudskih prava u Pakistanu, regionu Kavkaza i konačno Balkanu, pri čemu većina zapadnih komentatora tvrdi da su države, ne neophodno s većinskim muslimanskim stanovništvom, ali potrebno s kritičnom masom muslimana, često u "raskoraku" s globalnim *agendama*. Također postoji strah da su mnoge od kritičnih zemalja u latentnoj ili nešto većoj opasnosti od podlijeganja iskušenju "fundamentalističkog" islama. Svojevremeno su još histeričnije analize (pret)postavljale islamsko-konfučijansku interesnu os koja može zaprijetiti zapadnoj hegemoniji u budućnosti[2], što je analiza koja zagonetno identificira Istočne Azijate s muslimanima. Ostali, opet, sugeriraju da je u toku ozbiljan, historijski utemeljen sukob civilizacija između islama i judeo-kršćanskog zapada.[3] Ponavljanje tih i takvih tema neprestano iznova podsjeća zapadnu javnost na ovakvu, isključivo negativnu percepciju islama, uprkos velikom broju mnogo uravnoteženijih mišljenja koji na ovo pitanje nude mnogo argumentiraniji odgovor.[4] Propašću virulentnog Sovjetskog saveza i moći i ideologije koju je predstavljao, islamu je, u stvari, osigurana funkcija "pojma prijetnje", odnosno neophodnog neprijatelja koji u isto vrijeme predstavlja *raison d'être* i *modus vivendi* robusnih zapadnih politika, bilo da se radi o argumentima u korist američke strateške dominacije u bilo kojem dijelu svijeta ili o opravdanju razvoja francuskog taktičkog "predstrateškog" nuklearnog naoružanja.[5] Osim toga, onima koji se zaklinju liberalnom-demokracijom i kapitalizmom, "utvrđeni"

1 Pipes, D., "There Are No Moderates: Dealing with Fundamentalist Islam", *The National Interest*, Fall 1995, str. 48-57; Miller, J., "The Challenge of Radical Islam", *Foreign Affairs*, Spring 1993, str. 42-56; Wright, R., "Islam, Democracy and the West", *Foreign Affairs*, 71, Summer 1992, str. 131-145; Pipes, D., "The Muslims Are Coming! The Muslims Are Coming!", *National Review*, November 1990, str. 28-31.

2 Vidi Huntington, S. P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer 1993, str. 22-49.

3 Lewis, B., "The Roots of Muslim Rage", *Atlantic Monthly*, 266 no. 3, September 1990, str. 60. Treba pomenuti da su najčešći sukobi u muslimanskom svijetu regionalne i unutar-civilizacijske prirode (između islamskih društava), Fuller, Graham E. & Lesser, I. O., *A Sense of Siege: The Geopolitics of Islam and the West*, Boulder, *Westview Press*, 1995, str. 159.

4 Za kritiku negativističkog zapadnjačkog naboja prema islamu, vidi Esposito, John, *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992, str. 168-212; te Lewis, Bernard, "The Roots of Muslim Rage", *Atlantic Monthly*, 266 no. 3, September 1990, str. 47-60, koji pokušavaju ponuditi umjereno gledište.

5 Khalilzad, Z., "The United States and the Persian Gulf: Preventing Regional Hegemony", *Survival*, 37 no. 2, Summer 1995, str. 95-120; Yost, D. S. "Nuclear Debates in France", *Survival*, 36 no. 4, Winter 1994-95, str. 114-115; U vezi sa islamskim fundamentalizmom kao najznačajnijim pitanjem francuske vanjske politike, vidi Kipp, J., "Key Issues Confronting France, French Foreign Policy, Franco-US Relations, and French Defense Policy", *US Army, Foreign Military Studies Office Website*, Fort Leavenworth, Kansas, april 1995.

islam čini se jednom od prepreka globalizaciji modernih vrijednosti, ma šta to bilo. Poimanje prijetnje na samom rubu paranoje propraćeno je sveprožimajućim nepoznavanjem temeljnih islamskih načela i raznolikosti i obuhvatnosti islamske doktrine i prakse.

Postoje, naravno, realni problemi i nestabilnost u mnogim regionima s većinskim islamskim stanovništvom, međutim, priroda tih problema u velikoj je mjeri proizvod trenutne političke, ekonomske i ine situacije u samim tim društvima, dodatno usložnjene posljedicama prošlosti i naslijeđa, koji se, kao činioci gotovo potpuno ignoriraju. Sve to, pogoršano i posthladnoratovskim napetostima,[6] prije nego je posljedica općenitog utjecaja "nazadnog" islama. "Tokom posljednjih nekoliko stoljeća, muslimansku političku misao oblikovao je susret sa Zapadnom političkom i drugom dominacijom i Zapadnim mišljenjem općenito, koji su, napose, predstavljali izvanjski izazov i prijetnju postojećim sistemima i političkoj vlasti u muslimanskim društvima."[7] Najveći dio tog negativnog imidža temeljen je na siromašnim analizama predmetnih dijelova svijeta i, gotovo redovito, na pogrešnim interpretacijama suštine prirode islama. Povrh svega, ograničeni akademski stav uz ekstremno pristrasne prezentacije islama u zapadnim medijima, posebno probranim slikama nasilja i ekstremizma na koje su televizije i štampa naročito koncentrirani, izaziva upravo željeni efekat.

Istina je da su neki vođe i elite često koristili islam za učvršćivanje svog klimavog vođstva za podršku autokratskoj vladavini i pothranjivanje nacionalnih hunti, pritom ne libeći se ni iskrivljenja slike islama zarad sebičnih interesa. Isto tako, postoje neke grupe čije je tumačenje islama u neposrednom sukobu s odnjegovanim liberalnim vrijednostima, kao što je to, naprimjer, reduciranje statusa žene, čiji je vjerovatno najekstremniji oblik zabilježen u slučaju talibanskog režima u Afganistanu. Pritom ne treba zaboraviti da su SAD u velikoj mjeri doprinijele nastanku i trajanju sistema kojima će potom, nestankom arhineprijatelja, postati ljuti protivnici. Tako, Amerikanci su podržavali Afganistance dok su se borili protiv Rusa, Iračane protiv Iranaca, i tako dalje. Pa i sam zloglasni Osama bin Laden bivši je korisnik i uživalac američke pomoći, a moguće i penzije. Međutim, represivni trendovi uopće nisu svojstveni islamu i osuđeni su od svih islamskih znalaca i znanstvenika, kako reformistički nastrojenih tako i onih s tradicionalističkim nazorima, uključujući i neke predstavnike iranske *uleme* koji talibane vide kao "fosiliziranu" formu islama koja postupcima odaje stvarnu neupućenost u izvorno kur'ansko znanje.

Utvrđivanje da li je pojava radikalnog islama odgovor na neprijateljski stav Zapada, reakcija na siledžijsko-terorističku politiku Amerike i Izraela ili uzrok svega toga jednako je jalov posao kao i utvrđivanje šta je starije – kokoš ili jaje. Politička zloupotreba, općenito, često, u gotovo uzročno-posljedičnoj vezi s ozbiljnim siromaštvom ili skoro realiziranoj slobodi "bolest" je od koje boluje ogroman dio takozvanog Trećeg svijeta, s tendencijom širenja epidemije na zemlje ne neophodno istovjetnog religijskog zaleđa. Ova mješavina religijskih, kulturoloških i politikantskih objašnjenja može samo proširiti prije nego ograničiti suštinske napetosti i sukobe, negativne konstrukcije političkog lica islama koje preovlađaju zapadnim javnim i političkim mnijenjem.

Tvorci javnog mnijenja i posjednici moći u zemljama čije politike imaju utjecaj ne samo na islamska društva nego i na svijet u cjelini, permanentno i ustrajno ignoriraju i trivijaliziraju univerzalistički, humanistički i kozmopolitski aspekt islama. Dinamična i potencijalno pozitivna strijemljena u islamu zapadni analitičari uveliko i podjednako zanemaruju, što rezultira lošim i opasnim formulacijama spoljne politike. Osim toga, miješanje regionalnih problema, ishodećih iz stvarne fizičke, ekonomske i strateške nestabilnosti, s pretpostavljenim kulturnim osnovama uz odstupanja sa zapadnim koncepcijama svjetskog poretka, može rezultirati stanjem neuporedivo gorim od trenutnog i podstaknuti dalju radikalizaciju stavova, sredstava i metoda na svim stranama, takozvanih političkih realista, naglašavajući radikalne, takozvane fundamentalističke trendove. Ustvari, i sam pojam "fundamentalistički" nesretan je izbor koji potječe iz povlačenja nezgrapne i grube paralele s historijom zapadnog biblijskog tumačenja. Ustvari, "niti u jednom od islamskih jezika – arapskom, perzijskom, turskom ili urdu, ne postoji čak ni riječ fundamentalizam".[8] Štaviše, što se tiče stava svih muslimana, praktikanata, prema Kur'anu i sunnetu, kao preciznih normativnih uzora "života", pojam "fundamentalist", na koncu, zbilja nije diskriminiratoran među različitim grupama unutar islama niti se takozvane fundamentalističke vođe uklapaju u antimodernističke stereotipe, s osvrtom na tradicionalizam. Jer, kako primjećuje John Esposito, "mnogi fundamentalistički vođe imaju ponajbolje obrazovanje, obnašaju odgovorne društvene dužnosti, i vični su posljednjim tehnološkim dostignućima pogodnim za propagiranje njihovih gledišta i kreiranje životno sposobnih modernih institucija kakve su škole, bolnice i agencije za pružanje drugih socijalnih usluga".[9] I zaista, većina islamskih reformističkih grupa nisu fundamentalističke ni

6 Esposito, J., *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992.

7 Olsen, A., *Islam and Politics in Afghanistan*, Richmond, Curzon Press, 1995, str. 250.

8 Zakaria, R., *The Struggle Within Islam: The Conflict Between Religion and Politics*, N.Y., Penguin, 1988, str. 7.

9 Esposito, J., *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992, str. 7.

u kojem doslovnom smislu, ali na to podsjećaju "teologe katoličke liberalizacije, koji teže aktivnoj uporabi izvornih religijskih doktrina zarad boljeg svjetovnog i političkog življenja u modernom svijetu".[10] Rafic Zakaria predlaže kud-i-kamo plodonosniju podjelu, praveći razliku između konzervativnih i liberanih trendova u islamu, u kojoj se "bitka između fundamentalista i sekularista vjerovatno može, mnogo preciznije, opisati kao borba između snaga koje se odupiru promjenama u islamu i onih koji ih žele ubrzati."[11]

Pojmovi "radikalni" i "militantni" islam također nagovještavaju određene samodefinirajuće pobude muslimana, iako ti pokreti uopće nisu konzervativni i, ne neophodno, u korelaciji s grupama koje podržavaju ekstremne religijske sisteme. Islam, uistinu, posjeduje urođenu tradiciju "buđenja" (*tajdid*) i "reformiranja" (*islah*), koja ukazuje na to da bilo koja i kakva procjena islamskog vjerskog buđenja potrebuje smještanje predmetnih reformi i ideja pokreta u njihov historijski i ideološki kontekst, opet mnogo širi nego što su to antizapadnjačke militantne grupe. Kako to rezimira John Esposito: "Devedesetih je islamsko buđenje prestalo biti ograničeno na male, marginalne organizacije sa periferije društva i umjesto toga postalo dijelom matice muslimanskoga društva, proizvodeći novu klasu moderno obrazovane ali i islamski orijentirane elite koja djeluje pored, i u isto vrijeme u suradnji sa, svojim sekulranim kontrapartima. Vjersko buđenje, utemeljeno na širokoj osnovi, prerasta u socio-religijski pokret, koji danas praktično funkcionira u svakoj muslimanskoj zemlji i transnacionalno. To je živ, višeaspektan pokret koji će utjeloviti glavni utjecaj islamskog vjerskog buđenja za doglednu budućnost. Njegov cilj je transformacija društva kroz islamsko formiranje individue na osnovnoj, izvornoj razini. Dawa (poziv) društvenim sredinama i zajednicama funkcionira na razini socijalnih usluga, (bolnica, klinika, udruženja za pravnu pomoć), na ekonomskim projektima (islamskim bankama, investicijskim kućama, osiguravajućim kompanijama), u obrazovanju, (školama, središtima za brigu o djeci, omladinskim kampovima), i u religijskom marketingu i radio-televizijskom programu."[12] U tom slučaju sve zapadne pretpostavke i tvrdnje padaju u vodu.

Ipak, muslimani moraju biti svjesni da su konzervativne i autoritarne snage unutar islamskih društava stvarne, iako ne potpuno dominirajuće u islamskoj historiji, često podsticane kao reakcija na opažaj prijetnji opstanku islama. U ovom kontekstu, muslimani na Zapadu često osjete križarski mentalitet, koji je još uvijek, iako u dvadeset i prvom stoljeću, izuzetno snažan.[13] Antizapadnjački trendovi militantnog islama time su samo pogoršani, istinski potpomognuti zapadnim reakcijama na prijetnju. Gruba politika sile i nadmoći, slogani tipa "ko nije s nama, protiv nas je" i "neprijatelj moga neprijatelja moj je prijatelj", nisu efikasno primjenjivi metodi kada se radi o velikim kulturnim i religijskim sistemima kakav je islam.

Bilo kakvo stereotipiziranje islama kao "fundamentalističke, *radikalističke* prijetnje" podrazumijeva propuste pri prepoznavanju izvornih intelektualnih i moralnih pretenzija islama, ali pomaže opravdavanju zadržavanja moći i globalne dominacije na strani zapadnih sila. Isto tako, ova opasna trivijalizacija koči neophodno potrebni dijalog između islamskih društava i zapadnih ideologija usredsređujući se na "ljudska prava". Budući da islam obuhvata nekih milijardu i po jedinki, s oko 45 do 50 zemalja s muslimanskom većinom, s brojnim muslimanskim manjinama, čak i u zemljama kakva je Francuska, Britanija, Njemačka, Sjedinjene države i Indija, to već predstavlja ozbiljan propust.

Situacija na Balkanu, osobito u Bosni, jedinoj balkanskoj i evropskoj zemlji s većinskim muslimanskim stanovništvom, vjerovatno je jedno od najkompliciranijih koje su uopće zamislive. Vrijeme u kojem islam ima samo jedno lice, lice terorizma, radikalizma, primitivizma, u kojem ni sami muslimani ne razaznaju šta je istinska poruka objave i dolaska Poslanika (mir neka je s njim i njegovim), u kojem su unutarnji neprijatelji opasniji od izvanjskih, od *haridžizma* naovamo, samo se ponavlja.

Dakle, da bismo izbjegli pomenuti uzaludni pokušaj utvrđivanja uzroka i posljedice, čini se prikladnim na ovom mjestu postaviti pitanje: ima li islam lice koje je u stanju ponuditi kao odgovor na vlastite unutarnje, gotovo nepomirljive podjele, kao i izazove koje pred njega stavlja savremeni svijet i njegovi vlastiti trendovi?

Lice kakvo islam zaslužuje?

Islam je vjera, sveobuhvatajući sistem i način života koji posjeduje vlastitu formulaciju univerzalnih ljudskih

10 Wright, R., "Islam, Democracy and the West", *Foreign Affairs*, 71, Summer 1992, str. 131ff.

11 Zakaria, R., *The Struggle Within Islam: The Conflict Between Religion and Politics*, N.Y., Penguin, 1988, str. 14. jedan od aspekata primjene fundamentalizma je način na koji ga neke ekstremističke grupe koriste u vidu političke ideologije, revolucionarne doktrine, zabojene islamom, u cilju opravdavanja terorizma. Ali i u tom slučaju, to je više politički, nego vjerski fundamentalizam, i kao takav nije isključiva osobenost muslimana. Kako bilo, takva forma islama, nazivali je ekstremistička, fundamentalistička, militaristička, politička, radikalna ili kako bilo, idealistički je pokret i stoga nije islam, ali jeste prijetnja.

12 Esposito, J., *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992, str. 23.

13 Fuller, G. E. & Lesser, I. O., *A Sense of Siege: The Geopolitics of Islam and the West*, Boulder, Westview Press, 1995, str. 166-167; str. 174; Esposito, J., *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992, str. 40, str. 51, str. 171; Alawi, R., "The Political and Cultural Dialogue Between Islam and the West", *Echo of Islam* (Tehran), No. 119, May 1994, str. 28-30.

prava koja se svojim insistiranjem na ljudskom dostojanstvu, pravu na život i socijalno staranje, pravu na otpor tiraniji, kao i temeljnu jednakost među rasama i narodima, uopće, dakle ni po čemu ne razlikuje od zapadnih liberalnih koncepcija. Osnovni nesraz sa zapadnim tradicijama i jedan od najčešće prigovaranih segmenata pojavljuje se u vezi s ulogom žene, a islamske *agende* prava često su limitirane kojekakvim tumačenjem islamskih zakona, pri čemu, naprimjer, fraza "sukladno zakonu" može ljudska prava ograničiti na osobitu i osobnu formulaciju prihvaćenog *šerijata*. Međutim, temeljni kulturološki trendovi razvijeni u islamu mogu biti kompatibilni s ekonomski pokretanom, globalističkom kulturom kasnog 20. i ranog 21. stoljeća. Reformistički razvoj islamske misli također naginje ljudskim pravima uravnoteženim s ekonomskim pravima, socijalnom pravdom i kulturnim legitimitetom. U cilju demonstriranja ove tvrdnje nepohodno je vratiti se i nanovo procijeniti nekoliko ključnih aspekata islama s, možda, svježije tačke gledišta.

Većina velikih religijskih, odnosno etičkih sistema tvrde da su univerzalni za sve ljude, ne samo za određeno društvo u kojem su formulirani. Konfučije tvrdi da su: "Ljudi jedni drugima bliski prirodom. Njihove razlike rezultat su ponavljanih praksi" te da ako učenjak ode živjeti među barbarima, oni neće početi pokazivati znake neljubaznosti, implicirajući da bi oni očevidno zadržali svoju naprednu kulturu.[14] Isto tako, temeljne doktrine želje, patnje, nestalnosti i *karme* u budizmu, kao i glavne teme taoizma, svi zastaju kraj kozmoloških *shema* konteksta u kojem svi ljudi žive. Islamska usmena tradicija skrbi izreku: "Sve što je rođeno, rođeno je u zdravoj prirodi."[15] To implicira da okruženje pribavlja različite kulturne, kršćanske, jevrejske ili magijske zajednice, ali isto tako može se tumačiti u smislu indiciranja da je izvorna ljudska priroda kompatibilna s islamom. Zapadni će interpretatori, čini se, ponajprije takvu izjavu protumačiti prijetećom i arogantnom, u smislu da implicira da su svi ljudi predodređenjski i rođenjem muslimani, odnosno nedvojbeno poimaju da je islam istina, ali da su potom, naknadno prekulturirani ka nižim istinama. Ideolozi i sljedbenici pojma prijetnje vidjet će u ovom izgovor za globalnu konverziju, agresivno širenje islama, pa čak i za *džihad*, vjerovatno najčešće pogrešno tumačen pojam islamskog rječnika nepoznatih termina. *Džihad* može biti "džihad srca", "džihad jezika", "džihad ruku", i samo pod određenim okolnostima, to jest, kada je ugrožen opstanak islama, "*džihad mača*".[16] Baš nasuprot, pojam srodan pojmu *džihad*, *mudžahada*, u tesavvufu, a temeljem predaje poslanika Muhammeda (mir neka je s njim i njegovim) da je veliki rat "ozbiljna borba sa pohotnom, strastvenom, osjetilima obuzetom dušom", moralno uzvišeniji nego mali rat protiv nevjernika, uzima se u značenju "ustrajnost u mističkom životu". U misli perzijskog gnostika iz 14. stoljeća Sayyida Haydara Amulija "džihad na višim razinama postaje borba protiv samog sebe te protiv sumnji i nesigurnosti spekulativnog intelekta".[17] Ironija je u ovome, naravno, u tome da su svi veliki religijski sistemi, naprimjer judaizam,[18] imali svoje misionarske faze, a kršćanstvo od vremena Konstantina Velikog imalo je čak i energičniju historiju misionarskih aktivnosti, prisilnih konverzija, vjerske diskriminacije i političkih osvajanja. Kur'an ne dopušta upotrebu bilo kakve prisile u vjerskim pitanjima (2:256), dok su suprotne izjave koje impliciraju nezavršeni rat protiv nevjernika mnogo prikladnije primjenjive za rano doba muslimanske zajednice kada je ova bila u opasnosti od izumiranja. Isto tako, rani kontakt s kršćanima i jevrejima, još za vrijeme Muhammedovog, (mir neka je s njim i njegovim), života, pokazuju da je vjerska tolerancija suštinska komponenta prakse i političkog života najranijeg islama. Kako primjećuje Bernard Lewis, "kršćanski stav prema islamu ispunjeniji je predrasudama i netolerantniji je prema islamu nego što je stav muslimana prema kršćanstvu."[19] Štaviše, historija modernih sekularnih zapadnih država u 19. i 20. stoljeća ratovima i nasiljem mnogo više razine nego što su ona zamišljena i provedena od strane najrevolucionarnijeg islama svjedoči sasvim suprotno.[20]

Jednako značajno, moderni kritičari koji podržavaju koncepciju pluralizma i demokracije često ignoriraju univerzalističke tvrdnje unutar njihovih vlastitih tradicija. Liberalizam od prosvjetljenja naovamo formira tradiciju koja insistira na tome da prava pojedinca, individue (i najprije samo onih koji se osjećaju isključivo građanima) moraju biti poštovana te da je bilo kakvo kršenje narušavanje tvrdnje da su "svi ljudi rođeni jednaki", što je osnova na kojoj su pozitivistički

14 *Odabrani odlomci*, XVII:2, implicitno u *Odabranim odlomcima*, IX:14.

15 al-Ghazzali, *Deliverance from Error*, str. 19.

16 Samo u situaciji u kojoj i kada se islamu oduzme njegova nutarnja dimenzija, neposrednost, tesavvufsko iskustvo, džihad je svodiv na agresivni, spoljašnji domen, rat. Historijski, činjenično, uprkos općeprihvaćenoj tezi o islamu kao osvajačkoj i 'sveto-ratovskoj' religiji, pažljivija i dobronamjernija studija svakako će otkriti sasvim drukčiju prirodu islama.

17 Amuli, S. H., *Inner Secrets of the Path*, u prijevodu Assadullah ad-Dhaakir Yate, Longmead, Elements Books, 1989, str. 290-293.

18 Za ilustraciju judaističkog pristupa sveopćoj konverziji čovječanstva, vidi *Prva knjiga Enokova*, a aleksansdrijski i rimski prozelitizam u periodu od 3. do 1. stoljeća po gregorijanskom kalendaru, Koester, Helmut, *Introduction to the New Testament*: Vol I, N.Y., Walter de Gruyter, 1987, str. 249-280.

19 Lewis, B., *The Muslim Discovery of Europe*, London, Phoenix, 1982, str. 297.

20 Esposito, J., "Beyond the Green Menace", MSANEWS, (16-5-1996), iz *Current History*, January 1994.

odjeci francuske i američke revolucije, preformulirani i proglašeni univerzalnim UN-ovom Poveljom o ljudskim pravima. Ovakvi argumenti utemeljeni na univerzalnim tvrdnjama u vezi prirode i njihovih prava, bez obzira na mjesto, kulturu ili religiju (stavci koji podržavaju pravo glasa za žene te protiv seksualne diskriminacije nisu zajednički u ranoj revolucionarnoj Evropi, a opću podršku imaju tek od druge polovine 20. stoljeća). Pluralist će tolerirati sva druga gledišta, osim onih koja negiraju takva univerzalna ljudska prava i doktrinu pluralizma napose. Ovdje stižemo do jednog od fundamentalnih problema "otvorenih" demokratskih društava: postoje li zaista stvarne granice do kojih se može tolerirati te trebaju li partije i grupe koje otvoreno zagovaraju rušenje demokracije i same biti tolerirane? Različita demokratska društva ovim pitanjima bave se na različite načine. Sjedinjene Države, naprimjer, ograničavaju i zabranjuju djelovanje grupa koje mogu predstavljati prijetnju demokraciji. U drugim društvima, vladavina zakona i neophodna podrška potrebna za prinudu putem temeljnih ustavnih promjena smatraju se dovoljnom zaštitom.

Suštinski sukob, onda, nije između humane demokracije i represivnog islama. Sukob je na razini vrijednosti, ljudske prirode i različitih pogleda građanskog poretka, pri čemu obje strane polažu pravo na univerzalističku potvrdu istine, s ograničenim stupnjem tolerancije za različite pozicije. Većina glavnih kultura imaju univerzalne pretenzije na istinu, ali ovo se ne smije pomiješati s voljom za prisilnim uvjeravanjem ostalih u vlastita uvjerenja. Prije nego se reagira na ovakve pretenzije na univerzalne vrijednosti kao na prijetnju bilo bi bolje istražiti i pokušati razumjeti ulogu tih vrijednosti u međunarodnom društvu. Ovo zahtijeva ponovnu ocjenu islamskih univerzalnih vrijednosti u njihovom modernom kontekstu u cilju razumijevanja njihovih stvarnih implikacija.

Prije nego se usredsredimo na sukob civilizacija, bilo bi korisno uključiti se u dijalog kultura. Da bi se pristupilo ovoj vrsti dijaloga potrebno je rekonceptualizirati nekolicinu negativnih formulacija koje stereotipiziraju najveći broj rasprava o islamskoj kulturi. Iako su određeni misaoni tokovi i neki autoriteti unutar islamskog svijeta pokušali graničiti neka područja dijaloga i debate, historijsko pamćenje također demonstrira da se ne neophodno radi o tome. Položaj i uloga žene, naravno, ostaje i dalje problematičnom unutar samog islama i arapskog svijeta, ali čak i ovdje reformistički i sufijski trendovi nisu u suprotnosti s modernom, autoritativnom i pozitivističkom ulogom žene.[21] Sufijski šejhovi većine redova prihvataju žene, pa iako u nekim imaju sesije odvojeno od muškaraca, u drugim im je dozvoljeno prisustvo *zikru*.[22] Neke žene, poput hazreti Fatime (mir neka je s njom) mogu biti više od uzora ne samo svoga nego i za sva vremena.

Historijski pregledi islamskih društava, kao i teorijske formulacije tradicija kao i intencija islamske misli sugeriraju da su neke ravni islamske kulture nedovoljno domišljene u zapadnim liberalnim izviješćima: islam je kozmopolitska tradicija sa sinkretičkim elementima na razini kulture (a kao posebnost također posjeduje malo jezgro religijskih vjerovanja koja su univerzalno istinita i nepromjenjiva); islam je kompatibilan za interkulturalnu razmjenu pa i za razvoj znanosti i naučnosti, pri čemu se mora imati na umu da je stjecanje znanja temeljna obaveza muslimana koji su obavezni znanje tražiti "čak i u Kini"; islam je tradicija koja nastoji uravnotežiti individualnu odgovornost i socijalnu pravdu; islam limitira vlast i prava koje jedna osoba može neposredno imati nad drugom, posebno u oblasti ideja i vjerovanja, to jeste, nije striktno hijerarhijski. Pravi autoritet u mnogim tumačenjima islama isključivo je pravo Boga, a Muhammed, (mir neka je s njim i njegovim) je bezgriješni Imam. Izvan oblasti za koje postoji jasan kur'anski ili sunnetski tekst postoji znatan prostor za neovisno tumačenje (*idžtihad*) koje mora biti utemeljeno na ličnom stavu osobe.[23] Prema nekim tumačenjima, *idžtihad* je obaveza muslimanskih učenjaka koji moraju prilagoditi primjenu božanskih istina svakom novom dobu; islam načelno podržava slobodnu trgovinu, ali osigurava i alternative forme socijalne, zajedničke potpore; islam posjeduje bogat unutarnji svijet vjerovanja i kulture koji se ne može uništiti spoljašnjim političkim nedaćama; islam posjeduje određene protodemokratske elemente koji mogu podržati demokratske i parlamentarne procedure. U djelovanju u uvjetima postojanja mnogo autoritarnije vlasti, ti elementi postavljaju ograničenja i pozitivne moralne zahtjeve liderima i elitnim grupama društva. Rasprave u ovom domenu obrću se oko uloge *ummeta*, međunarodne zajednice vjernika, i islamske koncepcije konsultacija (*šura*), u utjecaju na politički život, i u kreiranju konsenzusa temeljenog na solidarnosti; islam nije suprostavljen multietničkoj, multireligijskoj državi u kojoj postoji određena praktična odvojenost religije i države, iako ne i između moralnosti i religije. Nije moguće na prostoru ovog relativno kratkog teksta detaljno raspraviti sve tačke. Umjesto toga, neke od ovih tema bit će stavljene u kontekst proučavajući ulogu tesavvufa u islamu, kao potencijalnog drugog lica koje islam može ponuditi svijetu u okruženju.

Tesavvuf u islamu

Tesavvuf je u osnovi individualizirana, socijalno kritička forma islama koja se proširila svim najvećima područjima islamskog svijeta i u historijskom

21 Helminski, C. A., "Women & Sufism", 1996.

22 Lings, M., "Sufism", u Arberry, A.J. (ur.) *Religion in the Middle East: Three Religions in Concord and Conflict*, Cambridge, CUP, 1969, Vol. 2, str. 260.

23 al-Ghazzali *Deliverance from Error*, str. 48-9.

kontekstu igrao je važnu ulogu u unutarnjoj i vanjskoj politici mnogo većih i moćnijih carevina, sultanata i država, nego što su danas postojeće. Suštinski, tesavvuf je "mistička" forma islama s naglašenim neposrednim odnosom između stvorenja i Stvoritelja, roba i Gospodara.[24] Al-Ghazzali, pišući u 11. stoljeću, daje jednu od najjasnijih deskripcija ove tradicije: "Znam da ukupan mistički 'put' podrazumijeva intelektualno vjerovanje kao i praktičnu aktivnost; potonje se sastoji od savladavanja i oslobađanja prepreka u sebi te lišavanje njihove osnove i nemorala, zarad srcu postizanja slobode od svega što nije Bog i neprestano sjećanje na Njega."[25]

Brojni su i mahom bezuspješni pokušaji "dokučivanja" porijekla, odnosno etimološkog korijena pojma *sufi*. Prema nekim teorijama deriviran je iz pojma *soffe* ili izvjesne platforme ispred Poslanikove džamije u Medini, na kojima su se Poslanikovi Drugovi sastajali radi istraživanja objavljenog znanja Muhammedovog.[26] Drugi riječ deriviraju iz grčke riječi za znanje *sophos*, ali je najvjerovatniji korijen arapska riječ za vunu, ukazujući na grubu svakodnevnu odjeću kakvu su često nosili Božiji poslanici, sveti ljudi i naravno, mnogi sufiji.[27] Ostale konotacije uključuju i pojmove "čistote", "metode" ili "unutarnja vjerovanja".[28] Sufi iz 11. stoljeća Al-Hujwiri tvrdi da "ne postoji zadovoljavajući ovosvjetovni pojam koji bi se mogao koristi kao opisna zamjenica za ovaj pojam".[29] Bez obzira na ove jezičke tajnovitosti, "stvarnost tesavvufa je jasna, jer njegov osnovni i najviši cilj jeste sreća, blaženstvo (sa'ada) determinirana spoznajom Božije bliskosti".[30] Dakle, tesavvuf je "mistički" put koji svojom unutarnjom dimenzijom upotpunjava pravnu i normativnu, izvanjsku tradiciju islama.

Kako se radi o kozmopolitskom, egzo-ezoteričkom i sintetičkom aspektu islama, koji omogućava i osigurava pouzdan diskurs s drugim kulturama, tesavvuf je u stanju, u isto vrijeme, biti središnjim aspektom unutarislamskih, kao i bitan činilac u međunarodnim odnosima. Njegovom formativnom i normativnom razvoju u velikoj mjeri doprinijela su, među ostalim, znanstvena i metafizička istraživanja učenjaka poput Ar-Razija (885–925), Ibn Sinaa (*Avicenna*, 980–1037) i Ibn Ružda (*Averroes*, p. 1198), ali je uskoro razvio vlastiti umjetnički pečat, praktičnu filozofiju i forme socijalne kritike. Slična kretanja se, u određenoj mjeri, mogu prepoznati i u grčkoj i kršćanskoj tradiciji, posebno onoj gnostičke prirode te u kompleksnom socijalnom *milieu* kolijevke tesavvufa, Središnje Azije, gdje su zoroastrijanistički, hinduistički, budistički i utjecaji kineskih religijskih usmjerenja[31] miješani s perzijskim i islamskim utjecajima.[32]

Zbog svoje prijemčivosti tesavvuf je često pokazivao osobenosti populističkog, narodnog pokreta, što mu je pomoglo preživljavanje uprkos kolapsku zvaničnih političkih sistema, a i daljem širenju islama, u vrijeme ekspanzije. Rafic Zakaria primjećuje: "Slom Abbasidskog halifata podstakao je nicanje novih državica, ali, iznenađujuće, proces nije omeo napredovanje islama. Osnovni razlog bila je općerašireni i prihvaćena popularnost tesavvufa… Opadanjem središnje vlasti, ljudi su se masovno okretali sufijima, Božijim ljudima, koji su podučavali ljubavi i samilosti kao putu duhovnog spasenja. Sufiji su ispunili potrebu vremena svojim insistiranjem na čistoti i pobožnosti i relaksiranom stavu prema formi i običaju. Oni su pobožne oslobodili okova ortodoksije i u njih ulili ljubav Božiju prema Njegovim stvorenjima, kakva im je ranije bila nepoznata."[33] Tesavvuf, koji je nezamisliv bez dosljednog poštivanja "slova zakona", punu pažnju poklanja poštivanju domorodnih tradicija, (ukoliko se one ne kose s temeljnim postavkama *šerijata*), i, čime dokazuje da je islamski liberalizam u stanju obuhvatiti i tolerirati i njihov individualizam. Postoje brojni naporedni koncepti u tesavvufu koji su zamislivi i u drugim tradicijama, uključujući i vedantski koncept ne-dualizma, jedinstvo bića, i budistička nirvana,

24 Arberry, A.J. *Sufism: An Account of the Mystics of Islam*, London, Allen & Unwin, 1950, str. 58.

25 al-Ghazzali, *Deliverance from Error*, str. 56.

26 Angha, N., "About Sufism", iz *Principles of Sufism*, February 1991; Imos, Z., "Sufi Traditions", 1994.

27 Arberry, A.J. *Sufism: An Account of the Mystics of Islam*, London, Allen & Unwin, 1950, str. 35; al-Hujwiri, Ali B. Uthman Al-Jullabi, *The Khashf Al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufism*, u prijevodu Reynold Nicholson, London, Luzac and Co., 1976, Chapter III "On Sufism", str. 30; Lings, M., "Sufism", in Arberry, A.J. (ur.) *Religion in the Middle East: Three Religions in Concord and Conflict*, Cambridge, CUP, 1969, Vol. 2, str. 253.

28 Anhga, N., "About Sufism", u *Principles of Sufism*, February 1991; Imos, Z., "Sufi Traditions", 1994.

29 al-Hujwiri, Ali B. Uthman Al-Jullabi, *The Khashf Al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufism*, u prijevodu Reynold Nicholson, London, Luzac and Co., 1976, Chapter III "On Sufism", str. 34.

30 Ridgeon, L., "The Felicitous Life in Sufism", *Sufi*, No. 28, Winter 1995-96, str. 30.

31 Za detaljniju usporedbu Chuang Tzuovog taoizma i sufizma, vidi Izutsu, T., *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*, Berkeley, University of California Press, 1984.

32 Brojni su pokušaji Zapadnih i inih orijentalista i drugih naučnika, da se islamska, a osobito sufijska tradicija ukorijeni u neki od pomenutih, ili čak djelimično u sve pomenute religijske koncepte, ponajprije u nastojanju osporavanja autentičnosti islamske objave i Muhammedovog, (s.a.v.a.), poslanstva, kao temelja kozmopolitske i sveobuhvatne perspektive islama, i sufizma. Kako nijedan od tih pokušaja nema valjanu znanstvenu argumentaciju, ovdje im nećemo poklanjati nikakvu pažnju.

33 Zakaria, R., *The Struggle Within Islam: The Conflict Between Religion and Politics*, N.Y., Penguin, 1988, str. 100.

pojam poništenja i opstojanja. Odnos između tesavvufa, islama i univerzalnih filozofskih trendova veoma dobro obrazlaže dr. Nahid Angha: "Kako su sva načela koja obrazuju osnovu sufijskih uputa utemeljena na Kur'anu, nemoguće je tesavvuf povezati sa bilo kojoj religijom izvan islama. Ipak, traganje za shvatanjem i apstraktnom spoznajom stvarnosti univerzalna je potraga. Od samoga početa čovječanstva, te će se, isto tako, ta potraga i nastaviti. Historija nam pokazuje da svaki narod i religija ima vlastiti način izražavanja univerzalnog duhovnog traganja."[34]

Tesavvuf insistira na svijesti i svjesnosti Stvarnog (bitno različitog od iskrivljenog poimanja onoga što se danas naziva stvarnim u svakodnevnom životu) putem izvorne spoznaje sebe i "zastora" koji čovjeka odjeljuju od iskustva Istine. U isto vrijeme, to je traganje za izvornim Postojanjem, što može sugerirati i naglasak na individualizam, kakav pristup sliči zapadnom humanizmu. Također insistira na suosjećanju jednog ljudskog bića prema drugom, bez obzira na sve njihove razlike. Ovakav pristup uveliko proširuje islam i pomaže njegovo trajanje širom Euroazije, Indije, Jugoistočne Azije, Afrike i Istočne Europe, što napose dokazuje njegovu pozitivnu političku dimenziju, ili, "iako nezainteresirani za državne poslove, sufiji su imali dubok utjecaj na muslimansku politiku. Oni su su humanizirali njegovu strogost i reducirali kritična područja između religije i politike. Islamu su dali širu osnovu. Brojni ne-muslimani su se sakupljali u sufijiskim konačištima zahvaljujući čemu su njih stotine hiljada prihvatili islam... Do početka četrnaestog stoljeća, veliki broj ljudi, naročito u Središnjoj Aziji i Južnoj i Jugoistočnoj Aziji, prihvatili su islam slušajući sufijske besjede. Pod njihovim utjecajem, Mongoli, koji su za muslimane bili zlo, postali su njihovi pokrovitelji i zaštitnici islama."[35]

Ovu humanitarnu formu islama širili su Mongoli, otomanski Turci, a tesavvuf igra i posebnu ulogu u pojavi i širenju islama u Indiji, najprije preko trgovaca, a potom, pod mongolskim osvajačima. Ovaj tolerantni trend ogleda se i u činjenici da je Mulla Ebu'l Hakim "izdao fetvu da nije dozvoljeno graditi džamije rušeći hramove", dok sufijski pjesnik Sarmad dokazuje da hindusi i muslimani traže istu istinu, služeći se različitim verbalnim formulacijama. Pragmatični i humanitarni elementi tesavvufa nalaze se u deset načela ispravnog ljudskog ponašanja i vladanja hazreti Abdu'l-Kadira al-Gejlanija (1077–1166):

1. Nikad se ne zaklinji Bogom.
2. Nikada ne izgovaraj laž, makar i u šali.
3. Nikada ne krši obećanje.
4. Nikada ne proklinji, nikoga.
5. Nikada nemoj nikoga povrijediti.
6. Nikada nikoga ne optužuj za nevjerstvo.
7. Nikada nemoj biti na strani ičega grešnog.
8. Nikada nemoj biti drugom na teretu.
9. Nikada ne prihvataj ništa od ljudskih bića – Bog je jedini Opskrbitelj.
10. U drugima traži dobre strane, a ne loše."[36]

Ovi koncepti, naravno, povezani su sa središnjom idejom tesavvufa, ljubavlju (*mehabba*), u kojoj je "trojstvo Zaljubljenik, Ljubljeni i Ljubav" utemeljeno na Gospodarevoj svemilosti i ljubavi.

Što se tiče "ženskog pitanja" koje je jedan od izgovora za negativni stav Zapada prema islamu, unutar sufijske tradicije postoji širok prostor za neovisnu ulogu žene, nego u bilo kojoj drugoj interpretaciji islamske jurisprudencije. Rabi'a al-'Adawiya (717–801), na primjer, bila je istaknuta sveta žena koja se nikada nije udavala, dok je Fatima Nishapuri (p. 838) bila poštovana kao veliki sufijski učitelj. Većina islamskog svijeta, pod snažnim utjecajem tesavvufa, naginju manje strogoj interpretaciji propisa o javnoj ulozi žene – žene rade i putuju javno i obavljaju brojne i značajne sužnosti u društvu kojem žive. Tesavvuf također dozvoljava značajan raspon socijalnog kriticizma, izraženog bilo šaljivim pričama, satirom ili posebnim edukativnim aktivnostima. Ovakva pozicija dopušta grupama pod sufijskim utjecajem veću sposobnost odupiranja autoritarističkim zloupotrebama islama zarad ozakonjivanja dominacije društvom. Nadahnuti uzvici (*šetahet*) sufija, istina, nisu neophodno konformistički, ali se o sufijskoj tradiciji ne smije suditi na isti način kao o svakodnevnim sentimentima. Napetost između unutarnje reforme i spoljašnjih rituala osjeti se i u riječima pripisanim Ebu Muhammedu Abdullahu Muhammedu bin al-Fadlu al-Belhiju: "Čudim se onima koji prelaze pustinje i divljine da stignu do Njegove Kuće i Svetišta jer se tragovi Njegovog Poslanika tamo mogu naći: zašto ne pređu preko svojih vlastitih strasti i požuda svojih srca, gdje mogu naći tragove svoga Gospodara?" Drugim rijčima, srce je prijestolje znanja Božijeg i dostojnije je poštovanja nego Ka'ba, kojoj se ljudi okreću na namazu. Ljudi gledaju prema Ka'bi, a Bog gleda u njihova srca."[37]

Tesavvuf je i još uvijek na mnogo načina podupire svakodnevnu formu islama koja se živi u selima i gradovima islamskih društava, što je trend koji se nastavlja i danas u privatnosti

34 Angha, N., "About Sufism", u *Principles of Sufism*, February 1991.

35 Zakaia, R., *The Struggle Within Islam: The Conflict Between Religion and Politics*, N.Y., Penguin, 1988, str. 101.

36 Zakaria, R., *The Struggle Within Islam: The Conflict Between Religion and Politics*, N.Y., Penguin, 1988, str. 106.

37 al-Hujwiri, Ali B. Uthman Al-Jullabi, *The Khashf Al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufism*, u prijevodu Reynold Nicholson, London, Luzac and Co., 1976, Chapter XI, str. 140-141.

malih zajednica, čak hiperprodukcijom sufijske literature (što znači da postoji zainteresirana publika), ali i akademskih rasprava. Svojom ljubavlju prema muzici, plesu, poeziji, pripovjedanju i humoru, tesavvuf je pomogao nastanak snažne kulture. Ovako predstavljeni, sufiji su Zapadu poznati pod imenom "derviši", čiji obredi poput zikra i vježbi disanja vode stanju zanesenosti (*vedžd*), namijenjenom isključivo približavanju Bogu. Osobita didaktička sufijska forma jesu humoristične, ali poučene priče, naprimjer: "Neki mudrac postao je poznat po svojoj neortodoksnoj prezentaciji činjenica i njihove argumentacije. Donesena je odluka da ga se stavi na probu, kako bi vlasti mogle odlučiti da li on predstavlja opasnost po javni red ili ne. Toga dana predviđenog za njegov ispit, on je ujahao u sudnicu na magarcu, jašući ga naopako, odnosno leđima okrenut u smjeru jahanja. Kada je došlo vrijeme da i on progovori, upitao je kadiju: 'Kada me pogledate, šta vidite, kako sam okrenut?' Kadija reče: 'Okrenut si u pogrešnom smjeru.' 'U krivu si', reče mudrac, 'jer, s moje tačke gledišta, ja sam okrenut u pravom smjeru, a magarac je taj koji je okrenut naopako.'"[38]

Sufijska umjetnička tradicija umnogome je obogatila ne samo arapsku i perzijsku nego i svjetsku kulturnu baštinu: "Sufijski liberalizam imao je i druge znakovite učinke. Dok su muzika i ples za ortodoksnu ulemu predstavljali svetogrđe, u *tekijama* (*tekke*) su zapravo podsticani. Njihove pjesme bile su pune iskrene i predane posvećenosti Bogu, jedinstvu duše i tijela i jedinstvu čovječanstva. Dozvoljavali su i prepuštali se semau (*sama*), ili pjevanju pjesam i muzici, koji su vodili *halu*, ili stanju mističke egzaltacije. Ibn al-'Arabi i neki arapski pjesnici, i perzijski literarni monumenti poput Dželauddina Rumija (1207–73), Feriduddina Attara (p. 1190) i Muslihuddina Saadija (1193–1292), imaju istovjetne teme. Jedan od najvećih sufijskih velikana Abdu'l-Kadira Gejlanija (1077–1166), poznat i kao *Gausu'l-'Azam* ili *Sultanu'l-evlija*, koji je živio i podučavao u Bagdadu, čija je elokvencija i napose produhovljenost, isijavali iz njegove ličnosti. Tim temeljem osnovan je Kadirijja tarikat koji i sada aktivno djeluje u najvećem broju zemalja "islamskog svijeta", a nisu rijetka ni mišljenja da je ovaj tarikat, u stvari, majka svih ostalih redova": "Kadirijski derviški red je, u cjelini, među najtolerantnijim i najnaprednijim redovima, ne daleko od ortodoksije, znakovite filantropije, pobožnosti i skromnosti i averzije prema fanatizmu, vjerskom i političkom."

Svi ovi aspekti, usmjereni su ka dosezanju stupnja velajeta (*vilajah*), ili "približavanja Bogu". Iako pobožnjačke, u sporedbi s nekim radikalnim (pseudotradicionalnim i kvazia-utentičnim) formama islama koje se pokušavaju (i u velikoj mjeri uspijevaju) probiti na javnu scenu, poput, primjera radi, vehabizma, izvoznog artikla Saudijske Arabije, mnoge od sufijskih škola misli, prilagodljivije su modernim i sekularnim kretanjima i strijemljenjima. Vehabijski pokret je, u Saudijskoj Arabiji, najprije pripadnike sufijskih redova i njihove institucije, žestoko i svirepo progonio, budući se doktrinarno, protive i samom pojmu estatičkih tajni, kao i posjećivanju mezara velikana *ummeta* i svetih ljudi tesavvufap pa i samog poslanika Muhammeda (mir neka je s njim i njegovim), videći to kao potencijalno zastranjenje u idolatriju.

Sufijski redovi u 20. stoljeću preživjeli su sve pokušaje zabranjivanja djelovanja, progona do zatiranja, i još uvijek imaju znakovit utjecaj u cijelom "islamskom svijetu" te čini se, nasuprot aktunom radikalizmu, predstavljaju alternativu i perspektivu u savremenim političkim kretanjima, ne samo brojem pripadnika, sljedbenika i simpatizera nego prije svega političkim stavom koji svoje duboko ukorijenjeno ishodište ima u Kur'anu sunnetu Allahovog Poslanika (mir neka je s njim i njegovim) i vlastitoj doktrini, napose. Pripadnici sufijskih redova Kadirijje i Čištijje (koje su *kol*, ogranak kadirijskog tarikata) s neposrednim političkim angažmanom te Suhravardijje i Nakšibendijje gotovo od samog svoga nastanka pružali su svoju pomoć upravljanjima islamskim zemljama korisnim savjetima vladarima. Aktivnost je Nakšibendija danas vidljiva i po broju publikacija i izdanja na velikom broju jezika kojima govore muslimani. Modernim sufijima *internet* nije stran, čemu kao potvrda služi broj *internet* resursa kojima promoviraju svoj red, kroz rad i djelovanje, ali i stav prema savremenim političkim kretanjima.[39] Samo djelimičan cilj je "dovođenje (ili bolje odvođenje) tesavvufa na Zapad", gdje, dovoljno ironično, postoji više mogućnosti i slobode za život i djelovanje, bez prijetnje militantnog i radikalnog "islama" sa svim njegovim eklektičkim i protukonformističkim elementima. Izjava jednog nakšibendijskog šejha to dovoljno slikovito ilustrira: "Mi ne živimo na Istoku niti na Zapadu; mi ne učimo na Sjeveru, niti podučavamo na Jugu. Mi se prema svijetu ne odnosimo na taj način, ali smo prinuđeni tako govoriti."

Tesavvuf u politici i sufijska politika

Dakle, tesavvuf osigurava organizacionu formu koja garantira solidarnost, nadu, lično i kolektivno dostojanstvo individue i zajednice, privatnost doma, pravo na socijalnu pravdu i ogromnu

38 "Which Way Round is Right", u Shah Idries, *The Way of the Sufi*, Harmondsworth, Penguin, 1968, str. 192.

39 Za iranski stav prema, na primjer, zapadnom ne-reagiranju u sprječavanju genocida u Bosni i Hercegovini, vidi Ayatollah Khamenei, "In Fulling Our Obligations and Duties Regarding Bosnia, We Will Not Wait For Others", *Echo of Islam* (Tehran), No. 119, izvadci iz govora od 20 aprila 1994, May 1994, str. 10-12.

većinu tekovina "zapadne liberalne demokracije" pa i nešto povrh svega toga. Tesavvuf se, naime, otima bilo kakvom pokušaju uske determinacije.

Elastičnost sufijskog način socijalnog života moguće je osjetiti u nekim, naizgled, očevidnim paradoksima. Nekolicina sufijskih strateških pristupa životu jedinke korišteni su svjesno kao pomoć preživljavanju i opstanku islamske kulture u uvjetima stalnog pritiska. Dva su naročito zanimljiva. "Neprimjetnost u gomili", odnosno "usamljenost u društvu" (khalwat dar anjuman) te "putovanje bez domovine" (safar dar watan), koji podsjećaju muslimane da je unutarnje putovanje mnogo važnije nego bilo kakvo spoljašnje stanje. Na njima naročito insistiraju Nakšbendije (Naqshbandiyya), pri čemu derviš ostaje "u ovome svijetu", živjeti očevidni, svakodnevni život, prilagođavajući se modernom društvu, istvoremeno vodeći izuzetno aktivan unutarnji život neprimjetan ostatku svijeta. Objedinjene, te strategije strukturiraju psihološko i socijalno "trajanje". Ahmed Rašid kaže: "Tesavvuf je uvijek predstavljao reakciju protiv autoriteta, intelektualizma i mullah – čineći se tako idealno odgovarajućim običnim ljudima. Tesavvuf se održao među muslimanim pod izuzetno teškim okolnostima, poput Mongolske invazije tokom koje su svi tragovi islama izbrisani, i kasnije tokom carističkih dana. Vraćanje tesavvufu tokom komunističke ere nije bilo ništa novo. Sufiji su prakticirali umjetnost samo-izolacije od tlačitelja bez potrebe pokušavanja njihovog zbacivanja sa vlasti, i njihovog upornog odbijanja da se uključe u političke partije osiguravajući na taj način da je KGB jedva znao da postoje."[40]

Napored koncept koji se razvio u nekim sufijskim grupama bio je ideja nezainteresiranosti prema pozitivnom ili negativnom stavu ljudi u lokalnoj zajednici. To je podrazumijevalo prikrivanje vrlina kao i poroka te potpunu indiferentnost prema tuđem mišljenju, što je trend, riječima srednjevjekovnog književnog jezika: "Sufi ne posjeduje ništa niti išta posjeduje njega", koji je najuočljiviji kod Bišr bin al-Haris al-Hafija iz Merva (p. 841.) i, kasnije, u Melametijja pokretu. Takvom politikom izbjegli su upetljavanje u političke debate, a i "nevidljivo" djelovanje u društvu, bez skretanja pažnje na vlastite aktivnosti. Takva gledišta mogu se povezati unatrag sa tradicionalnim svjetonazorom temeljenim na unutarnjim resursima: "Svako načelo usmjerava osobu putem prepoznavanja suštine u njemu, suštine skrivene iza koprena promjena i zastora nesigurnosti. Cilj i svrha svakog inteligentnog živog bića treba se tražiti u uspostavljanju istinitosti stabilnog mira i neuznemiravanog preživljavanja, cilja konačne traganja. Da bi se postigao ovaj cilj čovjek se mora osloboditi iz zatočenja u granicama promjena i pronaći put povratka suštini vlastitoga bića i pronaći vrelo beskonačnoga znanja u njoj."[41] Oslanjanje na unutarnje resurse naporedo je s drugim dvjema tradicijama. Prva je od njih pojam "sjećanja, spominjanja' (*dhikr*), koje za sufije može voditi poništenju (*fena'*) svih ovosvjetovnih i ljudskih karakteristika. To ima za svrhu potpuno utapanje u Bogu i lično iskustvo bliskosti božanskoga, iako bi al-Ghazzali odbacio upotrebu pojmova "nerazdvojivost', "jedinstvo', ili "povezanost' za ovo iskustvo. Iz ove perspektive, sve forme ljudske patnje i političke dominacije prolazne su i poništavaju se pred jedinom istinitom pobjedonosnom stvari, Bogom i Njegovom ljubavi, jer *fana'* podrazumijeva koncept odbacivanja sebe i svijeta zarad omogućavanja poništenja u Bogu. Na ovoj osnovi, pojam sjećanja, spominjanja, vezan je isključivo za spominjanje Boga, koncept koji se ponavlja u svim formama sufijske invokacije, plesa, muzike i meditacije.

Druga je tradicija prikrivanje ili skrivanje vlastitog vjerovanja i vjere u cilju izbjegavanja proganjanja ili pogubljenja. Općenito, sufijima je naloženo da ne traže mučeničku smrt te da prakticiraju *tekijet* (*tekijah*), to jest, oprez. U ekstremnim uvjetima oni mogu čak i zanegirati pripadnost islamu, bez da se to smatra grijehom. Neprestana angažiranost sufijskih vođa u molitvi i meditaciji znači da je "on neprestano "mobiliziran", angažiran u neprestanoj duhovnoj i mentalnoj koncentraciji. Za sufija sva ovozemaljska carstva konačno su bespomoćna i nevažna pred univerzalnim poslanstvom i pred Božijom voljom – iskreno povjerenje (*tevekkul*) dovoljno je za pretvaranje straha u nadu. U stvari, unutarnja iskvarenost i griješnost stvari su kojih se treba bojati više nego izvanjskog ugnjetavanja. U očekivanju budućeg suda, vrijeme je uvijek na strani islama i njegovih zagovornika. To znači da u mnogim kontekstima, sufijske grupe i zajednice na koje su oni imali utjecaj bile su sklonije nenasilnim oblicima podešavanja sa sekularnim državnim autoritetima. To je bio slučaj s redom Tidžanija u Alžiru pedesetih godina i grupa koje su obojile način sufijskog reagiranja na Sovjetsku vlast u Središnjoj Aziji. Izuzeci od ovog trenda očevidni su u pokušajima odupiranja sufijskih grupa spoljašnjim imeprijalnim snagama koje su poremetile regionalne kulture, naprimjer, u slučaju otpora Rusima na Kavkazu, Turkmenskim stepama i dolini Ferghana i u Sudanu protiv Britanske okupacije u 19. stoljeću.

Zapadni komentari uglavnom se svode na pristrasno povezivanje svih ili bar većine muslimanskih političkih aktivnosti jednim stereotipnim pojmom – "fundamentalizam". Zapad nije pomogao stvari neprestanim isticanjem toga kako strahuje od islamskog buđenja. Upravo ti strahovi doveli su

40 Rashid, A., *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?*, Karachi, OUP, 1994, str. 43. Isto tako Bennigsten, A. & Wimbush, S., *Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union*, Berkeley, University of California Press, 1985, str. 11.

41 Angha, N., "About Sufism", u *Principles of Sufism*, February 1991.

zapadne sile u paradokslalnu situaciju da u isto vrijeme insisitraju i kompromitiraju vlastita demokratska načela i brigu za ljudska prava te (ne)hotimičnu podršku vladama koje, pod izgovorom borbe protiv fundamentalizma, realiziraju svoje autokratske ciljeve. Takva taktika potkopava izvornu demokratiju i, ironično, osigurava argumente ekstremističkim grupama te u isto vrijeme ignorira stvarna ograničenja demokratskim procesima i nerazdvojivu ekonomsku krhkost predloženih modela društvenog uređenja. Alternativni pristup jeste omogućavanje razvoja i angažmana izvorne islamske opozicije tesavvufa koji u uvjetima neprestanih napetosti kao umjerenija forma islama ima veću vjerovatnoću dominacije. Ali, upravo ti kreatori novog svjetskog poretka, kojim uskogruda i ortodoksnija forma islama odgovara, jer jedino tako imaju opravdanje vlastite politike, učinili su tesavvuf sumnjivim i opasnim uvođenjem vjerovanja bliskih neislamskim u srce vjerskog iskustva te je to razlog zbog kojeg većina ortodoksnih mula (*mullah*) nisu voljeli sufijsko divlje "religijsko trovanje", tako da i danas neke ekstremne šiijske i vehabijske sekte neposredno napadaju tesavvuf. U isto vrijeme, postoje šiijski sufijski redovi, a sufiji općenito priznaju 'Alija, Poslanikovog zeta, kao prvog muslimana i duhovnog predvodnika, nazivajući ga *Valli*, Uputitelj.

Globalna zavjera vs. "islamska prijetnja"

Očevidno je da je islam višeslojan religijski, kulturni i politički kompleks s vlastitim formulacijama ljudskih prava i normama međunarodnog ponašanja. Određeni elementi u islamu, naročito tesavvuf, osiguravaju osnove za humanistički, individualistički pristup životu, koje su u isto vrijeme elastične i otvorene za cijeli niz kulturnih sinergija. Kao takvom, prava renesansa islama može osigurati pojačani stabilizirajući utjecaj za više nego ustalasani "islamski" i "ostali" svijet. Isto tako, tesavvuf je već davao, ali zahvaljujući svome ishodišti koje je bezgranično i bezvremeno, doprinos kozmopolitskoj i pluralističkoj svjetskoj kulturi ni izbliza nije iscrpljen. Taj doprinos veliki je izazov i predmet nadmetanja ostalim civilizacijskim grupama, ali nipošto ne na način nasilja i rata. Islam može biti koristan sugovornik modernoj liberalnoj misli nudeći konstelaciju vrijednosti s jakom intelektualnom i moralnom tradicijom. Ta kontratradicija može "Zapad" podsjetiti na opasnost od prevelikog uspjeha u određenim područjima. To je više nego očevidno u kritičkom komentaru Altaf Dževhera: "Temeljna pretpostavka sekularizma je da je materijalno blagostanje na ovom svijetu suštinsko izvorište ljudske sreće. To materijalno blagostanje ne ostaje samo izvor, nego postaje i cilj napose, najveća je dilema sekularne kulture. Kako sekularno društvo napreduje od nižih razina materijalnog blagostanja prema višim, efikasnost postaje jedina preokupacija... Iz tog procesa slijedi da rast postaje Bog sekularizma, umjesto Boga milosti. Inflacija, njen smrtni neprijatelj je poput đavola. Pakao su visoke cijene, recesija i nezaposlenost, a raj ništa drugo do bogatstvo, izobilje, puna zaposlenost i dokolica. Kako ljudskim željama nega granice nema mjesta odmora i smiraja u njihovoj težnji i neprekidnom traganju za ugodnostima. Što se više ima, više se traži. Koliko god vremena da se uštedi ono se energično reinvestira zarad veće uštede vremena, dok ne ostane bez ičega. Cijelo njegovo biće podstiče ga i provocira na postizanje uvijek-rastućih razina efikasnosti i materijalnog blagostanja, i ono što je počelo kao ispravna ideja pretvara se u besmislenu trku."[42]

U većini islamskih zemalja politika regije nevoljka je slijediti prav put ka modernizmu, potpunoj sekularizaciji i *westernizaciji*. U drugu ruku, pojedinci i zajednice, iako željni uživanja u vlastitoj kulturi i religiji, također izražavaju snažnu želju za poboljšanim ekonomskim i ekološkim uvjetima. Ali zbog samoinicirane percepcije nestabilnosti zbog radikalnih islamističkih utjecaja, strahovanja od makar i potencijaliteta novih sfera utjecaja i podjele moći te i zabrinutosti zbog podsticanja nove "velike igre", ono što danas Sjedinjene države šalju (naprimjer u Afganistan ili Irak, dvije zemlje koje su donedavno imale sisteme vlasti koje su osuđivali svi normalni muslimani), teško da se može smatrati pomoći.

Tesavvuf, kao domaća, eklektička i tolerantna forma islama zasigurno posjeduje unutarnju snagu i mogućnost doprinosa uspostavljanju stabilnosti. Štaviše, u 21. stoljeću, dobu trgovine i razmjene kultura, a imajući na umu kobna savremena kretanja unutar i izvan islama, ali obavezno u neposrednoj vezi s njim, tesavvuf ima i u stanju je pokazati novo i pozitivističko lice islama.

Kompleksnost namijenjene uloge tesavvufa očevidna je na brojnim primjerima. Međutim, općenitije, tesavvuf ostaje zajednička kulturna komponenta religijskog života mnogih običnih muslimana. U mnogim zemljama i različitim vremenima sufijske halke i redovi smatrani su naročitom promotorima narodnog sujevjerja i redovi su stoga zabranjivani, tekije zatvarane, a sufijske grupe ipak su preživjele do današnjih dana. Profil napetosti između zapadnih i islamskih interesa, historijski gledano, nije se ozbiljno promijenio ni nakon "11. septembra", osim u domenu u kojem je primjena sredstava i metoda postala neposredna, očevidna i "opravdana". U tom smislu, reakcija određenih krugova koji možda svojim habitusom i ne pripadaju niti čak naginju radikalizmu bilo kojeg oblika, kao odgovor na izuzetno agresivnu i očiglednu akciju, donekle je razumljiv, u smislu osjećaja potrebe odbrane islama. Međutim, moguće je da se i u samoj potrebi krije potpuno neznanje, jer islam nije potrebno braniti. Islam je potrebno živjeti. ■

42 Gauhar, A., "Islam and Secularism", u *The Challenge of Islam, London*, Islamic Council of Europe, 1978, str. 300-301.

zoon politikon

Piše: **Faris Nanić**

Milletski sistem kao generator podjela

ZA SVE SU IPAK **KRIVI TURCI?**

Ko je i kako multikonfesionalno tkivo Bosne razdijelio na konstitutivne parčiće u ne tako davnoj povijesti?

Novootkriveni i nešto stariji talenti za historiju, posebno kulturnu historiju Bosne, često se obrecnu na osmanski milletski sistem društvenog uređenja i političke strukture radi njegova, navodno pogubnog i sudbonosnog utjecaja na etnokonfesionalno određenje katolika u Hrvate, pravoslavnih u Srbe, a muslimana u Bošnjake i propuštanja prilike za stvaranje jedinstvene, moderne nacije.

Nadalje, optužuju Austro-Ugarsku da je tako zatečen sistem, okupacijom iz 1878. i aneksijom iz 1908. institucionalizirala, ali ipak napadaju guvernera Benjamina Kallaya da je pokušao nametnuti "mrsko trokonfesionalno bošnjaštvo" kao modernu nacionalnu odrednicu, više razine od domovinske odanosti. Kallay je, suočen s napadima, posebno srpskih krugova iz Srbije i Bosne, od te namjere odustao. Rezultat je porazan za Bošnjake jer je taj naziv administrativnom mjerom povučen iz javne upotrebe još 1907. Tako nakon toga počinje "nacionaliziranje" Muslimana (Alija Isaković) koje traje, evo i do izvjesnog Ivana Lovrenovića.

Kriptokomunistička nominacija

Taj je Lovrenović, bosanski katolik, decenijama autoritet za sve i svašta komu se nitko, čak niti s argumentima ne smije suprotstaviti. Kao literarno talentiran i maštovit inaugurirao je neologizme, sintagme Bošnjak–Hrvat, Bošnjak–Srbin i, zanimljivo, Bošnjak–musliman, godinama ih koristio u svojim jedva čitljivim litanijama koje je objavljivao po tzv. liberalnoj štampi u Bosni i šire. Na stranu što su poluobrazovani urednici tih tiskovina takve sintagme bez primjedbi objavljivali jer se takvom "rasnom Bosancu" koji se riječju suprotstavio, zamislite, Tuđmanu u pokušaju podjele Bosne, ništa ne smije editirati, kratiti, ili, ne daj Bože, izbaciti. Svaka je, naime, njegova genijalna i "probosanska" kako su to tumačili sarajevski čaršijaneri svih boja. Ovako neutemeljena nominacija nešto je kasniji proizvod njegovog javno izrečenog suprotstavljanja liderima bosanskih Hrvata koji su prihvatili povrat naziva Bošnjak na Bošnjačkom saboru 1993. godine. Tada ih je napao, čak i svoje idejne sumišljenike, da tim činom priznanja pravo na Bosnu prepuštaju samo muslimanima.

Zaboravio je pritom samo jednu malu, nezamjetnu činjenicu na koje je upozoravao još Safvet-beg Bašagić u svojoj poemi s kraja 19. stoljeća "Bošnjaku", da do unazad "nema petnaest ljeta, od Trebinja do Brodskijeh vrata, nije bilo Srba ni Hrvata". To ne znači da nije bilo pravoslavnih i katolika, ali su oni sebe smatrali Bošnjacima. Takvima ih je prepoznavao i tako nominirao i Ilija Garašanin u *Načertanijama*. Još je jednu anegdotu s povijesnih margina Lovrenović previdio, jer ju, jadan, možda i ne zna. Ona potvrđuje ove Bašagićeve stihove. Tugomir je Alaupović došao na školske ferije majci u Bosnu, u katoličko selo Dolac kraj Travnika, odakle je bio rodom i rekao joj kako su oni od danas Hrvati. Na to starica počne plakati i upita svoga obrazovanog sina znači li to, ne daj Bože, da više nisu katolici. Naravno, nisu prestali biti katolicima, ali postadoše Hrvatima, a ostale katolike i protestante koji se se doselili s austrougarskom okupacijom i aneksijom (Svobode, Ajhbergere, Bendere, Nemečeke, Primere...) također strpali u hrvatski nacionalni korpus u Bosni koji eto, po Lovrenoviću, ima pravo na Bosnu i ne samo to, već i na ekskluzivan status Bošnjaka-Hrvata, dok recimo onima koji su taj naziv i dalje nastavili njegovati sve do administrativne zabrane upotrebe naziva Bošnjak i bosanski jezik 1907–1910, priznaje pravo da budu Bošnjaci, ali vjerski označeni kao muslimani.

Kakva je to razlika od apsurdne komunističke nominacije naroda vjerskim nazivom iz 1971., ovaj se samozvani *arbitar elegantiae* nije izjasnio. Niti jedan hrabri bošnjački publicist, autor, historiograf, novinar ili urednik nije ušao u polemiku, već se herojski odlučio za šutnju. Trebalo je samo odgovoriti puno prirodnijom nominacijom – Bošnjaci–katolici, Bošnjaci–pravoslavci, Bošnjaci–muslimani i Bošnjaci–agnostici / ateisti. Naravno, da je kao i Lovrenovićevo podmetanje kukavičjeg jajeta i ovakva nominacija nepotrebna jer je riječ o modernoj nacionalnoj identifikaciji u sekularnoj državi.

Tog bi genijalnog probosanca Lovrenovića trebalo podsjetiti, jer možda i ne zna, kako je termin konstitutivnost naroda i republika u političku teoriju i praksu uveo Volođa Uljanov, nazvan Lenjinom kako bi na prevaru uvukao malo sumnjičave ne-Ruse i njihove države stvorene na rezultatima Prvog svjetskog rata u novo rusko carstvo nazvano Sovjetskim savezom. Doduše, ne samo time, već i zločinima Crvene armije. Izgleda da je taj u Evropi povijesno prevladan koncept preživio u Bosni, posebno kod Lovrenovića i njegovih Bošnjaka-Hrvata, nadasve onih iz deklarativno demokršćanskog HDZ-a. Na stranu što niti stari socijalistički Ustav BiH, niti Daytonski ne daju nikakvu definiciju konstitutivnosti pa je potpuna glupost na tome insistirati, jer se, zapravo, i ne zna na čemu se to insistira. Tako se onda može i ustavna sintagma zaštite vitalnog nacionalnog interesa razvlačiti kako kome paše i time blokirati svaki normalan demokratski proces u zemlji.

Bošnjaci nemaju problema s konstitutivnošću, ako ju smatramo državotvornošću, Hrvata i Srba u Bosni, iako ih je zajedno manje nego Bošnjaka i to po posljednjem popisu stanovništva na kojem su baš Srbi i Hrvati insistirali. Tu bi, međutim i na žalost *lovrenovića* i njima sličnih, insistirali na par kriterija. Žele li Hrvati i Srbi biti konstitutivnima, znači da nemaju rezervnu domovinu, nemaju matične domovine ili bolje rečeno domovine matičnog naroda, jer nju imaju manjine, a to ne žele biti. Moraju se, naime, odlučiti. Načelno, ne od prilike do prilike.

Albanski protuargument

No, vratimo se milletskom sustavu podjele društva na vjerske zajednice kao temeljnom konceptu *power sharinga* u zemljama koje su priznavale vrhovni autoritet sultana i nešto kasnijeg sunijskog halife u Istanbulu, kao što je Bosna. Riječ je zapravo o modelu koji bismo danas pokušavali svrstati u konsocijacijski, koegzistivni koji je privilegirao muslimane, ali vrlo malo ili u nekim periodima nimalo restringirao prava nemuslimana. Oni su se bavili zanatima, manufakturom, poljoprivredom i trgovinom, plaćali čak i manje poreze državi od muslimana i bili oslobođeni služenja vojske i sudjelovanja u ratovima. Tako formiran i ukorijenjen sistem privilegija, prava i obaveza te paralelnog suživota zajednica, posebno u gradovima, zatečen je austrougarskim mandatom okupacije Bosne.

Bošnjaci nemaju problema s konstitutivnošću, ako ju smatramo državotvornošću, Hrvata i Srba u Bosni, iako ih je zajedno manje nego Bošnjaka i to po posljednjem popisu stanovništva na kojem su baš Srbi i Hrvati inzistirali. Tu bi, međutim i na žalost *lovrenovića* i njima sličnih, insistirali na par kriterija. Žele li Hrvati i Srbi biti konstitutivnima, znači da nemaju rezervnu domovinu, nemaju matične domovine ili bolje rečeno domovine matičnoga naroda, jer nju imaju manjine, a to ne žele biti. Moraju se, naime, odlučiti. Načelno, ne od prilike do prilike

Bosna je bila okupirana zbog straha od širenja srpskog, a tada je to značilo i ruskog utjecaja, nakon poništavajućeg mirovnog sporazuma iz Yešilkeja (San Stefana), koji je Rusiji i Bugarskoj kao ratni plijen iz rata 1875.–1878. predvidio darovati sve rumelijske posjede Osmanske imperije. Uspaničeni Britanci nagovaraju eisenkanzlera Otta von Bismarcka, lidera novoujedinjene Njemačke, nove velesile, da sazove Berlinski kongres koji završava priznavanjem Srbije, Crne Gore (ne u današnjim granicama, već znatno manje), Bugarske (u znatno užim granicama), Grčke i povijesno-pravno neutemeljene države Rumunjske (nastale od tzv. dunavskih kneževina Vlaške i Moldavije), dok unatoč deklaraciji nezavisnosti bosanske vlade nacionalnog spasa, daje mandat Austro-Ugarskoj da okupira Bosnu (bez Novopazarskog sandžaka) i time kao spriječi srpske pretenzije na njezin teritorij i širenje ruskog utjecaja. Bismarck, za koga je Bosna bila marginalan problem, Berlinskim se kongresom nametnuo kao jak evropski igrač i Njemačku postavio uz bok Britaniji i Francuskoj.

Preživjeli milletski sistem, uz osmanski recept zaštite većinskog muslimanskog življa u pokorenim zemljama kroz formiranje islamske zajednice s reisul-ulemom na čelu, kojeg odobrava halifa, u uvjetima početka stvaranja političkih stranaka i utjecaja iz Zagreba i Beograda, plodno je tlo za etnokonfesionalnu identifikaciju koju su podržavali Katolička crkva, Srpska pravoslavna crkva te srbijanski i hrvatski politički krugovi u Austro-Ugarskoj. Naziv Bošnjak još je legitiman i legalan i izjašanjavanje muslimana, ali i drugih, kao

Bošnjaka, nije problem ni za okupacijske vlasti, niti za srpske i hrvatske nacionaliste, barem ne u Bosni. Potonji su tada zainteresirani za nacionaliziranje katolika u Hrvate i pravoslavnih u Srbe. Kada se taj projekt uspješno završava, pokreće se pitanje nacionaliziranja muslimana.

Zašto su Albanci uspjeli

No, pogledajmo za usporedbu i istinite prosudbe slučaj albanske nacionalne identifikacije. Albanci su kao i Bošnjaci svih vjera stoljećima živjeli u istom milletskom sistemu *power sharinga*, a 1912. priznata im je nacionalna država Albanija, u znatno manjim granicma od zamišljenih etničkih koje je zahtijevala Prizrenska liga 1878. No, Prizrenska liga je, unatoč nasljeđu milletskog sistema, uspjela promovirati albanski nacionalni program na bazi jedinstva pripadnika naroda sve tri vjere. Pitanje je zašto. Kako je to uspjelo Albancima koji su bili tradicijski znatno više opterećeni plemenskim odnosima nego Bošnjaci? Odgovor ne treba dugo tražiti. Što je ujedinjavalo Albance svih vjera i nikako nije moglo uključiti neke druge pripadnike istih vjera? Odgovor je prilično jasan. Jezik. Albanski jezik, bitno različit od svih susjednih, bio je znanstvena činjenica koja je omogućila nesmetanu i potpuno razumljivu komunikaciju svih pripadnika toga naroda. Kod Bošnjaka to nije bio slučaj. Zašto?

Bosanski jezik kao jedan od triju službenih na Visokoj Porti, uz osmanski i arapski, bio je jezikom službene i neslužbene komunikacije na svim prostorima pod upravom Bosanskog pašaluka u vrijeme njegove najveće teritorijalne ekspanzije. Međutim, on je bio i službeni jezik na području Beogradskog pašaluka, Smederevskog sandžaka u današnjoj Srbiji te raznih sandžaka (Kliški, Pakrački, Požeški,Crnički,...) u Lici, Slavoniji i Dalmaciji u današnjoj Hrvatskoj. Može se reći da je većina tadašnjeg južnoslavenskog puka govorila bolje ili lošije bosanskim jezikom ili nekom njegovom primitivnijom varijantom. Kako je krenulo planiranje katoličke *reconquiste* koja je započela nakon Karlovačkog, a posebno Požarevačkog mira, Katolička je crkva naložila svojim vjernim službenicima, Bartolu Kašiću et alia da skuju neki jezik kojim bi se moglo rekristijanizirati i pokatoličiti što prije puk na osvojenim teritorijima Bosanskog pašaluka. Kašić et alia nisu dugo dvoumili – inaugurirali su ilirski jezik jednostavnom krađom sintakse, gramatike i većeg dijela leksike bosanskog jezika, službenog i potpuno kodificiranog u to doba.

Kako je rekao Alija Izetbegović još 1990., proces nacionalne identifikacije bosanskih katolika u Hrvate, a pravoslavaca u Srbe završen je i ireverzibilian. Stoga ga, niti jednom mislećem Bošnjaku ne pada na pamet negirati i potirati pravo na hrvatsko, odnosno srpsko nacionalno izjašnjavanje bilo kome i bilo gdje

Taj se ilirski, od doba srbijanskog Crnogorca Vuka Karadžića i hrvaćanskih slavista naziva srpsko-hrvatskim, odnosno kasnije srpskim i hrvatskim, a tek su odnedavno i odvojeni i u znanstvenim slavističkim krugovima. Time je, u kontekstu etnokonfesionalne nacionalne identifikacije otvorena široka avenija za pohrvaćenje bosanskih katolika koji, eto, mogu govoriti hrvatski nominiranim jezikom i posrbljenje bosanskih pravoslavaca koji mogu govoriti istim tim, ali srpski nominiranim jezikom. Milletski sistem s ovim doista nije imao veze, niti ga se, tako neuko, a pompezno može okrivljavati za kasniji razvoj nacionalne identifikacije i emancipacije naroda u Bosni kojoj je naknadno dodana i teritorijalna odrednica Hercegovina.

Niko nema što (bosanski) Hrvat imade

Kako je rekao Alija Izetbegović još 1990., proces nacionalne identifikacije bosanskih katolika u Hrvate, a pravoslavaca u Srbe završen je i ireverzibilian. Stoga ga, niti jednom mislećem Bošnjaku ne pada na pamet negirati i potirati pravo na hrvatsko odnosno srpsko nacionalno izjašnjavanje bilo kome i bilo gdje. No, to ne daje za pravo *lovrenovićima* i njima sličnim specijalistima opće prakse da negiraju pravo bosanskim muslimanima da se nacionalno deklariraju Bošnjacima.

Sve je manje Hrvata i Srba, pa je sve manje mogućnosti koju stalno priželjkuju i zazivaju pod firmama "Trećeg entiteta", federalizacije i sličnih izmišljotina – konačne podjele Bosne po etnoteritorijalnom principu. Posebno, ako to zazivanje puni i džepove pojedincima koji lupetaju o ugrozi konstitutivnog naroda u Bosni za koji se kao manjinu brine tzv. matična država Hrvatska. Gdje ćeš bolje. Kao konstitutivan narod u Bosni imaš privilegije učešća u vlasti tri puta više nego što te ima, kao ugrožena manjina koja to nije imaš pomoć iz Hrvatske, imaš dopunski i dvojno državljanstvo, ovo drugo ti daje mogućnost pripadnosti EU i korištenja i tih beneficija. Pa ko to ima što Hrvat (bosanski) imade? Zato ga valjda i trebaju nazivati bosanskim Hrvatom jer je stvarno bitno drukčiji od "običnog" Hrvata, onoga iz matične države koji takve privilegije ne može niti sanjati. I zato trebaju nadalje trubiti o njegovoj ugrozi. Posebno od Bošnjaka. I to *lovrenovićevskih* Bošnjaka-muslimana. ■

"Kad će doći kraljeve vojske?"

(Sarajevski atentat i dvije pjesme Ive Andrića i Gavrila Principa)

Upravo je književnost imala jednu od ključnih uloga najprije u idejno-ideološkom profiliranju, potom realnom insceniranju, a posebno u kasnijem historijskom osmišljavanju i memorijaliziranju atentata na austrougarskog prijestolonasljednika nadvojvodu Franza Ferdinanda

Piše: **Sanjin Kodrić**

1.

Književnost i Sarajevski atentat višestruko su povezani, pri čemu je ova veza vidno izraženija od one uobičajene povezanosti književnosti i kulture na Slavenskom jugu, gdje, naime, književnost i inače funkcionira kao jedan od središnjih i posebno privilegiranih kulturalnih diskursa. Između svega ostalog, Sarajevski atentat svoj poticaj ne nalazi samo u društvu, politici i ideologiji svojeg vremena, već isto tako i u kulturi, a posebno u književnosti, i to kako u književnoj tradiciji, naročito u usmenoj epici i nacional-romantičarskoj književnoj baštini, tako i u onovremenoj tekućoj, savremenoj književnoj praksi, domaćoj i stranoj, što će naraštaju koji će se na ovaj ili onaj način identificirati s imenom Mlade Bosne biti jedno od vrlo važnih idejnih i intelektualnih polazišta.[1]

Slično se odnosi i na sam atentatorski čin, u kojem – blisko onom što je tzv. obrnuta mimeza ili inverzni odnos književnosti i zbilje – upravo literarnu dojmljivost podrazumijeva situacija u kojoj gotovo golobradi dječak, nesuđeni pjesnik, s revolverom u ruci i kesicom cijankalija umjesto pjesme u džepu, stoji praktično sam nasuprot prijestolonasljednika jednog od najmoćnijih evropskih carstava njegova vremena, a što korespondira i s izjavom samog sarajevskog atentatora Gavrila Principa datom u toku istražnog procesa neposredno nakon atentata u kojoj se brani od mogućnosti da ga je, zapravo, literatura i upropastila.[2] Također, povezanost književnosti i Sarajevskog atentata prisutna je, uz brojne

1 Usp. npr.: Palavestra, Predrag: *Književnost Mlade Bosne*, knj. I-II. Sarajevo: Svjetlost, 1965.

2 Usp. npr.: Dedijer, Vladimir: *Sarajevo 1914*. Ljubljana – Beograd – Sarajevo: Državna založba Slovenije – Prosveta – Svjetlost, 1965, str. 535.

druge slučajeve, i onda kad je riječ o posljednjem realnom mjestu vezanom za atentat – grobnici sarajevskih atentatora, pa se čak i ovdje, na ploči koja označava zajedničko smrtno mjesto "vidovdanskih heroja", opet javlja književnost – "Blago tome ko dovijek živi, imao se rašta i roditi", dakle glasoviti stihovi iz *Gorskog vijenca* Petra II. Petrovića Njegoša, jednog od nezaobilaznih autora u lektiri mladobosanaca, ali i jednog od kanonski najistaknutijih autora cjeline južnoslavenskog prostora, posebno unutar poetike i politike kulture Kraljevine Jugoslavije, odnosno upravo u vremenu kad je na Starom srpskom pravoslavnom groblju Sv. Mihajlo na Koševu u Sarajevu izgrađena namjenska kapela Sv. Arhanđela, u koju su 1939. godine preneseni zemni ostaci Gavrila Principa i drugih učesnika atentata.

A već ovakvo što dovoljno jasno uputit će na to da je upravo i književnost imala jednu od ključnih uloga najprije u idejno-ideološkom profiliranju, potom realnom insceniranju, a posebno u kasnijem historijskom osmišljavanju i memorijaliziranju atentata na austrougarskog prijestolonasljednika nadvojvodu Franza Ferdinanda 28. juna – na Vidovdan – 1914. godine, bez obzira na konačni cilj ovakvog čega i dominantni realizacijski model u pojedinom

trenutku. Jer, uz nekoliko drugih, a manje dominantnih varijanti, upravo ovu ulogu u vezi sa Sarajevskim atentatom književnost će imati i onda kad se, prvenstveno u međuratnom monarhističkom dobu, ovaj događaj tumačio kao sveta herojska žrtva u pravcu stvaranja zajedničke kraljevine "jednog a troimenog južnoslavenskog plemena", i onda kad je razumijevan kao izraz "vječitog sna o slobodi, bratstvu i jedinstvu jugoslavenskih naroda i narodnosti", kako je to bio slučaj prije svega u vremenu socijalističke Jugoslavije, baš kao i u današnjem, postjugoslavenskom vremenu, kad, uz izvjesne izuzetke, dokraja neupitnu pozitivnu recepciju Sarajevski atentat ima uglavnom tek onda kad se predstavlja kao izraz neuništivog južnoslavenskog, a posebno srpskog rodoljublja i uvijek trajuće borbe na putu "svenarodnog ujedinjena s Otadžbinom".

Bez obzira na značajne razlike, pa i međusobne potpune isključivosti, u svim ovim vremenima i različitim društvenim, političkim i ideološkim kontekstima, književnost je, dakle, na izrazito važan način učestvovala u oblikovanju onog što će Sarajevski atentat u međuvremenu postati (i) kao naročito složena šira kulturalna tvorba, pri čemu će književna praksa također biti jedna od važnih bojišnica na kojoj se vode i historijske bitke (kako bi se to danas zaključilo u novohistoricističkom maniru), što je slučaj čak i onda kad su ove borbe u stvarnosti završene, a kako to pokazuje upravo složeno kontinuirano oblikovanje predstave o Sarajevskom atentatu u vremenu kako prve, tako i druge Jugoslavije, odnosno nakon nje. Uostalom, ovakvo što naslućeno je i znatno ranije, pa tako i onda kad se zapaža u osnovi slično – da bez književnosti "Principov atentat ne bi mogao da bude herojski izraz i najneposrednije oživotvorenje

Bez književnosti "Principov atentat ne bi mogao da bude herojski izraz i najneposrednije oživotvorenje buntovnog slobodarskog duha i raspoloženja čitave predratne omladine nego bi ostao stihijski, neosmišljen i idejno nemotivisan individualni akt grupice nezadovoljnika", kako to u povodu 50. godišnjice Sarajevskog atentata piše Predrag Palavestra, istina na način primjeren tadašnjem vremenu, i sam memorijalizirajući "vidovdanske heroje".

buntovnog slobodarskog duha i raspoloženja čitave predratne omladine nego bi ostao stihijski, neosmišljen i idejno nemotivisan individualni akt grupice nezadovoljnika“, kako to u povodu 50. godišnjice Sarajevskog atentata piše Predrag Palavestra[3], istina na način primjeren tadašnjem vremenu, i sam memorijalizirajući “vidovdanske heroje“.

2.

Bespredmetno je, naravno, nagađati da li bi se Sarajevski atentat, a posebno onakav kakav je na kraju ispao, desio bez važne uloge kulture i, naročito, književnosti, ali je gotovo sasvim sigurno da bi bez književnosti imao znatno drugačija značenja.

Sasvim očekivano, ova, tokom prethodnog stoljeća stvarana značenja Sarajevskog atentata bitno su oblikovana i jednim posebnim tokom u književnosti BiH u godinama neposredno prije samog atentata – tzv. književnošću Mlade Bosne, koja se počela razvijati u godini početka tzv. aneksione krize (1908), odnosno tek godinu dana nakon što je nimalo slučajno upravo pisac Petar Kočić, tad već glasoviti književnik i nacionalni tribun, po svoj prilici po prvi put upotrijebio mladobosansko ime, da bi svoj vrhunac i nagli kraj ova književna praksa doživjela upravo sa Sarajevskim atentatom, kad književna akcija mladobosanaca biva zvanično zabranjena, ali i kad postaje historijska zbilja – sama realnost s dalekim i važnim učincima u budućnosti.

Mada će glavni tok književnosti Mlade Bosne činiti književni rad autora kakvi su Dimitrije Mitrinović, Vladimir Gaćinović, Miloš Vidaković ili Borivoje Jevtić i dr., i mada će mladobosanska književnost biti poetički dosta heterogena, a svoju unutrašnju kakvu-takvu zaokruženost dugovati uglavnom tek načelnom ideološkom aspektu (pa i to ne dokraja),[4] u mladobosanskoj književnoj proizvodnji one osobene kulturalne tvorbe u koju će izrasti historijski čin Sarajevskog atentata naročito istaknuto, gotovo mitski važno značenje suštine pregnuća o kojem je riječ u međuvremenu će, međutim, zadobiti prije svega drugog pjesnički tekstovi dvaju autora – Ive Andrića (1892–1975), u mladosti pripadnika Mlade Bosne, a kasnije književnog nobelovca, odnosno najpoznatijeg južnoslavenskog književnog imena u svjetskim okvirima i autora koji se već desetljećima nalazi u samom vrhu južnoslavenskog književnog kanona, i Gavrila Principa (1894–1918), vidovdanskog atentatora i glavnog protagonista svih ključnih narativa što ih podrazumijeva literarno reprezentiranje Sarajevskog atentata.

Andrićeva pjesma, izvorno naslovljena kao *Prva proljetna pjesma* i ostvarena kao pjesma u prozi, objavljena je pred proljeće 1914. godine, gotovo uoči Sarajevskog atentata, u drugom broju zagrebačkog časopisa *Vihor*, jednog od važnih časopisa u lektiri mladobosanaca, i moguće ju je razumijevati kao naročitu najavu i anticipaciju ovog događaja, iako je sam Andrić u ovo vrijeme bio na studiju u Krakówu i, po svemu sudeći, ni na koji način nije mogao imati stvarne informacije o atentatorskim planovima Gavrila Principa i drugova, a pogotovo ne biti uključen u njihove pripreme:

Jutros oblaci nebom idu, a ja slutim radosti: kad procvatu brda strašnim sjajem njihova oružja, kad posiju plamene cvjetove po poljima, kad se začuje prva truba, kad se pojave prvi konjanici, umorni, prašni: i poprskani pjenom kao u nekoj staroj pjesmi; o radosti!

Kad će doći kraljeve vojske?

Žene tkaju u tišini za njih darove, njih spominju dobri ljudi u molitvama, o njima pjevaju djevojke za prozorima i za njih raste cvijeće u malim vrtovima. Čeka spremnih stotinu nježnosti.

Od onog što je, pak, sa sigurnošću utvrđeno i poznato jeste između ostalog i to da je Andrić još kao učenik Državne velike gimnazije u Sarajevu usvojio ideje koje će biti bliske ideologiji pokreta Mlada Bosna, pri čemu je bio predsjednik Hrvatske napredne organizacije, jednog od niza tajnih udruženja “napredne nacionalističke omladine“ uoči Prvog svjetskog rata, i to u isto vrijeme kad je predsjednik Srpske napredne organizacije bio Gavrilo Princip, kasnije sarajevski atentator, nakon čega, 1911. godine Andrić postaje i prvi predsjednik jedinstvene Srpsko-hrvatske napredne organizacije, koja je – kako se tvrdi – činila “duhovno i revolucionarno jezgro Mlade Bosne

3 Palavestra, Predrag: *Književnost Mlade Bosne*, knj. I. Sarajevo: Svjetlost, 1965, str. 11.

4 Usp. npr.: Palavestra, Predrag: *Književnost Mlade Bosne*, knj. II. Sarajevo: Svjetlost, 1965.

Kad će doći kraljeve vojske?
Oblaci nebom plove kao vojska;
ja slutim dane velikih djela.
Jutros sam vidio napupalu granu.
Kad li će doći kraljeve vojske?[5]

Mada su moguće i drugačije interpretacije pjesme, policijski istražitelji koji su nakon Sarajevskog atentata ispitivali Andrićevu ulogu u ovom događaju – prepoznavši u spominjanju "kraljevih vojski" stvarnog srpskog kralja Petra I. Karađorđevića – samu pjesmu čitali su upravo kao dokaz o Andrićevoj aktivnoj umiješanosti u atentat te, posebno, kao zazivanje oslobodilačkog dolaska srpske vojske, pa će, zahvaljujući ovakvom policijskom razumijevanju, između ostalog i zbog ove pjesme pisac biti optužen za veleizdaju i završiti u tamnici najprije u Splitu, a potom u Šibeniku i Mariboru, da bi kasnije, zbog nedostatka drugih dokaza, bio oslobođen optužbi i interniran prvo u Ovčarevo kraj Travnika, a na kraju u Zenicu. Međutim, naknadno, 1922. godine, onda kad je već stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno u vremenu kad je kretao putem svoje sve uspješnije diplomatske karijere u službi Kraljevine, i sam Andrić podržat će nekadašnje policijsko tumačenje *Prve proljetne pjesme* – u predstavci Skupštinskom odboru za priznavanje nacionalnog rada navest će je kao jedan od važnih priloga dokazima o njegovu prijeratnom nacionalnom angažmanu, pri čemu će naslov pjesme preoblikovati prema njezinu refrenu i nekoć spornom mjestu, ali uz važnu izmjenu koja je sasvim izravno i nesumnjivo svjesno referirala historijsku ličnost srpskog kralja – *Kad će doći Kraljeva vojska*.[6] A tako su se književnost i Sarajevski atentat po prvi put u Andrićevu slučaju našli u uskoj, neraskidivoj međusobnoj vezi – u Andrićevoj naknadnoj (re)interpretaciji *Prva proljetna pjesma* postala je u neku ruku (i) pjesma o samom atentatu, pjesma koja ga, doduše, šifrirano i mimikrijski, ali sa sigurnošću najavljuje kao ono za što se zna da će se neumitno desiti,

Tokom prethodnog stoljeća stvarana značenja Sarajevskog atentata bitno su oblikovana i jednim posebnim tokom u književnosti BiH u godinama neposredno prije samog atentata – tzv. književnošću Mlade Bosne, koja se počela razvijati u godini početka tzv. aneksione krize (1908), odnosno tek godinu dana nakon što je nimalo slučajno upravo pisac Petar Kočić, tad već glasoviti književnik i nacionalni tribun, po svoj prilici po prvi put upotrijebio mladobosansko ime,

a što se ne smije glasno kazati, a pogotovo postaje pjesma o oslobodilačkom dolasku srpske vojske i pobjedi Srbije nad Austro-Ugarskom, ali i pjesma osobenog svečanog zanosa, svete tajne i mistike, baš kao i pjesma žrtve i žrtvovanja, tim prije što je u pitanju upravo tekst zbog kojeg je njegov autor utamničen i prognan.

Jer, u osnovi poetički zasnovana na elementima ekspresionističkog iskustva svijeta i života, a naročito potpomognuta ekspresionističkom "čežnjom kojoj nema imena", a koja je bila jedna od konstanti avangardne poetike ovog trenutka u južnoslavenskim književnostima, *Prva proljetna pjesma* Sarajevski atentat u autorovoj poslijeratnoj (re)interpretaciji prikazala je upravo kao izraz i ostvarenje iste ove duboke lirske žudnje, s melanholičnom željom nestrpljivog čekanja i tihom, ali stvarnom svečanom radošću izvjesnosti – kao čin volšebnog, upravo čudesnog ispunjenja onog što je najljepši i najčišći san, bez obzira na cijenu stradanja. Pritom, a već u prvoj godini nakon Andrićeve smrti, prilikom priređivanja jednog od prvih posthumnih izbora autorova književnog rada, ovakvo što će naknadno – također retroaktivnom interpretativnom gestom – biti još i više, dodatno potencirano uvrštavanjem ove pjesme u Andrićevu knjigu pjesama i pjesama u prozi Šta sanjam i šta mi se događa (1976), što je još izrazitiji primjer naročitog posteriornog memorijalističkog tekstualiziranja Sarajevskog atentata i mladobosanskog naslijeđa u Andrićevu slučaju, tim prije što je ovaj put u pitanju i svojevrsna knjiga pjesničkog "zavještanja" književnog Barda, mada – istina – ovakvo što sad više nije autorski, već priređivački čin.[7]

Uza sve ovo, posebno u kasnijoj autorskoj, kao i potonjoj priređivačkoj (re)interpretaciji pjesme, u njezinu idejno-ideološkom aspektu, a tragom prije svega onog što su "kraljeve vojske" (i još više sa sviješću o onom što je "Kraljeva vojska" koju naknadno naglašava sam Andrić), podrazumijeva se i pijemontski lik Srbije, kako one stvarne, realne, u vremenu pred Sarajevski atentat sve važnijeg

5 Andrić, Ivo: *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. XI. Sarajevo: Svjetlost, 1984, str. 147.

6 Usp.: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 170.

7 Usp.: Andrić, Ivo: Šta sanjam i šta mi se događa. Pesme i pesme u prozi, prir. Petar Džadžić. Beograd: Prosveta, 1976.

Andrićeva pjesma, izvorno naslovljena kao Prva proljetna pjesma i ostvarena kao pjesma u prozi, objavljena je pred proljeće 1914. godine, gotovo uoči Sarajevskog atentata, u drugom broju zagrebačkog časopisa Vihor, jednog od važnih časopisa u lektiri mladobosanaca, i moguće ju je razumijevati kao naročitu najavu i anticipaciju ovog događaja.

faktora balkanske društvene zbilje i otud sposobne za "dane velikih djela" koje spominje Andrić, tako i one nebeske, kosovske, koja može i hoće uskrsnuti, a koja je u ovom svečanom iščekivanju satkana upravo od čežnje i snova. Na ovakvo što, između ostalog, upućuje i Andrićev dnevnički zapis od 8. juna 1912. godine nakon (doduše, neuspjelog) atentata hrvatskog revolucionara i pripadnika organizacije Napredna omladina Luke Jukića, po ideološkom opredjeljenju Srbo-Hrvata, na hrvatskog bana Slavka Cuvaja, "krvoloka i tiranina svog vlastitog naroda", kako ga je opisao Miroslav Krleža, a gdje Andrić u nesumnjivoj vezi s kasnijom *Prvom proljetnom pjesmom* također spominje "dane velikih d(j)ela", uz diskretnu, ali ovdje važnu aluziju na prije svega srpsku tradiciju buna i ustanaka, koja u ovom vremenu i inače ima posebno simboličko značenje i vrijednost, posebno u mladobosanskom kontekstu, ali i šire, naročito u vezi s onim što je ideal "kosovskog tiranoubistva" o kojem u vezi sa Sarajevskim atentatom i Mladom Bosnom piše Vladimir Dedijer.[8]:

8 Usp.: Dedijer, Vladimir: *Sarajevo 1914*. Ljubljana – Beograd – Sarajevo: Državna založba Slovenije – Prosveta – Svjetlost, 1965.

Danas je Jukić počinio atentat na Cuvaja. Kako je lepo, da se zatežu tajni konci dela i bune. Kako radosno slutim dane velikih dela. I diže se i gori hajdučka krv.[9]

U istom smislu znakovito je, također, još eksplicitnije vezivanje "dana velikih djela" i uskrsnule Srbije u Andrićevu prikazu knjige patriotske i ratne poezije Vojislava Ilića Mlađeg, gdje 1914. godine, tek malo prije Sarajevskog atentata, Andrić s oduševljenim sjećanjem na pobjede srpske vojske u nedavnim Balkanskim ratovima piše:

Kada su se s onu stranu Drine događale velike stvari i neviđena djela, mi smo strepili pred događajima, i nosili se čudnim mislima i radosnim slutnjama u duši. [...] Ali mi smo iza rešetaka gledali krvavo svitanje, bili smo isključeni iz dana velikih djela.[10]

Naravno, u Andrićevoj *Prvoj proljetnoj pjesmi* onakvoj kakva je objavljena u pred proljeće 1914. godine izvorno nema – niti je moglo biti – samog Sarajevskog atentata, ali atentat i poezija kod Andrića sreli su se vrlo blisko barem još jednom nakon ove pjesme, a prije Sarajevskog atentata – u eseju *A. G. Matoš*, objavljenom također u časopisu *Vihor* u prvoj polovini 1914. godine, eseju koji će Andrić napisati povodom Matoševe smrti, a poentirati opet znakovito:

Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo pjesnici i atentatori.[11]

Ni ovdje – razumije se – Andrić nije mislio na Gavrila Principa već najvjerovatnije na Luku Jukića i/ili Bogdana Žerajića, koji je još ranije, 1910. godine izvršio (također neuspjeli) atentat na austrougarskog guvernera BiH Marijana Varešanina, ali je upravo *Prvom proljetnom pjesmom* i ovakvim njezinim naročitim dodacima započeo niz tekstova i u Andrićevu književnom djelu i šire, u književnom radu drugih autora, koji će u konačnici memorirati i memorijalizirati Sarajevski atentat na način koji će biti prisutan u kasnijem jugoslavenskom i postjugoslavenskom kulturalnom pamćenju. U tom smislu, *Prva proljetna pjesma* predstavljat će i jednu od osnova onog važnog dijela cjelokupnog kasnijeg Andrićeva književnog djela u kojem su u manjoj ili većoj mjeri prisutni odjeci Sarajevskog

9 Andrić, Ivo: *Sveske*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. XVII. Sarajevo: Svjetlost, 1981, str. 242.

10 Citirano prema: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 167.

11 Andrić, Ivo: *Umetnik i njegovo delo*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. XIII. Sarajevo: Svjetlost, 1981, str. 194.

Princip je navodno Andriću govorio o pjesmama koje piše, Andrić je prihvatio da ih pročita, ali mu ih Princip nikad nije dao na uvid, uz izgovor da ih je spalio. Tako je već od samog početka za Principovo ime i neposredno vezano naročito, izrazito snažno literarno značenje, kojem je na važnosti dao i značaj samog Andrićeva imena.

atentata, uključujući i autorov glasoviti roman *Na Drini ćuprija* (1945), koji je pripovijedan iz perspektive vezane za upravo 1914. godinu, ali i druge autorove radove počev od pjesničkih zbirki *Ex Ponto* (1919) i *Nemiri* (1920), preko različitih proznih radova i pripovijetki poput, između ostalih, autobiografskog teksta *Prvi dan u splitskoj tamnici* (1924) ili pripovijetke *Zanos i stradanje Tome Galusa* (1931), odnosno ostalih pripovijetki iz tzv. tamničkog ciklusa – *Iskušenje u ćeliji broj 38* (1924), *Postružnikovo carstvo* (1933/34), *Na sunčanoj strani* (1952), *Sunce* (1960) ili *U ćeliji broj 115* (1960), pa sve do nedovršenog, posthumno rekonstruiranog romana istog naslova poput ranije pripovijetke *Na sunčanoj strani* (1994) i drugih mjesta u Andrićevu golemom književnom opusu.

3.

Veza između Ive Andrića i Mlade Bosne, a posebno samog Sarajevskog atentata, nije, međutim, jednostavna, kako se to može učiniti na prvi pogled, što je slučaj i onda kad je u pitanju Andrićev odnos s Gavrilom Principom. Uprkos uloženom golemom biografističkom naporu s ciljem rasvjetljavanja činjenica Andrićeva života, pa tako i njegove uloge u pokretu Mlada Bosna i krugu oko Principa,[12] i dalje je, naime, ovaj segment autorove biografije uglavnom nedovoljno poznat, sasvim u skladu s poznatim Andrićevim insistiranjem na privatnosti piščeva života i nerijetko vještim prikrivanjem svega onog što izlazi iz okvira javnosti piščeva književnog djela. Od onog što je, pak, sa sigurnošću utvrđeno i poznato jeste između ostalog i to da je Andrić još kao učenik Državne velike gimnazije u Sarajevu usvojio ideje koje će biti

12 Usp. npr.: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012; Karaulac, Miroslav: *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost, 1980; Palavestra, Predrag: *Skriveni pesnik. Prilog kritičkoj biografiji Ive Andrića*. Beograd: Slovo ljubve, 1981; Popović, Radovan: *Ivo Andrić – život*. Beograd: Jugoslovenska revija, 1989. i sl.

bliske ideologiji pokreta Mlada Bosna, pri čemu je bio predsjednik Hrvatske napredne organizacije, jednog od niza tajnih udruženja "napredne nacionalističke omladine" uoči Prvog svjetskog rata, i to u isto vrijeme kad je predsjednik Srpske napredne organizacije bio Gavrilo Princip, kasnije sarajevski atentator, nakon čega, 1911. godine Andrić postaje i prvi predsjednik jedinstvene Srpsko-hrvatske napredne organizacije, koja je – kako se tvrdi – činila "duhovno i revolucionarno jezgro Mlade Bosne"[13]. Znatno kasnije, u socijalističkoj Jugoslaviji, u poznatim razgovorima s Ljubom Jandrićem, Andrić će ovaj svoj životni trenutak opisati i kao trenutak mladalačkog zanosa, ali i kao sudbonosni san o jugoslavenskom zajedništvu i ravnopravnosti, gotovo kao ono što će biti karakteristična jugoslavenska socijalistička ideja "bratstva i jedinstva":

Ja sam za jugoslovenstvo još od dana kada je Austro-Ugarsku trebalo oterati sa našeg ognjišta. [...] Mi, sarajevski gimnazijalci, bili smo protiv hegemonizma bilo koje vere i bilo kojeg naroda.[14]

Kako to primjećuje i autorova biografkinja Žaneta Đukić Perišić, ova Andrićeva izjava vidno korespondira i s jednom od izjava sarajevskog atentatora Gavrila Principa zabilježenom u stenogramima sa suđenja počiniocima Sarajevskog atentata,[15] ali s tom važnom razlikom da se Andrić povukao iz aktivne, a posebno oružane borbe, uz opravdanje vlastite nemoći oprezno prepustivši neizvjesni i opasni prostor historije drugima.[16] Njih će se, pak, s posebnim, upravo monumentalističkim pijetetom Andrić prisjećati u više navrata, uključujući i poeziju iz zbirke *Ex Ponto*, odnosno jubilarni intervjuu iz 1934. godine, na 20. godišnjicu Sarajevskog atentata, te glasoviti roman *Na Drini ćuprija*, između ostalog na slijedeći način sjećajući se 1914. godine:

Je li kad bilo naraštaja i u naraštaju pojedinca na kom bi počivale ovako teške baštine i neminovna prokletstva rase i krvi?

Strahovit je hod historije; preteški su tereti prošlosti i zahtjevi budućnosti na ovim uskim plećima.[17]

Ne žaleći se i primajući hod događaja i red stvari u ljudskoj sudbini, ne tražeći od novog naraštaja više razumevanja nego što on može da ga ima, mi, iz 1914. godine, upiremo danas jedan drugom pogled u oči i sa žarom, ali i sa tom dubokom melanholijom, tražimo *ono naše iz 1914. godine*, što je izgledalo strašno, divno i veliko, kao međa vekova i razdoblja, a što polako nestaje i bledi kao pesma koja se više ne peva ili jezik koji se sve manje govori. Ali, između sebe, gledajući jedan drugom u zenice koje su videle čuda, prava čuda, i ostale i dalje žive da gledaju ovo svakodnevno sunce, mi podležemo uvek neodoljivom, za nas večnom čaru tih godina. Tada mi opet dobivamo krila i okrilje patnje i žrtve savladanog straha i prežaljene mladosti. I dok nas traje, mi ćemo u sebi deliti svet po tome na kojoj je ko strani bio i čime se je zaklinjao 1914. godine. Jer to leto, leto 1914, žarko i mirno leto, sa ukusom vatre i ledenim dahom tragedije na svakom koraku, to je naša prava sudbina.[18]

Bilo je i biće zvezdanih noći nad kasabom, i raskošnih sazvežđa i mesečina, ali nije bilo i bogzna da li će još biti mladića koji u takvim razgovorima sa takvim mislima i osećanjima bdiju na kapiji. To je naraštaj pobunjenih anđela, u onom kratkom trenutku dok još imaju svu moć i sva prava anđela i plamenu gordost pobunjenika.[19]

Ovakva, na ovim i sličnim mjestima kreirana predstava o "pobunjenim anđelima" na najdirektniji način gradbeni je element i kulturalne figure Gavrila Principa, čiji će susreti s Andrićem biti zapamćeni upravo i u vezi s poezijom – u tom burnom vremenu zanosa i stradanja, poezije i revolucije, Princip je navodno Andriću govorio o pjesmama koje piše, Andrić je prihvatio da ih pročita, ali mu ih Princip nikad nije dao na uvid, uz izgovor da ih je spalio. Tako je već od samog početka za Principovo ime i neposredno vezano naročito, izrazito snažno literarno značenje, kojem je na važnosti dao i značaj samog Andrićeva imena.

Čak i ako je Gavrilo Princip zaista spalio svoju poeziju koju je htio pogledati Andrić, upravo njegovi stihovi, slično Andrićevoj pjesmi u prozi, pjesma su koja igra jednu od dokraja

13 Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 134.

14 Jandrić, Ljubo: *Sa Ivom Andrićem*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1977, str. 73.

15 Usp.: "Ja sam nacionalista Jugosloven. Moja je težnja ujediniti sve Jugoslovene u kojoj bilo državnoj formi i osloboditi ih od Austrije." (Citirano prema: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 140.)

16 U neposrednom nastavku dnevničkog zapisa od 8. juna 1912. godine Andrić, dirnut Jukićevim atentatorskim djelom, ali nespreman na lični revolucionarni angažman, piše: "Bez čednosti i dobrote žrtava prolazi moj život. Ali volim dobre. Neka žive i oni, koji umiru po trotoarima onesvešćeni od srdžbe i baruta, bolni od sramote zajedničke. Neka žive oni, koji povučeni, ćutljivi u mračnim sobama spremaju bune i smišljaju uvek nove varke. A ja to nisam. A neka žive i oni." (Andrić, Ivo: *Sveske*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. XVII. Sarajevo: Svjetlost, 1981, str. 242.)

17 Andrić, Ivo: *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. XI. Sarajevo: Svjetlost, 1984, str. 23.

18 Citirano prema: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča. Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012, str. 141.

19 Andrić, Ivo: *Na Drini ćuprija*, *Sabrana djela*, prir. Vera Stojić i dr., knj. I. Sarajevo: Svjetlost, 1981, str. 286.

ključnih uloga u književnom oblikovanju Sarajevskog atentata i njegove suštine kao naročite kulturalne tvorbe, utoliko prije što je riječ o stihovima za koje se tvrdi da ih je, kao svoju jedinu sačuvanu pjesmu, Princip ili napisao tokom istrage u Vojničkom zatvoru u Sarajevu 1914/1915. godine ili čak urezao svojim noktima na limenoj posudi za hranu čekajući kasnije smrt u zatvorskoj tamnici u dalekom češkom Terezínu (*Theresienstadtu*):

Tromo se vrijeme vuče
I ničeg novog nema,
Danas sve ko juče
Sutra se isto sprema.

I mjesto da smo u ratu
Dok bojne trube ječe,
Evo nas u kazamatu,
Na nama lanci zveče.

Svaki dan isti život
Pogažen, zgnječen i strt.
Ja nijesam idiot –
Pa to je za mene smrt.

Al' pravo je rekao prije
Žerajić soko sivi:
"Ko hoće da živi nek mre,
Ko hoće da mre nek živi!"

Iako je nastala nekolike godine ranije, sama pjesma prvi put objavljena je u časopisu *Zvono* tek nakon Prvog svjetskog rata (17. marta 1919.), kad joj je dodan i naslov *Umiranje*, da bi se nakon ovog pojavila i u nekolike druge verzije,[20] pri čemu nesumnjivo nije prvi književni rad koji se direktno vezuje za Sarajevski atentat, ali jeste zasigurno književni tekst koji je – baš stoga što je vezan za ime Gavrila Principa – u međuvremenu zauzeo upravo izuzetno mjesto u književnoj ostavštini Mlade Bosne, bez obzira na to što je u pitanju literarno-estetski relativno skromno pjesničko ostvarenje. A kao takva Principova pjesma jeste i književni tekst koji, dolazeći iz naročite središnje pozicije, reprezentira – čak i više nego kod Andrića – neke od najvažnijih mladobosanskih književno-kulturalnih autorefleksija, te na važan način upućuje na neke od ključnih koncepata koji se nalaze u osnovi kako idejno-ideološkog profiliranja i realnog insceniranja, tako i osobenog kasnijeg historijskog osmišljavanja i memorijaliziranja Sarajevskog atentata. Uz ono što je sasvim razumljiva i lična melanholija ne više svečanog iščekivanja "dana velikih djela" već sad strašne uzapćenosti i besperspektivnosti, ovakvo što jasno će se obznaniti posebno na samom kraju pjesme, gdje su apostrofirani slobodarski i oslobodilački duh te svetost kolektivne žrtve i junaštva, naročito spominjanjem "sivog sokola" Bogdana Žerajića, jednog od simbola mladobosanskog revolucionarnog ideala, a na čijem se grobu Princip zakleo na osvetu te odakle je, kao u kakvom ritualu, noć prije krenuo u atentat.

Pritom, blisko onom kako je nagoviješteno i u Andrićevoj *Prvoj proljetnoj pjesmi* i njezinu refreničnom ponavljanju "kraljevih vojski", u prvi plan dolazi prije svega ono što je viši, idealni, nebeski život, binarno suprotstavljen onom što je iluzornost i efemernost ovozemaljskog, posebno zatočničkog, ropskog života pod tuđinom i tiraninom, odnosno opet, dakle, upravo ono što će, konačno, Vladimiru Dedijeru dati osnovu da mladobosanske revolucionare simbolično odredi i kao upravo "nebeske" "kosovske zavjernike", a njihov čin kao najzad "uskrsnulo" "kosovsko tiranoubistvo".[21] Sve ovo dodatno sugerira i prilikom njezina prvog objavljivanja dodani naslov pjesme – *Umiranje*, koji će u naknadnoj književnoj reaktuelizaciji Principovu pjesmu vrlo snažno dodatno vezati upravo i za glasovite Njegoševe stihove što će se kasnije, 1939. godine naći na grobnici "Vidovdanskih heroja", tim prije što je – kako se tvrdi – *Gorski vijenac* Princip praktično znao napamet i često ga recitirao kao iskaz svojeg životnog opredjeljenja. A to će, pak, sve zajedno jasno pokazati da je svega 25 godina nakon Sarajevskog atentata, odnosno 20 godina nakon prvog objavljivanja Principove pjesme uveliko uspio proces književno-kulturalnog kanoniziranja kako samog Sarajevskog atentata, tako i lika Gavrila Principa kao protagonista ovog jednog osobenog narativa koji je u međuvremenu (i) književno uspostavljen.

Ovaj proces, izrazito važan za percepciju Sarajevskog atentata i njegovih izvršilaca, odvijao se već u vremenu Prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega kod niza savremenika mladobosanskog naraštaja od Alekse Šantića do Miloša Crnjanskog i drugih, kao i u kasnijim desetljećima, širom nekadašnjih jugoslavenskih književnosti, sve do danas. No, ako je nekoć npr. Abdulah Sidran pjevao o uzdrhtaloj Principovoj ruci zapitan nad atentatorovom moralnom dramom, danas je, između svega ostalog, Principova ruka predstavljena kao ta koja bez dvojbe puca u srce Evrope, kako, naime, Principa i Sarajevski atentat nesumnjivo anahrono slavi savremeni pjesnik krajnje, radikalno nacionalističke desnice Rajko Petrov Nogo:

Oni u vrijeme utisnuše stope
Pucajući pravo u srce Evrope ■

20 Usp. npr.: Dedijer, Vladimir: *Sarajevo 1914*. Ljubljana – Beograd – Sarajevo: Državna založba Slovenije – Prosveta – Svjetlost, 1965, str. 547.

21 Usp.: Dedijer, Vladimir: *Sarajevo 1914*. Ljubljana – Beograd – Sarajevo: Državna založba Slovenije – Prosveta – Svjetlost, 1965.

multimonolog

Piše: **Senad Nanić**

JURIŠ na udruge

Ma kako benigne one bile i ma koliko ne ugrožavale status quo suvremene raspodjele društvene moći. Kao i na vrh stranaka, sada se i na vrh udruga gromoglasno medijski podržano dovode poslušnici ovisni o oligarhijskoj moći. Jer udruge jesu jedini preostali prostor društvenog stvaralaštva koji je bar do neke mjere izvan tvrdog institucionaliziranog paralizirajućeg nadzora

Još prije više od četvrt stoljeća, kad se tek stidljivo promovirala obnova kulture građanskih udruga, nisam razumijevao zašto evropska promidžba inzistira upravo na njima kao vrhunskoj potvrdi demokracije. Smatrao sam da je ideja demokratskog parlamentarizma koncept koji omogućava pravično predstavljanje svih segmenata građanske političke kulture i ciljeva. Udruge, naime, nikad ne mogu steći demokratski legitimitet ukupnog građanstva poput zastupnika u parlamentu. Osnovati ju mogu trojica. Njene ciljeve financirati samo jedan. Pa i onih "velikih" međunarodnih.

Usporedno svjedočismo procesu kojeg iz perspektive dekomponirajućeg socijalizma nismo mogli anticipirati. Proces je dvojak. S jedne strane, parlamentarizam se postupno svodi na partitokraciju uz oblikovanje struke političara kao tehnologa vladanja i marginaliziranje nestranačkog političkog djelovanja. Uz podršku neprohodnih, ekskluzivistički nedostupnih i manipulirajućih najsnažnijih medija. S druge strane, suočeni smo sa stvarnim urušavanjem državne moći koja se prenosi u međunarodne privatne financijske ruke koje djeluju bez ikakvog rizika. Ukidanje monetarnog suvereniteta, prava države da stvarno i u potpunosti upravlja svojom valutom, kao i dosljedna provedba međunarodnog slobodnog tržišta, koje, k tome, sve manje trguje realnim robama i uslugama, a sve više financijskim derivatima koji, zapravo, ne postoje, i zbog kojih je ukinut zlatni standard kao jamac stvarnosti tržišta, naše dame i gospodu parlamentarne zastupnike dovodi, i to ozakonjeno, u poziciju nemoći o ičemu zaista važnom odlučivati. Ma kojom zastavicom oni mahali. Ma pred kojim objektivom. Građani vide kako politička struka više ne odlučuje o stvarnim građanskim potrebama i interesima. Vide da je partitokracija tek maska stvarne

Bila je potrebna relativno skupa, stvarnim građanima od krvi i mesa svakako posve nedostupna, organizacijska i medijska aktivnost promicanja i dovođenja na stranačku vlast nesamostalnih, često ucijenjenih pojedinaca i grupa koji su po raznim osnovama pristali biti potpuno ovisni o oligarhijskim interesima nedostupnim javnosti

oligarhijske, od njih otuđene moći.

Vide da kao građani sve manje utječu na održivost svog pojedinačnog života u takvoj političkoj pseudozajednici. Segmenti stvarnog društvenog života, a koji u suvremenoj globaliziranoj inačici demokracije nisu niti stekli pravo na učinkovito političko predstavljanje, kao što su regije, manjine, znanost, profesije, odnosno rad, kao i onaj minuli, bivaju sve stješnjeniji u mogućnostima djelovanja, čak i preživljavanja. Sustavno su gaženi monokanonskim i monokulturnim strojem suvremenog imperijalnog globalizma koji bezbrižan život i sreću nastoji zajamčiti tek najužem krugu globalnih dobavljača.

Valjda su to Evropljani uvidjeli još prije više od četvrt stoljeća pa su u građanskom samoorganiziranju, u građanskim udrugama dakle, (pred) vidjeli jedini preostali prostor društvenog aktivizma koji, s obzirom na svoju neprofitnost, mora, u nekoj mjeri barem, počivati na načelima entuzijazma i solidarnosti. Otuda i podrška raznim oblicima alternativnih pokreta i scena. Vidljivo je, naime, da kulturno i društveno stvaralaštvo živi još samo u oblicima građanskog udruživanja. A bez stvaralaštva, jasno je svima, nema opstanka nikome. Pa niti samoinstaliranoj takozvanoj eliti, koja je u potpunosti svjesna svog nestvaralačkog, parazitskog karaktera. Cvrčak i mravi. Iako, ovaj cvrčak mnogo više iskazuje narav skakavca. U najezdi.

Uz zakonski zajamčen otkup i rentu, jedino što društveno stvarno zanima oligarhijske pipke jeste nadzor društva. Da se ne omakne kakva ozbiljnija promjena na kakvom teritoriju zakonodavnih ovlasti. U to ime, oštrica izvornog stranačkog političkog organiziranja i demokratskog parlamentarizma otupljena je uspješno zatiranjem osnovnih programskih načela i ciljeva tradicionalnih stranaka sa značajnim društvenim utjecajem. Prvenstveno onih koje se odnose na stvarni suverenitet građanina i njegove demokratske političke zajednice, odnosno države. Za taj pothvat bila je potrebna relativno skupa, stvarnim građanima od krvi i mesa svakako posve nedostupna, organizacijska i medijska aktivnost promicanja i dovođenja na stranačku vlast nesamostalnih, često ucijenjenih pojedinaca i grupa koji su po raznim osnovama pristali biti potpuno ovisni o oligarhijskim interesima nedostupnim javnosti. U uvjetima dugotrajnog gospodarskog slamanja, zadatak je osjetno jednostavnije provediv. Potom je relativno lako provesti poslušnost u državnim institucijama i upravi. Privatni sektor, s druge strane, davno je uništen radikalnim tržišnim liberalizmom, gdje su mali narodi i njihova gospodarstva, ma kako kvalitetni, jednostavno premaleni za konkurenciju velikim međunarodnim igračima. Osim, možda, uvođenjem robovskog rada. Znanost i stvaralačke djelatnosti svedene su, uz svesrdnu pomoć visokoškolskih reformi, na servisere globalno tržišno dominantnih tehnologija i ideologija.

Upravo zato brine, ali i ne čudi, ovaj sada pojačan pritisak na udruge, od socijalnih i humanitarnih preko profesionalnih do kulturnih i manjinskih. Ma kako benigne one bile i ma koliko ne ugrožavale status quo suvremene raspodjele društvene moći. Kao i na vrh stranaka, sada se i na vrh udruga gromoglasno medijski podržano dovode poslušnici ovisni o oligarhijskoj moći. Jer udruge jesu jedini preostali prostor društvenog stvaralaštva koji je bar do neke mjere izvan tvrdog institucionaliziranog paralizirajućeg nadzora. Ne piše nam se dobro. ■

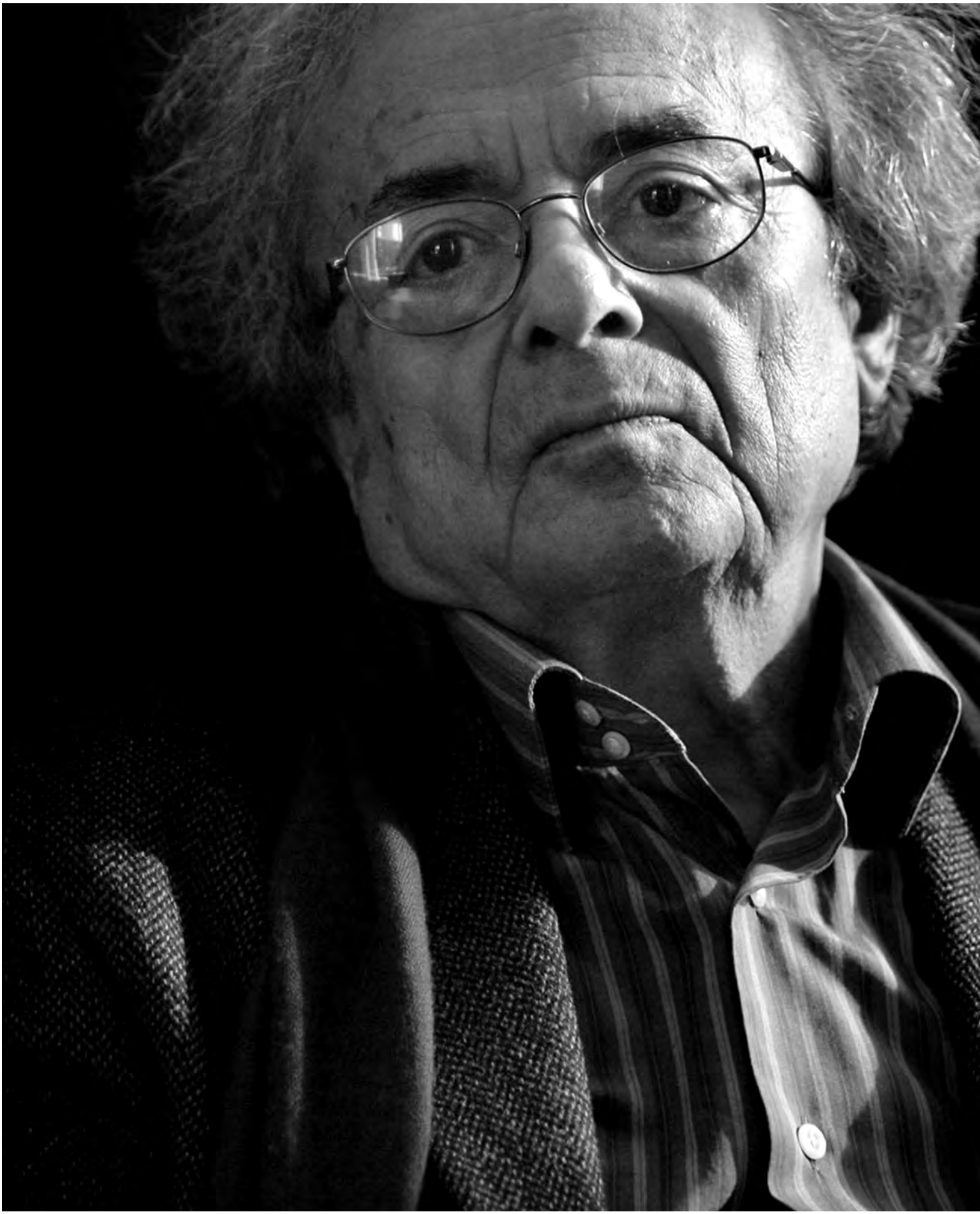

Ali Ahmad Said Asbar
ADONIS

Istok i Zapad sad grob su jedan

Priredila i s arapskog prevela: **Tatjana Paić-Vukić**

Arapski pjesnik Adonis (Adūnīs), pravim imenom Ali Ahmad Said Asbar, rođen je 1930. u Kassabinu, planinskom selu blizu Latakije, u zapadnoj Siriji. U Damasku je završio studij filozofije i počeo objavljivati pjesme u sirijskim književnim časopisima. Godine 1956. sa suprugom Halidom, kojoj je posvećena jedna pjesma iz ovog izbora, odlazi u Bejrut. Ondje pokreće avangardni časopis Ši'r (Poezija) kojim potiče razvoj arapskog modernističkog pjesništva. Pomiče granice slobodnog stiha, piše pjesme u prozi i odbacuje arhaični jezik stare književnosti. Djela francuskih simbolista i nadrealista, i arapski sufijski tekstovi koje je upoznao u ranim godinama, izvori su njegova metaforičnog, aluzivnog i simboličkog jezika.

Libanonski građanski rat prinudio je Adonisa da napusti i svoju novu domovinu. Od 1985. živi u Parizu prešavši, kako kaže, iz pakla svakodnevice u pakao egzila. U pariškim godinama doživljava svjetsku afirmaciju. Objavio je više od dvadeset zbirki pjesama i trinaest knjiga književnokritičkih i književnopovijesnih tekstova. Godine 1997. odlikovan je francuskim Ordenom viteza za umjetnost i književnosti, 2007. dobio je Nagradu Bjørnson Norveške akademije za književnost i slobodu izražavanja, a 2011. Goetheovu nagradu. Otkako je 1988. godine egipatskom romanopiscu Nagibu Mahfuzu dodijeljena Nobelova nagrada za književnost, Adonisa spominju kao sljedećeg laureata iz arapskog svijeta.

Jedanput

Jedanput, posljednji put
sanjam da padam na to mjesto
živim na otoku boja
živim kao čovjek
božicu slijepu s videćom božicom
mirim
posljednji put.

Zrcalo za dvadeseti vijek

Lijes koji prekriva lice djeteta
knjiga
pisana u utrobi vrane
zvijer što se primiče noseći cvijet
stijena
koja diše u plućima bezumnika
to je on
to je dvadeseti vijek.

Zapad i Istok

Nešto se provlačilo kroz tunel
povijesti
nešto kićeno, minirano
noseći svoje dijete naftom
otrovano
što opijeva ga trgovac otrovani.
Istok je poput tog djeteta pitao
za pomoć vapio
Zapad mu nepogrešivi učitelj bio.

Taj je zemljovid izmijenjen
jer svijet je u plamenu
Istok i Zapad sad grob su
jedan
od pepela njegova sazdan.

Briga
(san)

Došli su
ušli u kuću, goli
kopali
zakopali djecu
i vratili se.

Zrcalo sna

Uzmi ga, to je moj san
sašij ga i odjeni
kao košuljicu.

Ti si učinila da jučer
spava u mojim rukama
da oko mene kruži i vrti se kao
tutnjava
u sunčanim kolima
i u galebu da leti
kao da iz očiju mojih polijeće.

II – Glazba
(fragmenti)

Ne, ne volim pisma
ne želim svojoj ljubavi taj besan
ne želim da se u riječima povlači.

Ne, ne volim pisma
ne želim da udovi naši
brodom od papira putuju.

(...)

Evo stiže gorko bdijenje i svjetilj-
ku svoju pali.

Da pisma svoje ljubavi vratim
tinti?
Da potrgam te slike?

Sada čitam svoje tijelo
i svjetiljku ovog bdijenja
tugom punim.

(...)

Zavoljeh taj ležaj što ga naši dani
prekrivaju.
Koliko smo snova, uzdaha i tajni
u njedra mu bacili
i skoro da vidim kako zuri u nas i
pita kako smo.
Kako smo?
Utonuo u gorčine nad ležaj se
nadnosim
i ljubim taj krik
što se u šutnji njegovoj razliježe.

(...)

Hoćemo li se opet sastati
u postelji koja nekoć bijaše naša?
Nekoć bijaše, kažu jastuci. Ne pi-
tajte nas,
jastuci, za našu ljubav, za naše
vrijeme
i tijela.

Sad ne znamo što reći. Ostaci
naših tijela govore o sebi:
dvije obale, a ne val.

Zrcalo za Halidu

1. Val

Halida
tuga oko koje grane
listaju
Halida
putovanje što utapa dan
u vodama očiju
val koji me je poučio
da su svjetlost zvijezda
i lice oblaka
i jecanje prašine
jedan cvijet.

2. Pod vodom

Usnuli smo u odjeći satkanoj
od noćnih žižula – noć je prah, a nutrina
svetkovina krvi, ritam kastanjeta
i ljeskanje sunčeva svjetla pod vodom.
Ova noć je trudna.

3. Izgubljenost

Jednom sam se izgubio u tvojim rukama, usna mi
bješe tvrđava što žudi tuđinsko osvojenje
i ljubi opsadu.
Prišla si
tvoj pâs bijaše vladar
ruke prethodnica vojske
oči ti skrovište i prijatelj.
Sjedinili smo se, izgubili se u isti mah i zašli
u šumu od vatre – ja prvi koraknem k njoj
ti utireš put.

4. Umor

Stari umor oko kuće
sad ima posude
i balkon
u čijim kolibama počiva i skriva se. Koliko smo samo strepjeli
kad bi izbivao, i trčali
oko kuće
zapitkujući svaku travku, moleći se
pa ga spazimo i vičemo: kako, što, gdje? Svaki je vjetar
došao
svaka je grana
došla
samo ti ne.

5. Smrt

Poslije tih trenutaka nastupa
malo vrijeme
dolaze ponovljeni koraci i staze
zatim oronu kuće
postelja utrne
vatru svojih dana
i umre
a umre i jastuk.

Pjesma za Fatimu

Fatima
spušta besani buntovni mjesec s nebeske kule
korake mu prema svojoj kući vodi
i prostire mu da otpočine kao drug njene usnule kćeri.

Kretanje

Putujem izvan sebe, a u meni kontinenti
koje ne poznajem.
Tijelo mi se stalno izvan moga tijela kreće.
Ne pitam: Odakle? Gdje sam bio?
Pitam: Kamo dalje?
Pijesak me pogleda pa me poput pijeska zagladi
voda me pogleda pa se sa mnom zbratimi.
Doista, sumrak ništa osim sjećanja nema.

Žena

- Srce mi je puno ljubavnikâ, ali svi su sad mrtvi.
- Možda baš zato vjerujem oblacima u tebi, a suncu vjeru ne poklanjam.

Strepnja

Tmino na mome obzoru,
strepnjo moja,
potakni moju obnovu, rastrgni je, iskorijeni, sažeži.
Možda u njenom pepelu
otkrijem čisti osvit.

Smrt

(dvije tužbalice za mojim ocem)

1.
Moj otac je sutra koje korača kroz našu kuću
kao sunce, i nad kućom se poput oblaka diže.
Volim ga kao tajnu nepokornu, zakopanu
čelo zemljom prekrito
sagnjile grudi i ilovaču.

2.
Nad našom kućom ridala je šutnja i plakala tišina
jer umro je moj otac. Polje se sasušilo, lastavice pomrle.

Stanje starosti

Kad god kažem: ostario sam,
iznurile me ove rane
snažan me vihor tad protrese i jutro
svojim likom prekrije me.

Razgovor

Gdje si bio?
Kakvo to svjetlo pod tvojim trepavicama plače?
Gdje si bio?
Pokaži mi, što si napisao?
Ne odgovorih joj. Nisam znao što reći jer,
poderao sam svoje papire
kad ispod oblaka tinte nisam našao zvijezdu.
Kakvo to svjetlo pod tvojim trepavicama plače?
Gdje si bio?
Ne odgovorih joj. Noć bješe nastamba beduinska,
svjetiljke pleme,
a ja blijedo sunce
pod kojim je zemlja izmijenila svoje brežuljke
i zalutali nabasao na dugu stazu.

Cvrčak

Kažu da ne štujem poput drugih
nema preda mnom hasure, kamena ugaonog ni mesdžida
i vele: zabludjeli, vele: cvrčak.
Pa se zapitah: zar je sutra meni naočigled ishlapjelo?
I sjetih se da sam ja sunce pjesmom slavio
na suncu ja sam bludio, sunčev sam cvrčak.

Glazba III
(fragmenti)

1.
Njezina ruka u mojoj
a oboje tuđinci
oboje sutra mrtvi
u nekoj dalekoj postelji.

Zaodjenite nas našim opsjenama
našim prikazama
legende naših dana
uzbibaj se i približi
ti jedinstveno lijepo daleko tijelo ovo.

2.
Evo nas ovdje, licem u lice
u paklu naših rana.

Hladnoća nam dom, a među nama
zvijezda na zalasku
zvijezda čijem cvijeću svenulost tužbalice piše.

Noć više ne zna kako oživiti naše svjetiljke.

3.
Rekoh: bdjet ću sve do jutra da bih pisao, ali
što reći? Stadoh revno pisati, brisati
započinjati. Ništa. Kako sam se to promijenio?
Kamo je i kako nestalo
sve što bijaše moje?

Zaspao sam. Ma ne, nisam! San mi je bacio
svoje breme na glavu.
Ujutro nekako osjetih da sam postao pametan
da sam postao netko drugi
neka daleka osoba koja ide svom dalekom jastvu
pišući ovu pjesmu.

Danas imam svoj jezik

Razorio sam svoje kraljevstvo
srušio prijestolje, dvorane i peristile
i svojim plućima nošen stao tragati
poučavajući more svojim kišama, dajući mu
svoju vatru i žeravnik
sebi na usnama ispisujuć nadolazeće vrijeme.

Danas imam svoj jezik
imam granice, zemlju i znamen svoj
i narode koji me svojom zbunjenošću hrane
i u mojim ruševinama i krilima
za se prosvjetljenje traže.

Mozaik kršćana i muslimana ili kako su cvrčci ispunili otok svojom ljubavlju

Arif Ključanin: *Bajramske i božične priče*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, prosinca 2014., str.148

Piše: **Sead Begović**

Ovu knjigu autor posvećuje Hansu Küngu, teologu izrazite ekumenske orijentacije koji je u pristupima pitanja vjere bio sklon nedogmatskim odgovorima. "Njemu posvećujem ovu knjigu", piše u prosceniju autor u kojoj sasvim otvorenih karata kaže: "Ako Boga jeste, On sasvim sigurno nije kršćanski, dapače ni muslimanski, ni židovski. Njegov bitak je iznad bilo kakvih određenja." Priče uvrštene u ovu knjigu izbor su iz istoimenog serijala "Bosna magazina" iz Melbournea te su ubrzo postale popularne među bh. dijasporom. Knjiga se sastoji od 10 bajramskih priča i 5 božićnih.

Čini se da su vjerski blagdani tek izlika za priče o "malenim"egzistencijama koji su naš udaljeni glas nakon zadnjeg rata. Arif Ključanin je u Zagrebu do sada objavio dvije zapažene knjige priča: "Na jugu ljiljani" i "Priče o Ahmedu". Ključanin neće dopustiti da ga izbjegličke traume spriječe u pisanju. Zanima ga interkuturalno i konfesionalno, odnosno, susjedstvo i uvažavanje. Poznata je njegova rečenica: "Oni koji ustraju u svojoj genealoškoj čistoći uvijek će biti unesrećeni i oni na gubitku." U svakom retku osjećamo žal za zavičajem i jezičnim bogatstvom obogaćenim bosanskim, tj. kobaškim idiomom – svojim, a zatim i tuđim neuralgičnim točkama, a to je strah od prošlosti i budućnosti u egzilu. Tegoban život u emigraciji, pa i kada je riječ i o Božiću (kršćanskoj motivici, koja je pisana iz pozicije muslimana Bošnjaka).

U "Bajramskim pričama" uspijeva odraditi neka važna mjesta iz povijesti islama i života velikana islamske duhovnosti (sufizma). Upravo u pričama iz kojih isijava islamska duhovnost ispisao je Ključanin svoje najljepše retke, do te mjere da se osjeća i osobna proživljenost onoga o čemu se piše. Izmješanost stvarnosnog i čudotvornog ne narušava višepizodičnost pripovijedanja

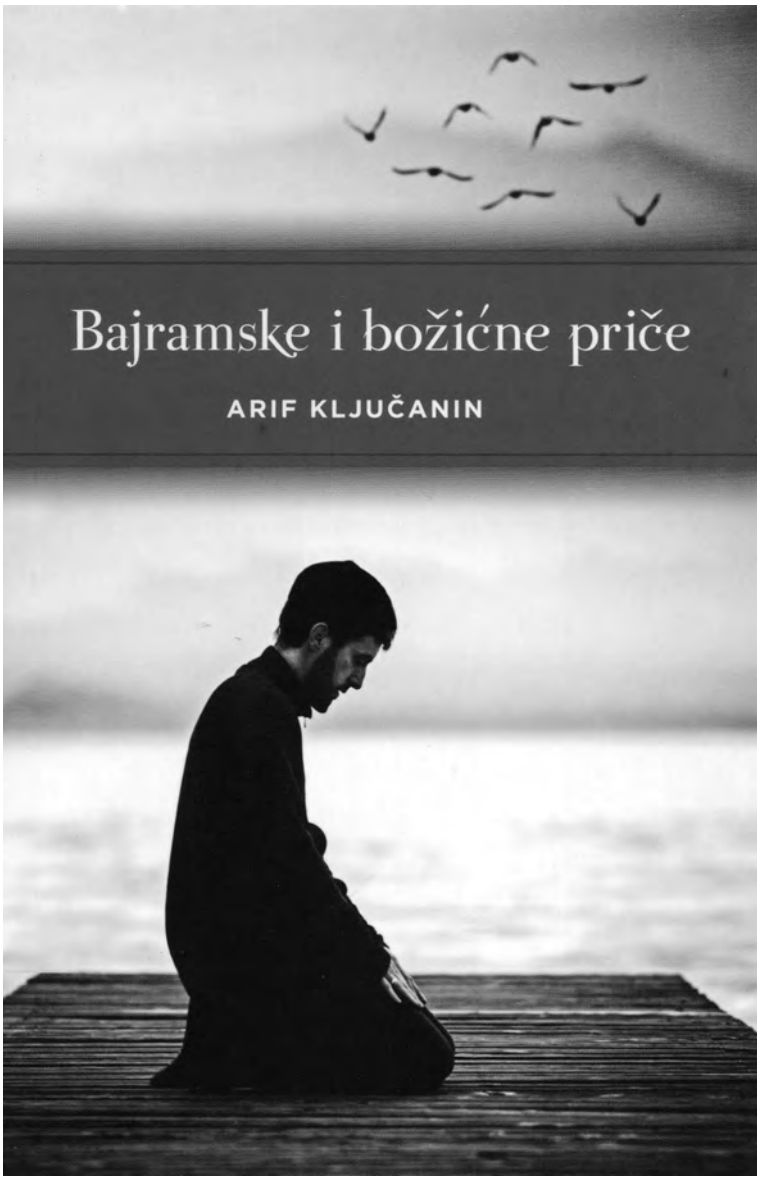

kazivača i to uz natruhe fantastičkog realizma. Gotovo su sve priče atraktivne jer je za autora ljubav najvažnija. Bit će indikativna priča "Zvončići zvončići" kao božična zborska pjesma koja odražava nostagiju i duševnu bol. Prisutne su i političke paranoje kao u slučaju pukovnika Josipa Pepe Smiljanića. To je ozračje u kojemu Djed Mraz postaje kapitalističko zmijsko jaje. Pukovnik se retrogardno sjeća svojih početaka u JNA kao mlad poručnik: interesantno je da se spretno zaobilaze seksualne operacije – autor ih, naime, spretno uvija u oblandu "naslućivanja". Operacije seksualnosti odzvanjaju kao "zvončići, zvončići", a budući da on ne ulazi u sakralnost Božića i vjersku blagdansku bazičnost, ipak je bio prisiljen da piše optužnicu za vojnog tužioca protiv vojnika Davora Hrkača iz Imotskog kojem je naivna tetka u paketu poslala i božičnu čestitku.

Priče su dakle sazdane i od ideološko-političkih paradoksa druge Jugoslavije. Naime, tetkina čestitka bila je motivirana vjerskom prostodušnošću, a ne na kritici socijalističkog svjetonazora. Pa i podatak da su mu rođaci bili domobranski emigranti koji nisu pokazivali sklonost za "napredne" ideje. To se pretvara u farsu te se na kraju vojnik Hrkač objesio u ćeliji (pomalo krležijanski kao u "Hrvatskom Bogu Marsu"). Ključanin se vraća stanovitom Jamesu Pierontu, koji je zapravo autor lijepe pjesmice "Jingle Bels" koja je jedna od 20 najizvođenijih songova na svijetu. Naravno da je autor svjestan njene duhovnosti i slobodne radosti slavljenja života. Simbol zvončića koji navještaju Tvorca, Njegov dah koji je tu i sada. Ipak, zvončići su postali simbol neprijateljstva "bratstva i jedinstva". Tu su nazočni i uslovi života u stranom svijetu: prašina, uginule grinje, istrošen tepih, starinski bakelitni i prljavi prekidači. Lokacije zbivanja odvijaju se u Sarajevu, Beču i dalekoj Australiji. Priča "Kopile "pokazuje autorovu dominantnu "bit". Ta je priča dijalog s čitateljem kojeg se uvjerava u slijed vremena i zbivanja u kojem se razlaže pojam sreće. Pripovjedač rat fokusira kroz posljedice razaranja. Slijedi izbjeglištvo u Austriju i Njemačku. Te se priče odvijaju od 1995. do 2012. i na kraju da bi se ocrtala sveopća kataklizma Europe i svijeta širi se poantirano na gruzijske izbjeglice iz Asetije. Jedna je od ponajboljih božićnih priča "Sveti Pavle", u kojoj on nije uopće svetac, zaštitnik svih zaboravljenih. Kako je Pavle proglašen svetim? Kao školnik i matematičar postaje "alkos" i naglo propada, iako je dobra duša koja vjeruje u obnovu duhovne čistoće i ima čvrstu vjeru da svima duša zaslužuje život vječni. Priča o "Svetom Pavlu zapravo je prefiguracija u okrutnu suvremenost. Upravo tako Ključanin formulira svoje priče – protv izravnosti, ali mu svakako treba ideja koju će realizirati. U duševnoj bolnici na otoku Ugljanu on primjećuje da su otok cvrčci ispunili svojom ljubavlju. Pavle je zapravo postao izgubljen, zaboravljen i neželjen, a to je dovoljno da ga se proglasi svetim ili ludim.

Kroz pojedinačne sudbine autor pokazuje kako čovjek može postati "sjenka svoje sjenke". Priča "Mozaik" započinje kada Ključanin izrađuje mozaik u prezbiterijanskoj crkvi svetog Ivana Krstitelja u Foresthillu, pedesetak kilometara od Aucklanda. Ovdje autorova islamska uvjerenja dolaze u sukob s poslom kojega radi, a upravo se ovdje iscrtava ono što je Ključanin sa sobom ponio iz Hrvatske – priču o manjinskom koje je često nenamjerno postavljeno u životno konfliktnu situaciju. Dobar kakav jest, a u skladu s vjerskim uvjerenjima, Ključanin će uvijek naći izlaz u višku ljubavi koju osjeća prema svima. Priča je to koja govori o svijetu u kojem svetinja postaje novac, zarada, profiti, puka materija. Istom to govori i o skutima biskupa i uleme, tj. na koji način dijele milost Božju potrebitima.

Ključanin shvaća da je veliki grijeh izrađivati skupi mozaik na crkvenom ulazu dok milioni gladuju, dakle, stvarati cvijeće, lijepo drveće, hajvane i insane od šarenih kamenčića i za to uzimati novac. Pripovjedačev subjekt posve je neskriven; on naprosto širi blagdansku pojmovnost i Bajrama i Božića kao nešto kozmičko i zauvijek sveprisutno. ■

Orhan Kemal: *Džemila*, (roman – prevela s engleskog Darija Žilić), Shura publikacije, Edicija: *Poentes,* Opatija, 2014, str. 148

Piše: **Sead Begović**

Zadovoljstvo nam je ovom prvom prevedenom knjigom turskog pisca Orhana Kemala proširiti uvid u i kulturu turske književnosti. Zahvalu za ovu mogućnost dugujemo Ministarstvu kulture i turizma Republike Turske te suradnji s Kulturnim centrom "Orhan Kemal" i Teda programom iz Istanbula. Ta nimalo nevažna informacija nalazi se već na početku knjige.

Orhan Kemal usuprot tursko-islamskoj književnosti (koja je svoje inspirativne poticaje crpila iz fizionomije osmanske kulture ne dopuštajući strane utjecaje da se ne naruši tzv. "divanska" književnost), svojim je socijalnim realizmom uvelike pridonio novoj očovječenoj svijesti, njegovih životnih iskušenja i teškog rada. Naime, i u romanu "Džemila", čija se radnja odvija 1934. godine, autor razvija priču o bezdušnoj eksploataciji radnika (žena pa i djece) u tvornici pamuka, a zatim predočava siromaštvo radničkog naselja u dolini Chukurova i dočarava ambijent tvornice koja oduzima dušu radnicima. Ipak u roman uspijeva uplesti i ljubavno buntovnu priču u kojoj je, naravno, glavna akterica Džemila.

Vrijeme je to modernizacije Turske i njene ubrzane industrijalizacije te ekonomskih i kulturnih promjena nakon Ataturkove revolucije i proglašenja Turske republike godine 1923. Stare socijalne institucije odumiru, poput onih panislamskih i panturskih, a pomaci se očituju u obrazovanju, zdravstvu i sudstvu.

I pisci poput Orhana Kemala očistili su svoje pismo od preživjele istočnjačke estetike te društvo zaprima nove dimenzije u oporbi s tradicionalnim osjećanjima. Turska književnost, dakle, hvata korak sa Zapadom. Ipak

Roman očišćen od preživjele istočnjačke estetike

promjene se ne odvijaju preko noći. Primjerice, začudo(!), prevoditeljica će "tespih" prevesti kao "krunicu". Kako god, Turska je otvorila svoja vrata Europi, dijeleći s njom od 30-tih godina prošlog stoljeća egzistencijalna previranja, neuravnoteženosti, odnosno, krize radništva i već postojeće društveno-političke slobode.

Primjećuju se i druge oscilacije i pregnuća daleko od romantičarsko-patriotskih tema iz doba "hanzimata" procesa preživjele islamske književnost i osnivanjem časopisa "Seret i Funun" ("Riznica znanja", 1896–1901) Slobodarske misli u radnom i spisateljskom smislu dolazile su uglavnom iz Francuske, ipak, nikad se nije radikalno skretalo s tradicionalnih staza niti se je zanemarivao nacionalni jezik, obogaćen još i arapskim i perzijskim izrazima ili zalihama riječi.

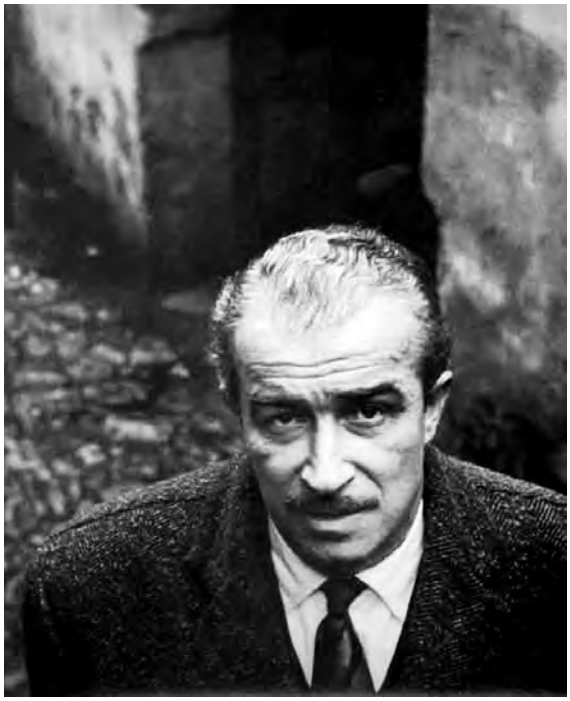

U ovom se romanu zaista osjeća nezaustavljiva potreba da se krene ka narodu i narodnom, ne toliko ka jeziku koliko njenim potrebama – da se ocrta pravo stanje stvari za budući boljitak. Možda je stoga autor u životu stradavao – emigracija s obitelji u mladenaštvu i petogodišnje robijanje kada se druži s veličajnim pjesnikom Nazimom Hikmetom te kad je stekao socijalistički pogled na svijet, posebno senzibiliziran za malog čovjeka neizvjesne sudbine. Ženi se kćerkom jugoslavenskog emigranta (vjerojatno Bosankom) a to će koincidirati s Džemilom, Džemkom, kako joj je tepao otac (također Bosankom), čiji je otac nakon Balkanskih ratova sa suborcem Mujom izbjegao iz rodnog kraja u Tursku.

Saznajemo da se Džemila zaljubila u slabo plaćenog pisara Neđatija, koji je iz ugledne familije i teško dobiva pristanak za vjenčanje u Turskoj s osiromašenom Džemilom, iako je i ona iz moćne loze. Kemal je ponajbolje opisao tajanstveni psihizam, dostojanstvo i prkos Džemile koja će radije mukotrpno raditi za tkalačkim stanom nego se udati za nevoljenog bogatuna. Uz filmične dijaloge u ovoj knjizi razotkriva se relacija patrijarhalno–suvremeno uz slikovite pasaže, primjerice kad Džemila pjeva: "Pjesma je imala veliki raspon glasovnih boja, poput ornamenata s ćilima. Sadržavala je čežnju, želju, ljubav." Po svemu sudeći riječ je o sevdalinci. Pjesmu ju je naučila rano preminula majka. Iako realističan, ovaj pisac, eto, zna posegnuti i za metaforom: "To je bila složena tapiserija ljudske čežnje i želja."

Njezin otac Namik, čije je junaštvo bilo opjevano u narodnim pjesmama, brižan je roditelj koji shvaća tradicionalne prijetnje, a razvidne su u falocentričnim odnosima muškaraca i žena. Potonjima je još uvijek je bila nadređena muškota – dodjeljuje joj se uloga samozatajne roditeljice i domaćice, ali i prisiljene su na težak rad u tvornici pamuka. Primjerice, Mujina starija kćer bježi s ciganskim muzikantom, a mlađu, ljepoticu, otimaju neznanci te je kasnije pronalaze zgnječene glave, a psi joj trgaju utrobu. I Džemili prijeti otmica od bogatog Rošavia koji oko nje plete mrežu zajedno s podmićenim kružokom sumnjiva morala, ženom Karakiz (kojoj će ipak proraditi savjest pa će sve odati umnom obiteljskom prijatelju i susjedu Izetu.) Njima je pridružen i Ćoravi Sadik – potrkalo i pijandura.

Otac Namik (koji je također stradavao u tvornici) sanja da pošto-poto izvuče djecu iz tvornice i odseli na selo, u Karagol (iako je bivši ratnik) gdje bi se bavio poljoprivredom i stočarstvom. Kada izbija buna u tvornici, u kojoj sudjeluje i njegov sin Sadri, reanimira se i onemoćali Namik što dobro ilustrira još jedna uspjela figuracija: "To više nije bila ruka starca to je sad bilo oružje." Začudo, ovaj potresni roman ima sretan završetak. Lijepa Džamila ipak se udaje za voljenog pisara Neđatiija. ■

Prvih dvadeset hrvatske turkologije

Književna smotra, Časopis za svjetsku književnost, Zagreb, broj 173, 2014.

Piše: **Helena Marković**

Studij turkologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu proslavio je nedavno prvih dvadeset godina od svog osnutka. Toj slavljeničkoj atmosferi pridružio se i hrvatski časopis za svjetsku književnost *Književna smotra,* koji još od 1992. godine ima za cilj istraživati hrvatske književne i kulturne veze sa svijetom. Budući da je obilježavanje obljetnica filoloških studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu tijekom godina postala tradicija *Književne smotre*, čitatelji su imali priliku susresti se s tematskim brojem od 180 stranica posvećenih obljetnici studija turkologije. Stranice ovog slavljeničkog broja sastoje se od niza priloga koje su sastavili zaposlenici Katedre za turkologiju: Ekrem Čaušević, Azra Abadžić Navaey, Marta Andrić i Barbara Kerovec, brojni vanjski suradnici: Davor Dukić, Özlem Kumrular, Miljenko Jergović, Ece Temelkuran, Tatjana Paić-Vukić, Nenad Moačanin, Kornelija Jurin-Starčević, Vjeran Kursar, Alena Ćatović i Vesna Miović te nekoliko bivših studenata turkologije Petra Hrebac, Neven Ušumović i Anđelko Vlašić.

Ovaj jubilarni broj sastoji se od niza članaka i eseja razne tematike koji nas vode na putovanje preko Hrvatske i Bosne pa sve do veličanstvenog i neizostavnog Istanbula. Prve stranice turkološkog broja govore o dvadesetogodišnjoj povijesti zagrebačke turkologije te njezinom razvitku u respektabilan studij i kulturno-jezični centar koji svojim kontinuiranim radom uvelike doprinosi na planu međunarodne turkologije. O izazovima na koje je studij turkologije nailazio te načinima na koje je te iste savladavao govori nam intervju Marte Andrić s prof. dr. sc. Ekremom Čauševićem – utemeljiteljem studija turkologije u Zagrebu.

Putovanje kroz povijest turske književnosti s posebnim osvrtom na razdoblje od sredine 19. do početka 21. stoljeća predstavila nam je Azra Abadžić Navaey u prilogu naziva *U potrazi za novim jezikom*. Budući da je povijest turske književnosti toga razdoblja bila usko vezana za politička zbivanja, članak govori o konfrontaciji književnog izričaja i društveno-političkih promjena. Kako su se posredstvom političkih promjena stvarale estetske, ideološke i sadržajne vrijednosti u modernoj turskoj književnosti tako je i turska književnost tijekom svog razvitka uvijek bila u potrazi za nekim novim jezikom – sve društvene promjene u Carstvu morao je pratiti književni jezik pa je nerijetko upravo on služio kao kanalizator tih istih promjena. Na spomenuti članak nadovezuju se prijevodi četvorice mnogima nepoznatih autora turskog modernizma i postmodernizma: Yaşara Kemala, Nazıma Hikmeta, Oğuza Ataya i Aziza Nesin.

Smatrajući da su spomenuti turski pisci 20. stoljeća još uvijek nedovoljno poznati hrvatskoj javnosti zajedno s prijevodima njihovih tekstova nalaze se i njihove kratke biografije. Književni dio ovog broja nikako nije mogao proći bez turskog nobelovca Orhana Pamuka. Riječ je o iscrpnom radu Azre Abadžić Navaey koji pojašnjava odnos Pamukove proze s osmanskom tradicijom kroz romane *Bijeli zamak* i *Tiha kuća,* unutar kojih je vidljivo kako Pamuku povijest služi kao svojevrstan alat koji potom definira sadržaj i strukturu tih romana.

Veoma zanimljiv prilog donosi nam Vjeran Kursar, a govori o carigradskoj tiskari *Zellich,* koju je sredinom 19. stoljeća po dolasku iz Dalmacije u Istanbul osnovao Antonio Zelić. Tiskara *Zelić* ubrzo postaje najpriznatija istanbulska tiskara te se među njihovim publikacijama mogu naći razne tiskovine poput novina i časopisa, djela političkog i književnog karaktera, vjerska djela autora različitih vjerskih i etničkih zajednica, školskih udžbenika, rječnika, službenih pravilnika i raznih državnih tiskovina pa čak i tiskanje osmanske valute. Svojim su radom zadužili osmansko tiskarstvo, što im je donijelo brojna međunarodna priznanja te državna priznanja Osmanskog carstva, Perzije, Papinske države i Srbije. Isto tako, tiskara je imala veliku važnost u okviru učvršćivanja položaja katoličke zajednice u Carstvu, stoga im je od strane pape dodijeljena titula naslova "Tiskara Svete Stolice". Dok nam je Vjeran Kursar sa svojim tekstom o Zelićevoj tiskari dočarao stari Carigrad, tekst koji su priredile Azra Abadžić Navaey, Marta Andrić i Petra Hrebac donio nam je dašak Istanbula kao tranzicijskog grada u kojem je tijekom osnutka Republike

vladalo antiosmansko ozračje. Nitko drugi bolje od Reşata Ekrema Koçua ne može nam reći kako je to biti osmanist u zemlji i gradu koji je u to vrijeme negirao svoj osmanski identitet. Ovaj članak donosi nam odabrane ulomke iz Koçuova čuvenog djela *Enciklopedija Istanbula,* koja je nastala kao rezultat dugogodišnjeg proučavanja osmanske prošlosti. Uporabom imaginarnih likova i njihovih svjedočanstava nekog događaja te dodavanjem istih svakoj od natuknica postigao je literarni ton i time se othrvao ustaljenoj formi enciklopedije.

Našli su se ovdje i neki turski autori poput Özlem Kumrular sa Sveučilišta u Bahçeşehir u Istanbulu te turska spisateljica, novinarka i aktivistica Ece Temelkuran čije su knjige prevedene na hrvatski. Budući da Temelkuran svoju književnu inspiraciju nalazi u političkim temama, poput i danas u Turskoj kontroverznog armenskog i kurdskog pitanja, napisala je tekst u kojem propitkuje odnos političkih zbivanja i književnosti koja ih nerijetko aktualizira. Pritom se osvrnula na još jednu tursku spisateljicu 20. stoljeća Sevgi Sosyal, koja je također predstavljena unutar ove cjeline simbolična naslova *Tursko žensko pismo*. Sam kraj ovog turkološkog broja Književne smotre bavi se pitanjem prijevoda turskih autora na hrvatski jezik i obrnuto te pitanjem uporabe turcizama pri prevođenju s turskog jezika. Ekrem Čaušević i Neven Ušumović prikazali su nam zastupljenost turskih prijevoda od devedesetih godina prošlog stoljeća kad se pojavio prvi prijevod s turskog jezika u RH pa sve do pojave prijevoda nobelovca Orhana Pamuka koji je popularizirao prijevode turske književnosti u hrvatskim nakladama. Barabara Kerovec i Marta Andrić donose nam pak lingvistički tekst o uporabi turcizama u hrvatskom jeziku analiziravši pritom prijevode romana Orhana Pamuka. Autorice smatraju da su baš književni prijevodi s turskog jezika primjereni za analizu turcizama te da bi zamjenjivanje turcizama njihovim hrvatskim ekvivalentima nerijetko narušilo značenje samoga teksta.

Jubilarni broj Književne smotre *Prvih dvadeset hrvatske turkologije* ogledalo je dugogodišnjeg rada zagrebačkog studija za turkologiju Sveučilišta u Zagrebu. Te jubilarne stranice, koje je pažljivo priredila urednica ovog turkološkog broja Marta Andrić, odraz su svega što ova katedra nudi, bilo na području lingvistike, književnosti ili osmanistike. Stoga i ne čudi tematski širok spektar tekstova i eseja koji su nas uspješno uvukli u taj šaroliki turkološki svijet. Tijekom posljednjih nekoliko godina svjedoci smo da se pojavom turskih serija koje su pobudile interes za turskom kulturom i prijevoda Orhana Pamuka, s čijim romanima započinje intenzivno prevođenje turskih autora na hrvatski jezik, poboljšala recepcija o Turskoj u hrvatskoj javnosti. To veliko odobravanje i popularizacija turskih tema osnažili su rad katedre koja s ponosom ističe velik broj novih turkologa posvećenih književnom prevođenju te promociji tursko-hrvatskih kulturnih i jezičnih veza. Iako je putovanje na kojem se katedra razvila u obrazovni i kulturni centar bilo veoma trnovito, ne sumnjamo da će zagrebačka turkologija, s tek navršenih dvadeset godina, doživjeti još mnogo ovako dostojanstvenih obljetnica. ■

Fenomen zida

Enes Halilović: *Zidovi*, Izdavačko preduzeće Albatros plus, Beograd, 2014.

Piše: **Sead Husić**

Zid, kao fenomen, prisutan je u povijesti ljudske civilizacije od trenutka kada je *Civilizacija* odlučila izgraditi *sebe*. Sigurno je da povijest ljudskoga "roda" nailazi na svoje sopstvene zidove koji su, na ovaj ili onaj način, postale kako utemeljiteljem epohe, ali i početkom kraja određenih kultura, zajednica. Prije svega, ako zid shvatimo kao zabranu, kao poredak Stvari i Reda, primijetit ćemo da se prva civilizacijska drama odigrala na "nebu" onda kada je Zid ili Zabrana postala svršen čin. Prekršiti "zid" znači nekoliko stvari: stjecanje slobode koja u svom bitku donosi / pronosi kako jednu eruptivnu i stvaralačku bit tako je i posljedična stvarnost prelaska zida evidentna; posljedična stvarnost nikako ne znači da se zid ne smije prelaziti; zid – put – prelaz jedna je dijalektika bivanja onoga koji želi izaći iz poretka stvari sa ciljem da, upoznavši sebe, konkretizira znanje kako o sebi tako i pređenu putu. Put, koji je civlizacijska tekovina, nije ništa drugo nego jedan čin kojim otkrivamo / razotkrivamo ga na onaj način koji postaje aprioran i emigrirajući. Preći zid znači učiniti Izlazak. U prvom dramskom zapletu na nebu, koliko god da se radi o izlasku, da se zaključiti da je u pitanju Silazak.

Čitava civilizacijska tekovina u najširem smislu ispresijecana je zidovima, putevima, "stranputicama", znakovima (naša civilizacijska tekovina jesu saobraćajni znaci) i ostalim "znakovima" koje bi trebalo pročitati. Drugim riječima, ukoliko je, kako to veli Amin Malouf,[1] književnost intima jednoga naroda u kojoj isti otkriva svoje strasti, snove, frustracije i sopstvenu percepciju o sebi, ali i Drugima, i zid(ovi) je / su intima / očekivanja jednoga naroda, njihovih vladara, njihovih snova i frustracija i želja za dominacijom i moći. Dakle, zidovi su intima ili jedan "kolektivni" zapis o vremenu, o graditeljskom umijeću, ali i intimna porodična priča koja, okružena zidovima, uspijeva ili ne uspijeva izgraditi Dom. Na koncu, izgrađujući zidove oko sebe, gradeći jedan drugi svijet koji će biti opozitivan prema prošlome jeste i kontinuitet gradnje i razgradnje Civlizacije koja se obnavljajući uspostavlja u vremenu kao sjećanje i topos na kojem se realiziraju svi ljudski snovi, strahovi i strepnje.

Poezija Enesa Halilovića[2] upravo se bavi Zidom. Zid se ovdje pokazuje antropološkim materijalom koji čuva i gradi sjećanje, ali ga i nadograđuje jednom melanholijom budućnosti. Ono što je neminovno jeste pozicija Zida u povijesti, ali i njegova pozicija unutar određenih kultura, poredaka i, na koncu, fenomem zida jeste njegovo postojanje i razvlašćivanje istoga. Otkuda zid i na koji način Halilović piše o zidovima? Ono što se može na prvo čitanje primijetiti jeste numerički poredak pjesama, odnosno u podnaslovu ove poezije stoji da je ovo *knjiga diskretne matematike*. Sigurno je da nisu česte knjige pjesama koje su na ovakav način, kako je to kod Halilovića, numerirane. Prva početna pjesma numerirana je sa *-22 Vrata* pa sve do *-1 Zidanje*, tj. razmeđe je realiziranom 0 (č. nulom), nakon čega je numeriranje pozitivno, tj. od *1 Zid kao takav* do *22 Pogovor pepelu*.

Ovako numerirana poezija ukazuje na granicu koja se na ovaj ili onaj način realizira: granica kao kraj ili početak nečega ili granica kao povijesni i politički "oreol" sveprisutan u Civilizaciji. "Tim se postupkom 'zid' na interesantan način prikazuje kao vremenski pojam. 'Nulta tačka' u tom nizu je ona granica čije je značenje 'sada', onaj 'zid' koji nije samo 'neprestano između Nečega i Nečega, između Nekoga i Nekoga', već na neumoljivoj vremenskoj 'liniji' odvaja i prošlo od budućeg."[3] Halilović, pišući o zidovima, ispisuje poetiku kulture koja se, pored tekstova, pored tragova, pored svega onoga što se smatra civilizacijskom tekovinom od prvih pisanih tragova do naših savremenih znakova, može – čitajući zidove – na jako originalan način pročitati i kao topos sjećanja, čežnje, ljubavi, ali i, rečeno je, jedna melanholija budućnosti koja će vremenom postati naracija prošlosti. Drugim riječima, neka bude dopušteno ovdje – sada – jedna komparacija s još jednim, tj. jednom novopazarskom pjesnikinjom Nadijom Rebronjom. Čitajući poeziju Nadije Rebronje[4], tačnije pjesmu pod naslovom "Irena, kada je posjetila Poljsku" nameće nam se pitanje: kada posjetimo Poljsku? Da li kada u Krakowu gledamo u plavo nebo i goluba ili kada odemo koji kilometer dalje i gledamo u onog istog goluba u Logoru, koji ne može biti isti? Ključna riječ u toj pjesmi jeste vremenski prilog *kada*. Za razliku od Rebronjićkine pjesme, čitava knjiga poezije Enesa Halilovića zapitana je, analogno i numeričkoj postavci, nad zidovima, pred

1 V. Amin Maluf, "Poremećenost sveta", prevod s francuskog Vesna Cakeljić, Laguna, Beograd 2009.

2 Ova knjiga pjesama dobila je nagradu "Meša Selimović" u Srbiji za knjigu objavljenu u 2014. godini.

3 Nikola Bertolino, recenzija u: Enes Halilović, *Zidovi*, Izdavačko preduzeće Albatros plus, Beograd, 2014., str. 86.

4 V. Sead Husić Beli, *Poetika utopije i osporavanja*, u "Behar", časopis za kulturu i društvena pitanja, Zagreb, 2014., XXI, 117-118, str. 94-98

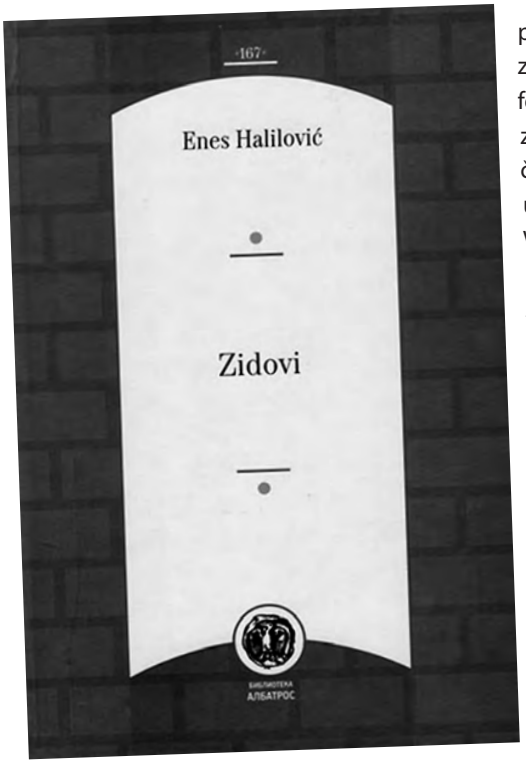

zidovima, u zidovima… Drukčije rečeno, ova knjiga diskretne poezije, pisana od *negativnog – nultog – pozitivnog* postavlja imperativ: čitati *sada* i *ovdje* zidove kao tragove prošlosti s intencijom da naša interpretacija bude reprezentativna u mjeri u kojoj neće postati isključiva, zazidana ili, ako hoćete, koliko god apsurdno bilo, zid kao fenomen jeste i garant svoje opstojnosti, ali i razgradnje Civilizacije. Doći do takvih interpretacija koji će zid interpretirati kao, kako to piše Halilović, formu, stanje ili rezultat viska i libele naš je zadatak.

Halilović je u svom književnom postupku na liričan, jezgrovit, često narativan način ispisao poeziju koja, tematizirajući zid i njegovo postojanje, realizira se kao forma u kojoj se zid pokazuje toposom na kojem se realizira iskustvo jedne zajednice. Na koncu, knjiga se otvara pjesmom *Vrata,* gdje se da sugerirati da je ovako napisana knjiga poezije, zapravo, na jedan diskretan način pronikla u suštinu stvari na način koji nam se otvara prvom pjesmom. Preći taj put, otvoriti vrata i ući u prostor (kakav? – prostor koji u sebi sublimira kulturu u najširem smislu) jeste prvi čin kojim se upisujemo kao čitači, kao tragači kao, ako hoćete, duhovni pustolovi kojima se put, bez obzira na zidove, pokazuje jedinim imperativom i željom da se, kako smo to već spomenuli, pređe isti s ciljem da se demistificira, zaokruži jednim činom koji je svojstven fenomenu zida, tj. zid, njegova suština, zabrana ili poredak, koliko god nam se čini apsurdnim – jeste i neminovnost u koju smo upali od Početka stvari. Vrata su kako matematička tako i prva stvar na koju ćemo naići u ovoj knjizi. Ako bismo vratima prišli na način koji je običan, tj. prvo rukama, uvidjet ćemo da su vrata apriorna zidu, dok zid može biti i bez vrata. Zid je, kako to piše Halilović, zbir najmanje nekoliko stvari: u ovoj poeziji nailazimo na povijesne zidove, na obične zidove koji će nekome praviti sjenu, na zidove koje je nekada dobro i "prešutjeti", ali i na zidove na kojima se ispisuje "šutnja" sužnja, zidove koji su dobri za političke parole, na zidove koji su uvijek prisutni a Halilović ih naziva administrativnim, ali, pored spomenutih, postoji: "I ovaj zid, danas i ovdje. Zid po kojem pišem. Zid o kojem / pišem." (Halilović 2014:10)

Forma zida onakva kakva jeste postaje i autoreferencijalna, što je Halilović jako dobro primijetio. Iako "čvrst", zid je mjesto na kojem se ispisuju razne parole: ljubavne, političke, ali i, u vremenu u kojem živimo, zidovi su često mjesto sa kojih se "smiješi" stvarnost, tj. naša medijska i reklamna "realnost" oblikuje *stvarnost* do te mjere gdje se često stvarnost prelama preko fikcije i obrnuto. Drukčije kazano, Halilović u pjesmi "Ugalj" (i na drugim mjestima) postaje autoreferencijalan onda kada bismo očekivali da to i ne bude. "Ugalj", pjesma o kojoj ćemo nešto više reći, ostvaruje se, u svom prvom dijelu, kao gradacija, kao jedno svjedočanstvo svekolikoga prostora: biljni materijal, proces karbonizacije, "sigurnost" kopna e da bi u završnoj strofi Halilović postao refleksivan onda kada na to ništa nije ukazivalo:

Decembar je. Ciča zima.
I nakon svega, ti – nezahvalan – uzimaš grumen uglja i
bacaš ga u kotao samo da bi zagrijao zidove o kojima pišeš.
(Halilović 2014:13)

U podnaslovu ove "neobične" poezije piše da je to knjiga diskretne matematike. Matematika je u ovom slučaju zbir istih onih brojeva od kojih se jedan zid može sabrati s drugim, pomnožiti s drugima, podijeliti i oduzeti od sebe na isti onaj način koji stoju u podnaslovu knjige – diskretan. Zidovi dijele teritorije. Nekome postaju izbjeglički. Nekome je i Zid "prenizak" da bi ga smatrali zabranom (sjetimo se Zida u Berlinu koji je oduzeo onoliko života koliko je bilo hrabrosti u istim) – rekli smo da preći Zid znači nekoliko stvari. Opet, Zid kao geometrijsko tijelo samo je po sebi umjetnina. Dovoljno je samo znanja da zid postane rezultat viska i libele i da, na koncu, postane dovoljan i plodonosan za jednu knjigu poezije. Pisanje o zidovima kako ih vidi Halilović pisanje je o čitavom kolopletu društvenih stanja. Kakav je Zid koji se "vidi" u knjizi? Šta zidovi nose sa sobom? Kako pročitati Zid i kao Zabranu i kao Neminovnost. Pisati / čitati o zidovima u ovom slučaju (ne samo ovom) jeste čin kojim stječemo slobodu. Ako se, opet, vratimo na "stanje", zapitani nad zidovima ostajemo i u čudu: da li će zidovi u eshatološkom smislu biti ono zadnje što će ostati, što će označiti Početak kraja stvari ili je sudbina zidova zagarantirana njihovom diskrecijom? Kako god, zidovi su u suštini naših stvari: "Na šta bi ličio svijet bez zidova? Svakako, postoje zidovi koje treba porušiti i zidovi koje treba izgraditi, učvrstiti, tumačiti… postoji zid kao forma i zid kao senzacija. Nisu svi zidovi u srodstvu."[5] Najbolji odgovor jeste u tome, što se može i vidjeti u intervjuu Halilovićevu, da nisu svi zidovi u srodstvu. Trebalo biti dovoljno mudrim pa neke zidove znati preskočiti onda kada su najupadljiviji, neke zidove znati porušiti onda kada je to i više nego dovoljno, ali i neke zidove znati zidati kada dođe vrijeme za to. Ako bolje pročitamo prethodnu rečenicu, da se zaključiti da je ista "programska" za Halilovićevu knjigu poezije. Kakav je to Zid Halilović uspio "izgraditi"? Zid kao zabrana; zid kao svršeni čin; zid kao mjera nekim stvarima; zid kao artefakt. Čiji je to zid…? Zid svih nas koji smo dovoljno učahureni da ga trpimo, ali i zid svih nas koji smo dovoljno hrabri da ga preskočimo, tj. pročitamo. ■

5 V. Enes Halilović, "Zidove zidamo, rušimo, preskačemo", u: Razgovori (autor: Adnan Žetica), Portal Strane, objavljeno 29.12.2014. (preuzeto: 8. 4. 2015.)

Potočari, Bosna

Besmisleno je
brinuti se za sudbinu
Aleca Leamasa
dvoumiti se zeleni ili crni
čaj
sušiti hlače na radijatoru
sliniti nad kakvom sapunjavom
siroticom
staviti *Lucky Day* na
repeat
žaliti za propuštenom epizodom
Zapadnog krila
brisati prašinu
propovijedati o oprostu…

Da – besmisleno je sve to
kada znam da
postoji
žena koja je držala
ljudske zube
u rukama i rekla:
Da, ovo je moje dijete

Ajla Terzić

ISSN 1330-5182
CIJENA: 40 KN / 10 KM / 5 EUR